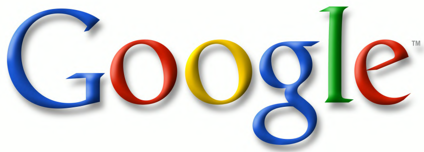
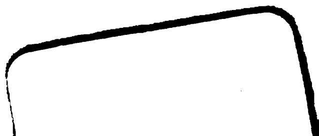

FINLANDS JORDNATURER

OCH

ÄLDRE SKATTEVÄSENDE,

JEMTE ETT BLAD UR DESS KULTURHISTORIA,

AF

AXEL LILJENSTRAND,

HELSINGFORS,

J. C. FRENCKELL & SON, 1879.

FÖRORD.

Om alla de idéer, teoretiska eller praktiska, hvilka blifvit hyllade såsom nya skapelser af den menskliga intelligensen, i sjelfva verket skulle besitta denna egenskap, vore allting godt och väl beställdt i verlden. Men så är det icke. En ny uppfinning göres bekant och man får då icke sällan snart veta, att något folk eller någon individ under förfluten, mer eller mindre aflägsen tid känt den och gjort bruk deraf. Då Frankrike år 1789 utförde sin vilda och fasaväckande kamp emot feodalismen, hierarkin och en styrelse, som i allmänhet behandlade den ena menniskan såsom den andras verktyg, och då det bland annat gjordes gällande att hvarje medborgare, för att begagna ett fornnordiskt uttryck, hörde till de fria männens lag och hade odalrätt till den jord och egendom han lagligen förvärfvat, trodde man sig hafva funnit en ny grundsats, värdig ett upplystare tidehvarf. Man viste icke eller man besinnade icke att samma grundsats en gång förut redan varit fullkomligen hemmastadd hos de flesta af Europas hedningar. Hos dem var någon annan rättsordning just icke tänkbar.

Har man ett behjelpligt klimat samt färdiga åkrar och ängar, är det visserligen icke omöjligt, om också i all händelse ofördelaktigt att bebruka dem genom trälar och lifegna, men der odlingen ännu icke är börjad, låter det knappt göra sig att bryta upp nya fält genom andra än fria arbetare. Vanan och intresset att sköta jorden kan svårligen grundläggas hos den ofrie, men om den frie redan fått denna vana och liksom sammanväxt med den jord, som gömmer hans mödor, kan han lättare vika för magtspråk och småningom hellre underkasta sig lifegenskapen än öfvergifva sin besittning.

Begreppen om personlig frihet hade blifvit utplånade ur minnet och häfderna, och derföre kunde ett stolt tidehvarf tro sig hafva deri upptäckt en ny sanning. Visserligen var teorin derom icke okänd, ty kristendomen hade redan i sjutton sekler lärt att den ena menniskan icke borde åsidosättas för den andras skull, men denna lära hade i praktiken ingen betydelse; enhvar som förmådde sträcka sin magt så långt, och ingalunda minst kristendomens väktare och kyrkans egna tjenare förnekade den genom sina handlingar.

Samhällslifvet på den Skandinaviska halfön och i Finland företer i detta afseende en annan skepnad. Den medborgerliga friheten och odalrätten hafva der aldrig varit fullkomligt förgätna. Odalrätten är den röda tråd, som mer eller mindre blek, men alltid skönjbar, mer eller mindre utspänd, men likväl hållbar, finnes inflätad uti hela vår annars nog trassliga rättsutveckling. Det kan till följd deraf icke vara för läsaren oväntadt, om han uti det arbete han härmed emottager finner de många frågor, som deri afhandlas, tidt och ofta, betraktade med hänsigt till nämnda principer. Alla komparativa betraktelser och utflygter, som icke direkt passa in på hufvudämnet eller jordnaturerna, hafva sitt berättigande och förklaringsgrunden för sin plats i skriften deri, att de uti särskilda afseenden kunna belysa situationen från nämnda ståndpunkt.

Författaren behöfver icke fråga, om en sådan behandling af ämnet har intresse och betydelse med sig, men väl bör han uttala den önskan, att hans framställning måtte i någon mån kunna motsvara sakens vigt och lända till att lifva intresset och aktningen för de institutioner, som blifvit oss beskärda och kunna upprätthålla ett lyckligt samhällsskick i Suomis bygder.

INNEHÅLL.

Inledning.

Historik.

Jordnaturerna i närvarande tid.

Såsom tryckfel kunna bl. a. observeras: sid. 4 lagbunden för lagbuden, 19 al för af, 80 begågna för begångna, 83 särskadas för särskådas, 91 halgärds för halfgärds, 99 kollektiga för kollektiva, 143 bogatal för bågatal.

INLEDNING.

Den ekonomiska rättens väsende.

Påflig ofelbarhet och menskliga fördomar läto Galilei utstå tortur och försmäkta i fängelse, emedan han vågade hylla och fullständigare bevisa Copernicus' påstående om jordens rörelse kring solen. Detta skedde i Italien samma tid som Gustaf II Adolf och hans stridsmän i Tyskland kämpade för tankens och samvetets frihet. Förföljelsens bitterhet kan anses så mycket mera oväntad, då Galileis påståenden icke bordt kunna utöfva något inflytande på hvardagslifvets gång och fordringar. Det är i allmänhet ganska lätt att öfvertyga andra om sådana sanningar, som af dem endast påkalla ett teoretiskt medgifvande, och hvilka icke beröra deras dagliga vanor och behof. Då oppositionen emot Galilei var så stark, huru mycket mera oemotståndlig måste man icke förutsätta den, då det gäller frågor som angå millioner individers intressen i den sociala verldsordningen.

Det hände en gång att två lärda män, den ena naturforskare och den andra jurist, under ett glädtigt samtal hvardera sökte bevisa sin disciplins företräde. Den förre anförde att han framställer lagar, som en högre magt

dikterat, och att juristen deremot tolkar en rättsordning som han sjelf gjort. Från en viss synpunkt kan man säga att deri ligger någon sanning. Detta sammanhänger med frågan om valfriheten emellan godt och ondt, hvilken tidtals, åtminstone efter vanligt menskligt åskådningssätt, kan gifva öfvertaget åt det senare. Det förnuftiga och naturenliga får icke alltid rum i den borgerliga lagen, ty det måste arbeta sig fram genom många negativa ställningar och förhållanden. Utsatt för sådana vilkor är i synnerhet den ekonomiska rätten, som mer än någon annan gren af lagväsendet lemnar öppet spelrum för enskilda och såsom sådana icke sällan missförstådda intressen. Rättvisan mätes icke alltid på samma skala.

Det borde emellertid vara sjelffallet att grundbegreppen för sanning och rätt äro oföränderligt enahanda. För mätningen af simpla varor skall enligt lag samma mått, mål och vigt begagnas, och då kan det väl icke vara tillbörligt att skifta ekonomisk rättvisa efter annan måttstock än den, som gäller för öfriga medborgerliga rättigheter. Om man håller för att civilrätten skall byggas på mera och näringslagen på mindre abstrakta grunder, så är äfven detta orätt, ty ingen lag får bero af abstraktioner och ensidigheter, utan allt måste modifieras efter konkreta förhållanden. Modifikationerna äro i all lag lika berättigade, om de lända alla i gemen och enhvar i synnerhet till fromma, men deremot förkastliga om den ena skall på något sätt förfördelas för att den andra må kunna gynnas.

Det finnes vanligen en tidpunkt uti folkens borgerliga utveckling, då lagarne endast omfatta den civila rättsordningen och medborgarne i öfrigt få på egen hand smida sin lycka. Man går sedan längre och kommer slutligen

att skjuta öfver målet, så att man af den ekonomiska lagstiftningen begär nästan allt så att säga färdigt och dukadt. Om något trångmål för stunden påkommer, fordrar man icke sällan af lagen hvad Döbeln fordrade af läkaren: gör mig i dag frisk och i morgon sjufaldt värre, eller tänker man, såsom den ofta upprepade satsen lyder: post nos diluvium.

Framställningen af de frågor, som skola blifva föremål för detta arbete, komma ofta att beröra dylika vanskligheter; den skall ådagalägga hvilken skärseld ett för vår kultur dyrbart och mägtigt element behöft genomgå, innan det vunnit ett fullständigare erkännande och dess betydelse blifvit bättre uppfattadt.

Betraktar man den ekonomiska rätten från lagstiftningsformernas synpunkt, så finnes en väsentlig skilnad emellan den och flere andra rättsgrenar, såvida sättet att på det mera rörliga eller föränderliga ekonomiska området åstadkomma nödiga lagförändringar måste vara mindre bundet af tunga och stränga former. En sådan anordning finnes och måste finnas tillämpad i mer eller mindre grad uti hvarje land, och hos oss är detta fallet mer än på många andra ställen, men derföre får man icke anse de allmänna rättsbegreppen vara mindre giltiga och tilllämpliga på det ekonomiska fältet; och huru mycket än de lagurkunder, som hos oss utstakat grundvilkoren för samhällsordningen, befinnas hafva behandlat hithörande förhållanden in bona fide, så hafva de likväl efter omständigheterna sökt utsträcka de allmänna rättsnormernas verkan och inflytande äfven till detta område.

Mer än i allt annat måste stränga former iakttagas, då grundlag skall stiftas eller ändras, ty här gäller det att bestämma de dominerande principerna för det hela.

Är denna grund engång stadig, kunna formerna på andra rättsgebit i någon mån reduceras. Det är bekant att hvarje förändring af våra grundlagar betingas deraf, att monarken och samteliga fyra stånden blifvit derom ense, men att ny allmän lag deremot kan göras gällande på grund af tre stånds pluralitet. Emedan den allmänna lagen varit ämnad att innehålla grunddragen för hela samhällsordningen uti såväl civila och kriminela som ock andra afseenden, eller borde, såsom det säges i företalet till 1734 års lag, omfatta alla de nödigaste stycken, som till det enskilda lefvernet i ett väl beställdt rike höra, så har rättigheten att på den sålunda gifna grunden utveckla detaljerna rörande de ekonomiska och administrativa rättsförhållandena kunnat öfverlemnas åt regeringsmagten ensam. Nödvändigheten att ständigt modifiera de administrativa lagbunden, i förening med den omständigheten att folkrepresentationen icke varit permanent, har varit en tillräcklig anledning att organisera lagstiftningen på sådant sätt.

Att nämnda tanke i sjelfva verket ingått i lagstiftarens plan kan bestyrkas på många sätt. Man finner den bland annat, om man jemnför stadgandena i Bygningabalken angående skogarne och skjutsningsbesväret med bestämningarne uti skogs- och gästgifveri-författningarne af år 1734, hvilka på administrativ väg tillkommit samtidigt med allmänna lagen, och hvilkas detaljer äro bygda på den i Bygningabalken lagda grunden. Märkeliga bevis uti ifrågavarande afseende innebära äfven åtskilliga stadganden om borgerskapets rättigheter. Uti Regeringsformerna af åren 1720 § 51 och 1772 § 54 stadgades att städernas välfångna privilegier och rättigheter skulle blifva oförkränkta, men att de likväl kunde lämpas efter tider-

nas omständigheter samt det allmännas nytta och gagn. Då adeln och presterna den 16 oktober 1723 fingo sina nugällande privilegier bekräftade, meddelades samma dag åt borgareståndet, under titel af Resolution på städernas besvär, ett surrogat för dylika privilegier, hvarom yttras i 45 §: „Ehuruväl städernas enskilda privilegier skola, som Regeringsformen § 51 förmäler, blifva öfversedda och efter närvarande tiders beskaffenhet uti sådana mål, som någon ändring nödvändigt erfordra, lämpade och förbättrade; så böra de dock icke till deras grund och varelse upphäfvas och omkullkastas. Derjemte är Kongl. Maj:ts vilja att dessa föregående borgerskapets allmänna resolutioner icke skola, till städernas nackdel, framdeles blifva rubbade, ändrade eller genom någon stridig uttydning förklarade“. Man finner häri ett sträfvande att gifva en fast hållning äfven åt den ekonomiska lagstiftningen och att i detta afseende likställa den med annan lag, men resultatet motsvarade icke intentionen.

Begreppen om hithörande rättsförhållanden voro ännu så oklara, att de nämnda lagbuden mera bära vittne om en god vilja än om förmåga att vinna ändamålet. Man bygde mera på god tro än på legislativa garantier, ända derhän att sistnämnda resolution, som dock varit afsedd att representera en slags privilegier, icke ens bestämt om regeringen får eller icke får utan ständernas hörande vidtaga de antydda förändringarne, och icke heller utstakat någon slags gräns för dem.

Dylika sväfvande bestämningar angående ekonomiska förhållanden hafva öfverallt i verlden betjenat nyckfulla reformatorer, hvilka ledda af allmänna eller enskilda intressen velat lyckliggöra menskligheten med sina subjektiva hugskott, och derföre har den ekonomiska rättens

utvecklingsprocess icke alltid kunnat vara normal och lycklig. Bevis härom finnas i öfverflöd. Kort tid före den första franska revolutionens utbrott yttrade Necker att principerne för eganderätt, rättvisa och frihet äro icke ofelbara och icke tillräckliga, då fråga är om det allmänna bästa; han fann nödigt underordna dem en annan högre rätt, som han kallade droit de l'humanité. På samma sätt tänkte äfven sannolikt Ludvig XIV, då han tillämpade sin kabinetsjustis och utfärdade sina lettres de cachet, och lärdomen tyckes icke heller hafva blifvit försmådd af Robespierre, då han använde guillotinen och utförde revolutionens straffdomar.

Ingenting gror så lätt och växer så snabbt som ogräset, och samma egenskaper besitta äfven de skefva rättsbegreppen, ty med dem står man på en sluttande plan och glider ner såsom lavinen ständigt förstorad. Att gynna någon särskild hushållning på andras bekostnad, producenters eller konsumenters, är en ganska vanlig sak, som i begynnelsen ej bebådar stort äfventyr, men när den ena efter den andra fordrar samma gunst, blir lavinen snart färdig.

Jordnäringslagstiftningen såsom en gren af den ekonomiska rätten.

Tillvaron af skilda näringar beror af arbetets fördelning, och denna möjliggöres genom konkurrensen. Understödd af dessa två magter har den moderna civilisationen tagit sina jättesteg, ehuru man visserligen satt i fråga om detta skett till mensklighetens fromma. Rousseau begär att få återgå till den tid, då enhvar på egen jord-

täppa sörjde för alla sina behof och visserligen saknade mycket af denna verldens goda, men deremot lefde oberoende såsom det anstår en fri menniska. Den celebre författaren besinnade icke att hans eget system ej var mindre utsatt för missbruk än det som han klandrade. Han befarade en rik och förslagen aristokrati af kapitalister, som ville och förmådde tyrannisera en talrik och värnlös klass af arbetare, och han tog icke i öfvervägande att hans eget system, länge tillämpadt, kunnat skapa en jordaristokrati, hvars förtryck varit vida mera våldsam och outhärdelig.

Det vissa är att menskligheten, ledd af instinkten eller eftertanken, i alla tider sökt utbilda arbetsfördelningen. Idén derom framträder redan uti en råare form i den Indiska och Egyptiska kastindelningen, den förekommer mera fullkomnad i medeltidens skråväsende och senast har den blifvit betraktad såsom en af den sanna frihetens allierade magter, ehuru man visserligen här, likasom i politiken, bör lägga vigt derpå, att hvarje allians medför någon våda, som icke lättsinnigt får förbises.

En väsentlig grupp af alla de mångfaldiga produktionsgrenar, som arbetsfördelningen framkallat, innefattas under benämningen jordnäring. Om man för jemnförelses skull ställer deremot handtverk, manufakturer och handel eller de s. k. stadsmannanäringarne, så erbjuder utvecklingsprocessen för dem hvardera ämne för ganska intressanta betraktelser. Det kan bland annat framhållas att den förra med allt hvad dertill hörer hos oss utbildat sig mera sjelfständigt och uti den sociala ordningen intagit en mera framstående plats, som visserligen tidtals varit förnekad, men derefter återvunnit sin betydenhet, medan deremot de öfriga näringarnes utbildning länge

varit osäker och nyckfull samt påverkad af föga assimilerade elementer af ett främmande ursprung. Man säger ofta att en mans hela verldsåskådning företrädesvis grundlägges i barnkammaren, och att den yngling, som oförberedd träder derur, lätt blifver en kastboll för alla möjliga inflytelser. Samma idé kan tillämpas på ifrågavarande förhållande. Begreppen om jordegande rätt, jordbesittning och mycket annat, som sammanhänger med jordnäringen, erhöllo här i norden redan tidigt sin bestämda karaktär, hvars grundtyp derefter icke kunnat förvrängas af alla möjliga förvecklingar, medan deremot de öfriga, förut okända näringarne, som senare blifvit introducerade, då. Europa hade dem temmeligen utbildade, kommit att bära prägeln af vankelmodighet, efterhärmning och allt annat än sjelfständighet.

„För att kunna säga om ett land gjort större eller mindre framsteg i bildning, behöfver man endast veta huru jordkulturen der utvecklat sig.“ En så hög betydelse har en förtjenstfull ekonomist velat tillerkänna åt denna gren af mensklig industri. Från en viss synpunkt kan jordbruket betraktas såsom underlägset andra yrken. Det tillåter endast i obetydlig grad en sådan arbetets fördelning, som i många andra näringsgrenar så väsentligen ökar produktionens effekt. Jordbrukarens verksamhet omfattar åtskilliga sysselsättningar, hvilka icke kunna skiljas från hvarandra och skötas hvar för sig, emedan arbetet likasom årstiderna ständigt måste vexla. Han saknar äfven en annan fördel, som kommer den moderna industriidkaren till godo, nemligen möjligheten att producera i stor skala och derigenom vinna ett gynsammare resultat. Den senare kan koncentrera i samma byggnad omätliga produktiva krafter, men för landtmannen är en sådan an-

ordning ganska begränsad, såvida det icke låter göra sig att bebruka aflägsna fält från samma härd.

Dessa förhållanden tyckas vara idel olägenheter, men för allmän välfärd har jordbruket icke dess mindre en stor betydelse. I det ena fallet är mångfalden af jordbrukarens sysselsättningar en helsosam motvigt till industrins enformiga handgrepp, hvilka lätt kunna förslappa själen och döda intelligensen hos ett flertal arbetare. I det andra åter bildar jordbruket ett reserveradt område, der man icke kan på en punkt sammanföra mekaniskt dresserade arbetare till tusendetal, och hvarest kapitalerna mindre än annars kunna missbrukas för att förtrycka en värnlös befolkning. Och för öfrigt sträcker sig jordbrukets mission icke ensamt till att frambringa råämnen till föda och kläder; uti dess sköte alstras äfven nya och sunda, fysiska och intellektuela menniskokrafter, nödiga för att regenerera samhällena. Framgången i detta afseende betingas emellertid äfven deraf, att den borgerliga lagen icke tvingar jordnäringen in uti systemer främmande för dess natur.

En vigtig gren af jordnärings-lagstiftningen är den som angår jordnaturerna. Språkbruket tillåter att tala om jordnatur både i fysisk och social eller juridisk mening. I förra fallet omfattar frågan jordmånens fysiska beskaffenhet och möjligen äfven de klimatologiska vilkor, hvaraf odlingen på stället är beroende. Alla de konjunkturer och omständigheter, som ligga åt detta håll, hafva visserligen en stor betydelse, ty odlarens ansträngningar blifva förspilda, om naturen icke understödjer honom. Härpå ligger dock vigten ingalunda uteslutande. Man har ofta sett att kulturens bästa gåfvor, välstånd och bildning, saknats uti de af naturen mest gynnade länder, men

deremot funnit att en förnuftig och naturenlig disposition af jordnaturerna i den andra betydelsen kunnat under ganska torftiga naturförhållanden hafva en motsatt verkan. Mycket beror i sjelfva verket af de vilkor, på hvilka jorden eges, nyttjas och brukas, eller med andra ord af den juridiska jordnaturen.

Man kan i en viss mening säga att historien om jordnaturerna i ett land är historien om folkets kultur, ty de vigtigaste samhällsfrågorna hvälfva sig vanligen deromkring. Uti allt hvad dertill hörer återspegla sig på mångfaldigt sätt folket både dygder och passioner, samhällsordningens förtjenster och lyten, dess styrka och svaghet m. m.

Den Skandinaviska halföns och Finlands häfder erbjuda deri ett synnerligt intresse i anseende till den egendomliga och sjelfständiga utbildning som denna fråga der erhållit. Man finner mycken strid emellan feodalism och demokrati, emellan hierarki och folkfrihet, emellan usurpatorer och den lagbundna ordningens försvarare, men denna strid har, mer än man finner det uti de flesta andra delar af vår verldsdel, städse utfallit till förmån för den sundare ordningen.

Uti denna skrift komma åtskilliga partier och fraktioner att framställas såsom mer eller mindre fiendtliga mot den allmänna välfärden. Sådana negativa krafter höra till utbildningen af all mensklig ordning, och man försonar sig med dem, om man finner att äfven de på något sätt bidragit till att öka byggnadens soliditet. Lemnar man å sido alla partikuliära ställningar och förhållanden och betraktar utvecklingen i dess helhet, så bör den rättvisa vederfaras alla i gemen att de, vare sig regenter, administratorer, aristokrater, hierarker eller odal-

bönder, på ett eller annat sätt, i en eller annan form fört odlingen och bildningen framåt.

Det vore ensidigt att tillskrifva all förtjenst i nämnda afseenden åt den på odalrätt grundade jordbesittningen, likasom det icke heller kan påstås att några synnerliga egenskaper hos folket förmått afvärja de svårare påföljderna. Resultatet beror af många samverkande orsaker, men visst är att ibland dem lagarne om jordbesittningen, om den kamerala och juridiska naturen af landets jordlägenheter, om rättigheten att ega' och bruka dem, om deras storlek och delbarhet, deras skattebördor och mera dylikt utöfvat ett mägtigt och framstående inflytande på alla möjliga kulturförhållanden. Betydelsen af dithörande vilkor är så stor, att i det ena fallet, såsom i det följande skall framställas, ett fritt slägte kunnat blifva förvandladt till en hop af usla slafvar och lifegna, medan i det andra hela samhällsklasser, försänkta i elände och all möjlig smuts, upphört att vara föraktliga, ja till och med farliga medborgare, när de såsom odlare af egna jordstycken blifvit intresserade arbetare och vunnit en mera oberoende ställning.

Den moderna tidens sträfvande att värna medborgarnes fri- och rättigheter har man ofta trott sig kunna förverkliga genom några lätt sammanfogade paragrafer i grundlagen, men detta har vanligen visat sig vara fruktlöst, om det icke funnits hos folket en fond af färdiga elementer, egnade att uppbära dessa paragrafer. I motsats dertill har det en annan gång kunnat hända, att ett folk, hvars grundlag varit mindre sirlig och ofta icke ens affattad hvarken i tryck eller skrift, sådant oaktadt förmått bevara sin frihet och upprätthålla ett godt samhällsskick, emedan frihet och lagbundenhet hos det samma

blifvit så att säga husvana. Till ett sådant resultat bidrager ingalunda minst en länge tillämpad god rättsordning för jordbesittningen.

En karakteristisk egenhet hos våra jordnaturer är deras stora mångfald eller brist på likformighet. Man kan finna deri ett ondt, en verkan af föregående tiders sociala slitningar, men förhållandet visar tillika den lagbundna ordningens herravälde. Lagen har, såvidt allmän välfärd kunnat det medgifva, respekterat en gång vunna rättigheter, fastän de ursprungligen kunnat vara usurperade eller mindre befogade. En större likformighet har mångenstädes kunnat återvinnas antingen med svärdet eller genom hänsynslösa lagstiftare, men likformigheten är icke det som man helst i verlden bör efterssträfva, och ifall man för att nå den botar ondt med ondt, eller förtrampar det som häfden eller bona fides redan uppbär, så ligger deri visserligen icke någon verldsförbättrande idé. Vägen för framåtskridande bör icke genom konst göras alltför plan och glattad.

Egande rättens betydelse för jordnäringen.

Om man vill med få ord uttrycka det förnämsta vilkoret för ett godt samhällsskick, så torde det knappt finnas någon tanke som i vigt och betydenhet öfverträffar den sats, hvilken fordrar att rättigheter och skyldigheter skola stå till hvarandra i jemnvigt. Konseqvenserna af denna sanning äro många. Ifall man bland annat ställer det anspråk på en samhällsmedlem att han personligen skall vara ansvarig icke allenast för sina handlingar utan äfven för sin utkomst, såvidt hans af naturen erhållna

gåfvor dertill förslå, så måste han ega rätt att begagna samma gåfvor så fritt, som hans och allas gemensamma välfärd det möjligen kan medgifva. Han bör således, obunden af hämmande vilkor, icke allenast få fritt förfoga öfver sin arbetskraft, utan äfven beträffande frukterna deraf vara betryggad mot intrång af andra, det vill säga vara tillförsäkrad näringsfrihet och skydd för sin egendom.

Af dessa har isynnerhet den förra varit länge underkänd. Ehuru egendom vanligen icke kan förvärfvas utan någon slags näringsfrihet, och man följakteligen kunde tycka att den senare ej bordt ringaktas mer än den förra, så är det likväl faktiskt att egande rätten städse varit mera garanterad. Att dess helgd icke alltid stått lika högt har sin grund i naturliga orsaker. Sålänge ett folk ännu saknar odling och förmår betäcka sina behof ensamt genom de produkter, som naturen sjelfmant skapar, sträcka sig anspråken på egande rätt vanligen ej längre, än att den ena hindras att nyttja och förtära hvad den andra hopsamlat. Nomaden går längre, ty han eger uti sin hjord ett kapital, som han med möda underhåller och derföre vill hafva skyddadt. Än större äro anspråken hos åkerbrukaren, ty han fordrar egande rätt till den jord, som han bebrukar och hvarvid hans produktiva kapital är fästadt, och detta hans anspråk måste tillväxa i samma mån som hans näring blifver mera beroende af flit och idoghet än af naturens primitiva alstringskraft.

Om jordbrukaren i ett glest befolkadt land förmedelst svedjande eller på annat sätt idkar ett extensivt jordbruk, är lagen derstädes vanligen mindre nogräknad med hans egande rätt. Om han besitter jorden samfäldt med andra, kan han finna sig tillfreds, fastän samteliga delegares rättigheter vanligen då äro mindre noggrant

bestämda. Men ju mera jordbruket erhåller en större intensitet, dess mera påkallar det en individuel samt fullt betryggad och begränsad egande rätt. Om förhållandet gestaltar sig så, att den ena eger och den andra brukar jorden, så förefinnes ännu ett väsentligt hinder för jordbrukets blomstring och lyckliga samhällsförhållanden, ty det intensiva jordbruket lider deraf, att jordbrukaren icke får disponera sitt arbete på egen grund för att öka dess kapitalvärde. I anseende dertill är ett utbildadt odalsystem för jordbesittningen den fullkomligaste och med en högre odling mest öfverensstämmande form af rättslig ordning.

Den historiska utvecklingen af rättsväsendet bekräftar det sagda. Hvarje framsteg af mensklig odling har medfört nya och mera bestämda garantier för egande rätten, som ju längre dess mer fått gälla såsom en naturlig och helig sak. Tidigare hade man icke ens gjort sig ett klart begrepp om dess rätta väsende, utan man tänkte sig den samma, på sätt Hobbes, Montesquieu, Rousseau m. fl. lärde, såsom en konventionel magt utan angifven grund, en frukt af lagens befallande bud. Man satte ej i fråga något naturligen dominerande motiv för rättigheten, och lemnade sålunda fritt spelrum på ena sidan för godtyckliga lagbestämningar och på den andra för kommunistiska utopier. Till dem som med bättre framgång utredt frågan hör Locke, som sade att hvarje arbetares giltiga anspråk att få behålla och bespara frukterna af sin möda är egande rättens naturliga och oeftergifliga grund. I sjelfva verket äro personlig frihet och egande rätt så nära beroende af hvarandra att det ena icke kan tänkas utan det andra. *Liberty*, sade Fox, be-

står uti menniskans betryggade och heliga besittning af hennes *property*.

Det är ett anmärkningsvärdt förhållande att under de tider då slafveriet varit rådande, herrens rätt att förfoga öfver slafven såsom sin egendom varit i lag med all kraft garanterad, medan deremot jordegande rätten vanligen blifvit behandlad såsom en sekundär fråga. Detta är förklarligt. Den, som genom egna ansträngningar åstadkommit en sak, fäster vanligen dervid ett högre värde än vid andra föremål, hvilka utan personlig möda kommit honom tillhanda. Emedan slafegaren byggde sin utkomst mera på kapitalet i slafvens muskler, än på det i jorden nedlagda kapitalet, och emedan han sjelf stod obesvärad, kunde han lätt förbise jordegande rättens öfvervägande betydelse.

Nyssnämnda förhållande innebär utan tvifvel en social missbildning, men då historiska händelser, huru förnuftsvidriga de än kunna förefalla, dock icke kunna anses sakna allt inflytande på och sammanhang med utvecklingen af den menskliga odlingen, så är det äfven tillständigt att uti samma missbildning söka någon annan förklaringsgrund än den fysiska styrkans brutala öfvervälde.

Angående slafveriet har Aristoteles uttalat en åsigt, som på ett märkeligt sätt icke allenast förmildrar hans enskilda uppfattning af frågan, utan äfven antyder ett förhållande af historisk betydelse. Då han söker en teoretisk grund för träldomen och lagarnes bud derom, säger han att det finnes fall, då ett ömsesidigt behof förenar herren och slafven. Den ena behöfver verkställande händer för sitt hufvud och den andra ett hufvud för sina händer. Om graden af slafvens beroende är noga afpas-

sad efter skilnaden uti hvarderas förmögenheter, finner Aristoteles slafveriet berättigadt.

All kultur betingas väsentligen deraf, att menniskan eger någon ledighet för att odla sina andliga förmögenheter, och att hon icke behöfver förspilla all sin tid för att stilla sin hunger och tillfredsställa andra stundens tryckande naturbehof. Sålänge magten öfver naturen ännu var svag och kapitalets rätta användning okänd, tillgrep man på visst sätt i kulturens intresse den lätt funna och gena utvägen att göra den ena menniskan till kapital och derigenom bereda åt den andra mera ledighet att arbeta för andeliga ändamål. Sålunda har verldshistorien ofta visat sig vara en magt, som nog hårdhändt banat väg för en högre civilisation.

Huru dermed än må förhålla sig, så är det i all händelse visst och sant att kapitalet, engång funnet och användt, icke vidare lemnar rum för annat än allmän mensklig frihet förenad med oinskränkt egande rätt. För social ordning, för framåtskridande samt allmänt och enskildt välbefinnande finnes intet bättre vehikel än fri odalman på egen grund.

Det är bekant att man i äldre och nyare tider konstruerat socialistiska och kommunistiska läror, hvilka stå i fullkomlig strid med nyssnämnda uppfattning, ända derhän att jordegande rätten blifvit likstäld med tjufnad. Att sådana påståenden blifvit gjorda i vår tid mer än förut bevisar alldeles icke att egande rätten förlorat sin helgd. De hafva tvertom bidragit till att öka erkännandet deraf, ty motståndet har framkallat en allvarligare och mera uttömmande granskning af frågan. Det händer ofta att en sanning, som förnekas, kommer att framstå i klarare dager. Hit hör det icke att närmare redogöra

för de politiskt ekonomiska läror, hvilka utreda att hvarje menniska, antingen hon eger eller icke eger jord, kommer genom jordegande rätten att blifva bättre försörjd än annars, och att jordegarnes förmenta monopol icke hindrar den obesuttne att lika med den besuttne gratis hafva till godo verkningarne af de naturkrafter, som medverka vid produktionen, och hvilka enligt den socialistiska uppfattningen våldsamt blifvit inkräktade af jordegarne i akt och mening att emot verldsordningens plan sålunda bereda sig orättmätiga tillgångar.

Vid sidan af dessa betraktelser böra vi icke heller underlåta att egna någon uppmärksamhet åt positiva rättsfrågor och taga i öfvervägande huru vår lagstiftning sökt skydda egande rätten. Uti ett land, der odalväsendet relativt till förhållandet på många andra ställen varit så högt uppburet, bör man kunna vänta ett kraftigt skydd af lagen emot hvarje ingrepp deri. Hvad lös egendom beträffar, så är det bekant att tjufnad enligt de äldre lagarne bestraffades med hängning, medan deremot en dråpare kunde försona sitt brott med böter. Att i löndom göra intrång i en annans rättigheter eller att angripa det som saknade försvar, var ett brott som icke kunde förlåtas.

Lika stränga voro lagarne emellertid icke emot dem, hvilka förfördelade en annans rätt till någon fastighet. I öfverensstämmelse med tidigare gällande grundsatser tillläter ännu 18 kap. J. B. af 1734 års lag den, som med våld tagit ifrån annans hand dennes jord, hus, skog, vatten eller vattenverk, att umgälla sin öfverträdelse med fyratio dalers böter, medan deremot rånaren, som med våld bemäktigar sig annans lösegendom, skall dömmas till döden. Har någon tillegnat sig annans växande säd, antingen den varit skuren eller icke, betraktas visserligen

gerningen enligt 43 kap. 1 § M. B. såsom qvalificerad stöld, men produkterne från äng hänföras deremot icke under samma kategori, förrän de äro afmejade, utan afseende derpå om de sedermera blifvit bergade i stack eller icke. Tillgrepp af det växande gräset medför endast obetydlig åverkansbot, likasom fallet är med alla möjliga naturprodukter i skogen.

Man kan lätt bevisa att allt detta icke innebär någon egentlig inkonseqvens eller något ringaktande af odalrätten. Det kunde af lagstiftaren betraktas såsom ett dåraktigt öfvermod, mindre förtjent att bestraffas, då någon söker att med våld tillegna sig en annans fastighet, hvilken så lätt kan återställas i den rätta egarens hand. Och i öfrigt hörde det till odalrättens natur, att den först då erkändes absolut och betryggades på bästa vis, när egaren genom arbete och fullständig odling anbragt på jorden en otvetydig stämpel af sin personlighet. Artificiela ängsfält funnos ännu icke då lagen skrefs, och man faller lätt på den tanken, att lagstiftaren på mer eller mindre begrundade eller utbenade skäl ännu icke ville tillämpa odalrättens fullkomligaste garantier på besittningen af de naturliga ängarne. Uti 7 § af Reglementet för Lappland af den 24 Nov. 1749 säges derom: „ej må någon räkna sig hafva uppodlat och nedlagt arbete å sådana ställen, hvarest han upprest en eller annan höstack eller hässja eller lada, till inrymmande af det hö eller foder, som sjelfva naturen utan dikning och rothuggning gifver.“

Ännu i denna dag fästa skiftesförfattningarne en särskild vigt och betydelse vid sådan uppodlad jord, som inbegripes under namn af odalegor, ty dessa få ej under någon förevändning frångå den lägenhet, hvartill de höra, annorlunda än genom utbyte mot lika jordvärde. Af allt

detta följer icke att egande rätten till öfriga samfälda eller enskildt nyttjade egor skulle blifvit förnekad, utan allenast att den icke fått gälla lika absolut.

Odal- och Feodalrätt.

På Germanisk grund hvilar hvardera al de två ordningarne för jordbesittning, som fått namn af odal- och feodalsystemer. De hafva utgått från samma rot och blifvit sedermera så åtskilda att deras gemensamma ursprung knappt kan igenkännas. Det är bekant att orden odal och allod eller allodium, hvardera sammansatta af adjektivet all och substantivet oud eller od (= egendom) innebära begreppet af fullständig egande rätt, samt att feudum, motsvarande svenska termen län, betecknar en sak gifven att nyttjas med särskilda vilkor. Härledningen af dessa ord antyder begge systemernas karaktär. Det ena, odalsystemet, tillhör Skandinavien och Finland, och det andra eller feodalsystemet har i mer eller mindre grad varit rådande i de öfriga såväl germaniska som icke germaniska delarne af Europa.

Det gemensamma upphofvet för begge kan uppspåras, och upplysande derom är också i synnerhet Skandinaviens äldre rättshistorie, hvarest den för alla ursprungliga rättsordningen renast och tydligast träder fram i dagen. Sydgermanernas äldsta samhällsordning är i allmänhet ganska ofullständigt känd. Hvad romerska häfdatecknare derom anfört är otillräckligt för att erhålla en noga kännedom om det verkliga tillståndet, helst deras uppfattning lätt kunnat i många stycken blifva skef, emedan de haft att bedömma förhållanden, som för dem va-

rit alldeles främmande. Tidigt verkade också både folkvandringarnes oredor och en mängd yttre inflytanden, att den ursprungliga karaktären af det germaniska folklifvet gick förlorad och att de särskilda stammarne utvecklade sig hvar för sig i mer eller mindre divergerande rigtningar. Allt detta oaktadt, om man sammanlägger hvad kändt är, och derjemte tager hänsyn till deras nordiska stamförvandters, af främmande inflytelser mindre påverkade sätt att organisera sig, tyckes man kunna erhålla en temmeligen noggrann och för vårt ändamål i all händelse tillräcklig bild af det samfundsskick, som hos Germanerna i allmänhet varit ursprungligen öfvervägande.

Uti hvarje Härad eller Gau, det vill säga inom hvarje sluten skydsförening, som hos dem i begynnelsen representerade ett samhälle för sig, handhades de gemensamma angelägenheterna af en höfding, åt hvilken folket anförtrott detta värf. Hvarje fri individ, familj eller slägt blef fullständig egare till den jord som de uppodlat, men deri förekom likväl undantag för det område, som disponerades af höfdingen. Folket betalte sin skatt till honom sålunda att detta område, som i Sverige benämndes Upsala öde, uppodlades med gemensamma krafter för att sedan betraktas och användas såsom förbundets inalienabla statsegendom. Småningom utbildade sig dessa små skyddsföreningar till större förbund, och det helas styresman, vare sig att han bar namn af konung, hertig eller något annat, hade att förfoga öfver sådana statsdomäner på flere ställen, och den sjelffallna användningen af dem blef att han såsom lön och vedergällning gaf dem att nyttjas åt sina vid förvaltningen af samhällets angelägenheter anstälda biträden, hvilka här i norden buro namn af läns-

män. När skyldigheten att betala skatter i vanlig mening infördes, kunde ställningen icke blifva mycket förändrad. Finanserna byggdes då ännu på den slags hushållning, som ensam är möjlig, der handeln icke utbildat sig och penningar vanligen icke begagnas såsom bytesförmedlare. Utskylderna erlades in natura eller betaltes med persedlar, hvilka omöjligen kunde inrymmas i eller fortskaffas till en kunglig eller hertiglig skattkammare. Länsmännen belänades derföre icke allenast med länsjorden, utan äfven med rättigheten att ifrån sitt distrikt uppbära hvad derifrån borde i skatt inflyta, och det som icke behöfdes för ortens administration, borde i någon form hållas samhällets högsta styresman tillhanda.

Det är sjelffallet att icke allenast romerska och andra främmande inflytelser, utan till och med redan sjelfva folkvandringarne medfört betydliga förändringar i nämnda organisation. Man har gått ända derhän att vilja betrakta medeltidens feodalväsende såsom en färdig produkt af dessa sistnämnda, men detta är öfverdrifvet. Stora omgestaltningar behöfva vanligen mera tid och samverkande förhållanden af flere slag för att komma till stånd. Folkvandringarne förberedde endast feodalismens införande. Segrarne bemäktigade sig en uppbrukad jord och bildade deraf possessioner, större än en fredlig och mödosam odling förmår skapa, och många af dem disponerades icke mer af sjelfständiga odalbönder utan bebrukades af slafvar, frigifna samt mer eller mindre beroende coloni. Då odalrätten sålunda blef på många partiela områden koncentrerad uti ett ringare antal medborgares händer, blefvo dessa stormän till och med farliga för statsmagten uti ett så stort och löst sammanfogadt samhälle som det Frankiska riket. Åtskilliga deraf beroende förvecklingar och

svårigheten att under primitiva finansiela och andra förhållanden sköta det stora riket blefvo sedan den närmaste anledningen till feodalväsendets utbildning.

För att sammanhålla det hela tillgrep man en utväg som snart förmådde framkalla motsatta verkningar. Man ville närmare förbinda de mägtiga jordegarene och de lokala förbundens höfdingar eller grefvar med rikets intressen genom att göra dem till hofmän; man tog af dem en särskild trohetsed och tillät dem att taga en dylik af sina underlydande. De erhöllo mera jord såsom beneficier eller förläningar och lofvade deremot att underhålla en viss militärstyrka för att värna rikets integritet. Dessa vasaller, hvilka sålunda innehade både odaljord och länsjord, förstodo småningom att göra sig till lika oinskränkta herrar öfver den senare som öfver den förra.

Flertalet jordbrukare blefvo lambönder, och i gynsammare fall, i synnerhet då lambon sjelf uppodlat åt sig ett nybygge, fick han derå emphyteutisk rätt, d. ä. en genom särskilda vilkor begränsad ärftlig besittning. Senare utvecklade sig förhållandet gemenligen derhän, att den jordbrukande befolkningen blef feodalherrarnes lifegna, ty deras länspligt och beväringsskyldighet, hvilken dock icke respekterades, kunde vara en god förevändning att icke tillåta krigsdugligt manskap att öfvergifva sina herrars område.

Äfven det ringa antal fria jordegare, som kunde återstå, fann vanligen sin uträkning uti att afstå sin jordegande rätt åt herrarne för att återfå jorden såsom län (feuda oblata), hvilket var ett sätt att förbättra sin ställning, ty det låg uti herrarnes intresse att värna sina nya skyddslingar åtminstone emot förtryck och våld af andra, så vanligt under dessa tider.

På annat sätt utvecklade sig jordbesittningen i Skandinavien, der fejderna visserligen voro många och blodiga, men der likväl några nya eröfrare icke uppträdde under den tid, då feodalismen utbildade sig i Europa. Odalrätten fick rotfästa sig, och folket blef mer och mer starkt för att kunna motstå den feodala strömningen. Sant är att denna odalrätt haft att utstå en lång och svår kamp emot feodala tendenser, men den har i hufvudsaken dock alltid gått segrande ur striden. Medan feodalismen annorstädes hade så stor attraktion att den drog under sig allt hvad dermed icke öfverenstämde, så finner man deremot att odalrätten här i norden assimilerat de elementer som träffat aflägsna sig derifrån. Medan den emphyteutiska bondens ställning kunnat blifva mera beroende i feodalistisk rigtning, har hans vederlike härstädes kronoåbon småningom kunnat arbeta sig upp till skatteman och verklig odalbonde.

Ehuru 1734 års lag i allmänhet frigjort sig från åtskilliga tidigare påbjudna och emot odalrätten stridande bestämningar, så förekommer der likväl ett stadgande, som i synnerhet utmärker sig i detta afseende, nemligen föreskriften i 4 kap. 5 § J. B. att skattejord, då den säljes utom börd, borde hembjudas åt kronan, men 1789 års grundlag har icke allenast upphäft detta, utan äfven bidragit till förökande af odaljorden och förstärkande af dess betydelse genom den åt kronohemmans åboarne medgifna ovilkorliga rättigheten att köpa sina lägenheter till skatte.

Under inflytelsen af feodala grundsatser har uti flere länder utbildat sig ett omfattande system af grundregaler, men idén, som också blifvit hit importerad, passade icke väl tillsammans med odalrätten och har derföre haft föga

framgång. Man räknar visserligen några i vår lag medgifna höghetsrättigheter till denna kategori, men detta är icke fullt berättigadt. Om bergsregalet, det enda af verklig betydenhet, säges i K. F. den 27 Augusti 1723, att det icke skall förstås annorlunda än såsom ett medel att befordra till drift nyttiga metall- och mineralsträck, hvilka jordegaren kunde fördölja eller undanhålla.

Efter denna öfverblick på förhållandet emellan odal- och feodal-systemerna blir det för en komparativ belysning af åtskilliga frågor, som senare skola afhandlas, nödigt att här ytterligare ingå uti en något mera detaljerad framställning om feodalväsendets upphof och utbildning. Det har redan blifvit sagdt att det icke utbildat sig så klart och redigt som ordningen här i norden och att häfderna om samhällslifvet hos kontinentens Germaner under deras tidigare period icke allenast äro ytterst knapphändiga, utan äfven upptecknade af främlingar, som varit mindre förtroliga med deras förhållanden. Feodalismen, sade Montesquieu, är ett träd, hvars grenar och blad äro synliga, men hvars rötter dölja sig i jorden. En följd deraf är att åsigterna derom äro mycket divergerande och ganska ofta grundade på en skef uppfattning af frågan.

Då feodalismen i sitt utbildade skick är så fullkomligen olik odalväsendet, har det lätt kunnat hända att forskarena i ämnet ej vågat uttala att odalrätten ursprungligen i sjelfva verket varit lika fullständig hos Sydgermanerna som här i norden, och der detta erkännes, har man vanligen åtminstone felat deri, att öfvergången till det nyare systemet antagits hafva försiggått under en dunklare historisk period än detta rätteligen får anses hafva

skett. Den katolska kyrkan har icke ringa bidragit till feodalordningens framgång, och då häfdatecknare från dess leder, kanske för att skjuta skulden bort från egen härd, gifvit anledning till att förutsätta en tidigare förändring, får man icke taga deras framställningar alltför mycket efter orden.

Hos Germanerna funnos ursprungligen principes, nobiles, adalingi, edhelingi m. fl., men de voro icke mera representanter af en privilegierad aristokrati än tignarmännen i norden, som till följd af egna och fädernas gåfvor och förtjenster åtnjöto bland sina medborgare en särskild aktning och utmärkelse. Om man undantager trälarne, hvilka icke heller saknades här, voro alla lika fria och berättigade samhällsmedlemmar, och hvarje härad, som benämndes Gau eller Centena, stod under ledning af en grefve, som folket valt till sin höfding. För att utföra en offensiv eller defensiv krigsbragd kunde flere gauer förena sig under en hertig och på några ställen under en konung, hvilka småningom blefvo bestående myndigheter äfven under fredstid för vården af vissa och företrädesvis militäriska angelägenheter.

Rom lät i allmänhet hvarje underkufvadt folk lefva efter sin egen ordning, men dess magt kunde icke undgå att i flere afseenden modifiera ställningen. Förändringarne voro emellertid icke större än att den gamla ordningen kunde fortfara temmeligen oförändrad ända till det nionde århundradet eller intill dess medlemmar af den Karolingiska dynastin i det stora Frankiska riket vidtogo några åtgärder, som ledde direkt till feodalismen, förut okänd ehuru visserligen förberedd.

Såsom redan blifvit sagdt, inskränkte sig verkan af de många folkvandringarne, hvilka omsider medförde det

Romerska kejsaredömets fall, i allmänhet endast dertill, att de på flera ställen kunnat gifva upphof till bildande af större jordpossessioner utan att i någon anmärkningsvärd grad rubba odalprincipen. Följden blef troligen icke annan än att antalet af odalmän minskades och den mindre sjelfständiga befolkningen ökades, hvilket ännu icke innebär någon feodalism. Man har till och med exempel derom att, sedan germaniska stammar under folkvandringarnes tidigare period inkräktat delar af Gallien, eröfrarne så litet åsidosatte den underkufvade befolkningens sociala ställning, att den såsom öfvervägande till och med kunde i sig assimilera segrarne, skilda som de voro från en närmare gemenskap med sine stamförvandter.

När Frankerna omsider ifrån Romarne eröfrade Gallien, var det så mycket mindre skäl för de förra att bruka våld och förtryck, då de kunde påräkna en större framgång för sin eröfring, ifall de ärligen uppträdde med afsigt att befria Gallerna från det romerska oket. Man finner att till och med biskoparne i de eröfrade landsdelarne snarare gynnade än motverkade eröfringen, emedan den kunde befrämja deras oberoende. Det är icke troligt att kyrkans tjenare, hvilka åtminstone ännu under denna tid visade sig mera ädla och menniskoälskande, skulle velat draga öfver sig och sina församlingar en barbarisk behandling, stridande emot kristendomens lära om mensklig frihet och jemnlikhet.

Det är bekant att Romarne voro väldiga slafherrar, men deras förfarande i detta afseende var dock, såsom klokheten kunde bjuda, ganska modereradt uti de eröfrade provinserna norrom Alperna. Krigsfångarne gjordes ofta icke till slafvar utan till kolonister uti en slags militärdistrikt vid gränserna. Äfven häri, i förening med

den omständighet att Germanerna ofta tjente i de Romerska lederna såsom besoldade knektar och legotrupper, hafva flere velat finna feodalismens upprinnelse, men alla sådana mera enstaka företeelser kunde svårligen medföra så radikala följder. Efter det Frankiska rikets grundläggning finner man också ännu icke under de Merovingiska konungarnes tid några spår af egentlig feodalism, utan endast af ett vanligt länssystem. De plägade ofta åt sina gunstlingar af alla stånd utan vilkor och förbehåll förläna kronodomäner eller bortgifva dem till och med såsom fullständiga allodier.

Det var först under den Karolingiska dynastins period som ställningen blef mera förmånlig för feodalismens införande. Riket var stort och bestod af alltför olika elementer för att kunna sammanhållas under en spira. Enligt ordningen hos Sydgermanerna likasom ock hos Svearne, borde hvarje förbundsmedlem på uppbåd rycka ut i härnad och derunder sjelf bekosta sitt underhåll. Denna organisation var möjlig, sålänge färden berörde någon särskild folkstams enskilda intressen, sålänge en af folket vald grefve eller hertig stod i spetsen för rörelsen och sålänge krigsbruket mera tillät trupperna att försörja och rikta sig genom plundring, men den blef omöjlig såsnart magten kom i händerna på beherrskaren af ett stort rike. Man kunde icke kommendera en motvillig befolkning att efter behof marschera öfver stora sträckor af Europa, helst en betydlig del af denna befolkning hade blifvit fattig, då den icke mer var besutten på egen eller med andra samfällig jord. Man måste således uttänka en annan plan för krigsstyrkans organisation. Att vinna ändamålet genom besoldade och stående trupper var ogörligt, ty rikets primitiva ekonomi, som endast medgaf skatter

i form af naturprodukter, hindrade detta. Uti sitt stora rike måste Karl den store, liksom nordens konungar, företrädesvis bygga sina inkomster på en klok förvaltning af sina domäner.

Förrän föreliggande fråga kan vidare behandlas, blir det nödigt att framställa hvilken delaktighet i saken bör tillräknas den katolska kyrkan. Den hade haft åtminstone i ekonomiskt afseende en oerhörd framgång på ganska många ställen norrom Alperna. Sedan konung Chlodvig låtit döpa sig år 496, täflade både konungarne och deras undersåtare att föröka de andliges magt genom stora skänker i löst och fast, och så liten, var i alla fall kraften hos de frankiska odalmännen, att de icke förmådde moderera detta förfarande på samma sätt som odalmännen i Skandinavien, då kristendomen der hade blifvit införd.

Häfderna veta förtälja bland annat att klostret S. Wandrille, stiftadt i medlet af sjunde seklet, ett hundra år derefter egde 4288 mansi (hemman, hus), ehuru en reduktion redan hade hunnit öfvergå detta kloster. Abbotstiftet S. Germain des Près innehade i början af nionde århundradet 8000 och klostren Fulda och Luxeuil hvardera 15,000 mansi. Många dylika exempel kunde vidare antecknas, men det kan vara för ändamålet nog, om det tillägges att en tredje del af Galliens jord denna tid anses hafva tillhört det andliga ståndet, samt att kyrkans lägenheter vanligen brukades af arrendatorer, clerici eller laici antagna för lifstid. Bevis finnas för öfrigt äfven derom att alla möjliga, lofliga eller olofliga medel blefvo anlitade för att ytterligare föröka kyrkans förmögenhet [1].

---

[1]) Dessa och flere andra historiska uppgifter angående feodala förläningar äro hemtade ur Geschichte des Beneficialwesens af Paul Roth; Er-

Allt detta kunde icke undgå att hos de styrande framkallá bekymmer, helst biskoparne, gynnade af sin ställning, ville vara oberoende af den verldsliga statsmagten. När Karl Martell, såsom major domus för en svag merovingisk konung, öfvertog ledningen af rikets angelägenheter, grep han verket an emot de andlige. Han fann att all möjlig osedlighet hade innästlat sig hos dem i samma mon som deras rikedom tilltagit, äfvensom att de kyrkliga myndigheterna, som skulle dömma öfver deras brott, voro alltför öfverseende och skonsamma dermed. Han afsatte en biskop, som för honom stängt portarne till sitt slott, då han för andaktsöfning sökte der inträde, och utnämnde en annan i hans ställe. Detta förfarande upprepades i ganska många fall, och biskoparnes magt blef för stunden bruten, helst Martell iakttog den försigtigheten att i de afsattas ställe utse lekmän, som ej insupit kyrkans idéer om magten.

Martells son Pipin den lille gick ännu längre och anställde i likhet med Gustaf I i Sverige en allvarsam reduktion med de kyrkliga godsen. Sedan denna „divisio", såsom det tyckes, vidtagit redan år 741, utverkade Pipin på en synod i Léstines år 743 åt sig ett svagt medgifvande att få för statens ändamål förläna en del af kyrkans gods åt hugade entreprenörer. Vilkoret att godsen efter förläningstagarnes död skulle återgå under kyrkans förvaltning lärer senare ej blifvit iakttaget.

De första Karolingerna kunde törhända i mod och styrka mäta sig med Gustaf I, och påfvedömet hade då

langen 1850. För öfrigt finnes frågan om feodalismen behandlad uti en mängd andra skrifter, bland hvilka här endast må nämnas: das Wesen des ältesten Adels der deutschen Stämme af Maurer; München 1846 samt Feudalitet und Unterthanverband af Paul Roth; Weimar 1863.

ännu icke nått höjdpunkten af sin magt, men de saknade deremot vigtiga bundsförvandter, som understödde Gustaf, nemligen en ny troslära och ett folk, som ännu förmådde höja sig till en rigtig uppfattning af samhällsordningen.

Vi återgå till frågan om härordningen. De Merovingiska konungarnes krigsstyrka var ännu bygd på den ursprungliga germaniska grunden. Dertill kom, såsom det varit furstars sed, en särskild kunglig svit, hvilken omfattade en mängd „antrustiones“, så kallade, emedan de voro konungens tromän eller stodo „in trusti dominica.“ Deras ställning hade en viss likhet med de svenska konungarnes ursprungliga läns- och tjenstemän, hvilka såsom stadda i annans sold eller tjenst icke räknades till de fria männernas lag och derföre benämndes embets- eller ambatsmän (ambat = träl) eller ock, såsom Östgötalagen på ett ställe uttrycker sig, konungens bryti (lambönder). Likheten består deri, att antrustionerna icke rekryterades från de fria männernas leder, utan från den samhällsklass, som bildats af emanciperade slafvar eller annars betraktades såsom halffria medborgare.

Under Karolingernas tid erhöllo dessa tromän nytt namn samt förändrad karaktär och mission. De benämndes Vassi eller Vasalli, och togos icke mer från de halffrias klass. I stället för att antrustionerna alltid voro konungen följaktiga, kunde Vassi såsom hofvets tjenare och statens funktionärer vara kringspridde i hela riket.

Sannolikt afsågs med denna institution att bilda en starkare motvigt till de kyrkligas magt och inflytande, äfvensom att i hvarje landsdel kunna genom trogna ögon bättre bevaka konungens och statens intressen, men dess hufvudsakligaste ändamål tyckas dock hafva varit en slags indelt militär, sedan Karl den store först sökt att på an-

nat sätt reorganisera den gamla härordningen. En hungersnöd hade nyss härjat riket, då han år 807 uti en af sina kapitularer förordnade att hvar och en som innehade tre mansi eller hemman vore förbunden att utrusta och underhålla en knekt. De som egde mindre, borde förena sig i grupper af tre mansi, så att den lämpligaste skulle fullgöra krigstjensten och de öfriga betala ett adjutorium för hans underhåll. Värnepligtige voro dessutom alla icke fastighetsinnehafvare, som egde en lösöre förmögenhet af fem solidi, sålunda att fem af dem borde med en solidus för hvarje underhålla i fält en sjette. Uti ett senare kapitular förmildrades den allmänna beväringsskyldigheten, så att fyra mansi i stället för tre borde svara emot en knekt.

Huru mycket än detta system i förhållande till den tidigare ordningen var modereradt, synes det likväl icke hafva haft önskad framgång. De andliga fortforo att vara motspänstiga, ett parti egare af större gods, som hade bildat sig under namn af seniores, sedermera seigneurs, följde deras exempel, och den öfriga befolkningen var alltför fattig för att kunna fullgöra sina förbindelser. Grefvar och hertigar, hvilkas ställning hade blifvit betydligt förändrad, stodo äfven i de missnöjdas leder. När de sågo en major domus, hvilken de betraktade såsom sin jemnlike, i spetsen för statsstyrelsen, ville de ej rätt foga sig efter hans bud och befallningar.

Man valde då utvägen att göra förmögna godsegare, såsom biskopar, grefvar och seniorer till vasaller och att sålunda söka fastare förbinda dem med hofvet. I stället för att folket i dess helhet förut aflagt trohetsed åt suveränen, fullgjorde vasallerna ensamt denna förbindelse, enhvar för sitt område, och emottogo derefter af sina under-

lydande en dylik hyllning. Likasom konungen och hans närmaste omgifning icke stodo under den ordinära jurisdiktionen, så lydde vasallerna och deras folk icke heller under grefvetinget, utan under ett särskildt hofting.

Till vasallernas åligganden hörde förnämligast att ansvara för den krigskontingent, som från deras område borde utgå. För att bättre kunna fullgöra denna förbindelse erhöllo de ofta såsom beneficier lediga kronogods, men dessa gåfvos icke mer efter det tidigare bruket såsom allodier, utan såsom behaglig tids förläningar, ehuru de sedermera småningom blefvo så införlifvade med vasallernas egna fastigheter att någon skilnad dem emellan icke vidare kom i fråga. För att bättre och beqvämare kunna fullgöra sin värnepligt, hade åtskilliga vasaller antagit och med jord belänat undervasaller, edeligen förbundne att vara emot dem lika trogna som de sjelfva borde vara emot konungen.

Härmed var grunden för feodalväsendet lagd. Ifvern att organisera den nya värnepligten var icke ringa, och biskoparne, som enligt Kanoniska rättens bud bordt liksom alla kyrkans tjenare afhålla sig från vapnens bruk, voro icke minst nitiska för att upprätthålla sin kontingent och att i spetsen för den samma utföra krigiska bragder, mera för att rotfästa och utvidga sin egen magt än att tjena sin suverän.

Både de andliga och de verldsliga feodalherrarnes territorier tillväxte på mångahanda sätt och bland annat såsom redan blifvit sagdt, genom s. k. feuda oblata. När tiden sluteligen var kommen, då åtskilliga af de mägtigare vasallerna sjelfva blefvo suveräna furstar, hade största delen af den ursprungliga odaljorden upphört att finnas till, och deras undersåtare blifvit förvandlade till lif-

egna bönder. Idén om sjelfstyrelse, hvilken varit ett utmärkande drag hos samteliga Germaner, var då förintad under inflytelsen af förhållanden, som träffade dem på en tid, då deras samhällsskick ännu icke hunnit mogna och vinna stadga.

Uti de större staterna, der flere vasaller förblefvo subordinerade under en gemensam spira, berodde olyckan deraf, att det fanns uti staten två slags undersåtare: de omedelbara d. ä. feodalherrarne och de medelbara eller det öfriga folket. Ett sådant förhållande innebär uti sig satrapstyrelse och förtryck, ty de små tyrannerna hafva alltid visat sig vara de värsta. Hos den centrala styrelsen återstod blott ett sken af magt, som enligt Montesquieu får gälla både såsom en ordning, hvilken lutar åt anarki, och såsom en anarki, hvilken söker ordning och harmoni. Denna anarki efterträddes vanligen af en absolutism efter Machiavellis mönster.

Äfven en af nordens ädlaste söner, en aristokrat i sann och högre mening, grefve Pehr Brahe, hade tillegnat sig sagde idé om en omedelbar och en medelbar undersåtlighet, och öfvertygat sig om att ett lyckligt samhällsskick betingades deraf. Han förklarade vid ett tillfälle att alla äro rikets undersåtare, vi d. ä adeln omedelbara och de öfriga medelbara. Hos honom var denna idé emellertid icke nedrifvande utan tvärtom uppbyggande, tack vare hans ädla själ samt den bättre sociala och politiska atmosfer, uti hvilken han lefvat och blifvit uppfostrad.

Betraktar man feodalismens inflytande på landtmannanäringen, så hafva två omständigheter, nemligen jordagodsens storlek och åboarnes osäkra besittning, i synnerhet bidragit till att nedtrycka odlingen och till och med

att förstöra all växtkraft, der den af naturen ursprungligen varit stark. Det finnes två punkter på jorden, hvars omgifningar i synnerhet borde utmärka sig genom en gammal och hög kultur, men der man icke dess mindre endast finner en ödelagd jord. Detta får visserligen icke tillskrifvas den feodalism, hvarom nyss varit frågå, men grunden för de menliga verkningarne är i alla fall den samma. Det ena stället är campagnan omkring Rom och det andra Konstantinopels omgifningar, hvilka lära hafva en synnerlig likhet med den romerska campagnan. Man är i allmänhet ense om att den sistnämnda, hvarpå usla fårhopar nu beta, blifvit förstörd genom latifundii-systemet. Ager romanus nyttjades redan i kejsarnes tid af ett fåtal rika romerska ädlingar och kapitalister, hvilka saknade både vilja och insigt att bruka jorden och genom dess utsugande företrädesvis sökte tillfredsställa sin vällefnad; och samma brukningssätt har derefter blifvit fortsatt under påfvarnes tid, då deras kardinaler och gunstlingar, principes eller andra, innehaft dessa besittningar.

Deremot lärer vanskötseln af „campagna di Stambul" eller bygderna kring Konstantinopel mindre bero af jordagodsens storlek än af besittningens osäkerhet, hvarom åtskilliga författare, som skildrat orientens samhällsförhållanden, anfört en mängd betecknande exempel. De Vesteuropeiska feodalherrarne, hvilkas bönder lätt kunde flygta till städerna och der undgå vidare förföljelser, voro nödsakade att med dem iakttaga någon slags moderation, att genom länsbref och kontrakter i någon mån fixera deras förbindelser o. s. v. Uti den turkiska förvaltningen skola visserligen äfven länsbref förekomma, men styrelsen säges uppsåtligen vilja undvika dem för att hafva händerna så mycket mera fria, då det blifver nödigt att utpressa nya

skatter eller vidtaga andra genomgripande förändringar. Detta förhållande är så mycket mera olycksbringande, då turkisk lag icke erkänner någon fastighet såsom privat egendom. Ungefär den ena hälften af jorden tillhör Padischah'n och den andra är *Vakuf* d. ä. moskéernas egendom [1]).

För att bevisa huru systemet för jordbesittningen i södra Italien inverkat skadligt äfven i moraliskt afseende kunna vi ej underlåta att här i korthet reproducera berättelsen om följande tilldragelse. Då en Neapolitansk bonde år 1855 tillspordes om säkerheten i hans bygd, fick han tillfälle att utveckla sina sympatier för röfvareväsendet. Sålänge briganti finnas i landet, sade han, vågar hvarken godsherren eller hans general agent ut på fältet för att utpressa af bönderna deras skörd, utan dessa kunna få leverera sitt arrende i staden till lagligt belopp och undgå prejeri. Ju mera sällan sådana hajfiskar röra sig i landet, desto kärare är det för oss. Om de någon gång visa sig, få de vanligen betala resan ganska dyrt till röfvarena, och vi fattigt folk få åter ett par år lefva i lugn och ro såsom i Abrahams sköte. Den frågvise främlingen tröstade han med den upplysning att röfvarena dock äro gentlemän, hvilka endast i nödfall, då de annars ej kunna lifnära sig, anfalla turisterna.

Emot brottslingar af denna art är strafflagen vanmägtig, men en sund ordning för jordbesittningen deremot mer eller mindre osvikelig. Om man allenast vill lita till den förra, begår man samma fel som jordbrukaren, då han vill bortskaffa ogräset utan att angripa dess rot.

---

[1]) Härom förekomma en mängd detaljer uti ett arbete i tre delar af Karl Braun-Wiesbaden: Eine türkische Reise; Stuttgart, 1876 och 1877.

Det finnes ett land, der den egentliga under medeltiden grundade feodalismen i förening med katolicismen såsom dess allierade, isynnerhet fått utan någon motvigt utveckla sina konseqvenser, och detta land är Polen. Det kan lända till upplysning i föreliggande frågor att här vidare anteckna några förhållanden rörande detta land. Med äran att först hafva lyftat sitt fosterlands kultur till en för sin tid anmärkningsvärd höjd förenar den polska adeln skulden, det vore hårdt att säga förbannelsen, att senare hafva förstört det ända till grundvalen för samhällig tillvaro. Engelsmannen Coxe, som år 1778 besökte Polen, säger att han aldrig sett ett mera förstördt och vanvårdadt land, att armodet derstädes, ehuru jorden dock kunde betraktas såsom bördig, var större än i något annat europeiskt land, samt att ibland de arma bonden var den uslaste tiggare.

Före Polens första delning fanns der ungefär 14 miljoner innevånare, af hvilka 12:e eller 13:e delen var fria adelsmän, som hade all rikets både jord och magt i sina händer. Återstoden eller mer än 12 miljoner bestod således af lifegna bönder eller deras vederlikar, om hvilka det säges att de, räknadt från slutet af 16:e århundradet voro ställda utom lagen, så att bönderna på adelns och kyrkans gods voro fullkomligt rättslösa och på kronogodsen deremot icke heller hade mer än en tillstymmelse af rättsligt skydd.

Den uppväxande adeln erhöll en sträng spartansk uppfostran. Adelskapet, som gemenligen vunnits med svärdet (ex carta belli), upprätthölls i hemmet och skolan ofta med pisken. Jesuiterna undervisade i latin och filosofi, men af allt hvad ungdomen inhemtade i skolan var det egentligen blott af piskens bruk som folket blef delaktigt.

Olyckan tillväxte derigenom att största delen af landets jord tillhörde antingen kyrkan eller ett ringa antal af adeliga magnater, och att det fanns omkring 1,300,000 adelsmän, hvilka icke förlorat den gyllene friheten att på riksdagarne uttala sitt liberum veto, men väl sin förmögenhet och all bildning, hvaraf de såsom den högre adelns och klereciets tjenare och legohjon icke vidare hade något behof. Den splittring inom adeln, som till följd deraf måste uppstå, hade någon likhet med tvedrägten inom den svenska adeln vid 1680 och 1683 års riksdagar, men resultatet var icke enahanda, ty Polen hade icke någon Karl XI, som förmådde göra ett förståndigt bruk af ställningen, och saknade för öfrigt äfven motvägande elementer icke allenast bland bönderna utan äfven i ett framåtsträfvande borgarestånd, som uti andra feodala länder utjemnade ensidigheterna, det saknade i allmänhet antecedentier som skulle kunnat understödja en omhvälfning till en bättre sakernas ordning [1]).

Den polska adeln kallade sig Schlachta. Frestelsen ligger nära att anse denna hederstitel hafva varit ursprungligen ett spenamn, som våra krigare under sina fälttåg i Polen tilldelat detta lands små tyranner, men våra härförare, af hvilka flere ådalagt sin varma tillgifvenhet för konung Sigismunds och Polens sak, kunde väl icke tillåta sig en sådan försmädelse. Schlachta var i sjelfva verket en hederstitel, som på sin tid lyste med samma glans som andra namn på den feodala aristokratin. Det hör icke hit att visa verkan af denna glans på våra förhållanden.

---

[1]) Vidare härom kan läsas uti ett arbete af Ernst von der Brüggen: Polens Auflösung; Leipzig 1878.

Utan att derföre vilja hvälfva på feodalismen skulden för allt ondt i verlden, kan det sluteligen äfven förtjena att anföras, huru den till och med kunnat komma att intrassla och utöfva inflytande på de strider om språk och nationalitet, som i våra dagar absorberat krafter, nödiga för andra ändamål, och stört friden i många samhällen. Feodalismen har utan tvifvel likasom andra former af aristokrati haft sin mission för bättre ändamål. Om den uteslutande skulle blifvit bygd på egoistiska ståndsintressen och saknat humanare syften, hade dess magt icke kunnat blifva så stor som man i verkligheten funnit den. Allt menskligt kan emellertid urarta, om det ensidigt får utveckla sig, och på detta sätt har feodalismen liksom katolicismen kommit att tillskynda menskligheten stora olyckor.

För att bestyrka förenämnda påstående kan det vara nog att kasta en blick på vissa ställningar och förhållanden i Böhmen, hvarest en gammal feodal aristokrati innehar ungefär en tredjedel af landet och de kyrkliga godsen icke heller kunna vara obetydliga. Uti detta land hade Johan Huss uppträdt emot öronbigten och andra katolska missbruk, som höllo folket i ledband. Det var icke nog att han derföre straffades med döden; när Jesuiterna flere århundraden derefter blefvo allrådande, funno de nödigt att förstärka kyrkans anseende och motväga minnet af Huss' läror genom ett nytt helgon, som på halft historisk grund blef den heliga Nepomuk, öronbigtens trogna skyddare och bevarare.

Då Tschecherna under innevarande århundrade började känna sin ställning alltför tryckande, utbildade sig hos dem ett liberalt parti, som begärte mera tros- och samhällsfrihet, och som den helige Nepomuk icke mer förmådde emot sådana anspråk värna adelns och kyrkans

intressen, tillgrepo de ett annat modernare skyddsmedel. De insatte i sitt program det Tschechiska språket och den Tschechiska nationaliteten samt lyckades derigenom draga till sig en okunnig folkmassa och leda den att arbeta emot sina egna mera magtpåliggande intressen. Detta är det gammal Tschechiska partiet, som opererar under Nepomuks auspicier, och som i likhet med Windischgrätz i grunden anser att menniskan icke börjar förrän med baronen.

Äfven det motsatta partiet, som nu bär namn af det Jungtschechiska, förändrade sitt program, det vill betrakta Huss såsom sitt helgon och arbetar för de nationela intressena utan att uppoffra de politiska. En af dess förnämsta och inflytelserikaste ledare Gregr uttalade derom på ett anslående sätt sin åsigt då han vid den Böhmiska landtdagen år 1874 yttrade: „vi måste på hvardera sidan önska att den olycksaliga striden en gång må blifva bilagd. En förmedling emellan de skilda nationaliterna måste ega rum, så att icke turvis den ena är hammaren och den andra städet. Omsider blir det alltid folket och hela samhället utan åtskilnad mellan Tyskar och Tschecher, som får vidkännas hammarens slag. I Böhmen får det icke finnas mer än ett politiskt folk med två språk, för hvilket humaniteten och framåtskridandet allena bör sväfva för ögonen“ [1]). Härvid kan läsaren troligen icke undgå att tänka på eget lands förhållanden och besinna att hvarken någon Nepomuk eller någon riddare i medeltidens hjelm och harnesk här förmår hindra förverkligandet af enahanda sträfvanden.

---

[1]) Braun-Wiesbaden anf. arb. (Böhmen).

HISTORIK.

Finlands kolonisation.

Tidrymden för det finska folkets historiska utveckling är relativt kort, och dess odling har fortgått i nära beroende af andra nationer. Öfverlägsenheten af den kultur, som annorstädes redan hunnit gro och taga rot, hafva här måhända gjort sig mera gällande än några primitiva folkeliga egenskaper. En sådan daningsprocess är ingalunda någon enstaka företeelse i verldshistorien, men hos andra döljer den sig mera i aflägsnare tiders mörker, och deras samhällsordning har under en senare period i många fall kunnat få mera utbilda sig på egen hand. Om till följd deraf våra häfder icke mäta lika många sekler som åtskilliga andra, om odlingsarbetet icke kunnat erhålla en så egendomlig prägel, som en eller annan kunde önska att finna derå anbragt, så har folket derföre icke behöft blifva eller blifvit ett mekaniskt redskap i andras kulturverkstäder och följaktligen icke heller behöft sakna det lofliga medvetandet om sjelfverksamhet och en egen mission. Sant är att nationerna liksom individerna gerna vilja tillmäta sig äfven ålderns reputation. Ynglingen harmas öfver att icke redan bära skägg, en högdragen ari-

stokrat söker sina anor i de aflägsnaste tider och häfda-tecknare hafva till och med velat vindicera åt sitt land och folk äran att vara de äldsta på jorden. All sådan äflan tyckes vara onödig, då tiden i hvarje händelse löper nog hastigt ur händerna på både nationer, slägter och individer.

För sin sena utvecklingstid erbjuder det finska odlingsarbetet ett särskildt intresse derigenom, att samhällsordningen format sig så att säga inför historiens ögon. Få äro de folk, hvilkas öden och lefnadsbanor kunna med lika stor visshet uppspåras ända till deras barndomstid. Den Svenska häfdateckningen var icke mer en saga, då den kom att omfatta äfven Finland. Om någon odling, såsom sannolikt är, dessförinnan redan förekommit vid våra kuster, så hade den i alla fall ännu icke gjort några anmärkningsvärda framsteg. Inuti landet mötte häfdateckningen föga annat än ödemarker och har derföre kunnat beträffande dem lemna upplysning om ännu mera primitiva förhållanden. Att skilnaden i detta afseende emellan kusterne och det inre landet varit stor följer redan deraf, att kulturen öfver allt i verlden först och helst utvecklat sina rötter i närheten af ett haf.

Det är svårt att förlika sig med den ofta upprepade tanken att Lapparne, hvaraf man ännu funnit tydliga spår uti Tavastland under det femtonde seklet och uti Nyslotts län lång tid derefter, skulle varit landets urinnevånare eller aborigines, och att Finnarne såsom senare inflyttade eröfrare undanträngt dem och för landets odling gjort sina högre naturgåfvor gällande. Den nära frändskapen mellan finska och lappska språken tillåter icke, såsom det tyckes, att betrakta lefnadsbanorne för hvardera såsom alltför mycket skilda från hvarandra, eller att historiskt uppresa

en skiljemur af århundraden eller årtusenden emellan deras rörelser och vandringar. Man bör hellre förutsätta att de samtidigt och uti samma vidsträckta land utbildat sig under inflytelsen af olika förhållanden i divergerande rigtningar, utan att derföre förneka att de grenar, som sedermera kommo att representera det finska folket senare kunnat erhålla nya och friska förstärkningar.

Spår af finskhet anträffas ännu på många ställen i närheten af den handelsväg, som under en mörk forntid obestridligen förenat den Finska vikens kuster med Orienten och den fortsatta kolonisationen var således ingalunda stängd. Men en sådan lifvande samfärdsel kom sannolikt icke till godo åt dem, som ströfvade omkring uti det inre landets nästan otillgängliga ödemarker; de saknade i alla stycken tillräcklig näring för framåtskridande, förblefvo fiskare och nomader samt förkrympte till Lappar. De nöjde sig, såsom Tacitus säger om Finnarne, hellre med vildt växande örter till spis än de ville bruka jorden, och hvarje slägt eller grupp, som icke ville underkasta sig detta besvär och göra gemensam sak med sina åkerbrukande stamförvandter, blef småningom nödsakad att steg för steg draga sig undan från alla för odling möjliga platser. I vår tid då man har vägar, poster, undervisning, böcker, tidningar och tätare handelsförbindelser, som sträcka sig ända till ödemarkerna, kan man icke lätt fatta det döfvande och försoffande inflytande på det sociala slägtet homo, som lifvet i urtidens finska urskogar kunde medföra.

Impulsen till sagde rörelse kom naturligtvis från kusten, der man stod i beröring med verlden och kunde andeligen och kroppsligen i alla möjliga afseenden draga fördel af bättre kulturelementer. En viss betydelse kan

derutinnan äfven tillskrifvas den omständigheten att racernas blandning, såsom erfarenheten visat, bidrager till deras styrka och förädling. Öppna för alla medeltidens vikingar och oroliga folkgrupper hade åtskilliga platser vid de finska kusterna utan tvifvel redan tidigt blifvit ockuperade af skandinaviska kolonister. Historien vet förtälja huruledes en norsk koloni, som var missnöjd med Harald Hårfagers styrelse, redan i nionde seklet hamnat på Island. Möjligt är att de strider, som i Sverige utkämpades vid tiden för den kristna lärans införande eller att sjelfva kristendomens anryckande der framkallat enahanda verkningar och förmått några missnöjda att på Finlands strand söka en fristad för sitt oberoende och sin gamla tro. Ifall man icke vill gå ännu längre och antaga att Sveastammen, när den först kom till Sverige, redan då kunnat utgrena sig till några ställen i Finland, så kan man i all händelse icke förutsätta att Skandinaviens vikingar, som redan i 8:e seklet härjat, inkräktat och koloniserat åtskilliga aflägsnare kustländer i Europa, skulle underlåtit att taga fast fot äfven i detta land.

De Skandinaviska kolonisterna införde i landet ett nytt element, som under inbördes vexelverkan kunnat bidraga till odlingens höjande. Någon yttring af detta slag från hednatiden kan man bland annat uppspåra uti ordet Satakunda, som förråder bekantskap med det germaniska häradet och i Sveriges närmaste granskap blef namnet på en vidsträckt landsort. Det förekommer redan omnämndt uti det bref af år 1334, hvarigenom Magnus Eriksson, „rörd till medlidande öfver de många besvärligheter som bragt landets innevånare till fattigdom", ville befrämja dess odling [1]). Efter den svenska eröfringen förekommer

[1]) Åbo Tidningar 1785; bih. pag. 112.

ingen omständighet, som kunnat gifva upphof åt detta namn, ty häradet i dess ursprungliga skandinaviska mening erhöll icke någon betydelse i detta land, hvarest kommunal ordningen byggdes på kyrklig grund och indelning i socknar. Häraderna tillkommo här under en senare period och voro, såsom detta ännu i dag är fallet, icke annat än administrativa distrikter för statens tjenstemän och den öfverhetliga förvaltningen. Om kihlakunta varit det genuina uttrycket för de ursprungliga finska skyddsföreningarne, kunde dessa på vestkusten under namn af Satakunda ikläda sig former, som mera öfverensstämde med det skandinaviska eller germaniska häradet. Vill man anse att kihlakunta såsom liktydigt med det svenska gisslelag varit en frukt af någon eröfringspolitik, så tyckes det likväl vara klart att några tidigare föreningar måste hafva existerat, ty man har svårt att fatta möjligheten af en gisslan der inga sociala band förenar befolkningen.

Att några delar af landet haft en tidigare odling och att denna under en period, hvarom historien vet föga att förtälja, utvecklat sig i en rigtning, som åtminstone icke varit alldeles olik skandinavernas på andra sidan om Bottniska viken, tyckes äfven vinna stöd deraf, att Finland redan år 1362 obetingadt erhöll rätt att såsom ett nytt område i landskapernas union taga del uti valet af rikets gemensamma monark. Man kan icke förmoda att en dylik förmån skulle blifvit medgifven åt en landsdel, der ingen likhet i seder och samhällsförhållanden egde rum, och någon sannolikhet innebär icke heller en förutsättning derom, att assimileringen redan skulle kunnat för sig gå på den korta tid, hvarunder Finland dessförinnan varit genom ganska svaga band politiskt förenadt med

Sverige. Odlingen var denna tid ännu icke mägtig att göra snabba framsteg, och ifall några antecedentier icke skulle förberedt unionen, hade väl Sveriges statsmagt icke kunnat, utan att blotställa sina egna intressen, finna något skäl att åt detta land utan alla vilkor och förbehåll erbjuda jemngoda politiska rättigheter.

Det är sannolikt att de intriger, genom hvilka Sveriges stormän redan denna tid sökte undergräfva konungamagten, ganska mycket bidragit till nämnda medgifvande. Magnus Eriksson hade till hertig af Finland och Halland utnämnt sin trogne tjenare Bengt Algotsson, som kunde vid rikets gränser värna konungen emot stormännens allierade i främmande land. Denne besvärlige man behöfde rödjas ur vägen, och sedan Nils Tureson Bjelke, en af det Tyska partiets förnämsta organer, blifvit lagman i Finland, hade detta parti, för att befrämja Albrechts af Mecklenburg inkallande, en särskild anledning att låta Finland deltaga i konungavalet.

Tager man derjemte i betraktande att folket härstädes hellre ville föredraga Magnus Eriksson och hans son Hakon, kan man lätt tänka sig att partiet genom nämnda medgifvande sökte vinna sympatier i landet, och hoppades att genom lagmannens inflytande vinna stöd för sina planer. Om så är, har man deri ett ytterligare bevis icke allenast om den mera betydande plats, som Finland redan hunnit intaga i statsförbundet, utan äfven derom att dess sympatier och intresse för svensk sed och ordning redan denna tid måste hafva varit något utbildade, ty annars hade det väl icke kunnat komma i fråga att uti statskroppen ytterligare indraga ett främmande element för att öka oredan.

För att rätt kunna bedömma senare skeden af den finska odlingen, blir det först nödigt att taga i öfvervägande beskaffenheten af den svenska eröfringen. Det har ofta blifvit sagdt att Finland emottagit sin lag och sin kultur från eröfrarens hand, och att många svaga elementer i samhällsordningen blifvit en följd deraf att folket icke fått utveckla sig på egen botten. Om detta vore fallet, måste orsaken till det onda tillskrifvas andra omständigheter, ty det Svenska väldet grundlades här icke genom någon eröfring i vanlig mening.

Under en tid, då verlden svärmade för den kristna religionens utbredande, ville äfven Erik den helige göra sina finska grannar delaktiga deraf. Att han dervid skulle användt vapen mer än predikan finnes ingenstädes bestyrkt [1]). Biskop Henrik blef mördad för sitt trosnit, men denna blodsutgjutelse är icke mera bevisande om en eröfring än den omständigheten att samma öde drabbade Vestergötlands andra från England komne biskop Unni. Kristendomen utbredde sig i denna provins ganska snabbt och lätt, men det inträffade likväl, såsom man finner af ett bihang till Schlyters upplaga af Vestgötalagen (IV: 16, 2), att folket ogerna ville anamma trosläran af Unni och derföre „tyrfdhe (slog) hanum til banæ mædh stænum“. Om barbariet, såsom vi förutsatt, under Eriks tid redan hade dragit sig tillbaka ifrån de trakter han besökte, voro vapnen för hans omvändelseverk mindre behöfliga, helst några andra än de, hvilka motsatte sig kri-

[1]) Uti Påfven Alexander III skrifvelse från senare hälften af 1100-talet erkännes att Finnarne „exercitu imminente“ lätt kunnat förmås att att anamma den kristna tron och att de till och med „desideranter“ begärt lärare och undervisare deri, men deremot klagas att de „recidente exercitu“ förnekat denna tro samt föraktat och förföljt lärarne. Porthan, Sylloge mon. pag. 14.

stendomen just icke hade skäl att bekriga honom. Veterligen begärte han härifrån icke några skatter, och som hvarje särskildt landskap i Sverige hade sin egen lag och rättsordning, kunde han icke heller vara sinnad att påtruga landet några främmande borgerliga institutioner.

Icke så gynsamma voro utsigterna för Birger Jarl och Torkel Knutsson uti det inre landet [1]. Sålänge menniskorna lefva kringspridda i ödemarker, der ringa eller ingen samhällig hjelp står dem till buds, och sålänge de följakteligen måste darra för naturkrafternas öfvermagt, äro de vanligen vidskepliga och föga tillgängliga för annan religion än naturdyrkan. Derföre finner man äfven att ju mera de hedniska folken stodo tillbaka i kultur, dess mera motsträfviga voro de att underkasta sig kristendomen. Medan den utbredde sig med största lätthet uti Gallien och södra Germanien, måste Karl den store använda vapen för de råare Sachsarnes omvändelse. Uti Sverige mötte kristendomens införande längre och intensivare motstånd hos Svearne än hos Göterna.

Under de första tiderna fanns det knappt något annat föreningsband emellan Sverige och Finland än den gemensamma kyrkoförvaltningen, som hade sitt centrum i Rom. Det var under sådant förhållande som biskop Thomas kunde tänka på att göra af det senare ett oberoende andeligt furstendöme. Uti Sverige hade sederna redan utbildat lagar, som blifvit för hvarje provins skriftligen affattade, men uti Finland hade man ännu icke kom-

[1] Två Påfliga bref, af hvilka det ena är dateradt den 9 December 1237 och det andra lärer vara utfärdadt omkring år 1274, innehålla uppmaningar till fullkomliga korståg emot Tavastar och Karelare, hvilka icke kunnat, oaktadt all ospard möda, förmås att antaga kristendomen och afstå från sina hedniska vidskepelser och grymheter. Porthan, Syll. mon. pagg. 37 och 42.

mit så långt. Lagen hade möjligen kunnat ikläda sig en yttre form uti en mängd godkända ordspråk, men i öfrigt gömde den sig ännu uti folkets oreflekterade rättsmedvetande. Det var presternas sak att derifrån framleta den och att förlika sedernas bud med deras egen lag, den kanoniska rätten, som enligt föreskriften i Gratiani dekretaler fordrade att jemte den samma skulle respekteras och iakttagas all möjlig rationalis consvetudo hos de kristna folken, såvidt den icke var stridande mot religionens bud. Det är samma idé, som sedermera upprepades uti de sannolikt af Olaus Petri författade domarereglorna från reformationstiden och ännu godkännes i 1 kap. 11 § R. B. af 1734 års lag. Sålänge kyrkans män uti sin hand förenade nästan all magt och suveränitet i Finland, kunde de så mycket mindre eftersträfva att här införa någon svensk lag, då de uti Sverige just icke voro synnerligen belåtna med de styfva fornskandinaviska åsigterna och kunde påräkna att i anseende till de finska sedernas ännu icke lika bestämda karaktär få dem lättare inpassade uti och modifierade efter det kanoniska, alla möjliga rättsgrenar omfattande rättssystemet. [1])

Derföre har det också inträffat att den finska rättsutvecklingen, såsom senare skall närmare utvecklas, i många stycken och i synnerhet under de tidigare perioderna afvikit från den svenska och alldeles icke får mätas efter paragrafernas ordalydelse uti de allmänna författningarne. När den kyrkliga administrationen småningom kom i verldsliga funktionärers händer, var det också mindre domaren än den ifrån folket tagna nämnden som af-

[1]) Jfr härom vidare afhandling om Helsingelagens ålder och betydelse för lagskipningen i Finland under äldsta tider, uti Jurid. Föreningens Tidskrift, andra årgången 1866.

gjorde ärenderna efter sin praktiska uppfattning af hvad den ansåg vara rätt och skäligt. Men den svenska rättsordningen var emellertid tidigare utvecklad och fullt organiserad, och som den i hufvudsaken just icke heller kunde vara stridande emot de finska rättsbegreppen, så är det naturligt att de svenska och finska lagelementerna småningom skulle sammansmälta till ett. Detta skedde då samteliga landskapernas särskilda lagar utbyttes mot en gemensam landslag, ehuru man också ännu efter denna tid finner många olikheter, hvilka såväl genom praxis som speciela författningar varit rådande i Finland.

Sedan större delen af Finland blifvit på förenämndt sätt med Sverige förenadt, återstod ännu en ganska stor bit deraf, hvars eröfring var förbehållen åt handeln. Religionsnitet kunde icke vidare disponera öfver beväpnade härar, och drottning Margareta inskränkte sin åtgärd för att slutföra eröfringen till ett Kungl. Bref af den 6 Aug. 1389, hvari hon uppmanade Lapparne att låta döpa sig och öfverlemnade åt erkebiskopen att befordra deras omvändelse. [1]) Derefter beordrade äfven Gustaf I flere af de ifrån klostren lediga munkarne att taga samma värf om händer [2]), och ända till våra dagar har man uti kyrkorna uppburit kollekter för detta ändamål.

Den svenska styrelsens magtområde var i begynnelsen ganska mycket begränsad, dess myndighet försvagades med hvarje mil, som orterna i det vidsträckta och glest befol-

[1]) Grönblad: Nya källor till Finlands medeltidshistoria, I: 19.

[2]) På detta och en mängd andra ställen, hvarest någon monografi, urkundssamling, lagsamling, eller något uti arkiv förvaradt manuskript icke blifvit särskildt åberopadt, grunda sig uppgifterna på åtskilliga historiska bearbetningar, såsom Föreläsningar öfver Finlands historia af Gabriel Rein, Finlands historia af Yrjö Koskinen, Sveriges historia af Montelius, Hildebrand m. fl. samt andra tidigare utgifna och allmänt kända historiska arbeten.

kade landet voro mera aflägsna från centralpunkterna för statsförvaltningen. Dessa voro under en räcka af flere sekler ännu ganska få, och till följd deraf kunde inbyggarne i de norra ödemarkerna allra minst blifva underkastade hvarken regelbunden administration eller ordinär skatt. Med detta folk, otillgängligt för höfdingar och fogdar, förmådde endast handeln knyta förbindelser. Representanterna för denna kommers voro Birkarlarne. Det är bekant att all varuomsättning i begynnelsen, som sträcker sig djupt in i den gråaste forntid, blifvit bedrifven på ambulatorisk fot. Den uti Skandinavien kringvandrande kohorten hade redan under elfte eller tolfte århundradet organiserat sig under en särskild yrkeslag, som benämndes Birkerätt eller Byerkeyer-rätt, d. ä. en lag för birkekarlar eller byerkeyer, hvilka sedermera såsom bofasta i städerna erhöllo namn af byamän och sluteligen af borgare.

Den Svenska styrelsens höghetsrätt öfver sagde bygder var i begynnelsen mera nominel än verklig, och inskränkte sig till att pålägga Birkarlarne en obetydlig skatt för deras handel med Lapparne och att deremot, såvidt möjligt var, skydda denna handel emot intrång af Ryska, Tyska eller Norska landsköpmän. En under namn af kontrakt och förening med Birkarlarne om deras skatt tillkommen rättsurkund af den 1 April 1528 upplyser att denna skatt dessförinnan blifvit betald med ett mårdskinn och åtta timber gråverk. Gustaf I fann den otillräcklig och höjde den till fyra mårdskinn och sexton timber gråverk för Piteå och Luleå samt lika mycket för Torneå, hvaraf synes att den ifrågavarande kommerciela eröfringen icke allenast sträckte sig till norra Finland utan äfven till norra Sverige [1]).

[1]) Stjernman, samling af kongl. bref, stadgar m. m. angående Sveriges rikes commers, politi och ekonomi.

Med handelsrättigheten kunde äfven fiskerätt vara förenad, hvilket framgår bland annat af K. Br. 20 September 1551. [1]) Såsom ett märkeligt bevis om Birkarlarnes verksamhet och inflytande bör också omnämnas att Kyrö, Salo och Kemi socknar i Österbotten blifvit i medlet af fjortonde seklet genom deras förmedlande tillgöranden grundade och befolkade.

Sedan statsmagten fått fastare fot uti nämnda gränsmarker, ersattes Birkarlarne af verkliga statstjenstemän under namn af Lappfogdar. Att behörigen förvalta det sålunda vunna nya området var ännu förknippadt med stora svårigheter. En fogde vid namn Thomas Eriksson var redan år 1531 tillsatt för att befalla öfver Lapparne i Österbotten, men som han farit illa med folket, aflägsnades han af Gustaf I och ersattes genom en annan man, Clemet Eriksson [2]). Kulturen har i allmänhet svårt att förmedla rättigheter och skyldigheter emellan statsmagtens tjenare och vildmarkens innevånare, såsom man bland annat kan inhemta af åtskilliga berättelser af Cameron angående hans resa genom Afrika.

Finlands nu anförda ställning till Sverige måste gifva en ökad fart åt landets odling och förkofran, ty folket hade blifvit delaktigt af kristendom, frihet, odalrätt och andra civiliserande elementer, hvilka det geografiska läget och många andra omständigheter hindrade att förskaffa åt detta aflägsna land på annan väg eller på annat sätt. Dessa fördelar behöfde icke heller lösas med någon uppoffring af politiska rättigheter. Det Svenska riket kan i sjelfva verket under en räcka af sekler betraktas såsom

[1]) Stjernman aber. saml. Om birkarlarnes rättigheter se ock i denna samling K. Brr. 6 Nov. 1541, och 15 Febr. 1539.

[2]) Arvidsson: Finska urkunder. V: 275, K. Br. 18 Dec. 1531.

ett federativt statsförbund, hvari de särskilda landskaperna i begynnelsen åtnjöto till och med ett öfvermått af autonomi. Uti en bilaga till Vestgötalagen säges att konung Ragvald fick dö en skändlig död för sidvördnaden att rida inom landskapet utan att taga gisslan. Oberoendet blef naturligtvis något reduceradt, sedan konungamakten vunnit en större betydelse, men ganska mycket deraf stod länge qvar. Att Finland i detta afseende icke heller blifvit lottlöst, derom vittna bland annat de särskilda landtdagarne i Åbo 1457 [1]), i Björneborg 1602, i Helsingfors 1616, äfvensom de år 1657 hållna landskapsmötena i Torneå, Åbo, Helsingfors och Wiborg. Då den enväldige Karl XI införde sitt indelningsverk, skedde det i hvarje län med dess inbyggares samtycke, och då Österbotten vägrade att antaga de framstälda vilkoren, blef saken för denna provins oafgjord intill år 1733.

Alla nya skatter och extra gärder tillkommo under 16:de seklet enligt regel sålunda att, sedan konungen och rådet fattat beslut derom, emissarier utsändes till provinserna för att begära folkets samtycke dertill. Det hände visserligen ganska ofta att regeln fick vika för maktspråk eller att krig eller andra tvingande förhållanden gjorde en vägran omöjlig, och att de sålunda motvilligt accepterade skatterna blefvo för folket ruinerande, men friheten eller den fria viljans idé var dock städse samhällets grund och botten.

Då ett ledigt lagmansembete skulle besättas, var det folket som upprättade förslag dertill. Ett bref från biskop Suuripää till Svante Sture af den 3 Mars 1506 [2]) upplyser derom att biskopen efter lagman Bidz död uti

[1]) Grönblad åber. saml. I: 50.
[2]) Arvidsson aber. saml. VII: 70.

Nådendal låtit folket utse sex friborne män och sex bönder för att upprätta förslaget, och den främst rekommenderade bland de tre föreslagna blef utnämnd. Man finner att Landslagens stadgande i 1 kap. Tingm. B:n härvid blifvit tillämpad.

Beträffande frågan huru Finlands odling under inflytelsen af nämnda förhållanden fortgått bör det först anmärkas att de sydligare kustorterna redan före den svenska tiden tyckas hafva blifvit temmeligen fullständigt koloniserade och bebrukade, ty senare finner man just icke några åtgärder vidtagna för detta ändamål, då deremot uppodlingen af det inre landet, som var folktomt och öde, blifvit af många regenter omfattad med stort intresse.

Med stöd af anförda urkunder från Unionstiden säger Styffe [1]), att österlandet — så kallades Finland under denna tid — ännu var med undantag af den sydligaste delen mycket glest befolkadt, och allt som låg norrom de stora sjöarne i det inre en fullkomlig ödemark, endast tidtals besökt af kustboerna för jagt och fiske eller handeln med Lapparne, hvilka ännu kunde utsträcka sina vandringståg ända ner till Tavastland. Ännu långt senare äro orden ödemarker, erämaat eller eremarker, såsom de äfven benämnas, stående termer i våra författningar. Uti ett Kungl. Bref af den 16 Maj 1727 säges om Karelen att detta landskap, som är fyratio mil långt och trettio mil bredt, denna tid icke bestod af hemman, såsom man finner i Sverige och Finland, utan allenast af så kallade rökar, hvarmed här lärer åsyftats rökpörten och icke det skattetal som senare skall beskrifvas, äfvensom att landet var odeladt, att innevånarne lifnärt sig med svedjeland och fiske samt att skatterna utgått efter person och blif-

[1]) Skandinavien under Unions tiden, Stockholm 1867 pag. 302.

vit bestämda genom så kallad arfning (arvio) eller gissning. Då det år 1446 klagades att Tavastar och Kareler, ehuru åtskilda genom en ofantlig ödemark, oroade hvarandra genom ströftåg och plundringar, lät Karl Knutsson uti vildmarken uppgå en gräns dem emellan och förbjöd hvardera att öfverskrida den samma [1]).

För att kolonisera alla dessa obygder vidtogos tid efter annan mer eller mindre verksamma åtgärder. Uti ett bref af år 1334 förklarade Magnus Eriksson att Finlands innebyggare finge med tillstånd af höfdingen, emot vilkor om vanlig skatt, för odling tillegna sig landets ödeskogar, såvidt de lagliga innehafvarene icke ville eller kunde uppodla dem. Uti ett annat bref af den 16 Januari 1411 anbefaller Erik af Pommern höfdingen i Åbo att emot skatt utdela kronans allmänningar för att uppodlas, och borde dervid iakttagas att deras fordna egare skulle få efter tolf bolfasta mäns pröfning behålla af marken så mycket att de kunde berga sig, och uti ett annat bref af den 28 Augusti samma år omtalas särskildt en så beskaffad bosättning i Tavastlands skogar. Vidare finnes i behåll ett Karl Knutsons bref af den 20 Mars 1452, hvari han förklarar: hvem Waldemar Djekn hafver skoga och utmarka i Tavastland satt och antvardat, i så måtto att gamle der jorden förr hafver tillhört ej derföre i öde läggas, dem ville konungen stadfästa [2]).

Flere af nyssnämnda åtgärder tyckas förneka odalrättens fordringar, såvida det blifvit satt i fråga att frånkänna de fordna egarne någon del af deras jordområde,

[1]) Jfr Rosenborg, bidrag till jordbeskattningens historia i Finland, disp. 1860 pag. 23 och Arvidsson, anf. saml. V: 1.

[2]) Porthan, Sylloge mon. pag. 72 och Åbo Tidn. 1785, bih. pag. 112; Porthan pag. 151 och Åbo Tidn. 1784 n:o 47; Arvidsson anf. saml. I: 28; IV: 25.

men i sjelfva verket måste de härom tillagda vilkoren snarare anses innebära en till deras förmån påbjuden försigtighet. Uti de delar af landet, hvarest nybyggena skulle anläggas, kom någon enskild egande rätt till skogsmarkerna ännu icke i fråga, och derföre var det nödigt att för de nya lägenheterna fästa såsom vilkor, att de ej finge anläggas så nära inpå de gamla, att dessa senare skulle komma att sakna skog och tillfälle till utvidgad odling.

Ehuru man måste betrakta det s. k. Helgeandsholms beslutet af år 1282 såsom en oäkta eller understucken lagurkund, och således icke får fästa något afseende vid dess bestämning om kronans uteslutande rätt till de obygder, som ännu voro oockuperade, så finnas likväl många bevis derom, att statsmagten, efter att hafva vunnit mera styrka och betydenhet, redan under medeltiden både i Finland och Sverige gjort dylika anspråk gällande och att det således icke var någon nyhet, då Gustaf I uti Brefvet af den 20 April 1542, gällande för Finland och norra Sverige, utfärdade en generel bestämning derom. Det var af en sådan rättighet förenämnda konungar ville begagna sig för att kolonisera landet och der åstadkomma nya hemman, om hvilka man för öfrigt icke heller kan finna annat än att de efter verkstäld odling ännu denna tid fingo likställas med de förra lägenheterna och följakteligen betraktas såsom odallägenheter.

Ett vida större nit för uppodlingen af landets obygder utvecklade Gustaf I. Då Gustaf Fincke blifvit ståthållare på Nyslott, började man från år 1547 att med ifver arbeta för att befolka Savolaksarnes Lappmark, och innan kort uppstod här en ny socken, Tavisalmi eller Kuopio. När bönderna ville hafva de nya lägenheterna

mera aflägsnade från sina bostäder för att sålunda få disponera öfver ett större jordområde, fingo de sina önskningar uppfylda med vilkor att derföre erlägga högre skatt, beräknad efter ett skattskinn på hvarje sädespund [1]. Då Hollolaboarne ej ville tillåta Österbottningar att nedsätta sig på deras Eriemark, förklarade konungen uti ett bref af den 15 Mars 1552 att han icke ville vägra dem att bibehålla all den jord de förmådde fika och fara [2].

Uti Statens äldre arkiv [3]) förvaras ett register på de eremarker, som legat i Hollola härad af Tavastehus län och blifvit besettne „om Michaelis anno 1553. Derigenom tillkommo inalles 52 nya lägenheter, nemligen 16 i Hauho, 6 i Tulus (Tuulois), 12 i Padasjoki, 8 i Jämsä och 10 i Syssmä. Enligt ett annat register [4]) blefvo på samma sätt behandlade år 1554 Kärnekangas utmark i Pelkenä socken och år 1553 Lerunghejärvi eremark i Kulsiala (Längelmäki) socken. Samtidigt skattlades uti Sääksmäki [5]) 99 „mansdelar“, enhvar till ett lispund gäddor under namn af „ärfisk eller ödemarksfisk“.

År 1601 fann ännu Karl IX att uti Finland förekom ett stort stycke land, hvilket kallades Ehrebygden och mestadels obesuttet var. Han förordnade derföre [6]) två af sina trogna tjenare att resa åt Sääksmäki, der Ehremarken begynner, och sedan åt Pilken (Pälkäne?), Kulsiala, Jämsän, Rautalampi och derifrån åt Ula. De borde allestädes granneligen och fliteligen undersöka huru lägenheterna der förevette både i väthe och torre, till att

---

1) Arvidsson åber. saml. III: 277 (Unders. i Nyslotts län 27 Nov. 1555)
2) Arvidsson d. s. III: 167.
3) St. Ark. N:o 182.
4) St. Ark. N:o 181.
5) St. Ark. N:o 180.
6) Waaranen: Handlingar från Karl IX:s tid. I: 168.

bygga och planta hemman. Torp som funnos i Ehremarken borde göras till fullsuttna lägenheter samt erlägga skatt till kronan och icke till bönderna, efter som bonde icke bör skatta bonde. Vid allt detta borde för öfrigt iakttagas att bolbyarne skulle erhålla så mycken skog och mark, som de kunde hjelpa sig med. Ett likadant syfte har ett Karl IX:s bref af år 1602 [1]), särskildt anmärkningsvärdt derföre att der tydligen uttalas att enskildas egor, försedda med rå och rör, ej få af kronan disponeras för nybyggen, innan de, troligen såsom öfvergifna ödeshemman, blifvit för kronans räkning på tinget lagligen uppbjudna.

Mot slutet af samma sekel började bemödandena att med all kraft få de s. k. Lappmarkerna uppodlade och befolkade. Derom hafva en mängd författningar blifvit utfärdade, och ibland dem utmärka sig KK. Plakk. af den 27 September 1673 och 3 September 1695 derigenom att de uppmanat vederbörande att öfvertala Svenskar och Finnar uti Vester- och Österbotten samt Ångermanland och Jemtland att flytta till berörda landsorter för att der husligen nederlåta sig och upptaga boställen, hvarföre åt dem beviljades åtskilliga friheter och förmåner [2]).

Ett för Finland och norra Sverige egendomligt rättsförhållande sammanhänger med frågan om den utbrytning af öfverloppsjord, som efter år 1777 varit föreskrifven att verkställas i förening med storskifte, samt väsentligen bidragit till landets kolonisation och tillkomsten af ett betydligt antal nya lägenheter. Den omständigheten att skogsmarkerna, om man undantager vissa kusttrakter, i allmänhet ännu icke befunnos ockuperade eller tillegnade

[1]) Waaranen a. a. I: 190.
[2]) Stjernman anf. saml. af ek. o. pol. förf.

af enskilda jordegare på den tid, då kronan förbehöll sig dispositionen öfver obygderna, har gifvit anledning till sagde institution. Det har visserligen kunnat inträffa att samma obygder senare kommit att oförmärkt och utan vederbörligt tillstånd dragas inom enskilda byars eller lägenheters bestämda bolstadaskillnader, men man tyckes hafva betraktat detta såsom en usurpation och derföre bestämt, att i allmänhet all jord, som öfversteg ett visst tundlandtal på mantalet, skulle såsom öfverloppsjord för kronans räkning utbrytas och för nybygges anläggningar disponeras. Af 1786 års riksdagsrelation inhemtas att under den korta tid som emellertid förflutit, på sagde grund tillkommit inemot 2000 nya lägenheter i Finland, företrädesvis i Kuopio län och Österbotten, äfvensom ur Åbo tidningar för 1792 att under tiden emellan 1786 och 1789 i Savolaks ytterligare tillkommit 482 nya mantal. Denna kolonisation har fortgått intill våra dagar, men frågan derom är alltför vidlyftig för att här kunna vidare fullföljas.

Huru särskilda possessioner i landet uppstått.

Det har redan blifvit anmärkt att särskild jordegendom svårligen kan komma i fråga der åkerbruk ej finnes, och att jordkulturen, ju mera den skrider fram i intensiv rigtning, påkallar en kraftigare garanterad och mera individuel förfogningsrätt. Processen för denna utveckling har i allmänhet visat sig vara ganska lång, såframt icke några utifrån komna och mera betydande elementer påskyndat densamma. Ehuru förhållandena i detta afseende varit temmeligen lika i Sverige och Finland, så förekomma

likväl skiljaktigheter dem emellan i åtskilliga stycken, som förtjena att tagas i närmare öfvervägande. Den finska odlingen räknar icke många seklers arbete. Den hade blifvit fördröjd till följd af landets aflägsnare läge och stränga klimat, men fick deremot en raskare framgång genom de färdiga och goda kulturprodukter, hvaraf den blifvit delaktig genom föreningen af en tidigare bildad nation, ehuru denna förening visserligen icke aflupit utan sin retarderande verkan, beroende af ständiga krig och inre oroligheter, som den ena eller den andra partens ställning och vilkor framkallade.

På Skandinaviska halfön hade jordbruket redan hunnit långt öfver det första stadiet af sin utveckling, innan folket erhöll hjelp och stöd af en ordnad statsstyrelse. Grupper af medborgare, hörande till samma slägt, bildade särskilda ättförbund, hvilka hade till bestämmelse att emot yttre våld värna delegarnes fri- och rättigheter, och då ett samfäldt jordbruk derjemte bäst öfverensstämde med konjunkturerna för tiden, så är det naturligt att några andra possessioner än samfälligheter endast undantagsvis kunde komma i fråga. Ju mera jordbruket förkofrades, och ju mindre slägtförbunden behöfde hållas till samman, desto mera fanns skäl och tillfälle att upplösa samfälligheterna. Först skiftades jorden mellan delegarne sålunda, att den gemensamma egande rätten förblef oförändrad och att delegarne endast för att särskildt nyttjas utbekommo sina andelar uti det som odladt var, med förbindelse att underkasta sig ny jemkning eller anordning af egorne, då omständigheterna kunde dertill föranleda. Detta skifte, som tillhörde Skandinaviens hedna tid, kallades hammarskifte.

Hvarje förnyad reglering måste emellertid komma att medföra förfång åt de enskilda lottinnehafvarena, så

snart bolagsbanden blifvit lösare och mera arbete nedlagdt på jorden. Derföre infördes solskiftet, hvars ändamål var att definitivt upplösa bolagsförbindelsen och att bilda sjelfständiga lägenheter af enhvars ideela andel uti samfälligheterna. Sådant behöfdes likväl icke för skogsmarkerna, hvilkas vård ännu icke påkallade något arbete och som i anseende till deras ymnighet ännu icke äfventyrades genom den misshushållning, hvilken vanligen åtföljer det samfälda bruket. Det var tillräckligt att intaga och noga begränsa det skogsområde, som borde tillhöra hvarje samfällighet för sig, på det att några nya kolonister, främmande för byförbundets intressen, ej må der kunna nedsätta sig.

Tillkomsten af nya lägenheter på dessa områden berodde af intressenternas samtycke, och ifall detta erhölls, bekom nybyggaren en viss begränsad uppodlingsmark och delaktighet i den återstående samfälda byskogen såsom endast till half lott berättigad. Sålunda tillkom en särskild jordnatur, som benämndes afgärda by eller lägenhet, hvarom stadganden ännu förekomma i 19 kap. B. B. af 1734 års lag. Sedan byaskogarne blifvit skiftade har denna jordnatur förlorat all betydelse. Om också de egor, som vid skiftet tillfallit afgärda lägenheten varit i förhållande till de öfriga hemmanens områden mera inskränkta, så har likväl den ena liksom den andra lägenheten genom skiftet blifvit förvandlad till en fullkomlig och sjelfständig odal possession.

Hvad Finland åter beträffar, så torde några dylika lägenheter härstädes alldeles icke förekommit, och odlingens utbildning var icke heller egnad att framkalla dem. Förrän statsmagten begynte ingripa i saken, voro jordbrukarena ännu alltför fåtaliga för att behöfva reservera

åt sig några enskilda skogsområden, och då samma statsmagt också redan förmådde erbjuda åt alla ett större personligt skydd, voro de särskilda folkgrupperna äfven frikallade från omsorgen att hvar för sig på samma sätt som i det fordna Skandinavien värna sig emot andra. Sedan principen om lägenheternas kameralistiska enhet blifvit i lagstiftningen införd samt alla obygder tillfallit kronan, var det endast kronan som kunde tillstädja nybyggesanläggningar och någon fråga derom kunde icke vidare uppstå emellan enskilda byar och nybyggarena.

Det ligger utom ämnet, att vidare utveckla huruledes den sista återstoden af condominium i de svenska, likasom i de finska byarne blifvit genom storskiftsväsendet upphäfvet, och hvarje särskildt hemman sålunda förvandladt till en oberoende och för sig bestående possession, men för att rätt kunna karakterisera de finska lägenheterna i motsats till de svenska blir det likväl ännu nödigt att beröra några med frågan sammanhängande förhållanden. När man uti de sydligare delarne af Sverige, på en tid då det ännu icke fanns någon centraliserad statsmakt, bestämde huru långt hvarje landskap, härad och by fick utsträcka sitt skyddsområde och sina anspråk till angränsande skogsmarker, kunde det finnas emellan häraderna eller landskapen större sträckor, hvarpå byarne icke hade eller ville hafva några anspråk. Genom en slags internationel bemedling förklarades dessa gemensamt tillhöra häraderna eller landskapen, hvilka på visst sätt hade karaktären af särskilda stater och ännu efter föreningen till ett rike kunde betraktas såsom unierade delar deraf.

Till Schlyters upplaga af Vestgötalagen finnes fogad ett bihang, som innehåller jemte historiska upplysningar åtskilliga administrativa bestämningar, och bland annat

(IV: 10) med synnerlig noggrannhet, knappt öfverträffad i modernare gränstraktater, beskrifver från punkt till punkt Vestergötlands yttre gränser. Uti följande artikel specificeras, hvilka skogar, berg, åar och andra vattendrag skola såsom landskapets allmänningar hållas och begagnas. På samma sätt tyckes man hafva förfarit i de öfriga landskapen, om också ej lika riguröst, utom i det ännu länge glest befolkade Norrland, der jordbesittningen utvecklade sig i likhet med förhållandet uti Finland.

Det är ganska möjligt att en dylik utveckling, ehuru mera svag och ofullständig, egt rum på några ställen vid Finlands sydligare kuster, men den hade i alla fall en väsentligen olika karaktär. Sådant följer bland annat deraf att här funnits ett fåtal sockne-, men icke några härads- och än mindre landskapsallmänningar, hvilket bevisar att någon utbildad kommunalstyrelse här icke egt rum, förrän katolska kyrkan grundlagt en sådan efter indelning i socknar. På de ställen i sydvestra Finland, hvarest skogstillgången började blifva mindre ymnig och skogens värde förstorades, kunde det vara skäl för de kyrkliga kommunerna att förbehålla sig någon andel deri. Om man ville förutsätta att bland annat Satakunda ursprungligen skulle hafva varit ett fullkomligen organiseradt häradsförbund, som innehade kommunal egendom under ordentlig förvaltning och att förbundet icke heller skulle saknat en gemensam skogsegendom, så skulle den utan tvifvel blifvit bibehållen, ty kyrkan vidhöll åtminstone i begynnelsen den grundsats att icke undertrycka några bestående förhållanden och nationela elementer, om de icke voro stridande emot kristendomens bud.

Hvad de öfriga delarne af landet beträffar, så voro de ännu så glest befolkade och åkerbruket i all händelse

så litet utveckladt, att någon mera fixerad jordbesittning knappt kunde komma i fråga, och än mindre några på vederbörande innevånares initiativ beroende gränsregleringar och jordaskiften. När sådana blefvo behöfliga, fanns redan en färdigt organiserad statsmagt, som kunde ingripa i saken och förmedla de enskildas anspråk. Då Tavastar och Savolaksare ännu så sent som 1446 stridde med hvarandra huru gränsen emellan deras territorier uti en ofantlig ödemark borde bestämmas, utan att dermed åsyftades annat än ett skydd mot öfverväld från de motsatta lägren, var det, såsom redan nämndt är, landets styrelse som reglerade frågan, lät utstaka gränsen och förbjöd alla ströftåg utöfver den samma.

Jordens besittningstagande för uppodling var äfven underkastad förändrade konjunkturer. Man behöfde icke såsom under ättförfattningens tider i det fordna Sverige sluta sig till något särskildt förbund för att åtnjuta personligt försvar, utan hvarje isolerad nybyggare kunde med större framgång gripa verket an, såvida han hade att påräkna skydd af den centrala styrelsen, hvilken äfven, såsom nämndt är, ofta tog initiativet till den fortsatta odlingen. Ett bref från konung Birger till præfectus Finlandiæ af år 1300 hade redan anbefalt att några nybyggare i Tavastland skulle skyddas och icke oroas, ty det vore bättre att landet uppodlades genom dugliga män än lemnades öde [1]). De äldsta Svenska lagarne sökte med mycken stränghet också genom stadgandena om börds-rätt m. m. bibehålla ätternas territorier oförändrade och hindra främmande elementer att derstädes få fast fot, och till följd deraf var äfven rättigheten att abalienera särskilda jordstycken ganska inskränkt redan före den tid

[1]) Porthan, Sylloge monum. pag. 58.

då lagen på kamerala motiver förbjöd det. I Finland var detta för försvarets skull mindre behöfligt, och allt sådant tyckes hafva medverkat dertill, att man uti våra äldsta jordböcker finner en stor mängd särskildt bokförda utjordar, ängar samt andra små och spridda possessioner. Domböckerna utvisa äfven att många köp och transaktioner egt rum angående dylika jordstycken utan att några intressen af nämnda beskaffenhet i anledning deraf blifvit ifrågasatta eller någon invändning blifvit gjord emot de ofta nog aflägset boende nya innehafvarenas rätt att vinna inträde i grannelaget.

När det undantagsvis under den äldre tiden kunde blifva fråga om ett jordskifte, tyckes man just icke varit mycket förtrolig dermed. När Nådendals kloster vid tinget i Hvittis den 16 Juli 1447 [1]) kärade att ett åt klostret föräradt gods blifvit förminskadt, „*sedan der kommit svenskt skifte uppå*“, förklarade och resolverade nämnden att, sedan byn blifvit dömd till jemföris och rätt solskifte, på sagde gods icke belöpte sig mer än tre stänger jord i hvart byamål. Behandlingen af ärendet ådagalägger att institutionen ej uppspirat på finsk grund, men tyckes tillika antyda att den samma icke mera betraktades af nämnden såsom en nyhet, och troligt är att den äfven blifvit tillämpad på många andra ställen vid kusten, der den uppbars af faktiska förhållanden.

Väsentligen olik visar sig ställningen uti åtskilliga andra delar af det inre landet, der man exempelvis i Savolaks och Karelen, såsom 1848 års landtmäteriförfattningar vitsorda, ännu då funnit hela socknar bilda en enda komplex af oskiftad mark utan alla gränser mellan de särskilda byarne och lägenheterna. Detta bestyrker att od-

[1]) Arvidsson III: 112.

lingen icke blifvit börjad och utförd af några separerade slägt- eller andra slutna föreningar, utan genom kolonister, hvilka utan alla bolagsmässiga förbindelser till hvarandra nedsatt sig i bygden för att åt sig på lämpliga ställen uppodla nödig åker och äng.

Men då kan man fråga huru det kunnat vara möjligt att på sådana ställen ens förutsätta några jordskiften. Svaret inhemtas ur 15 kap. J. B., som innehåller att byar och lägenheter, mellan hvilka skogen är öppen, d. ä. saknar bestämd gränsskilnad, skola behandlas såsom en samfällighet, hvari alla äro lika berättigade efter sitt skattetal. Här är således mindre fråga om upplösningen af ett ursprungligt condominium än om en egoreglering jemte den särskilda förmån att ifrån en skogsmark, som knappt kan anses hafva blifvit af enskilda ockuperad, utfå en viss efter behofvet för lägenheterna proportionerad andel.

Såsom redan blifvit sagdt, har nämnda förhållande för öfrigt äfven gifvit upphof åt det för Finland och norra Sverige gällande påbudet om öfverloppsjords utbrytning. Skulle det samma icke tillkommit genom en sökt förklaring af icke kompetent lagstiftare, hade åtgärden äfven i juridiskt afseende kunnat fullkomligen försvaras, åtminstone beträffande alla de trakter, der ockupationen icke befunnits regelbundet och lagenligt utbildad, och der följakteligen kronans gamla rätt till all utom byalagen belägen ointagen mark hade kunnat tillämpas. Anordningen kan just icke heller sägas hafva förklenat den princip om odalrätt, hvarpå vår rättsordning hvilar, ty sådan den gjorts gällande beror deraf alldeles icke någon qvantitativ minskning af den befinteliga odaljorden. De lotter af utbruten öfverloppsjord, som tillfallit skattelägenheter emot upp-

skattning i mantalet, hafva med få undantag när genast iklädt sig deras jordnatur, och der någon mark blifvit för kronans räkning utbruten för att till nybyggen användas, hafva dessa förmedelst skatteköp lätt och billigt kunnat förvandlas till fullständiga odal lägenheter.

Öfverloppsjordens utbrytning har således hufvudsakligen haft till ändamål att påskynda odlingen och befrämja tillkomsten af nya sjelfständiga lägenheter, men denna princip kom dock icke att förverkligas beträffande de privilegierade ståndens jord, hvars innehafvare hade mera kraft och insigt att bevaka sina intressen och på grund af förenämnda legislativa brist kunde undandraga sig skyldigheten att vara underkastade afvittring.

Sociala ställningar och vilkor.

Ett utmärkande drag i den skandinaviska nordens äldsta samfundslif är folkfriheten och den lagbundna ordning, hvari den rörde sig. Denna ordning var icke frukten af en medvetslös instinkt för rätt och sanning, utan den var fullkomligen genomtänkt, ty annars hade den icke kunnat ikläda sig så vårdade, koncisa och följdriktiga former, som man återfinner i det fordna Skandinaviens många lagböcker. Om Europas tidigare och högre kultur väsentligen berott af denna verldsdels geografiska läge och dess naturliga kommunikationer, hvilka befrämjat odlingens utbredning och tillväxt, så kunde denna fördel lika fullt som annorstädes komma den skandinaviska halföns bebyggare till godo. Andra lyckliga konjunkturer sällade sig dertill. Nödvändigheten att i norden ställa allt på en mera allvarlig fot är en omständighet, som dervid icke

får förbises, men än vigtigare är att landet till följd af sitt läge icke var utsatt för de otaliga hvälfningar, som på Europas kontinent grumlade alla förhållanden och störde den ro, som folken under sin första utvecklingsprocess minst kunde umbära.

Då Sveriges befolkning, efter att hafva lång tid förut trädt ur sitt primitiva naturtillstånd, omsider förenade sig under en konungs spira, qvarstod den en gång lagda grunden för samhällslifvet så oförändrad, att konungen endast betraktades såsom en högre dignitet af de fria odalmännen. Han borde, såsom det ännu säges i 4 kap. af Landslagen, företrädesvis „lefva" af sin jord, af Upsala öde, som af lagarne betraktades ungefär såsom en speciel art af hans arfvejord. Konungen kunde, medan han lefde och bar spiran, fritt förfoga deröfver, men allt hvad han skingrat kunde efterträdaren återkalla, ty „han egde våld det med rätt återtaga". Man finner lätt att dessa bestämningar voro bygda på principer analoga med dem, som gälde om slägtjord och bördstalan. Vi skola senare erfara att denna ordning, huru mycket den än harmonierade med genuint skandinaviska förhållanden, under inflytande af främmande elementer i hög grad förmådde rubba en senare tids vilkor.

Den en gång lagda grunden hade emellertid det goda med sig att Sveriges mera framstående regenter i allmänhet bibehållit typen af odalmän, att de icke, såsom fallet varit i många andra länder, blifvit folkets förtryckare, icke ens då en enväldig magt blifvit lemnad i deras händer, utan att de tvertom voro de mest verksamma organerna för att återställa hvad af folkets fordna frihet kunnat vara förloradt.

Utvecklingen af den kristna kulten var äfven för den

borgerliga ordningen gynnsammare än på de flesta andra ställen. Katolicismen hade ännu icke hunnit slå djupa rötter hos folket, innan reformationen och Gustaf I bröt den påfliga hierarkins magt. Tiden för den samma var tillräckligt kort, afståndet från Rom nog långt och odalmännens sjelfständighet ännu tillbörligen medveten för att hindra de katolska dogmerna att, generelt taladt, här verka annat än godt.

Petrarca säger om det påfliga hofvet i Avignon, att sanningen der betraktades såsom en dårskap, blygsamheten såsom en skam, återhållsamheten gälde såsom brist på bildning, och tygellösa synder ansågos vara bevis på själsstorhet och frisinthet. Dessa lyten hade ännu icke döfvat och förslafvat norden. Det var icke något uttryck af förderfvade aristokratiska seder då Engelbrekt Engelbrektsson hänförde sin bondehär till strid för gammal odalrätt, icke heller af en rättrogen påflig vasalls grundsatser, då hans vän Strengnäs biskopen Thomas diktade en hymn om friheten och förklarade att nya liksom gamla testamentet bjudit den åt hvarje by; friheten, sade han också, är det bästa ting som sökas kan i verlden, vill du vara dig sjelfver huld, älska frihet mer än guld.

Schismen mellan protestantismen och den katolska kyrkan skapade här ny kraft, medan affallet från den senare deremot på många andra ställen grundlagt nya olyckor. Den låga ståndpunkt, på hvilken den befolkning befinner sig, som hör till den grekiska kyrkan och lydt eller ännu lyder under Osmanernas herravälde, beror visserligen företrädesvis af det turkiska förtrycket, men orsaken dertill får dock ingalunda ensamt tillskrifvas den osmaniska styrelsen, hvars flegma och indolenta verksamhet just icke sträckt sig till något proselytmakeri. Der-

emot hvilar en svår synd i detta afseende på katolicismen, som aldrig försummat några jesuitiska medel för att återföra denna befolkning tillbaka i sitt sköte. Denna propaganda har icke verkat annat än att samma befolkning, tillgifven sin gamla tro, blifvit än mera fiendtlig emot Roms läror, och som den hemma hos sig saknat all upplystare vägledning, så har den derigenom än mera blifvit ett rof icke allenast för den grofvaste obskurantism utan äfven för all möjlig moralisk uselhet. Mindre var i sanning den synd, som Jesuiterna begått, då de här i norden arbetade för Johan III:s liturgi, ty attentatet träffade icke den värnlöse, som var ur stånd att försvara sig.

Uti den tidigare skandinaviska samhällsordningen funnos emellertid äfven några svaga punkter, som kunde bereda framgång åt det feodalvälde, hvilket redan hunnit få fast fot uti det öfriga Europa. Dit hör föreskriften af Magnus Ladulås att vid alshärjartingen några andra icke borde infinna sig till „samtalu“ med konungen än de, hvilka han dertill kallade, emedan hela menighetens närvaro skulle förorsaka „drögelse“. En annan medverkande orsak var länssystemet eller bruket att genom jordbesittning aflöna statens funktionärer. Detta system gaf mycken näring åt feodala sträfvanden och dertill bidrog specielt äfven den omständigheten att uppbörden af särskilda skatter, då sådana först kommo i fråga, anförtroddes och måste anförtros åt länsinnehafvarena. Emedan skattskyldigheten fullgjordes genom arbete och en stor mångfald af naturprodukter, hvarigenom redovisningen försvårades, kunde egenmägtighet och sjelfrådighet lätt insmyga sig i länsinnehafvarenas förvaltning.

Icke obetydligt är sluteligen det inflytande på saken, som måste tillskrifvas frälserusttjenstens införande. Mag-

nus Ladulås hade för ögonen biskoparnes ståt och talrika följe, och fann ännu icke nödigt att i likhet med Gustaf I förbjuda dem att rida med mer än konungen tillåter [1]). Omgifven af många tyska hofmän och fränder, visste han också utan tvifvel att en dylik glans omstrålade monarkerna och feodalherrarne i Europa, och hvarföre skulle han då icke söka att på samma sätt öka sin konungsliga magt och prestige?

Af små ting kunna emellertid stora följder härflyta. De ursprungligen ganska oskyldiga anordningarne medförde småningom och omärkligen mulna tider, ty de voro initiativet till en uthållande kamp emellan feodalism och demokrati, adelsvälde och folkfrihet, en kamp som med afbrott under vissa perioder kan sägas hafva fortfarit från medlet af 1300 talet intill den tid, då Gustaf III:s lif förspildes genom en lönmördares kula. När så skett, kan man väl undra deröfver att vådligare premisser i det öfriga Europa medfört förkrossande följder.

Under Unionens tid hade jäsningen redan öfvergått till en slags förruttnelse. Idén om ett gemensamt statslif var ännu ganska okänd hos folket i de särskilda, förut så autonoma provinserna. Tyskars och Hanseaters vinningslystnad störde friden i städerna. Klereciet arbetade under påfvens skydd för sina partikuliära intressen, hvilka främst omfattade magt och rikedom, och dess rival adeln försummade icke heller att söka hjelp utifrån för att kunna tämja en hårdnackad allmoge under den feodala ordningen. Om gemensamma och solidariska samhällsintressen hade man knappt någon aning, förrän Gustaf I visade deras betydelse och lärde att arbeta för dem.

Betraktar man särskildt Finlands ställning till denna

[1]) Westerås recess 1527.

utvecklingsprocess, så finner man visserligen att folket redan den tid, då förvecklingarne begynte, fjällat ifrån sig naturtillståndets råare omklädnad, men förhållandena voro dock i flere afseenden mindre gynnsamma. Kulturen kunde icke vara annat än svag, ty de mesta krafterna togos i anspråk af ett omildare klimat och fiendtliga grannar, hvilka, såsom skalden säger, utsatte folket för faran att frysa bort i polens snö och vräkas som ett flarn på vredgad sjö. När oredornes tid var kommen, hade man ännu icke nått den styrka och mognad, som behöfdes för att med framgång bekämpa alla skadliga inflytelser, och de folkvänligare konungarne och riksföreståndarne, då sådana funnos, voro alltför aflägsna för att dervid kunna skänka ett kraftigare bistånd.

Af allt detta kunde härflyta att Finland mer än Sverige småningom blef ett förlofvadt land, der egennyttan och hersklystnaden, hade ett tacksammare fält för sina operationer. Deraf kunde bero att man här, då ett tillfälle erbjöd sig att aflägsna konungamagten till Köpenhamn, Krakau eller Warschau, medvetet eller omedvetet sällade sig till det parti, som gynnade aflägsnandet. Sådant har stundom blifvit åberopadt såsom bevis om finsk trohet emot en traditionel styrelse, men denna trohet har dock icke varit starkare än att den burit afvog sköld emot den folkeliga och upplysta Gustaf III, som företagit sig att kullkasta en adelig styrelse, föga mindre ränkfull än den som opererade under unionstiden. Till de försvagande elementer, som berodde af nämnda förhållanden och specielt äfven af de ständiga krigen med grannen i öster, kan ytterligare tilläggas den omständigheten, att adeln från detta håll kunde påräkna mera stöd och hjelp för sina partikuliära sträfvanden.

Till vårt ämne hör det icke att ingå uti en detaljerad framställning af de politiska tilldragelserna i Finland, men vi kunna dock icke undgå att genom några historiska fakta bestyrka nyss angifna tendenser, hvilka utöfvat ett stort inflytande särskildt äfven på jordbesittningen. Det skulle erbjuda ett stort intresse och innebära ett kraftigt bevis om en förhistorisk kultur i vårt land, om man kunde ådagalägga att det oberoende från svenska väldet, som tid efter annan kunnat vara påtänkt, skulle utgått från folket och icke berott af ofvanföre antydda omständigheter, att dylika idéer varit frukten af sann patriotism och icke af sträfvanden, som med landets verkliga intressen haft föga gemenskap. Då vi i detta afseende först möta det redan anförda faktum, att biskop Thomas i sin tid, följande biskopens i Riga exempel, ville af Finland göra ett andeligt furstendöme oberoende af andra än påfven, så tyckes man ej vara berättigad att deri inlägga annan tanke än att han ville arbeta för den katolska verldskyrkans obegränsade magt. Af samma hierarkiska nit vägrade biskop Henning att bringa konungens beslut i verkställighet, emedan en lekman, såsom han förklarade uti en skrifvelse af år 1349 till innevånarne i Nyland, icke egde inmänga sig i kyrkans angelägenheter.

Bo Johnsson Grip var en väldig satrap i detta land och förmyndarena för hans arfvingar åtnöjde sig icke med Sveriges lagvalde konung Albrecht af Mecklenburg, som svikit stormännens förhoppningar, och ville återkalla Grips förläningar, utan erbjödo tronen åt Danmarks drottning Margareta. Påtagligt tyckes det äfven vara att Finlands delaktighet uti de inbördes striderna till förmån för Johan III och Sigismund, hvilka kunde anses åsyfta att splittra riket, ej berodde hvarken af katolska sympa-

tier eller något sträfvande efter oberoende, utan fastmer af osjelfständighet och dominerande partiers hänsynslösa ledning.

Folkets ställning var i sjelfva verket betänklig och dess kraft bruten, hvarföre dess sista stöd var en folkelig konungamagt. Bakom Östersjön och Bottenhafvet ville en hel mängd små autokrater rikta sig och spela rolen af herrskare. Höfdingar, adelsmän, befälhafvare, soldater, domare, lagläsare, fogdar och fogdeskrifvare, ej mindre finske än svenske män, täflade med hvarandra att tygla och belasta folket, som' dock enligt lag stod på odalrättens fasta grund och botten.

Uti ett bref till Fleming af år 1537 säger Gustaf I: „när någon blifvit sakfäld, gån i och flere der i landet till och låna honom penningar på hans gods och behållen det, när återbetalning icke följt inom bestämd tid“ [1]). Sluteligen anmärker konungen: „om i viljen bekänna sanningen, så är det faktiskt att i hafven förhjelpt flere till frälsefrihet än i hafven lagt under skatt dem, som icke fullgjort sin rusttjenst.

En annan samtidig urkund innehåller en af Tavastländningarne hos samme konung framstäld klagan emot Erik Stålarm. Der säges att han med skjuts låtit släpa stock till en slottslada och uttagit från länet 500 mark för byggnaden, att någon penning af denna post icke kommit konungen till godo, att Stålarm med skrifvaren håller köpslagan och nödgar på allmogen salt och öl mot dryg betalning i matvaror, smör och skinn m. m., att folket måste vid bot af 40 mark till honom bära sina skinnvaror och emottaga för dem i betalning halfva värdet, att

---

[1]) Arvidsson, V: 358.

han gästar hos allmogen med femtio hundar, som måste födas med kött, fläsk och fisk, att han tager hö sju för tu, utpressar slagt för vanpris och icke aktar förbudet mot skjutsning, att hans karpmått (karpio) är en fjerdedel för stort, samt att folket måste för hans räkning draga not tre veckor förrän han anländer till länsmansgården [1]).

Ett bref till Savolaksarne från hertig Karl, dateradt den 4 Oktober 1599 innehåller att han förnummit, huruledes allmogen i provinsen blifvit af adeln och krigsfolket plågade och derigenom tvungna att försälja och förpanta en stor del af sin jord under frälset, prester, borgare, fogdar, skrifvare och hofmän, och som detta ännu icke varit nog för att tillfredsställa adelns ock krigsfolkets oändliga anspråk, hafva dessa ytterligare pantat och tagit ifrån folket allt hvad de egt, både löst och fast. Man finner häri märkeliga symptomer af ett gryende feodalvälde, men Hertigen karakteriserade „sådan handel" på annat sätt, då han förklarade att denna borde betraktas såsom „största tjufveri", ett brott som i vanliga fall bestraffades med hängning [2]).

Instrumentet öfver en räfst, som enligt K. Br. af den 7 Oktober 1590 blifvit anstäld i Finland, innehåller den slutanmärkning att Jöran Fransson på uppgifvet sätt „vederkänt" (reducerat) från afsatta fogder m. fl. inalles 283 lägenheter i stad och på landet, nemligen tre af biskopar, 37 af prester, 42 af fogdar, 36 af fogdeskrifvare, 61 af borgare, 96 af landsköpmän, 6 af husmän och 2 af fogdetjenare [3]). De uppgifna personernas stånd och vilkor utvisa att reduktionen endast undantagsvis kunde gälla en

---

1) Arvidsson, IX: 20.
2) St. Ark. n:o 6668.
3) St. Ark. n:o 129.

olaglig skattefrihet, och följaktligen måste en otillbörlig åtkomst af egande rätten i de flesta fall hafva föranledt den samma.

Frågan om reduktionen under Karl XI skall afhandlas i ett annat sammanhang, och vi kunna derföre här endast erinra om den förtviflade ställning, hvari allmogen såväl i Sverige som Finland dessförinnan hade råkat. Sedan drottning Kristina genom fortsatta förläningar i äfventyrligaste omfång bragt riket i yttersta trångmål, och oförmögen att vidare upprätthålla statsverket öfvergifvit land och krona, aktade Karl XI:s förmyndare icke för rof att fortgå på samma bana. De mägtade icke inse följderna af sin smutsiga snikenhet och nödvändigheten för den myndig blefna konungen att åter ställa sig på de förtrycktes sida, då han gjorde sig till kronofogde, såsom Gustaf III yttrade sig, samt återstälde jordböckerna i det skick, som kunde sammanstå med odalrätt och folkfrihet.

Det vore möjligt att redogöra för ett nästan obegränsadt antal skrifvelser och urkunder, hvilka variera samma thema som ofvanföre blifvit behandladt, men vår framställning derom måste inskränkas till de anförda exemplen. Lägger man till dessa vanskligheter de direkta följderna af de ständiga krigen, hvilka bland annat år 1600 aftvingade folket i Finland ett löfte att ställa man ur hus, „hellre än att låta dräpa sig“ [1]), så kan man lätt finna att ställningen ej var god. Ehuru Sverige och Finland i allmänhet burit bördan deraf temmeligen lika, så voro konjunkturerna i alla stycken dock icke de samma. Den finska bonden blef mera rojalist än odalman, medan deremot odalrätten hos den svenska bibehöll sig mera utpräglad.

---

1) Waaranen, Handlingar från Karl IX:s tid. 1: 18.

Rättsvården.

Detta stycke skall företrädesvis egnas åt frågan om det relativa förhållandet i åtskilliga stycken emellan jordbesittningen och rättsvården. Det är en förträfflig sak att hafva sunda lagar, men ifall dessa ej upprätthållas genom lagskipningen, kunna de bästa rättsnormer förfela sitt ändamål. Lagstiftningen kan bero af yttre impulser eller individuelt jägtande och mäter derföre icke alltid ett folks sedliga och sociala styrka och ståndpunkt lika säkert som lagskipningen, hvars duglighet nödvändigt förutsätter ett kraftigt rättsmedvetande hos dömmande och dömda. En dålig rättsvärd kan förderfva goda lagar eller leda dem på afvägar, men lagarne kunna ej lika lätt hela rättsvårdens brister.

Lyckligt är att den odalrätt, omkring hvilken så många frågor i denna skrift hvälfva sig, icke strandat emot dylika klippor, men faran har likväl stundom varit ganska stor, och fri från all skada har den förra icke passerat bränningarne. Efter våldsamma reduktioner och svåra kriser har visserligen institutionen blifvit återstäld, men lagen har tidtals blifvit skipad på ett sätt, som icke kunnat lända det allmänna rättsmedvetandet till styrka och förkofran.

Efter den tid då Erik den helige landade i Finland hade mer än ett och ett halft århundrade hunnit förflyta, innan den svenska statsmagten tänkte på att här organisera en civil jurisdiktion. Häfderna känna derom endast att Bero eller Björn år 1324 var lagman i landet Några andra dömmande myndigheter omtalas ännu icke för denna tid, och deraf kan man sluta att lagmannen var mindre

en domare i vanlig mening än ett konungamagtens ombud eller en den civila styrelsens generalprokurator i denna aflägsna landsända.

Rättsvård behöfde dock icke saknas, ty de katolska presterna kände ofta jus utrumque, såväl kanonisk som romersk rätt, men enkannerligen den förstnämnda, hvilken icke heller var en kyrkoordning i vanlig mening utan en allt omfattande lag. De hade i hela den kristna verlden en stor praktik i domareväarf och voro bemyndigade att göra de kanoniska lagbuden gällande med nödiga modifikationer efter de olika ländernas särskilda seder och bruk, såvidt dessa kunde tolereras. Rättsvården kunde så mycket lättare handhafvas af dem, då domarenas antal ännu länge var ytterst ringa och presternas deremot relativt stort. Dertill kom att dessa senare voro på stället närvarande, emedan de, såsom biskop Henning redan påbjöd den 18 April 1350, icke fingo utan kapitlets tillstånd lemna sina församlingar för att bosätta sig annorstädes [1]).

Af en dombok öfver ett prosteting, som hållits år 1551 med allmogen i Kumogårds län [2]), finner man att detta kyrkliga ting ännu denna tid hade en fullständig juridisk organisation. Dess tolf nämndemän äro namngifna och alla straffdomar fälldes i vanlig ordning efter nämndens ransakan. En man dömdes att böta tre mark för slagsmål på Laurentiidag och en annan lika mycket, emedan han, ehuru lagligen stämd, kommit svarslös till tinget, hvarjemte all kyrkones gäld förklarades böra inom fjorton dagar vid vite af tre mark erläggas.

---

[1]) Arvidsson, I: 4.

[2]) St. Ark. n:o 1945. Dylika prosteting höllos i Savolaks år 1557 enligt derifrån utfärdade saköreslängder, St. Ark. n:o 6252.

Nu anförda förbållanden böra kombineras med en annan omständighet af ganska anmärkningsvärd beskaffenhet. Vid granskningen af en mängd de äldsta tidernas domar från Finland, som häfderna och arkiverna bevarat, undgår man ej att uppmärksamma den säkerhet och sjelfständighet, hvarmed nämnden då fungerade vid domstolarne. Vi skola snart återkomma till detta ämne och vilja här endast framhålla att nämndens domarevana, möjligen redan grundlagd genom någon slags praktik under den hedniska tiden, torde hafva blifvit uppöfvad, då den jemte presterna hade att jemnka mellan kyrkans lag och ortens sed.

Då man genomögnar domböcker från 15:e och 16:e seklet, förvarade i Statsarkivet, jemte en mängd tryckta urkunder, finner man vidare att lagskipningen, hvad formerna för processen angår, denna tid ännu var ytterst oregelbunden, men den lemnar likväl ett bättre intryck än det följande århundradets rättsvård. Uti Sveriges landskapslagar föreskrefs icke någon bestämd instansordning, och någon sådan kom icke heller i fråga uti Finland. Man kunde omedelbart vända sig med sin talan till Lagmans- eller Räfstetinget, eller ock efter omständigheterna anlita fogden, slottshöfdingen eller något annat kronans befullmägtigade ombud för att få sin sak afhjelpt. Fogden på Kastelholm höll en söndag, den 16 Juli 1419, i menighetens närvaro sockneting i Finström och förklarade på sex namngifna vittnens utsago en man såsom systerson till en afliden person vara dennes arfvinge [1]). Sedan en knekt, som begått qvinnodråp förlikt målseganden, förklarades han år 1556 af ståthållaren Fincke derföre saklös,

---

[1]) Arvidsson, II: 49.

så att likväl konungens talan i saken vore reserverad [1]). På begäran meddelte presten i Borgå vid „kyrko- och socknestämma“ år 1436 tre uppbud på en jordlägenhet och utfärdade derom vittnesbörd med namn och insegel på ryggen [2]). En Olof Trotteson säger sig hafva år 1538 hållit allmänningsting på Åland och med tjugu i nämnden samt i närvaro af landsdomaren dömt en man till galgen för tjufnad [3]).

På rådstugan i Åbo timade år 1512, den tid då Sten Sture d. y. besökte staden, omfattande undersökningar angående åtskilliga egenmägtiga tilltag af en lagman och flere andra personer, begågna i Reso, Wiborg, Hauho m. fl. ställen. I de fall, då finala resolutioner ej kunde meddelas, öfverlemnades ärenderna till närmare undersökning af häradsnämnd eller namngifna förtroendemän [4]).

Domböckerna angifva vanligen att tingen hållits i närvaro af ett par andeliga eller verldsliga dignitärer. Att dessa ännu ganska sent tagit någon del i domsluten finner man af Landsh. Instruktion af den 27 Oktober 1637 § 9, hvarest det bestämmes att landshöfdingarne icke få, såsom derintills varit brukligt, sitta i några domar med hvarken i städerna eller på landet [5]).

Att tingssaker kunnat genom vad dragas till högre instans är otvifvelaktigt, men denna utväg tyckes hafva blifvit anlitad ytterst sällan. Uti ett Masku tings utslag af år 1444 angående klander om jord finner man uttaladt, att domen skulle lända till efterrättelse, såvida ingen

[1]) Arvidsson, IV: 213.
[2]) Arvidsson, II: 101.
[3]) Arvidsson, IX: 15.
[4]) Grönblad, I: 551.
[5]) Tigerstedt, Handlingar rörande Finlands Historie kring medlet af 17:e århundradet. (Speciel Instr. för Finland).

ville vädja emot nämnden [1]), och en dylik erinran förekommer uti en Räfstetingsdom, gifven uti Raseborgs fögderi den 7 Mars 1405, hvarigenom nämnden dömt under skatt åtskilliga lägenheter, som åtnjutit frälsefrihet [2]). Upplysning om att vad verkeligen blifvit fullföljdt hafva vi endast funnit uti en dombok för Asikkala sockens sommarting år 1481, hvarest det säges om en part, som förlorat en holme, att han med tre mark „kastade sitt vad emot nämnden“ [3]).

Af kriminalprocesserna erfar man att några orubbliga rättsnormer icke blifvit vid lagskipningen iakttagna. Sedan nämnden uttalat sitt skyldig, tyckes det hafva tillhört domaren att bestämma straffmåttet. Ehuru han dervid hade att hålla sig till Landslagen, så tillät han sig likväl att efter omständigheterna modifiera lagbuden. Uti en i Statsarkivet förvarad sakörelängd af år 1538 för Åbo slottslän [4]), berättar Thomas skrifvare att han hållit tre ting i hvar socken och för hvar tre marka sak han rest, hafver han ej mera tagit än en half mark, af sex marka sak en mark och af hvar nio marka sak en och en half mark, men af hvar tjugu eller fyratio marka sak hafver han gjort i sampt med bonden, som han haft magten till att utgöra, somliga i två mark, somliga i fem, somliga i sex eller sju mark, som hans mantal i längden derom vidare utvisa skall [5]).

---

1) Arvidsson, III: 43.

2) Arvidsson, VII: 45.

3) Ett i Statens arkiv förvaradt häfte af gamla domböcker.

4) St. Ark. n:o 484.

5) En mark motsvarade ursprungligen 16 lod eller en vägen mark myntvigt, men det slagna myntet försämrades, så att Götalagarne redan räknade två „talda" marker i slagna myntstycken på en vägen mark. Myntförsämringen fortfor sedermera utan afbrott, så att en mark örtuger af 1449

Detta prutningssystem kan delvis hafva berott af olika myntvärde och andra afvikande förhållanden i Finland, men utan tvifvel har det äfven en financiel grund, såvida måttligare böter kunde af de sakfälda lättare sammanbringas. Sakörena voro denna tid en icke obetydlig inkomstkälla, såsom synes bland annat deraf, att från Norrfinne fögderi inflöto genom dem år 1549 inalles 993 mark [1]). Om ett särskildt nit att understödja de dömdas förmåga att betala böterna vittnar en urkund af den 23 Juni 1595, som upplyser att en man från Hauho, dömd för edsörebrott, erhållit prestbevis för att på vandrande fot tigga ihop bötesbeloppet [2]). Äfven biskop Magnus åtnöjde sig, såsom derom anmältes år 1445 vid tinget i Ijo, med sådan förlikning angående ådömda böter för blodskam, att den skyldige och hennes oäkta barn skulle årligen till Nådendals kloster betala ½ tunna saltlax [3]).

Enligt Skandinaviens äldre lagar utfördes bevisningen inför rätta på mångahanda sätt. Under hednatiden begagnades ofta såsom bevisningsmedel envig, jernbyrd och andra ordalier, men uti de under kristna tiden tillkomna Landskapslagarne förekomma de icke, utan mest edgång i många former, hvartill äfven hörde den som benämndes dulsed. På anspråk och tilltal, som rigtades emot någon svarande, värnade han sig, om denna bevisning

---

års tillverkning ej innehöll mer än åttonde delen af en lödig mark eller två lod. Af 1480 års mynt erfordrades 11¼ mark halfva örtuger för att motsvara en lödig mark, till följd hvaraf den slagna myntmarken ej innehöll mer än omkring 1¼ lod fint silfver. Under Gustaf I tillverkades mynt af olika metallvärde, så att af de slagna styckena kunde erfordras från 19 ända till 25 mark för att motsvara en lödig mark.

1) St. Ark. n:o 518.

2) Arvidsson, X: 219.

3) Arvidsson, III: 58.

begagnades, direkt eller utan all föregående undersökning genom en sådan värjemålsed, och en eller flere tolfter af närvarande män intygade tillika att han såsom de trodde svurit sant. Ju längre dess mer inskränktes rättigheten att fordra eller erbjuda dulsbevisning; vigtigare saker skulle särskadas på annat sätt genom nämnden och med användning af vanlig vittnesutredning. Dulseden förvandlades då småningom till värjemålsed i nuvarande betydelse såsom sista utväg att utleta sanningen, men definitivt blef den dock icke upphäfven förrän genom K. Frdn. 30 Okt. 1695.

Uti förenämnda finska domböcker, som dock icke äro alltför få, hafva vi icke kunnat upptäcka något spår af skyldighet för svarande att i anledning af en anklagelse på nämnda sätt omedelbart afvärja angreppet, och deraf synes man vara berättigad att draga vissa slutsatser. På goda skäl har Nordström [1]) ansett att dulsbevisningen efterträdt enviget, ordalierna och ättefejderna. Det hade lyckats den kristna kyrkan att förmildra hedendomens våldsamma bevisningsmetoder, så att svaranden och hans försvarare, i stället för att möta ett angrepp med svärdet, kunde göra det med ed. Om man antager att enviget och ordalierna icke hörde till det finska folkets urgamla seder, så är det ganska förklarligt att dulsbevisningen här icke heller vunnit erkännande och utbredning. Uppenbart är också att den var af kyrkan endast för nödfalls skull tolererad, såsom man finner bland annat af våra gamla domareregler, som äro författade af en kyrkans man och innehålla en varning åt domaren att icke vara hastig uti att tillstädja värjemålsed; och som de andelige i Finland

[1]) Den nordiska samhällsförfattningens historie, II: 647 f.

hade mera än i Sverige att befatta sig med lagskipningen, så följer äfven deraf att dulsbevisningsn här icke erhöll användning och häfd.

Deremot var nämndemanna-bevisningen generelt anlitad, och den tyckes hafva blifvit handhafd med ganska stor sjelfständighet och säkerhet. Domaren framstår uti nämnda urkunder mera såsom en syndicus, en förmedlare eller en uti rättsfrågor fullständigare bevandrad rådgifvare än såsom en befallande och resolverande myndighet. Uti de annars nog knapphändiga domböckerna försummas sällan uttryck sådana som dessa: dömdes på tolf mäns ransakan; hänskjöts till nämnden, som ransakade, svor och dömde; tolf män ransakade och svuro att så är sannt: nämnden vittnade och svor — — —, hvarföre dömdes. Uti en mera invecklad tvist om jord och fiskevatten, som blifvit handterad vid Ijo ting år 1445 och som hade gemenskap med ett vid föregående ting afgjordt mål, begärde nämnden att få sig till hjelp den nämnd, som vid förra tinget fungerat i målet. Af dessa vittnade den äldre nämnden på det förra tingets ed och den nyare förklarade sig äfven beredd till edgång, hvarefter saken af dem gemensamt afgjordes [1]). För öfrigt behöfver det knappt tilläggas att nämndens resolution ofta kunde byggas på förut afhörda köp- och andra vittnens utsago.

Vi hafva egnat åt nyssanförda detaljer kanske flere ord än deras sammanhang med skriftens hufvudämne kan anses förtjena, men frågan saknar dock icke betydelse äfven i sådant afseende. Om nämnden verkeligen fungerat med sådan sjelfständighet som ofvanföre blifvit förutsatt, och sålunda visat sig besitta en viss förmåga af sjelf-

---

[1]) Arvidsson, III: 56.

styrelse, som med hänsigt till landets mindre utvecklade vilkor under denna tid är ganska anmärkningsvärd, så tyckes man deraf kunna sluta att folket i allmänhet förmådde klarare uppfatta den medborgerliga ordningens fordringar och särkildt äfven sin odalrättsliga ställning, än det kan synas ifall man allenast stödjer sitt omdöme på sådana urkunder, som utreda huru mycket allmogen låtit förtrycka sig och huru många af dess jordbesittningar på orättmätig grund gått den ur händerna.

För att ytterligare i några afseenden karakterisera det allmänna rättstillståndet under femtonde och sextonde århundradena förtjenar anmärkas, att ärenderna vid tingen i allmänhet voro enkla och få. En betydlig del af dem voro slagsmålssaker, och för öfrigt förekommo mål angående jordköp och klander, laga fasta, resterande köpeskilling, olaga intagor, qvarnar, fiskevatten, dombrott, sällan tjufnader, halssaker och andra svårare förbrytelser. Domböckerna omfatta stundom icke mer än tre eller fyra ärender och sällan mer än ett par tiotal, deras vidd är vanligen icke heller större än några skrifna blad, tre, fem o. s. v., hvaraf namnförteckningen angående nämnden upptager en icke ringa del.

Så gestaltade sig det judiciela tillståndet under ifrågavarande tid. Man finner att ställningen just icke var ogynnsam för odling och arbete. Råa seder och egennytta kunde någon gång rubba ordningen, men i det hela var den ännu enkel och patriarkaliskt ren, möjligen lyckligare än samma tid uti Sverige, der den efter Magnus Erikssons regering intill Gustaf I rådande anarkin tyckes hafva varit mera äfventyrlig.

Senare, då magten och lyckan äfven här började hägra för lystna ögon, blef tillståndet i synnerlig grad

försämradt. Den katolska hierarkin kunde icke mera förderfva något, men i stället blef adelsväldet mera tryckande. Egennyttan och godtycket hade fått ett friare spelrum i både adeliga och icke adeliga funktionärers händer, hvartill äfven de oftare upprepade krigen jemte aflägsenheten från centralmagten bidrogo. Finansernas dåliga skick kunde icke heller annat än öka oredan och rofgirigheten. Då Österbottningarne på Ständermötet i Enköping 1599 klagade öfver tjenstemännens förtryck, begärde de att åt dem skulle gifvas till fogdar och lagläsare svenska män i stället för dem, som voro vana vid finska embetsmannaseder. Det var tyngden af enorma skatter och gärder, våldgästning, olaga pålagor hvilka den ena och den andra tillät sig att utskrifva, utpressning och grofva tilltag af hvarjehanda slag, föröfvade af den i s. k. borgläger förlagda militären och mera dylikt som under denna tid framkallade den i landets häfder ovanliga företeelsen af en folkresning, den som bär namn af klubbekriget. Hvad en förderfvad rättsvård icke förmådde ställa till rätta, sökte man vinna genom en drakonisk lag. Uti Norrköpingsbeslut af år 1604, punkten 5, likasom ock senare uti K. Påb. 25 April 1696 stadgades att till och med den skulle straffas såsom riksens förrädare, hvilken intalat allmogen till obehöriga pålagor och utgifter [1]).

Lagskipningen var i sjelfva verket vanvårdad i högsta grad. Domstolarne voro sinekurplatser för adeln, och det hände ganska ofta att flere af de till och med för en man alltför vidsträckta domsagorne voro anförtrodda åt

---

[1]) Den förre urkunden likasom flere andra åberopade riksdagshandlingar, för hvilka någon annan källa ej är anförd, återfinnes uti Stjernmans riksdagars och mötens beslut; den senare uti Schmedemans samling af författningar angående justitien.

samma person. Då klagan deröfver anfördes, erkändes uti Resolution på Adelns besvär den 24 September 1675 § 6 att det visserligen vore skäl att ingen skulle få bekläda mer än ett domareembete, men att det vore betänkligt bringa detta i verkställighet, medan tiderna varit så svåra att de, som tjenade i hofrätten, icke alltid fått uppbära sina ordinarie löner. Detta skedde under en tid, då största delen af jordskatter voro bortgifna såsom förläningar.

Domarenas sjelftagna magt att låta okunniga och klent aflönade lagläsare utöfva deras befattningar ville man rätta genom Landsh. Instr. 27 Okt. 1637 § 9 på ett så egendomligt sätt, att länens höfdingar anbefaldes tillse det rättsvården i slika fall skulle befinna sig i redliga, lagfarna och beskedliga mäns händer. Uti Res. Ad. Besv. den 1 Sept. 1664 § 4 tröstade man allmogen dermed, att häradshöfdingarne enligt regel borde sjelfva sitta i rätten och att de i annan händelse vore förbundna att *„ställa och sätta“* en förståndig och kapabel man i sitt ställe.

På förnyade klagomål af ännu betänkligare art lydde svaret i Res. Allm. besvär 20 Febr. 1678 § 5, att det visserligen händt att häradshöfdinge embeten blifvit bortarrenderade och kommit i händerna på män, hvilka ej varit i tillfälle att handhafva tjensten, men att hofrätterna i dessa fall borde utöfva en grann uppsigt deröfver, att inga andra än edsvurna och af hofrätterna godkända lagläsare må dertill användas.

Det skulle lända till föga båtnad att få närmare utredt, om dessa metoder, att uti en hand förena flere indrägtiga embeten eller att bekläda dem med inkompetenta personer, varit nya uppfinningar af inhemsk ursprung eller hvilade på feodal grund och feodala intressen eller hade sin rot uti kyrkliga exempel från medeltiden. Derom må

må endast för jemnförelse anmärkas att påfliga legaten Jean de Guilbert, ehuru icke prestvigd, var på en gång kapellan i Carpentras, kanik i Verdun, kanik i Narbonne, dekan i Dorpat, prost i Upsala, kanik i Würzburg och erkedjekne vid en annan kyrka i detta stift.

Utan tvifvel är förläningsväsendet en ibland de hufvudsakligaste orsakerna till nämnda missrigtningar. Dertill bidrag icke allenast det financiela trångmålet, beroende deraf att största delen af jordlägenheter kommit såsom skattefria i adelns händer, utan äfven ståndets bemödanden att få den feodala jurisdiktionen införd. Detta lyckades icke, men ståndet förmådde dock på förenämndt sätt göra sig skadeslös i saken. Karl XI:s reduktion återstälde den gamla ordningen för besittningen, och rättsvården återfick äfven sin förra stadga, ehuru pröfningarnes tid ännu icke var fullt afslutad, förrän perioderna för Karl XII:s envälde och den s. k. frihetstidens yrsel blifvit öfverståndna.

Om några lagtermer, som angå jordbesittning och skattskyldighet.

Innan det kan blifva fråga om att framställa skatteväsendet och dess förhållande till jordnaturerna, är det nödigt att redogöra för betydelsen af åtskilliga i äldre lagar och författningar förekommande och till ämnet hörande lagtermer, hvilkas beskrifning inflätad uti nämnda framställning skulle göra dess innehåll mindre åskådligt. I allmänhet hafva kameralisterna icke egnat tillräcklig uppmärksamhet åt dessa termer, ehuru deras betydelse bör noga fixeras, innan man kan vänta en klar uppfatt-

ning af åtskilliga frågor, hvilkas lösning är af dem väsentligen beroende.

Om man funnit en giltig förklaringsgrund för ett uttryck, begagnadt i en urkund, men anträffat samma uttryck annorstädes, der det måste uppfattas i en annan mening, har man ofta befriat sig från all vidare forskning i saken, då man trott sig berättigad att anse de gamla tidernas hushållning så invecklad samt urkunderna derom så mörka och ofullständiga, att någon möjlighet att utreda förhållandet icke vidare förefinnes. Dessa förklaringar äro icke berättigade. Det är omöjligt att samhällsordningen och beräkningarne under den period, hvarom fråga är, kunnat vara så komplicerade som detta blifvit förutsatt. Frågans lösning beror hufvudsakligen deraf, om man numera kan fullständigt försätta sig i den tidens förhållanden och vilkor samt på denna grund konstruera den primitiva ställning, hvari folket då befann sig.

Åtskilliga af de nämnda termerna höra till aritmetikens område och besitta derföre en egenskap, som tillkommer aritmetiska storheter i allmänhet, den att kunna användas för eller tillämpas på många olika saker. Samma siffertal kan lika väl begagnas för att uttrycka huru stor andel någon eger i ett jordområde som för ett visst deraf oberoende mått för skattskyldigheten. Bland de fordna Skandinaverna var tolften, som motsvarade vår tids tiotal, en multipel af enheten och tio tolfter utgjorde deras hundratal. Bråkdelar af enheten voro halfver, tridiung, fjerdung, femtung, siattung, attung, tiundi och tolftung. En by, ett härad och i allmänhet alla de, som tillhörde en förening och stodo i något inbördes förhållande till hvarandra beträffande jordbesittning eller skatt, kunde vara indelade i halfvor, tridiunger, fjerdungar o. s. v.

Tolfta kirkia betecknade enligt Uplandslagen tionde delen af ett härad.

Deruti finner man emellertid ofta en sådan inkonseqvens, att då exempelvis åtskilliga härader och i Finland en mängd socknar varit indelade efter fjerdungsberäkningen, urkunderna ofta uppräkna, i stället för fyra fjerdingar, fem, sex eller flere sådana distrikter. Enligt Styffe [1]) hörde under Unionstiden till Uplands Tiundaland 13 och till Fiædhrundaland 5 härader, ehuru de enligt regel bordt omfatta, det förra 10 och det senare 4 härader, på samma sätt som Attundaland fortfarande bestod af 8 härader. Allt detta måste förklaras sålunda att, sedan häraderna eller de respektiva distrikterna blifvit genom uppodling eller annorledes utvidgade eller några områden blifvit utbrutna från de ursprungliga delarne för att bilda särskilda distrikter, den ursprungliga benämningen af fjerdung m. m. blifvit för dem alla bibehållen.

Att ordet femtung blifvit begagnadt för att uttrycka en byalott eller andel i fastighet finner man af en Häradsrätts dom i en jordetvist, daterad den 21 Juli 1445. Då Häradshöfdingen i November höll ting i Ijo, klagade en kanik på klostrets i Nådendal vägnar att svarandens moder skänkt åt klostret en half femtung jord och vatten, men att klostret icke erhållit mer än en tredjedels femtung. Nämnden fann utredt att hon icke egt mer än två tredjedels femtung, och som endast hälften deraf kunnat af henne bortskänkas, förkastades käromålet [2]).

Mera invecklad är frågan om termerna siattung och attung, emedan de blifvit i många olika former begagnade både för jordbesittning och skattskyldighet, utan att den

[1]) Åberop. arb. sidan 262 f.
[2]) Arvidsson, III: 56.

ena efter aritmetisk beräkning stått i något bestämdt och proportionerligt förhållande till den andra. Uti flera urkunder nyttjas för den förra termen ofta skrifsättet setting och, såsom Botin[1]) framstält saken, äfven settning eller sättning, hvilken sistnämnda form likväl synes tillhöra en senare tid och förråda en missförstådd uppfattning af ordets betydelse.

Botin förklarar att skattläggningarne hade två ting till föremål, det ena att bestämma hemmanens jordeboksränta till visst öretal eller annat mått för skatten, och det andra att fixera en särskild grund, hvarefter extra ordinarie skatter, bevillningar och gärder borde utgå. Detta senare verkstäldes enligt hans uppfattning genom sättningen, af hvilken det berodde om lägenheten skulle betraktas såsom hel- eller halgärds hemman. En sådan tvåfaldig beräkning, som på en gång skulle bestämma ett skattetal efter noggrann beräkning och ett annat bygdt på alldeles lös grund, förefaller något otrolig. Det verkliga förhållandet torde hafva varit att de tillhört olika och från hvarandra aflägsna tider. Sedan skatterna upphört att vara rent personela, synes den ursprungliga jordbeskattningan hafva skett efter beräkningen af hel och half gärd. När man derefter ville jemna skyldigheterna och bestämde ett noggrannare skattemått, så torde det väl hafva varit meningen att alla jordskatterna skulle utgöras efter de exaktare grunderna, men det hände likväl att hel- och halfgärdsberäkningen ännu länge tillämpades, då det gälde att utskrifva extra gärder. Detta var beqvämare än att repartisera besväret efter de mera komplicerade bråken för det nya skattetalet, och som de extra gärderna enligt regel bordt vara alldeles tillfälliga, ehuru

[1]) Beskrifning om svenska hemman och jordagods, I: 22 f.

de sedermera idkeligen återkommo, var man icke mycket nogräknad med beräkningen, helst tiden och behofvet vanligen icke lemnade rum för långa kalkyler.

Dertill kommer att hel- och halfgärdsmåttet ingalunda öfverallt tjenade till grund för gärderna. För de orter, der siattungssystemet, bygdt på en noggrannare beräkning af lägenheternas relativa jordvärde varit begagnadt, finnes ofta uppgifvet att sex siattungar motsvarade en gärd och följaktligen, om hvarje siattung skulle bestått af tre lika possessioner, borde enhvar af dem deltaga uti gärden med en adertonde del. Enheten och dess hälft voro deremot de enda siffertalen, som efter den andra grunden kunde komma i fråga, huru stora eller huru små lägenheterna än må hafva varit.

Bergfalk [1]) godkänner icke heller Botins förklaring. Han medgifver att settingarne eller sjettingarne stått i förhållande till de extra skatterna sålunda att sex sjettingar vanligen motsvarade en gärd, men vill dock hellre betrakta dem såsom mått för hufvudskatten. Uti Helgeandsholmsbeslutet, som Palne Eriksson Rosenstråhle år 1586 sade sig hafva uppdagat och enligt hans uppgift tillkommit år 1282, säges att Östergötland, Vestergötland och Småland lades till siattungar, attungar och tolftungar, och att hvarje attung skulle beräknas till ett öresland, motsvarande ett utsädes tunland. Man kan ej vara förvissad om att Rosenstråhle et consortes velat framställa den gamla tidens förhållanden i rigtig dager, och icke ens att de varit af honom noga kända. Det kan vara möjligt att han för sitt financiela ändamål velat kombinera sin tids öresberäkning med den gamla siattungen och attungen. Då nästan hvarje landsort följde sina egna afvikande be-

[1]) Om svenska jordens beskattning; Ak. afh. Upsala 1832, sid. 74 f.

skattningsgrunder, kan man derom visserligen icke uppställa några generela regler, men visst är att beräkningen efter siattungar och ännu mera den efter hel- och halfgärd förråder outvecklade förhållanden, tillhörande den tid då skatterna blefvo kollektivt påförda vissa skattelag, medan öretalet deremot som kanske också först kom såsom skattetal allmännare i bruk till följd af Gustaf I:s skattereformer, häntyder på det utvecklingsstadium, då kronans uppbördsmän redan började uppgöra liqviden mera direkt med hvarje skattskyldig.

Det är troligen med anledning af Helgeandsholmsbeslutet som Bergfalk finner det egendomligt att attungen i sextonde seklet råkat i glömska och att öretalet deremot bibehållit sig. Om denna attungens relativa ålder, säger han vidare, icke är utom allt tvifvel, så är allt annat den angående ännu osäkrare. Det gifves ställen i Östgötalagen, der vi icke veta huruvida attungen der har samma betydelse som på de ställen der siattungsattung omtalas, och vi kunna icke vara fullt förvissade att de i Östergötlands jordaböcker omtalda ottingar äro de samma som Östgötalagens attungar. Sannolikt synes att attungen här betyder en åttonde del, men hvad det hela var, är deremot alldeles ovisst. Byn synes det dock icke varit. Detta motsäges af K. Br. 3 Juni, 1212, der tolf attungar i en by omtalas, likasom ock af en anteckning i Wadstena klosters jordebok, hvaraf synes att fem attungar i en annan by motsvarade tredje delen deraf. Detta Bergfalks tvifvelsmål tyckes dock lätt kunna undanrödjas. Det är ju ganska möjligt att byarne, som ursprungligen varit indelade i åtta lägen, genom fortsatt odling kunnat blifva förstorade och de nya delarne såsom jemngoda med de gamla under samma benämning lagda till det hela.

Visst är att attungen enligt Östgötalagen icke allenast var en del af by utan äfven en väsentlig delningsgrund för skifte deri. Att den omfattade ett ganska stort område och kunde anses bilda en by för sig synes deraf, att egaren af en så liten possession eller andel som en siattungsattung, d. ä. en sjettedels attung, hade vitsord att begära nytt skifte. På andra ställen, der byarne kunde vara indelade i siattungar, torde analoga förhållanden hafva egt rum, och liksom man i Ijo kunde tala om tredjedels femtungar såsom särskilda possessioner, kunde väl bråkdelar af siattungar bilda dylika.

Beträffande åter siattungens betydelse såsom ett tal för skattskyldigheten böra vi först taga i öfvervägande några tidsförhållanden, som kunna vägleda vår uppfattning. Under den tid, hvarom fråga är, var all skatteuppbörd och debitering synnerligen obeqväm och besvärlig både derföre att skrif- och bokföringskonsten voro temmeligen okända, och för den skull att skatterna erlades i en mängd olikartade persedlar, hvartill bland annat hörde oxar och annan lefvande boskap, hvilka omöjligen kunde af kronans uppbördsman repartiseras på hvarje betalande. Derföre var det nödigt att åstadkomma liqviden genom förmedlande länkar, dels genom mellanstående uppbördsmän och dels derigenom att de betalande bildade solidariska skatterotar, efter omständigheterna och skatternas beskaffenhet större eller mindre. Ett helt härad, en socken, en fjerding o. s. v. kunde i detta afseende hafva sina särskilda solidariska förbindelser, men der persedlarnes beskaffenhet sådant medgaf, hände det ofta att sex betalande bönder bildade en skatterote, så att enheten likväl icke beräknades efter person- utan efter jordatalet, till följd hvaraf efter orternas olikartade beräkningsgrun-

der två halfgärdsmän eller intressenterna uti en hel siattung eller attung af en by kunde gälla såsom enhet.

Allt detta kan i sin mån understödja en förutsättning derom, att siattungen i kameralistisk mening icke var annat än sjette delen af en ordinär skatterote. Sedermera kunde det hända att man äfven begagnade delens namn för att uttrycka det hela, och följakteligen kunde tala om setting eller sättning, då fråga var om hela roten. Om det är bevist att sex attungar i Östergötland beräknats på en sådan rote [1]), komme en siattungs-attung att motsvara trettiosjette delen deraf, och ifall en by dersammastädes redan varit så förstorad att den omfattade tolf attungar, hade dessa tillsammans bordt motsvara två dylika skatterotar.

För att ytterligare tillhandahålla läsaren material för pröfningen, huruvida nu framstälda slutsatser må kunna betraktas såsom öfverensstämmande med det verkliga förhållandet, bör förf. sluteligen i korthet redogöra för innehållet i 10 kap. Kon. balken Uplandslagen angående den skatt, som benämndes ledungslama, hvarmed också de enahanda bestämningarne i Sudermannalagen i hufvudsaken kunna likställas. Då konungen ville tåga ut i härnad, borde han inom viss tid kungöra derom, utse befälhafvaren samt bestämma hamnarne eller distrikterna som skulle uppbådas, äfvensom fartygens beväring. Hvarje härad egde utrusta fyra fartyg. Ville konungen icke utsända sin här, var folket förbundet att för denna frihet betala ledungslama, hvilken beräknades efter den för utrustningen nödiga skeppskosten och betal-

---

[1]) Detta är troligt, ty en af Bergfalk åberopad jordebok från år 1543 för ett par härader i Östergötland uppgifver uttryckeligen att sex attungher borde göra en hel settingh, d. ä. en hel eller sex sjettedels skatterote.

tes i fyra poster, de tre första efter jordatalet och den fjerde efter mantalet eller persontalet. Af hvarje hamnu eller beväringsdistrikt skulle utgöras i första skeppsvist (vist = kost) 8 pund och 8 spann, i den andra 6 pund och 6 spann samt i den tredje likasom ock i den fjerde 40 mark i penningar. Dessutom borde erläggas ett nöt af hvarje fjerding, ett får af *sex bönder* samt en höna, ett lam eller en kid af hvarje bonde. Man finner här på en gång anlitade efter persedlarnes beskaffenhet flere skatterotar eller kollektiva skatteföreningar, nemligen hamnan, fjerdingen och sex bönder. Att hamnan var en del af attungen och att denna sistnämnda på detta ställe icke var en del af by utan af ett helt härad finner man af bestämningarne om uppbörden. Derom stadgas att, då ledungslaman skulle levereras till konungens visthus, borde dervid vara tillstädes en attungsman, som attungen dertill utsett, samt alla hamnumän. Om någon i hamnan icke ville erlägga sin andel, egde hamnumännen utmäta den hos honom. Ifall täkiumannen (konungens uppbördsman) icke erkände sig hafva fått fullt, men sådant påstods af attungsmannen och besannades af hamnumännen, skulle tvisten slitas af åtta attungsmän jemte deras länsman, och någon värjemålsed fick i saken ej erbjudas hvarken af halft härad, fjerdung eller attung.

Bland termer, bildade ur samma stam, förekomma orden bo, by och bol ofta uti väsentligen olika bemärkelser. Uti 1734 års lag betecknar ordet by icke alltid en boplats för flere till en samhällighet hörande delegare, utan derunder måste understundom äfven förstås enstaka lägenheter. Af ett till Schlyters upplaga af den äldre Vestgötalagen fogadt bihang om tinglott (sakören) finner man att ordet bo i denna provins betecknade ett helt län

eller ett slags fögderi, och senare skall visas huruledes ordet bol på många ställen i Finland användes för ett mindre, underordnadt uppbörds- eller förvaltningsdistrikt. Uti Vestergötland var Vadsbo ett helt bo, som omfattade ett härad med 53 kyrkor. De öfriga voro fördelade i flere härad sålunda att till exempel Gudhems härad var $^4/_5$ och Frokinds härad $^1/_5$ af Gudhems bo, Wallæ härad $^2/_3$ och Kakind härad $^1/_3$ af ett halft bo samt Barkna härad $^2/_3$ af ett tredjedels bo. Jemnlikt appendix n:o V till samma lag angående utskylder till konungen var „skire“ ett distrikt för uppbörden af gengärden och allmänningsören. Representanten för skiret, som kallas nämndeman, borde på rätt stämmodag följa sagde utskylder till det ställe, hvarest de skulle intagas, eller böta två öre.

Uti de finska urkunderna förekomma många termer och uttryck af ifrågavarande art, som hafva sin egendomliga karaktär och betydelse, men innan dithörande detaljer kunna framställas, blir det nödigt att beröra ett dermed sammanhängande förhållande af mera omfattande beskaffenhet. Likasom de senare jordeböckerna upptaga skatterna under två hufvudtitlar, nemligen den äldre jordeboksräntan och mantalsräntan, så återfinner man uti de äldsta jordeböckerna från 1500 talet två dylika under namn af hufvudskatten samt länsmansräntan eller gengärden. Emellan dem eger visserligen en sådan samstämmighet rum att, likasom länsmansräntan i allo var en kollektivt debiterad skatt, så hade äfven några poster i mantalsräntan ursprungligen samma karaktär, men i andra afseenden äro de väsentligen olika, och ibland annat måste länsmansräntan, ehuru den i jordeböckerna intager ett senare rum, anses hafva tillkommit förrän hufvudskatten, då deremot jordeboksräntan är tidigare än mantalsräntan.

På några ställen i landet hade länsmansräntan eller gengärden redan förlorat sin ursprungliga natur och fått mera likhet med hufvudskatten. Den träffade visserligen ännu icke de skattskyldige hvar för sig, lika litet som hufvudskatten gjorde det i alla stycken, men den hade likväl redan blifvit fullständigare specificerad och bestämd i närmare öfverensstämmelse med de grunder, hvarefter hufvudskatten utgjordes. För vissa orter ingår den deremot i redovisningarne ännu uti en form, som förråder ett finansväsende af ursprungligaste slag. Det uppgifves endast huru mycket länsmannen plägat uppbära från hvarje socken uti åker-, ängs- och ladugårdsprodukter eller andra till ett välförsedt hus hörande saker, och några redovisare hafva till denna summariska uppgift fogat sådan förklaring, att hvarken fogden eller skrifvaren känner skattens upphof och fördelning, utan endast uppgifvit hvad hvarje socken årligen utgör.

Senare skola i ett annat sammanhang några bevis anföras för att styrka en förutsättning derom, att det, som länsmännen uppburo, ursprungligen varit gåfvor och tillfälliga bevillningar eller gengärder, såsom de benämndes under äldsta tider, samt att dithörande intrader voro en slags entreprenadmedel, hvarmed länsmännen kunde bestrida löpande utgifter för lokala behof, jemte det de voro förbundna att till slotten eller statskassan af hela uppbörden leverera någon efter omständigheterna fixerad större eller mindre andel. Då finanserna derefter behöfde förstärkas och bättre metoder för debitering och uppbörd kunde anlitas, tillkom hufvudskatten.

Uti Kexholms län var ställningen på 1600 talet ännu så primitiv, att man icke ens för de tidigare perioderna finner något slags motstycke dertill uti det öfriga landet.

Sedan denna provins genom freden i Stolbowa blifvit med Finland förenad, verkställdes skattläggningen ännu så enkelt och beqvämt att ståthållaren uti skrifvelse af den 13 Aug. 1618 bestämde i rundt tal beloppet af en mängd olika landtmannaprodukter, som hvarje starosteri, nemligen Libelitz, Sordavala, Tohmajärvi m. m., borde kollektivt erlägga [1]).

Samteliga nu anförda förhållanden hafva gifvit upphof ej mindre åt en mängd olika beräkningar för skattskyldigheten än åt ganska många särskilda slag af kollektiga föreningar för skattens utgörande, såsom hela socknar, nötlag som uti Weckjärvi bordt motsvara tio fullskatter, bol hvaraf särskilda socknar kunde omfatta två, tre, fyra, fem eller flere stycken, samt fjerdingar hvilkas antal exempelvis i Mola socken var fem. Någon tid senare förekomma äfven gärdelag. Af förmedlande uppbördsmän, som hänförde sig till dylika föreningar, funnos tiondemän och bolmän.

Till grunder för beskattning hörde äfven det ifrån äldre tider bibehållna, ehuru numera annorlunda uppfattade röktalet. Uti Östgötalagen förekommer ordet rök i betydelsen af sädesskyla, och som röktalet eger en viss gemenskap med jordatalet och ännu mera egt en sådan, har man trott sig kunna med ledning deraf förklara termens upphof. Vida sannolikare är emellertid att röktalet ursprungligen, likasom ännu i dag, betecknat enheten af en familj eller hushållshärd, men att det på samma sätt som mantalet senare blifvit begagnadt såsom titel för en jordskatt. Uti en dombok af år 1583 för Wiktis socken [2]) talas om ett hemman eller röketal, hvarifrån tre bröder

---

[1]) St. Ark. n:o 6033.

[2]) St. Ark. n:o 217.

hade utgått. En af dem hade betingat sig ett stycke af lägenheten, och då klander deremot vid tinget anfördes, blef oqvald besittning tillerkänd svaranden, sålänge han förmådde göra mansdrägten och uppehålla röktalet, d. ä. ansvara för sin andel i utskylderna, men ifall han skulle öfvergifva stället och hans syster icke heller förmådde behålla det, finge de två öfriga bröderna tillträda den utbrutna lotten, hälften hvardera.

Detta var icke någon enstaka företeelse, ty uti hela Åbo slottslän beräknades hufvudskatten enligt 1539 års jordebok efter röktal. Att röktalsenheten der icke var någon ringa possession, fastmer måste anses hafva omfattat ett flertal af lägenheter, framgår icke allenast deraf att den derå beräknade skatten var alltför stor för en vanlig lägenhet, utan äfven af den omständigheten att summan af röktalen i de särskilda socknarne varit så liten, att lägenheternas antal i sjelfva verket måste hafva varit flerfaldigt större. Uti Masku funnos fem bol, men dessa omfattade inalles ej mer än 47³/₈ rökar, i Wirmo storsocken belöpte sig på fyra bol 40 rökar och i Marie eller Vårfrukyrka på två bol 17½ rökar. Den rök, som i sin tid angifvit de första kolonisternas hem, tyckes således till följd af uppodling och en ökad folkmängd hafva utgrenat sig till flere skilda boståder och lägenheter, och när man begynte beräkna skattskyldigheten efter jordvärdet, kunde man såsom måttstock för mätningen begagna det gamla röknamnet lika väl som det personliga mantalet kunnat förvandlas till ett jordmantal.

Såsom grunder för delning i by omnämnas i 1 kap. 1 § B. B. öre och örtug, pund [1]) och tunneränta eller

---

[1]) Uti Helgeandsholms-beslutet beräknas ett pund till fyra tunnor, en tön till tre tunnor o. s. v.

hemmantal, hvilka tillika voro enheter för skatters beräkning. Alla dessa, hvartill ytterligare kunde räknas aln och stångtal, tillhöra företrädesvis 1500 talets skattläggningsmetoder och äro i många stycken endast olika namn på samma sak. Under detta sekel utfärdades en undervisning för dem som jordrefning eller skattejemkning hålla skola. Tvifvelsmål hafva blifvit uttalade huruvida den tillkommit under åren 1528 eller 1568, ty man har uti kammarkollegium funnit en dylik från sistnämnda år, men icke någon från 1528. Det vissa är emellertid att Gustaf I, för att ordna rikets förfallna tillstånd grundlagt det nya skattläggningssättet, och det motsägande i nyssnämnda faktum måste förklaras sålunda att undervisningen af 1568 icke varit annat än en den tiden ganska vanlig reproduktion af Gustafs undervisning, eller att han icke utfärdat någon generel undervisning utan derom allenast meddelat föreskrifter i speciela skrifvelser, hvartill bland annat höra en till Åbo län af den 3 Jan. 1540 och en dylik till Wiborgs län af den 8 Juli 1558 [1]).

Tidigare än åt någon annan del af Finland egnade Gustaf I likväl sin uppmärksamhet uti ifrågavarande afseende åt Österbotten, hvars första jordebok af år 1539 mer än någon annan dylik finsk urkund bär prägeln af ett primitivt tillstånd. Det derpå följande årets handlingar hafva redan en annan skepnad och orsaken dertill finnes äfven angifven. Det säges att jordeboken grundar sig på den nya skattläggning i orten som Jakob på Siöö kort förut hade verkstält [2]). Dock var den icke fullständigt utförd efter det stångtalssystem, som der liksom an-

---

[1]) Abrahamssons upplaga af Landslagen sidan 216. — Uti Vitterhets-, Hist. och Antiqv. Ak:ns Handlingar, afh. af Granberg, X: 9.

[2]) St. Ark. n:o 2.

norstädes torde varit åsyftad, emedan ortens outvecklade odling lärer hindrat detta.

Mera upplysning i saken vinnes ur ett register af år 1559 öfver Kongl. M:ts „arf och eghit" i Finland, som angifves vara upprättadt i öfverensstämmelse med den jordrefning och det molatal, som de Helsinger gjorde i Finland, som dit ordinerade voro; och är vetandes, heter det vidare, att samma jordmålning gick så till som de sade att i Helsingland sedt var, med en sex alna stång, åtta stänger på längden och åtta stänger på bredden; der som god åkerjord var, räknas för ett mål åker der man kunde gissa sås half spann råg uppå och två mål till ett spann Stockholms; och der som var någon stenig och icke god åkerjord, så lade de en stång eller half annat till målet. Så de skulle varit god för ett mål likasom de varit god jord. Och ängen blef föreslagen till lasstal, derefter som han kunde årligen draga, icke till det bästa och till det värsta hö, och fyra parmar till lasset, der en god häst eller ett par oxar hade nog till att draga i godt före. Item godsets utegor blef ock föreslaget till molatal efter som bonden kunde hafva årliga gagn i skogen med svedjeland och annat nyttigt så godt som många mål i åker. Fiskevatten der något är blef ock föreslaget efter molatal och gissa huru mycket bonden hade af fisket [1]).

Vidare uppgifves i 1543 års mantals- och jordebok för Åbo slottslän att den blifvit upprättad i öfverensstämmelse med den nya år 1540 verkstälda skattläggningen. Der uppräknas lägenheternas namn, röktal, stångtal och köpvärde, äfvensom beloppet utsäde på hvarje stång jord, men skatten göres dock icke beroende hvarken af köp-

[1]) St. Ark. n:o 76.

värdet eller stångtalet, förty skatten göres eftersom jorden är drägtig eller belägen till d. ä. med fästadt afseende på dess läge och beskaffenhet, och icke som hon går och gäller bönderna emellan, när de köpa och sälja sig emellan [1]).

Ehuru detta system, som tillämpades på ganska många ställen i landet, icke gjordes öfverallt likformigt gällande, så öfverensstämde dock alla åtgärder i hufvudsaken deri, att man genom mätning med stång sökte vinna en noggrannare kännedom om lägenheternas värde och förmåga att bära skatt. När man på grund häraf bestämde skattens belopp på skalan af någon viss skattetitel, så rubbades ingenting i hufvudsaken, om man dervid, såsom det säges i 1 kp. 1 § B. B., följde hvarje landsorts gamla sed att mäta och räkna och följakteligen begagnade såsom måttstock eller skattetitel namnen mark, öre, margeld, pund, stång, rök, fullskatt eller någon annan benämning.

Uti Tavastehus län och en del af Satakunda begagnades för detta ändamål skattetalet krok. Ordet, som tyckes motsvara den i Estland förekommande benämningen hake [2]), är uppenbarligen liktydigt med ordet plogland, och tyckes hafva sin upprinnelse af ordet kouku, namnet på en plog, som hört till det finska åkerbrukets tidigare redskaper.

Förenämnda reformer hunno emellertid icke sträcka sig under den ifrågavarande tidigare perioden till alla delar af landet, och det var isynnerhet Nyslotts län, som längst fick förblifva i sitt oordnade skick. Skatterna er-

---

1) St. Ark. n:o 494.
2) K. Br. 1 Juli 1601 i Waaranens åber. urk. saml. I: 144.

lades der efter måttstocken af skattskinnetal, som visserligen icke mer motsvarade hvad namnet synes antyda, men icke heller stod mycket deröfver. Skattskinnetalet, säges det, bestämdes efter arfpundet (arvio), och kallas ett arfpundetal ett skattskinn, d. ä. tre sädespundland, som är råg, korn och hafra, och skattar årligen hvart skattskinn half spann korn eller råg, men efter det att korn ej växer ymneliga i samma landsända, derföre uppbärs af bönderna hvad de hafva ämne till att utgöra och lösa deras skatt med, så att bonden gifver uti sin skatt allehanda skinnvaror för korn, gäddor för korn, humla för korn, lefvande boskap för korn [1]).

Uti de äldsta jordeböckerna förekomma sluteligen äfven åtskilliga titlar för personel skatt, af hvilka likväl en del sedermera kunnat blifva förvandlade till real skatter. Dit höra de uti några skogrikare trakter påbjudna kipsispenningarne, hvilka betaltes för harar och foglar samt beräknades efter röktalet, det är mantalet besuttna bönder, och således efter en personel grund. På andra ställen erlades en dylik skatt under namn af „kiltit.“ Uti Österbotten var den bestämd att utgå efter bågatal af hvarje lossnings- eller ungkarl som i bondens gård var, ther som han förmådde bära en båge till skogs efter djur. Om samma sak uppgifves för Wiborgs län att der funnos tretton utjordar eller s. k. kilter, som bönderna brukade till hara jagt eller svideland, och för hvar och en af dem betaltes i skatt 12 skillingar. Utom kipsisskatten förekomma äfven andra pålagor, såsom dagsverken, hvilka äfven beräknades efter bågatal, och likaledes borde erläggas af alla ungkarla, som kunde bära en båge till skogs

[1]) 1539 års jordebok, St. Ark. n:o 1.

efter djur. Häraf synes att man denna tid icke underskattade jägarens yrke såsom oproduktivt i förhållande till andra näringar.

Angående nyssnämnda skattetitlar erfordras, hvad bågatalet vidkommer, icke någon vidare förklaring, men deremot förekommer någon tvetydighet beträffande upphofvet och härledningen af benämningarne kiltit och kipsispenningarne. Det kan ofta vara likgiltigt att veta hvarifrån sådana termer blifvit härledda, men all betydelse saknar detta likväl icke, och derföre må det anmärkas att i finska språket ordet kilta betecknar språng, kapplöpning, löpskhet och brunst, likasom ock kipa betyder språng, kippata hoppa och springa samt kipsahtaa hoppa upp och spritta till. Man tyckes således hafva uti nämnda termer velat inlägga någon slags tanke på sport eller jagt efter djur och foglar på deras vanliga lekställen.

Tilläggas må ännu att det intill senaste tider bibehållna skattetalet kor sjelffallet fått sin upprinnelse deraf, att man för att bestämma en efter lägenheternas styrka proportionerad smörränta, räknat boskapen i deras ladugårdar, och sedermera låtit det vunna resultatet gälla såsom ett fortbestående skattetal.

Det har icke varit författarens afsigt att genom nu anförda detaljer uttömma frågan om alla möjliga med ämnet sammanhängande termer, utan endast att på detta ställe särskildt belysa några af de vigtigaste och tvetydigaste, för att sedan kunna behandla andra af dem beroende frågor utan att behöfva inflika uti framställningen några förklaringar, som kunde försvåra sammanhanget.

Huru skatteväsendet i Finland grundlades.

Frågorne om jordbesittning och skattskyldighet kunna icke åtskiljas, den ena icke förstås i sin rätta dager utan den andra. Då vi nu gå att betrakta den financiela sidan af ämnet, hafva vi först att taga i öfvervägande huru de brokiga och invecklade skatterna, som funnits och ännu delvis hvila på de finska jordlägenheterna, erhållit sin upprinnelse.

En bilaga till Westgötalagen [1]), som angår lagliga och rätta konungsutskylder, innehåller en trogen bild af den svenska statens ursprungliga finansordning. Till dessa utskylder räknades Upsala öde och gammalt konungsgods, treskiftes-, ensaks- och dulgadråpsböter, danaarf, laga gengärd och allmänningsöre. Gengärden har sin rot uti den fornnordisha gästfriheten. När biskopen invigde en kyrka, när konungen eller någon dignitär besökte landskapen, var man dem till mötes med hästar och kost eller uttryckte sin välvilja och erkänsla emot dem genom någon gåfva. Enligt den äldre Westgötalagen [2]) skulle biskopen jemte tolf man åtnjuta gengärd i två nätter intill den tredje och han och alla hans klerker dricka mjöd. Under tidernas lopp förvandlades gengärden till tryckande skatter och skjutsningen till det besvär, som fått namn af våldgästning och under sekler trotsat lagstiftarens dock icke annat än nitiska bemödanden att afskaffa den.

Den fordne odalbonden kunde väl icke förutse att en obligatorisk förbindelse att erlägga skatt senare, såsom saken bland annat uppfattades af Gustaf I, skulle gälla

---

1) Schlyters upplaga.
2) Wstg. L. I: K. B. kap. 2.

såsom bevis om kronans dominium eminens till hans jord, men han ville dock icke underkasta sig en sådan förbindelse och derföre förbjuder Westgötalagen uttryckeligen länsmannen att fordra gengärd af bönderna emot deras vilja [1]). Den enda tillstymmelse till en verklig skatt voro de nämnda allmänningsörena. Sedan allmänningarne uti Norrige redan i slutet af nionde seklet blifvit erkända såsom konungens och kronans tillhörighet [2]), voro korporationerna i det närbelägna Westergötland kanske mindre obenägna att medgifva åt konungen någon bestående inkomst ifrån den samfälda egendomen.

Några utskylder för militäriskt ändamål omtalas icke i Westgötalagen, och möjligt är att grunden dertill först blef lagd af de mera krigiska Svearne, hvilkas värnepligt finnes på det kraftigaste sätt i deras gamla lagar betonad. Um alla Svithiod, säges det redan i 8:e kap. af ynglingasagan, betaltes åt Odin skattpenning för att han skulle värja landet för ofred och offra för god årsväxt, och i det föregående hafva vi redan funnit huru stora rättigheter Uplands- och Sudermannalagarne beträffande krigsväsendet inrymde åt konungen. Genom dessa medel kunde Svearne ega magt att styra Göterna och konungarne att göra begge sig underdåniga.

Till uppkomsten af stående skatter hafva vidare bidragit den katolska kyrkans i stigande grad diktatoriska anspråk på tionde och andra kyrkliga afgifter. Man begärde frivilliga offer, men inlade uti den fria viljan så starka och bindande skäl, att offren snart kunde genom bannlysning eller på annat sätt göras utmätningsgilda. Kristna män, heter det ännu i Landslagens Kyrkobalk,

[1]) Wstg. L. IV: 19; 4.
[2]) Enligt Broch, Le royaume de Norvége, Christiania 1876.

få icke offra åt afgudar eller tro på lundar och stenar, utan de skola dyrka kyrkan och Kristus, som bad kirkio bygga och tiond göra, med tillägg af den förklaring att Adam och hans söner gjorde först tionde och Salomon byggde först kyrka.

Uti Landslagen finner man derjemte beträffande de icke kyrkliga skatterna stadgadt, att konungen egde lefva af Upsala öde, kronogods och årliga laga utskylder, att ingen må tunga å landet lägga utom då utländskt infall eller inhemskt uppror timar, då kunglig son eller dotter gifter sig, då konungen krönes eller rider Eriksgata eller behöfver återupprätta sitt hus eller Upsala öde, i hvilka fall biskopen, lagman, sex hofmän och sex af allmogen borde pröfva hvad hjelp allmogen skall och må drägligast göra sin konung. Man hade således redan både permanenta och tillfälliga skatter, och med tiden blefvo äfven dessa senare beståndande för att efterträdas af nya tillfälliga. Skjutsningen, dagsverkena vid konungens slott och gårdar och försvarsväsendet gåfvo ständigt upphof åt nya pålagor i penningar eller varor. De skattskyldige voro genom en sådan omsättning befriade från åliggandet att arbeta, skjutsa och inqvartera i andra än undantagsfall, och när undantagen åter hunnit blifva regel, tillkom en ny persedelskatt.

Man inser lätt att Finlands skatteväsende ej i alla stycken utvecklat sig på samma sätt som i Sverige. Sålänge landet ännu stod uteslutande under kyrklig administration, torde konungen icke haft att påräkna härifrån några skatter. Sedan kyrkan hunnit bearbeta sitt finansfält [1]), tyckas de första skatterna till staten hafva tillkom-

[1]) Någon grund för de kyrkliga intraderna tyckes redan hafva blifvit lagd under den hedniska tiden, såvida påfliga brefvet af den 31 Jan. 1229

mit derigenom, att biskop Bero år 1245 cederade åt kronan kyrkans intrader (abalienavit tributum finnorum in manus regis [1]). Biskop Thomas hade samma år, hårdt ansatt af hedniska motståndare, lemnat sin befattning, och ganska möjligt är att Bero såsom hans efterträdare ville genom sagde anslag vinna den verldsliga maktens stöd, och att han hoppades kunna bereda åt kyrkan nya inkomster, hvartill också den verldsliga magten senare medverkat genom åtskilliga befallningar och påbud.

Sedan den svenska styrelsen genom sina slott i Åbo, Tavastehus och Wiborg fått stadigare fotfäste i landet, är det naturligt att nya financiela hjelpmedel kommo den till godo inom mer och mer utvidgade kretsar i form af dagsverken och diverse naturprodukter. Eget är emellertid att till och med de kyrkliga intraderna härstädes under en ganska lång tid voro sparsammare än man vanligen föreställer sig. Detta kunde bero af fattigdom, men andra förhållanden tyckas äfven hafva utöfvat något inflytande derpå. Man håller före att tiondeskatten i Finland åtminstone icke varit mycket olik den i kanoniska lagen bestämda, men derom söker man förgäfves bekräftelse i häfderna, hvilka ådagalägga att tiondet likasom temperaturen haft en viss benägenhet att falla ju mera det närmat sig till norr och öster.

Den kanoniska rättens regel var att dela tiondet jemnt emellan biskopen, kyrkan, presten och hospitalerna. Men uti Sverige hade biskopen och kyrkan ej att påräkna mer än fyra nionde delar af sädestiondet; en tredje del deraf jemte hela qvicktiondet tillföll presten, och två

bekräftar kyrkans rätt till den förra hedniska kultens lundar och inrättningar (lucos et delubra). Porthan, Syll. Mon. pag. 25.

[1]) Porthan, Syll. Mon. pag. 6.

nionde delar qvarstannade hos bonden, som sjelf ville sörja för de fattiga. År 1297 utfärdades en författning om Helsingarnes tionde, som minskade biskopens och kyrkans lotter till en tredje del, tillerkände åt presten lika andel som i det öfriga landet, och lät hela den återstående tredje delen qvarstanna hos bonden. Men Helsingarne åtnöjde sig icke ens dermed, utan bestämde i 7 kap. af den senare tillkomna Helsingelagen [1]), att tiondet skulle utgöras efter gammal sedvana och skiftas sammalunda. Om denna sedvana liknade den i Finland, så ledde den till ganska osäkra och oregelbundna resultater.

Beträffande nämnda kyrkliga skatt här i landet är det först och främst anmärkningsvärdt att våra medeltids urkunder gemenligen icke begagnat den kanoniska termen tionde utan för det mesta matskott, motsvarande den kanoniska rättens ursprungligare gåfvor, primitiæ eller oblationes. Då biskop Ragvald, troligen för att ersätta hvad Bero hade cederat åt staten, gjorde anspråk på nya afgifter till kyrkan, fordrade han matskott och icke tionde. Sedermera gjordes ofta öfverhetliga påminnelser om kyrkans behof, som icke tycktes vara tillbörligen betäckta, och när Gustaf I sluteligen indrog två tredjedelar af sädestiondet till kronan, befanns beloppet deraf i förhållande till det svenska tiondet alldeles obetydligt. År 1556 den 30 Juni utfärdade han till Nyslottsboerna en skrifvelse, innehållande ett rikt mått af religiösa, moraliska och borgerliga motiver, genom hvilka han ville förmå dem att betala tionde [2]), och uti 1602 års finska fogdeordning fann Karl IX ännu anledning att förklara huruledes man

---

1) Jemnför noten 5.
2) Arvidsson, IV: 286.

i Finland, ehuru Gud befallt tionde, icke vetat deraf synnerligen mer än den, som uppbars af presterna, allt efter godtycke som icke ringa varit. Rådfrågar man tidigare urkunder, så finner man att Magnus Eriksson uti två bref af år 1335 uttryckeligen erkänt att tionde, „fore margahanda merkeliga forfall oc saka“, här icke kunde utgå efter lag, och derföre bestämt att „efter en mätteliga stadga oc sämja“ skulle utgöras hvarjehanda persedlar efter bågatal, röktal m. m. [1]). Vi skola återkomma till detta ämne, då fråga blir om reglering af tiondeväsendet under en senare tid, och böra här endast tillägga att nästan hvarje församling under den föregående tiden aflönade sin prest efter olika grunder samt att aflöningen till biskopen och kanikerna var högst oregelbunden och på långt när icke ens ålegat alla församlingar. Anmärkningsvärdt är ock att kronan intill närvarande tid icke uppburit något tionde från Karelen.

Nyssnämnda förhållanden kunna väl till någon del bero deraf, att sädesodlingen på många ställen i Finland ännu den tid, då katolska kyrkan gjorde anspråk på andel i dess produkter, var så obetydlig att det icke lönade mödan att på de inskränkta och kringspridda åkerfälten tillämpa de kanoniska grunderna för skattens bestämmande, och att man derföre åtnöjde sig med fixa, efter råd och lägenhet konventionelt för hvarje församling bestämda afgifter i form af säd, produkter från ladugård eller persedlar, som jagten och fisket inbringade. Men ganska möjligt är att ett annat förhållande derjemte åtminstone i vissa trakter inverkat på saken. Den grekiska kyrkan har hvarken förr eller senare ålagt sina trosbekännare

---

[1]) Waaranen, I: 255. Åbo Tidningar 1785, N:ris 11 och 12.

någon legal skyldighet att erlägga tionde, och med undantag af vissa grekiska församlingar inom Finland lära icke heller presterna hafva att påräkna några inkomster, som kunde hänföras till denna kategori. Det är möjligt, säga vi, att exemplet i granskapet kunnat i någon mån nedstämma alla diktatoriska och efter den kanoniska förebilden formade anspråk på rundligare kyrkoskatter. På annat sätt tyckes man åtminstone icke kunna förklara den nämnda omständigheten att tionde alldeles icke förekommit i Karelen.

Af det anförda följer att skatteväsendet i landet först blifvit grundlagdt af den katolska kyrkan, men att den senare kommit att uttöfva derpå ett mindre inflytande. Med tiden var det kriget, dess oredor och behof hvilka företrädesvis bidrogo till att öka jordskatterna. Sverige och Finland hafva visserligen hvardera fått tungt vidkännas alla deraf beroende bördor, men trycket af pålagorne i förening med krigets ödeläggelser hafva likväl åtminstone tidtals medfört svårare påföljder i detta land, der fejderna så ofta utkämpades och krigstillståndet hindrade både framstegen i odling och en regelbunden skattskyldighet. Ringa är sluteligen icke heller det inflytande, som gästfriheten utöfvat uti ifrågavarande afseende. Likasom vi funnit att gengärden i Sverige gifvit upphof åt nya eller förstorade skatter, så har äfven den finska seden att såsom gäster behandla domare och många andra, som med publika värf haft mer eller mindre att skaffa, medfört enahanda påföljder, hvarom i nästföljande stycke skall vidare afhandlas.

Medeltidens beskattningssystem.

Ofvanföre har redan blifvit sagdt att af de två hufvudtitlarne för jordskatterna, nemligen hufvudskatten och länsmansräntan eller gengärden, den senare måste anses hafva ett tidigare ursprung. Begge blefvo sedermera genom en slags räntepersedle-omsättning uti de nyare jordeböckerna sammanförda, och en ny hufvudtitel under namn af mantalsräntan kom att ingå uti dem, sedan en mängd temporära gärder och bevillningar blifvit förvandlade till bestående skatter och under nyssnämnda benämning sammanfattade uti en särskild afdelning. Om man ville förutsätta att länsmansräntan skulle varit en temporär bevillning, som senare blifvit beviljad, eller pålagd för att på samma sätt som mantalsräntan fylla de financiela brister, som med hufvudskatten ej kunnat betäckas, så finnes ingen möjlighet att förklara det kaotiska virrvarr, som skatteväsendet under den äldre tiden skulle varit underkastadt. Men ifall man deremot utgår från den synpunkten att länsmansräntan varit en ursprungligare pålaga, faller sig allt temmeligen enkelt och öfverensstämmande med ställningar och förhållanden under den tid, hvarom fråga är. Om man gör detta, erhåller saken för öfrigt äfven ett specielt intresse derigenom, att man då kommer i tillfälle att säkrare blicka in i medeltidens skatteväsende, ty 1539 års jordregister, hvilket oberäknadt ett par luckor är den första fullständiga bland våra jordeböcker och troligen äfven den första som blifvit upprättad, har i dess helhet redan fått en nyare skapnad.

Enligt nyssnämnda urkund omfattar hufvudskatten gemenligen penningar och några mera betydande ränteper-

vederredo för hvem som kommer, „gifvi Gud hvem de tillhöra och hvad det för sälskap är", och landsfogdarne behöfde icke rida till tinget så starka som förut, utan allenast med tre eller fyra personer. I anseende dertill ville konungen att länsmansräntan skulle uppbäras, såsom förut och aflemnas i Wiborg eller annorstädes.

Då sålunda en af länsmansräntans förnämsta bestämmelser ursprungligen var att kunna bereda åt vederbörande funktionärer ett hyggligt emottagande och tillbörlig gästning, finner man hvarföre den till och med ännu i 1539 års jordebok på många ställen benämnes gengärd. Omsorgen för gästningen var så stor, att man uti de tidigare jordeböckerna ofta möter en särkild pålaga under namn af köksmästarepenningar. Småningom upphörde gästningen in natura eller ville man åtminstone afskaffa den, då man i stället anslog åt de officiela gästerna en motsvarande inkomst, hvarmed de sjelfva borde bekosta sitt underhåll. Gustaf I hade uti ett bref af år 1531 förklarat att lagmännen och häradshöfdingarne i Finland väl vore berättigade att uti länsmansgårdarne åtnjuta sin förra fodring och gästning, men att denna rätt ej finge missbrukas till att föda onyttigt folk och öfverloppshästar[1]. Men derefter finner man af ett register från 1560 talet, som angår lagmans-, häradshöfdinge-, fogde- och skrifvareräntan för Halikko härad, att gästningen åtminstone i detta härad redan blifvit förvandlad till en bestämd afgift. Af detta register framgår att lagmannen egt uppbära af hvarje skattebonde 6 och af frälse- eller kronolambo 4 penningar, häradshöfdingen af skattebonde antingen ½ spann råg eller ½ mark i kontant, fogden inalles

[1] Arvidsson, V: 273.

2 pund råg och skrifvaren sex penningar af hvarje bol såsom expensemedel för papper[1].

Att länsmännens ifrågavarande ställning äfven bidragit till att öka den betungande dagsverksskyldighet, som krigen och underhållet af konungens slott och gårdar medförde, kan erfaras ur ett bref som ståthållaren i Wiborg Gustaf Fincke år 1553 aflåtit till Gustaf I[2]. Han säger att länsmännen och bolmännen, hvilka sistnämnda också hade att fullgöra vissa skyldigheter i afseende å skjutsning och gästning, under hans tid icke betungat folket med dagsverken, men att de förra likväl, såsom detta varit af ålder infördt, haft att påräkna af hvarje helskatt två och af halfskatt ett dagsverke, hvarutom en af hvarje tio män borde såsom male- eller stampebönder arbeta hos dem i åtta dagar, samt hvarje fjerding verkställa för deras räkning en lång skjutsfärd förutom dem som direkt utgjordes till kronan. Då de enligt Finckes mening kunde hjelpa sig med mindre arbete, begär han bestämning derom. Konungen förklarade uti sitt svar[3] att han icke kunda utlåta sig i saken förrän han erhållit fullständigt förslag i ämnet.

Då man uti 1539 års jordebok finner att en bestämd skilnad blifvit gjord emellan bolemans råg och skatteråg, bolemans smör och skattesmör, så kan detta minutiösa särskiljande antagligen förklaras om man betraktar frågan i sammanhang med indragningen af länsmansräntan, hvartill äfven bolemans uppbörden hörde. På de ställen, hvarest förenämnde bolemans persedlar angifvas, finnes ingen särskild länsmansränta eller gengärd debiterad. Den torde

[1]) St. Ark. n:o 1106.
[2]) Arvidsson, III: 196.
[3]) Arvidsson, III: 200.

således hafva blifvit indragen och dertill hörande poster med bibehållande af sitt förra namn upptagna bland öfriga utskylder, på det att redovisningen måtte ådagalägga såväl indragningen som den berättigade grunden för hvarje post.

Ett anmärkningsvärdt förhållande är vidare att uti hufvudskatten ingå på några ställen poster, som bära namn af gåfvor och påminna om den tid, då alla skatter i Finland på samma sätt som i Sverige möjligen varit frivilliga bidrag. Ofta förekommande är skattetiteln gåfvolam, men andra dylika saknas icke heller. Uti Lappvesi härad betaltes exempelvis harar, höns och ägg under namn af gåfvor till jul, fastlag, påsk och mårtensdag. Uppenbart är att dessa afgifter icke hört till dem, som blifvit ifrån kyrkan indragna, och ifall de icke heller ursprungligen ingått uti den mera patriarkaliska länsmansräntan, så finner man att de primitiva debiteringsmotiverna icke heller varit främmande för den senare hufvudskatten.

En egendomlig omständighet är att 1539 års jordebok ännu röjer en viss förbehållsamhet i flere län beträffande länsmansräntan och ett märkbart sträfvande att undanhålla den fullständig publicitet. Några redovisare hafva, såsom redan blifvit anfördt, utan vidare allenast redovisat för det belopp, som länsmännen varit förbundna att deraf leverera till slotten. Angående samma ränta säges bland annat uti redovisningen för Åbo slottslän, att uti den årliga räntan är gengärden beskrifven, som är „kött, bröd, öl, ljus, smör, gäddor, köksmästarepenningar och gengärdspenningar, som länsmännen årligen utgöra till slotts efter en stadga, och det är en taxa för länsmansräntan.“ Efter denna generela upplysning finnes för de särskilda distrikterna endast uppgifvet hvad hvarje länsman borde leverera till slottet. Men att denna utredning

icke motsvarade den, som blifvit begärd, synes redan af det följande årets jordebok, der det bl. a. för Masku socken finnes mera i detalj framställdt att länsmansräntan erlägges af de skattskyldige efter röketal med 2 öre gengårdspenningar, 2 spann råg, 2 spann malt, 2 spann hafra, ½ lispund kött, 10 bröd och 10 ljus. För flere andra orter finnes visserligen grunden för länsmansräntans utgörande redan 1539 närmare angifven, men då det t. ex. angående Nykyrko socken i Wiborgs län omförmäles att gengärden betalas med ½ spann råg och ½ spann malt af hvarje fullskatt i stället för tidigare erlagda flere persedlar, tilläggas att länsmannen dermed uppehåller all gengärd och gästning.

Att länsmännen ogerna ville uppgifva beloppet af hela sin uppbörd, kan icke anses hafva uteslutande berott af egennytta, ty de kunde behöfva någon gömd eller okänd tillgång för att kunna bekosta en hänsynslös och ofta våldsam gästning, för hvilken liqvid ej var lätt att erhålla på vanligt sätt hvarken af kronan eller gästerna. Detta var fallet ännu lång tid derefter, såsom kan bl. a. skönjas af ett qvittansregister för 1590 [1]). En höfvitsman för en fana knektar erkänner deri, att han för gemene mans motvilja att underkasta sig utskrifning varit nödsakad att sjelf sjette qvarstanna hos en länsman under åtta dagars tid, och att han med följeslagare der åtnjutit daglig förtäring. Ehuru han intet förmått uträtta eller beställa, rekommenderas länsmannen likväl till godtgörelse för sina omkostnader. Allmogen hade icke heller skäl att önska någon strängare redovisningsskyldighet af länsmännen, ty en sådan medförde vanligen att inkomsten blef till kronan

[1]) St. Ark. n:o 4790.

indragen, och deraf kunde åter lätt uppstå såsom följd att länsmännen för gästning eller andra tryckande behof kunde finna sig nödsakade att belasta folket med nya bördor.

Ehuru nu anförda skäl redan torde vara fullt bevisande angående länsmansräntans ålderdomlighet och hufvudskattens senare ursprung, bör saken likväl ännu betraktas från allmän ekonomisk synpunkt för att den äfven derifrån må kunna bedömmas. För alla län ingå kontanta penningar såsom en vigtig beståndsdel uti hufvudskatten och uti de mera kultiverade och af samfärdseln lifvade trakterna, såsom Åbo slottslän, öfverväger penningeskatten de öfriga skattetitlarne. Sådant kan ega rum, der handeln och näringarne äro mera utvecklade, men tillhör deremot ej ett primitivt samhällsskick, så beskaffadt som det, hvartill länsmansräntan var ett motstycke. Systemet var till och med för Finland under det sextonde seklet icke rätt användbart, och hade derföre icke heller stor praktisk betydelse. Det var nödvändigt att modifiera det samma, så att deraf knappt återstod mer än penningarne såsom måttstock för skattskyldighet i varor. Då 1539 års jordebok upptager hufvudskatten för de särskilda socknarne af Åbo län till 3, 3½ och 4 mark af hvarje rök, tillägges det att hvarje bol skall erlägga en ko och två får, men deras värde skulle afkortas från penningeskatten. För öfrigt gälde det också såsom regel vid all uppbörd att skatterna kunde erläggas i alla möjliga slags varor, såsom skinn, säd, boskap, kläde m. m. i stället för penningar eller andra debiterade persedlar.

Ehuru det före Erik af Pommern åtminstone i de genom odling mera framskridna delarne af landet redan torde hafva funnits någon pålaga, som icke ingick i läns-

mansräntan, och således representerade den ifrågavarande hufvudskatten, så synes den likväl under hans tid blifvit nogare bestämd och ordnad. Han ville att den skulle i ett för allt bestämmas i kontant och föreslog 5 mark för hvar rök, 2 mark för hvar krok och 10 mark för hvart bol. Då han uti ett bref af år 1414 upprepar föreskriften derom, yttrar han tillika icke allenast en viss förvåning öfver tillvaron af en särskild länsmansränta, utan äfven en önskan att afskaffa eller åtminstone förminska den. Han säger: „nu är oss beräth at the göre ther öffuer ländzmanz gieldh 1½ spann sädh oc ther til höö, hvilket oss tykker ey skäligit wara. Ty wilie wi at the ey skulu thet herepter göra. Skal ther jo ländzmandz gieldh görä, tha legger swa som mögelikit är: oss tykker nogh vara at hvar rök gör thertil 1 öre penningar oc ey mer [1]).

Genom den sålunda reformerade hufvudskatten kunde uppbörden för kronans räkning betydligt underlättas och förenklas, planen hade också möjligen, om man bedömde den efter dåvarande förhållanden i Danmark, hvilka konungen hade för ögonen, kunnat betraktas såsom utförbar, men uti Finland hade den då ännu föga framgång, ehuru den visserligen i formelt afseende, såsom nyss blifvit sagdt, delvis gjort sig gällande.

Med hänsigt till uppbördens beskaffenhet och de ressurser, öfver hvilka Gustaf I kunde förfoga, var det hos honom en djerf tanke att vilja åstadkomma en finansordning, som icke allenast påkallade en detaljerad och fullständig redovisning, utan äfven ville ställa den, som för

---

[1]) Porthan, Sylloge mon. pag. 157 och Åbo Tidningar 1784, n:o 25 Jfr Styffe. anf. arb. pag. 310 och Nordström, Samh. förf. hist. I: XIV.

kronans räkning uppbar skatterna i ett direkt förhållande till hvarje betalande. Presterna kunde så mycket mindre anlitas i fogdevärf, som de voro konungens förklarade fiender, och det andra ståndet, som derjemte gjorde anspråk på bildning, var dertill föga egnadt, då icke ens hans utländska sändebud Kurck innehade den mekaniska konsten att föra pennan. Det återstod för konungen icke mycket annat än att söka och för ändamålet uppfostra djeknar. Genom sin personliga kraft förmådde han genomföra sin plan, men han blef dock nödsakad att i åtskilliga stycken vidblifva eller återgå till den gamla ordningen. Han ville att för all uppbörd skulle redovisas i den af honom inrättade räknekammaren och att alla anordningar på bestämda belopp skulle derifrån utfärdas. Men ju mera en orts aflägsenhet försvårade en sådan förvaltning, dess mera nödvändigt blef det att modifiera ordningen. Sålunda finner man att konungen uti ett bref, dateradt den 1 September 1546 åt fogden i Österbotten cederat de två gengärder, som årligen inflöto i Korsholms län, med skyldighet att dermed aflöna och underhålla sina biträden, åt hvilka konungen endast ville bestå ett visst mått kläde [1]). Då Österbottningarne lång tid derefter år 1591 begärde att länsmännen såsom tillförene skulle få behålla den länsmansränta, som der plägade årligen utgöras, blef svaret att spanmålen icke kunde af styrelsen umbäras och efterlåtas, men kött, bröd, ljus och andra små persedlar finge länsmännen deremot behålla [2]). Ofvanföre har redan blifvit sagdt huruledes Gustaf I velat reformera jemväl förvaltningen af Österbottens inre område genom att der tillsätta lappfogdar, men hans financiela anordnin-

[1]) Arvidsson, VII: 188.
[2]) St. Ark. n:o 4793.

gar måste dock inskränkas till att ålägga Birkarlarne en förhöjd skatt för deras handel med Lapparne.

Upplysande i frågan kan det sluteligen vara att här ännu ytterligare meddela några detaljer från en urkund af år 1555, som angår regler för och svar om en ränteundersökning i Nyslotts län [1]). Den lemnar en generel bild icke allenast af länsmansräntans egendomliga beskaffenhet utan äfven af de tunga och trassliga former, hvaraf fordna tiders skatteväsende besvärades till följd af bristande skrifkunnighet och uppbörden i persedlar af oräkneliga slag, oberäknadt andra inverkande primitiva förhållanden. Till länsmans egen uppbörd hörde utom råg, som betaltes fjerdingsvis, bestämda qvantiteter korn, smör, humla, hö, ved och halm från hvarje hel skatt. Dessutom borde han genom bolmännen erhålla visst belopp kött, smör, gäddor och fogel, samt kollektivt af tio bönder genom tionde männen för fyra gästningar fogel, ägg, fisk m. m. Förut hade dessutom tiobondalagen varit förbundne att länsmannen till hjelp för lagmansgästningen betala hafra och hö, men denna pålaga hade upphört sedan en half karpio råg blifvit lagd till lagmansräntan.

Deremot hade länsmännen att fullgöra två åligganden, det ena att leverera till slottet vissa artiklar och den andra att ansvara för lagmans- och häradshöfdingeräntan. Denna sistnämnda skyldighet plägade alternativt fullgöras sålunda att häradshöfdingen antingen åtnjöt gästning i tre nätter för sig jemte fyra hästar eller uppbar ett pund korn och två pund hafra. I stället för gästning under lika lång tid för lagmannen jemte tolf man och lika många hästar kunde betalas af länsmannen tre pund råg samt

---

[1]) Arvidsson, III: 241.

ett pund af hans „eget“ (troligen af det som förenämnda uppbörd omfattade) och två pund hafra, som länsmännen sjelfva lagt på bönderna två år dessförinnan i stället för notedrägt och färska foglar som de varit vana att hjelpa till samma gästning.

Beträffande åter bolmännens uppbörd, så omfattade den korn, gäddor, gråverk, smör, humla, hafra, fisk, näfver, tjära, hö m. m., hvilka erlades till visst belopp af hvar hel skatt, hvarutom tiomannalagen borde erlägga korn, fisk till vårgästningen, harar, ägg, fogel m. m. Deremot levererades af bolmännen vissa artiklar till slottet, erlades gåfvor till köksmästaren och små svennerne samt betaltes en viss ränta till slottsfogden uti räfskinn, gråverk, gäddor och ljus, till slottsskrifvaren uti korn, gäddor och gråverk, till landsfogden uti korn, hafra, gäddor och harar, till landsskrifvaren uti korn och gäddor, till lagman uti gråverk, till häradshöfdingen uti korn, gäddor och räfskinn samt till hospitalet uti korn.

Tiondemännens uppbörd hade sluteligen till föremål korn, fisk, fogel, ägg, bräder, stockar, hafra och halm, hvaraf häradshöfdingen, fogden och skrifvaren skulle enhvar erhålla ett visst belopp gäddor samt bolmännen korn, fisk, hafra och höns. Till slottet skulle stockar och bräder levereras, hvarutom det berodde af tiondemännens omsorg att från hvarje fjerding för slottets räkning anskaffa två s. k. långarbets-karlar för att der arbeta i tjugu veckor, äfvensom tolf långa skjutsfärder.

Allt detta utvisar att Nyslotts län då ännu befann sig på en ståndpunkt, som andra delar af landet kunnat intaga långt tillbaka i medeltiden. Om man önskar veta hvilka framsteg länet möjligen kunnat göra till exempel under ett halft århundrade efter nämnda tid och derföre

rådfrågar en jordebok, låt vara den för året 1600[1]), så skall man finna att ställningen förblifvit temmeligen oförändrad. Det lönar ej mödan att här redogöra för åtskilliga mindre väsentliga skiljaktigheter, men omnämndt kan dock icke lemnas att fyra Lappar då ännu voro bosatta i Kuopio eller Tavisalmi och att enhvar af dem var beskattad till två lispund gädder, äfvensom att uti länet funnos skattskyldige s. k. „yxmän", hvilka sades vara fattiga bönder, men i sjelfva verket lära kunna hänföras till den klass af obesuttna dagakarlar, hvilka gjorde tjenst hos de egentliga bönderna såsom jordarbetare för svedjebruket.

Gustaf I:s finansreformer.

En modernare måttstock tillåter väl icke att uppskatta denna konungs reformer i skatteväsendet alltför högt, men om man tager hänsyn till den föregående tidens primitiva vilkor och bristen på medel för att kunna ändra ställningen, så finner man att han utförde ett jetteverk! Han ville först och främst förverkliga den gamla idéen, såvidt den öfverensstämde med tidens förhållanden, att konungen skulle lefva af Upsala öde och kronones göds, jemte det han sökte att göra dem till modellfarmer för ett intensivare jordbruk. Länsinnehafvarenas obestämda rättigheter att nyttja dem upphörde och ansvariga förvaltare gjordes skyldiga att noggrannt redovisa för lägenheternas inkomster och utgifter. Mindre öfverensstämmande med den gamla tidens odalmannaordning var icke allenast konungens åsigt om skattemannens egande rätt, utan äfven hans synnerliga sträfvande att på odaljordens bekostnad

---

[1]) St. Ark. n:o 6678.

ändringen af deras jordnatur från skatte till frälse och tvertom. Men så stränga beräkningar hörde icke till de äldre tidernas vanor, helst man efter deras mindre rigurösa fordringar kunde på ett ganska enkelt sätt reglera de af honom framstälda betänkligheterna. Uti äldre urkunder förekommer ofta benämningen stadgeskatter, och möjligt är att Botin i anledning deraf ansett sig kunna förutsätta att de på öfriga lägenheter lagda skatterna ständigt underkastades revision. Det är visserligen ganska troligt att intressenterna i de kollektiva föreningarne tid efter annan företagit sig emellan någon skattejemkning för en lämpligare fördelning af den gemensamma bördan eller att kronan för hvarjehanda orsaker tidtals låtit en eller annan ort, by eller lägenhet åtnjuta förmedling eller annan slags reglering af häfdvunna pålagor; men man får icke rubricera åtgärder af denna beskaffenhet såsom verkliga och allra minst såsom årliga skattläggningar. Att några sådana just icke hörde till dagordningen bevisa äfven de påståenden om skattejemkning, som urkunderna visa att allmogen ofta framstält på högvederbörlig ort.

De nämnda stadgeskatterna uppstodo af flere särskilda anledningar. Då nya lägenheter genom uppodling eller annorledes tillkommit och icke passade in uti det redan organiserade systemet för kollektiva skatter och gärder, tyckes det hafva varit ganska vanligt att ungefärligen beräkna huru mycket dessa lägenheter borde inalles betala i kollektiva och icke kollektiva skatter samt att uttrycka måttet deraf i en enda oföränderlig skatt, uti varor och någon gång i penningar. Såsom vi snart skola erfara benämndes dylika lägenheter uti 1539 års jordebok öfverloppsskatter, men uti Sverige tyckes namnet särskilda hemman åtminstone på några ställen hafva blifvit för dem

begagnadt. Uti en af Bergfalk [1]) citerad jordebok för Östergötland heter det: „när som gärderna äro fulla och några bönder äro öfver, då pläga de njuta sämja.“ Uti Jönköpings- och Kalmar län lära sämje- och stadgehemman förekomma, hvilka erhållit detta namn, emedan de ursprungligen blifvit uppodlade på enskilda allmänningar och följakteligen icke äro annat än afgärda lägenheter, hvarom redan blifvit i det föregående ordadt [2]).

Stundom kunde det hända att man genom en slags förmedling, genom en fix och modererad skatt ville frikalla hemman ifrån de förut så vanliga extra pålagorne för att sålunda betrygga deras egare eller åboar, hvilka på andra vilkor ej ville eller kunde upprätthålla dem. Dylika sämje- och stadgevilkor blefvo törhända äfven beviljade åt innehafvarena af de s. k. stubbe- och röjselrätts-hemmanen, hvilka under den tid, då kronoåboarnes besittning var mindre säker, blifvit uppodlade på kronojord mot vilkor om fix skatt och stadig åborätt. Under namn af stadgeskatter förekomma äfven i 1539 års jordebok sådana ringare lägenheter, hvilka icke kunnat bära full delaktighet i alla möjliga skatter och derföre fått några bestämda och fixa afgifter sig pålagda. För belysning af denna fråga kan sluteligen äfven anföras att sämje- och stadgehemmanens rätt efter en derom verkstäld undersökning, jemnlikt Res. Ad. Besv. 27 Aug. 1668 § 53, befunnits vara af åtskillig art, så att innehafvarena i det ena fallet kunde åtnjuta evärdelig besittning och i det andra intill dess stadgepenningarna blifvit återstälda. Den sistnämnda uppgiften kan icke åsyfta de under Johan III:s tid tillkomna s. k. bördsrättshemmanen, hvilka

[1]) Åber. arb. pag. 18.

[2]) Linde, Svenska Ekonomilagfarenheten pag. 102.

redan 1652 likställdes med skattehemman, och synes oförklarlig, ifall man icke får förutsätta att lägenhetsinnehafvare, som varit besvärade af de ständigt återkommande extra pålagorne, under någon af de många tider, då finanserna voro förstörda, fått sin skattskyldighet begränsad till fixt belopp derigenom, att de till kronan såsom försträckning erlagt i ett för allt en viss betydligare penningesumma. Intet häraf förråder årliga skattläggningar.

Äfven frälserusttjensten gaf anledning till fixa skatter af enahanda beskaffenhet, hvilka reglerade det af Botin i förestående måtto antydda missförhållande som föränderligheten i rustningsskyldigheten kunde medföra. Om någon jordegare öfvertog sådan rusttjenst och till följd deraf trädde ur en kollektiv skatteförening, är det möjligt att någon öfverloppsskatt fick inträda i hans ställe, men sannolikare är likväl att de återstående fingo utan förstärkning oafkortadt fullgöra föreningens åligganden. En mängd skatter hade redan upphört att vara kollektiva, och som föreningarne ofta voro ganska stora, kunde det ej märkbart öka bördan för de återstående, om en eller annan trädde derur. Om frälsefriheten deremot indrogs, inträffade ett annat förhållande. Enligt lag hade den, hvars rusttjenst upphörde, bordt gå tillbaka under full skatt, men så skedde vanligen icke. De ständiga klagomålen att rusttjensten försummades utvisa att mången fick bibehålla friheten utan att fullgöra den deremot svarande skyldigheten. Om öfverseendet icke sträckte sig så långt, visade man i alla fall en anmärkningsvärd misskundsamhet emot de afmönstrade frälsemännen. Uti 1500 talets jordeböcker förekommer ett icke obetydligt antal possessioner, hvilka uppstått till följd af en sådan reduktion. Dessa benämnas på några ställen *liberi* skatter och på andra

flöteskatter, kanske derföre att de liksom återflutit under skatt. Jordeböckerna angifva uttryckeligen att de i förtiden tillhört frälsemän, „för sin armods skull lagda under en möjlig skatt“, hvilken likasom för stadgeskatterna var fix och i sjelfva verket äfven i förhållande till de öfrigas åligganden förefaller temmeligen modererad. Så tyckes saken också hafva blifvit uppfattad, då det uti K. Br. den 7 Aug. 1562 föreskrefs att „liberi skatterna“ i Wiborgs län skulle underkastas ordentlig beskattning, ty det var för konungen icke vidare lidligt att efterlåta åt dem stadge skatt [1]).

Oaktadt den ojemnhet i skattskyldighet, som kunde bero af anförda orsaker och som i all händelse var vida mindre än hvad det följande århundradets händelser medförde, blef finansväsendet genom Gustaf I betydligen förbättradt. Den skattskyldige jordbrukaren fick icke allenast ny väckelse att vårda sina fält genom konungens exempel och varningar, utan vann äfven i flere afseenden mera trygghet för sin besittning och sin näring. Han hade väl en viss benägenhet att icke fullt respektera skattemannens odalrätt och idén derom kunde senare blifva missbrukad, men sålänge styrelsen var i hans händer, blef ingenting derigenom äfventyradt.

De skapelser, som isynnerhet förmådde öka den allmänna tryggheten, voro jordeböckerna eller registren och räntekammaren; genom de förra erhölls säkrare kännedom om jordbesittning och skattskyldighet och genom den senare en nödig kontroll öfver uppbörden. Tyvärr funnos äfven mindre fördelaktiga sidor af samhällsvården, hvilka ansenligt minskade reformernas goda verkningar. Konungens skuld var det icke att förvaltningen oaktadt alla

[1]) Arvidsson, X: 31.

bemödanden dock icke kunde göras ren och fri från godtycke och underslef, men honom måste man deremot tillräkna en annan sak, som länge tryckte hårdt på folket. Gustaf I åtnöjde sig icke med de ordinära skatterna. Motivet dertill var i begynnelsen en tryckande financiel förlägenhet, men vanan att ständigt begära extra gärder och bevillningar fortsatte han sedan hufvudsakligen endast för att hafva en öfverfyld skattkammare, hvilket icke öfverensstämmer med en sund förvaltning, allra minst der skatterna måste tagas ifrån förråder för lifvets nödtorft och kapitaler, som kunde tjena till att höja en gryende men ännu svag näringsverksamhet. Kassan blef snart uttömd af sönerna och det engång initierade systemet att idkeligen begära extra gärder fortsattes än värre.

Ett senare stycke i detta arbete kommer att egnas åt frågan om dessa extra skatter, och ett annat kommer att handla om de till kronan indragna kyrkliga tillgångarne. Här böra vi derom likväl bifoga den allmänna anmärkningen att tryggheten för egendom och uppmuntran att sköta, vårda och förkofra den, måste betydligt försvagas, då det årligen och nästan stundeligen sattes i fråga att ifrån uttömda magasiner skrapa ihop nya medel för ett eller annat publikt ändamål eller att till kriget eller något allmänt ställe flytta arbetskrafter, som redan voro utmattade och äfven annars otillräckliga för jordens skötsel och bruk. Under sådant förhållande blef det ofta en tvingande nödvändighet att mångestädes lindra bördan derigenom, att man för tillfället afskref den ena eller den andra posten. Då kunde det under tiderna efter Gustaf I hända att afskrifningen träffade de ordinarie utskylderna, ty extra gärderna betraktades vanligen såsom de vigtigaste och för stunden minst umbärliga. Men detta för-

hållande kunde ej annat än öka ojemnheten i skattskyldighet, ty de förra voro i alla fäll debiterade efter en säkrare beräkning, då de senare deremot fördeltes såsom det hvarje gång syntes beqvämast och i hast kunde påfinnas.

Sedan Ständerna år 1524 beslutit att konungen skulle hafva magt att uti ett register låta uppskrifva all kronones ränta och uppbörd och huru många skatte-, krono- och frälsebönder som uti hvart län vore, blefvo Gustaf I:s omsorger i detta afseende för Finland icke förverkligade förr än år 1539, då landets såsom det synes första jordebok sammanfattades. Det kan förtjena att egna en mera speciel uppmärksamhet åt några väsentligare detaljer i denna urkund.

Den första afdelningen deri angår Wiborgs län, som då omfattade häraderna Lappvesi och Äyräpää med fem socknar i hvardera, nemligen Säkjärvi, Wederlaks, Weckelaks, Lappvesi och Taipale i det förra och Jäskis, Mola, Hantola (Kivinebb), Nykyrka och Wiborg i det senare, äfvensom derjemte Borgå län eller socknarne Helsinge, Sibbo, Borgå, Perno och Pyttis.

Uti de två förstnämnda häraderna gälde en temmeligen likformig grund för hufvudskattens utgörande. Om Säkjärvi socken säges att den erlades af hvarje fullskatt med 1/2 mark penningar rigiske, 1 spann råg, 1 spann malt, 1/2 spann hafra, 2 dragen hö (=1/2 vinterlass), en stock och en famn skattved samt dessutom med 1 lisp. smör eller deromkring efter enhvars engebol. Uti 1540 års räkenskaper omtalas margeldspenningar i stället för penningar rigiske, hvaraf skönjas kan att den förstnämnda

termen har ett tyskt ursprung (markgeld) samt att affärsförbindelserna med Estland och Liffland följakteligen äfven kunnat hafva något inflytande på ortens skatteväsende. För åtskilliga andra socknar beräknas på hvarje fullskatt en vida större pålaga i säd, ända till 4 spann råg och 5 spann malt, hvilket kan bero såväl af större välmåga och ett mera utbildadt jordbruk, som ock deraf att andra persedlar efter ortens tillgång ingått i skatten till mindre belopp, eller nya sådana, hvilka påförts de öfriga, såsom ägg, fisk, tjära m. m. icke blifvit beräknade. En särskild orsak till dessa variationer består deri, att socknarna varit närmare eller fjermare från Wiborgs slott och derföre underkastade olika anspråk på dagsverksskyldighet och andra besvär in natura. Uti några socknar förekomma särskilda poster under namn af skinn-, höns-, bast- eller skjutspenningar, hvilka uti andra kunna motsvaras af besvär in natura.

Af hvarje nötlag, som i allmänhet tyckes hafva motsvarat 10 fullskatter, betaltes dessutom kollektivt 1 ko, 2 får, 1 lispund smör, 1 gåfvo-lam och 2 sidor fläsk. Äfven dessa poster, ehuru de utgjorde regeln, kunde vara underkastade särskilda modifikationer, så att exempelvis uti Weckelaks i stället för fläsk beräknades fläsk- och saltfiskpenningar. På flera ställen hade hvarje nötlag dessutom att erlägga harar, höns, m. m. såsom mårtens-, jul-, fastlags- och påskagåfvor. Man finner att samma persedlar på några ställen ingått uti två särskilda poster, den ena betecknad såsom gåfva och den andra såsom vanlig skatt. Tager man i betraktande att gåfvorne ställdes i sammanhang med de förnämsta kyrkliga högtiderna, kan det tänkas att de haft ett eklesiastikt ursprung, eller åtminstone att plägseden att till högtiderna göra matskott

åt kyrkans män äfven fortplantat sig till de civila myndigheterna och slutligen blifvit obligatorisk. Då samteliga skattskyldige icke kunde jemnt inpassas uti nötlagen, uppstodo s. k. öfverloppsskatter, hvilka hade att betala särskilda persedlar i stället för en andel i nötlagsskatten. Uti de flesta socknar funnos dessutom ett stort antal stadgemän, hvilka antingen icke „förmådde utgöra hufvudskatten“ för deras fattigdoms skull“ eller „brukade engebol uti konungs allmänning“ eller ock för annan orsak endast erlade skatt uti vissa uppgifna persedlar. För åtskilliga utmarker eller småskogar, som benämndes kiltir, hvarest bönderna hade svedjeland eller plägade skjuta ekorrar eller hafva harjagt uti, betaltes en kiltisskatt utgörande 12 skill. för hvarje.

En särskild klass af skattskyldige voro de redan omnämnda s. k. liberi eller flöteskatterna, hvilka i förtiden varit gammalt frelse och blifvit, såsom det säges om flera af dem, lagda under skatt för deras armods skull. Deras skatter voro i allmänhet lindrigare och inskränkte sig till vissa poster i ett för allt, hvilka t. ex. i Lappvesi bestodo af ½ mark penningar, 1 spann råg, 2 spann malt, ½ spann hafra och 1 dragen hö på hvarje full skatt.

En egendomlig skatt betaltes i Jäskis socken under namn af sääynes penningar, hvilken utgick efter röktal med 1 skilling af hvarje bonde, och som säges hafva fått sitt upphof deraf att bönderna slagit ihjel en fogde vid namn Sven. Ibland de många anledningarne till skatter träffar man således här en ny och ganska originel. Åtskilliga laxfisken „räntade efter som fisken togs till“ och ifrån Wiborgs stad erhölls i skatt 80 mark.

Om Borgå län säges att den del af hufvudskatten, som benämndes margeldspenningar, utgår efter mantal,

på enhvar af dem eller inalles 20 pund. Föröfrigt påföras länsmännen på grund af deras taxa såsom gengärd andra qvantiteter råg, hafra, smör, humla, boskap, får, m. m. samt bolmännen råg, hafra, smör, humla, salt, gäddor, höns, harar, kött, hampa, tjära, näfver, ljus, bast, bräder och timmer. Ytterligare erlades af hvarje länsman under titeln af gåfva 3½ timber gråverk, af hvilka ett beräknades såsom herregåfvor, ett annat såsom frugåfvor, ett tredje såsom barnagåfvor och det återstående halfva timbret såsom tolkegåfvor. Åtskilliga upplysningar angående länsmansräntans natur och beskaffenhet, grundade på en år 1555 afgifven berättelse om skatteväsendet i denna provins, hafva redan blifvit anförda (pag. 123).

Skatten i hö var antingen skattehö eller gengärdshö, af hvilka hvardera beräknades till en parm på hvarje hel skatt. Den senare användes påtagligen för gästninningen vid ting och andra tillfällen, men den förra, som äfven benämndes Rokarossi (troligen ruoka rossi) var sannolikt bestämd till ross- eller hästföda på slottet och motsvarade den i Sverige mer än i Finland allmänna s. k. fodringen. Deraf funnos två slag: kungsfodringen och de årliga hästarnes fodring, af hvilka den senare till och med ålegat det allmänna frälset och afsåg underhållet af nödig ansedda hästar för slottsherren eller andra „goda män som länen i värjo hade". Uti de svenska jordeböckerna lära begge dessa arterna af fodring ofta ingått, såsom särskilda poster i jordeboksräntan, men uti de finska undervisningarna beräknas vanligen vissa qvantiteter hö såsom hörande till samma ränta utan närmare specifikation.

Då skyldigheten att med båt fortskaffa resande, att till Wiborg göra långa skjutsfärder eller att på slottet

verkställa veckoarbete icke begärtes in natura, borde fjerdingarne för „kavasser“ eller färdebåtar, och för de långa skjutsfärderna kollektivt erlägga viss qvantitet korn, äfvensom helskatterna ett pund fisk för sex dagsverken.

Hufvudskatten i Åbo slottslän utgick efter „rökeeller jordatal“ och beräknades, såsom det heter, på sätt „hvarje socken uti fordomtid af hedenhös varit skattlagd, till 3, 3½ eller 4 mark i kontant, 1 spann råg, 1 spann malt och 1 pund smör på hvarje rök. Dessutom borde hvarje bol, hvilkas antal i de särskilda socknarne var 3, 4 och 5 eller flera till slottet leverera, för att på kontanta skatten afkortas, 1 ko, 2 får och 1 gåfvolam jemte några andra mindre betydande persedlar. Det kan icke blifva fråga om att fullständigare redogöra för dithörande detaljer, ty ehuru skatteväsendet i detta län relativt redan fått en enklare skapnad, så äro åtskilnaderna i smått likväl så stora, att till och med Wehmo sockens svenska och finska delar ej varit i alla stycken likformigt beskattade.

Sedan det först blifvit angående länsmansräntan generelt sagdt att gengärden består af kött, bröd, öl, ljus, smör, gäddor, kokemästarepenningar och gengärdspenningar, hvilka länsmännen årligen utgöra till slottet efter en stadga eller taxa för denna ränta, specificeras för hvarje särskild socken till hvad belopp leveransen belöper sig. Anmärkningsvärdt är att denna skatt relativt är mindre och består af färre poster uti socknarne närmast Åbo, kanske derföre att länsmännens förmedling der icke behöfdes för uppbörden eller att länsmannaräntan tidigare fått vika för vissa prestationer till slottet.

Flöteskatterna åtnjöto ungefär samma vilkor som de i Wiborgs län.

För Åbo stad beräknades skattepenningarne till 600 och för Raumo till 200 mark.

Uti den förutnämnda, på 1540 års nya skattläggning grundade jordeboken för 1543 förekommer icke någon väsentlig förändring beträffande undervisningarne utom att de skattskyldiga blifvit skilda uti kategorierna helgärds- och halfgärdsmän, af hvilka de förre debiteras för 1½ öre arbetspenningar och 5 öre påskagåfvor samt de senare för 8 penningar för samma ändamål. Angående räntan för Nykyrka, Lethala och Raumo säges i en jordebok för år 1556 att något stångtal ej blifvit utfördt i dessa socknar såsom i andra delar af Åbo län, emedan jordens bergiga, steniga och sandiga natur ej medgifvit det, utan hafva skatterna blifvit bestämda efter spannland. Ett sådant beräknas motsvara en åkervidd, der man sår två spann, och en ängsvidd, motsvarande fyra lass hö. När den ena bonden köper jord af den andra, så kallas det vara ett rätt spannland, der han sår det ena året 2 spann och det andra lika mycket. Alltså anses 4 spannland åkerjord och 4 lass äng för ett rätt skattspannland efter jordaköpet och 16 spannland räknas uti en rök [1]).

Kumogårds län, motsvarande Satakunda, omfattade två härader, det nedra vid kusten och det öfra i den inre delen af länet. Uti det förra beräknades röktal och uti det senare kroktal, men penningeskatten var lika stor, tolf öre för hvardera. En annan penningeskatt erlades, såsom det säges för böndernas lösören med 1 öre för hvar häst eller oxe, för två kor, för 4 ungnöt och för 16 får eller getter, och beräknades sålunda, att två öre

[1]) St. Ark. n:o 617; Jfr n:o 2603 hvarest en rök likasom ock en krok beräknas till 12 öresland.

motsvarade en skattmark. För debiteringen af sistnämnda utskyld upptages i jordeboken specifikt antalet af hvarje slags fänad och deraf erfar man bland annat att de trakter af länet, hvarest oxar ännu i denna dag begagnas såsom dragare, redan då hade ett stort antal deraf, och att det samma deremot var högst obetydligt i de öfriga orterna. Sluteligen ingår för flertalet af öfra häradets socknar såsom skatter in natura dagsverksgäddor och notagäddor, samt uti nedra häradet dagsverkssmör.

Hvad länsmansräntan beträffar, så gälde det äfven att den skulle af länsmannen betalas med penningar. med 2 mark oxepenningar, 8 öre lösörepenningar, 6 öre köksmästarepenningar och 4 öre fårapenningar, så att likväl sifferbeloppen icke äro öfverallt de samma. Länsmannen i Hvittis var särskildt förbunden att betala 6½ mark i gåfvopenningar.

Om man får förklara den egendomliga omständigheten, att största delen af skatterna beräknades i kontant såsom en följd af sträfvandet hos Erik af Pommern att förvandla alla utskylder till penningeskatter, så är det naturligt att åtgärden under förhållandena på hans tid icke kunde godkännas af folket, om icke skatten bestämdes mycket moderat. Angående det, som länsmännen sjelfve fått uppbära i sina distrikter, upplyser en urkund af år 1553 [1]), att det i allmänhet beräknats till 5 mark i kontant och till oxefodring 3 spann hafra på hvarje rök, ett kapperlass hö på hvarje mantal och efter bogatal fyra fårbogar på hvarje bonde.

Allt detta undgick icke Gustaf I:s uppmärksamhet, som främst tyckes hafva varit rigtad på de landsdelar, der

---

[1]) St. Ark. n:o 1955.

skatterna skäligen kunde förökas. Sedan han redan år 1547 upphäft boskapsskatten och i stället fått den kontanta skatten på rökar och krokar högst betydligt förhöjd ända till sex mark på hvarje af dem, verkstäldes i länet år 1557 ny skattläggning [1]). Den motiverades på grund af skatternas ojemnhet, som dock här ingalunda var större och icke ens så stor som på andra ställen [2]). Det rätta motivet torde hafva varit att utskylderna ansågos vara alltför obetydliga, hvartill äfven det kurserande myntets i så hög grad förminskade värde väsentligen kunnat bidraga. Skattläggningen utfördes efter den godkända stångtalsberäkningen och skatteenheten bestämdes till ett öresland, som enligt undervisningen borde motsvara 7½ öre penningar, 3 kappar råg, 2 kappar korn, 1 kappe hafra, 2 ℔. smör, ½ ℔. kött, ½ ℔. fläsk, 3 ℔. gäddor, 2 ℔. matfisk, 1½ åm hö och 1 dagverke. Derjemte borde hvarje krok eller rök erlägga en famn ved och fyra af dem en ko, hvilka pålagor senare äfven kommo att ingå uti öreslandsberäkningen.

Ibland Finlands provinser var Österbotten en bland de första, som Gustaf gjorde till föremål för sitt skattenit. Utan någon förmedling genom birkarlar kunde administrationen ifrån Korsholm redan skötas öfver befolkningen vid dess kuster, då ett knapphändigt register om räntorne derstädes upprättades år 1531 [3]). Denna urkund öfverensstämmer i hufvudsak med 1539 års register, som begynner med den förklaring, att skatten uti Österbotten är lagd i penningar. Skilnad gjordes mellan vinter- och

---

1) St. Ark. n:o 2003.

2) Jemför härom bl. a. ett kungligt bref af år 1539 uti Arvidssons urkundssamling. VI: 180.

3) St. Ark. n:o 4529.

sommarskatt. Den förra var uti Kemi af någon betydenhet och utgick med 2 öre för hvarje bogatal, men för de öfriga tre socknarne nemligen Ijo, Limingo och Salo, som erlade densamma kollektivt, var den högst obetydlig, t. ex. 16 öre för hela Ijo. Sommarskatten, som utom nämnda socknar drabbade Pedersöre, Karleby, Kyro, Wöro och Mustasaari betaltes kollektivt af hvarje fjerding och belöpte sig endast för några af de förnämsta socknarne till nämnvärda summor, så att t. ex. Kyro inbringade inalles 300 mark på tre och Mustasaari 320 mark på fyra fjerdingar. Föröfrigt erhölls skattelax från Kemi, Ijo och Limingo och en penningeinkomst såsom tomtören och tullpenningar för åtskilliga hamnbodar och fiskande skutor i sistnämnda socknars hamnar. Såsom „skatt af Lappo bönder, som bygga upp i villene marken", beräknas 7 mårdskinn.

Om bogaskatten i Kemi inhemtas ur 1552 års räkenskaper [1]) att den äfven kallades mantal, samt att en båge beräknades icke allenast på bonden sjelf utan äfven på alla hans söner, unga eller gamla. Dessa förtecknades alltid nyårstiden och de piltebarn, som blifvit födde under det förflutna året gälde för en half båge. Skatten för hel båge utgjorde 2 öre och dessutom för såväl hel som half ett lispund färsk lax. Uti hela denna vida församling funnos denna tid icke mer än 272 hela och 3 halfva bågar, hvaraf föröfrigt äfven skönjes, att under det förflutna året icke flere än 3 gossebarn blifvit födda.

Sedan Jakob på Sjöö i länet förrättat den mätning och skattläggning, hvarom fråga redan varit, säges uti 1540 års register för årliga räntan från Korsholms län [2])

---

[1]) St. Ark. n:o 4544.
[2]) St. Ark. n:o 2.

att utskylderna utgöras af skattmarketal, och räknas skattmarkerna efter allt det bonden eger i löst och fast. I jordatal motsvarar en skattmark sex spanneland, men dernäst görs skatt äfven utaf alla bondens lösören, som äro oxar, kor, ungnöt, får eller getter, korn, råg, malt, mjöl, salt, och dessa räknas likaledes efter skattmarketal, så att på en skattmark beräknas 2 oxar, 4 kor, 20 ungnöt, får eller getter, 3 pund råg eller mjöl, 4 pund korn eller malt, eller ock 3 tunnor salt. Ytterligare, heter det, görs skatt ut äfven af all annan lösegendom såsom reda penningar, silfver, kläde, hästar, svin, kittlar, grytor, smör, gäddor, lax, tran, sik, id, skepp, båtar, notar, nät och och gråverk. För hvarje tio mark af deras värde skulle skattas ett öre, och således komme en skattmark att motsvaras af trettio marks egendomsvärde, hvilket innebär en beskattning till 3¹/₃ procent af allt lefvande och dödt, produktivt eller oproduktivt kapital. Grunden för egendomens värdering bestämdes sålunda, att ett lod förgyldt eller oförgyldt silfver skulle beräknas till 12 öre, 1 lispund smör till 6 öre, 1 fat tran och 1 tunna lax till 10 mark, 1 skeppund gäddor till 7¹/₂ mark, 1 timber gråverk till 1¹/₂ mark o. s. v. Sjelffallet är att denna lika dryga som orationela beskattning, bland annat för de ständiga vexlingarne i lösörekapitalets belopp, icke länge kunde förblifva proportionerlig efter skatteämnet.

Uti Tavastehus län, bestående af Öfra häradet, Sääksmäki härad och Hattula härad, hade skattläggning efter stångtalsberäkning redan försiggått år 1539, ty uti den ifrågavarande jordeboken för detta år säges att skatten der utgöres efter kroktal, det ock jordetal kallas, och att på en krok räknas sex stänger och understundom mer efter som jorden är god och drägtig till. Såsom hufvud-

skatt påföres hvarje krok i öfra häradet 20 öre och uti de två öfriga häraderna 3 mark och 3 öre, hvarutom en mängd andra pålagor blifvit efter samma grund debiterade. Dernäst voro andra skatter kollektivt lagda på fjerdingarne och uti särskilda socknar förekomma äfven stadgeskatter och dessutom två pålagor under skattetitlarne: kipsispenningar för harar och foglar, utgående efter röktal d. ä. mantal på besuttna bönder, och dagsverkspenningar af enhvar som förmådde bära båge till skogs.

Oaktadt skattereformen företer länets jordebok ett i högsta grad kompliceradt skatteväsende. Man finner af sammanhanget att meningen varit att till kronan indraga länsmansräntan och att derjemte så mycket som möjligt förvandla åtskilliga pålagor in natura till penningeskatter. Sålunda förekomma efter kroktal debiterade murmästarepenningar, långskjutsfärdspenn., höpenn., halmpenn., slädapenn., näfverpenn., baljapenn., gråverkspenn., tegelvedspenn., skattehöpenn., fiskpenn. o. s. v. Fjerdingarnes särskilda utskylder voro lika mångfaldiga. Dit hörde: bolemansråg, korn och hafra, korn för vägar och broar, korn för timmermän och lerarbete, länsmanshafra, gäddor för tegelved, salt fisk, smör, talg, kalk, skattehumla, sämjehumla för vägar och broar, sämjehumla för timmermän och lerarbete, boskap, får, hö, halm, ägg o. s. v. En del persedlar kunde och borde helst lösas med penningar. Fjerdingarnes utskylder tyckas företrädesvis representera dem, som förut hört under länsmännens och bolmännens särskilda uppbörd. Att densamma dock icke helt och hållet upphört kan anses följa deraf, att hvardera ännu fortfarande voro underkastade vissa mindre pålagor. Exempelvis finnes det för åtskilliga socknar bestämdt att länsman skulle erlägga 12 mark såsom nattalägis penningar för fogdens gäst-

ning under vintertinget. Likaledes påföras länsmännen gengärdshafra, nattalägis kor och får. Möjligt och kanske mera sannolikt är emellertid, att sistnämnda poster icke voro annat än speciela anslag från hela uppbörden, och att länsmännens åtgärd med dem icke sträckte sig längre än att efter verkstäld uppbörd direkte leverera det uppburna till fogdarne och öfriga funktionärer, för hvilka det samma skulle utgöra ett vederlag för den förra gästningen in natura.

På Åland voro skattetalen många och undantagen från de allmänna reglerne för utskylderna just icke färre. En allmännare pålaga var husåkerskatten, som utgick efter röktal eller mantalet på besuttna bönder samt erlades med 5 öre, såsom det heter, för stockar, bräder, kol och ved. I vissa trakter beskattades efter samma grund fisk, fogel och smör i penningar eller in natura. En annan skattetitel var gärdetalet, hvaraf enheten [1]) lärer hafva motsvarat ett jordområde af 200 marks värde. Från denna enhet utgick en penningeskatt af två öre, som troligen under hanseatiskt inflytande fått namn af margeldspenningar, 2 öre höpenningar, 1 spann malt, 1 spann mjöl, 1/2 lispund fläsk, 1/2 lispund gäddor och 1/2 lispund smör. Vidare betaltes dagsverkspenningar efter röktal, 1/2 spann korn af hvarje man uti hästelopp, en dansk hvit eller andra penningar efter jordatal af hvarje markskatt för „legemans“ smör och för 20 markskatter tillsammans 1 L℔. smör in natura, vidare 1 nöt, 2 får, 1 gås och 3 harar af hvart nötlag, motsvarande åtta fullgärder, legemanspenningar med 4 öre af hvar man utom domaren, stadgeskatter, flötespenningar för några utklippor samt knapakorn från åtskilliga lägenheter, som varit gammalt frälse.

---

[1]) Jemnf. Rosenborg, afh. om jordbesk. hist. i Finland, pag. 39.

Hvad sluteligen angår Raseborgs län, hvarom inga uppgifter förekomma i 1539 års register, så inhemtas af det följande årets handlingar [1]) att hufvudskatten derstädes erlades efter jordatal, så att hvart markland jord skattade i kontant 6 öre 8 penn., 11 vackor råg (20 vackor = 1 spann), lika mycket malt och hafra samt 7 ℔. smör. Ifrån hvarje bol, som bildades af 20 skattmarker betaltes, oberäknadt särskilda små variationer, kollektivt 2 spann malt, 1 ko, 2 får, 1 lam, 1 gås, 17 höns, 40 ägg, 1 L℔. 7 ℔. torrfisk, 14 ℔. humla, 14 ℔. bast, 7 ℔. hampa, 40 st. näfver, 2 famnar ved, 1 bjelke, 2 bräder och 4 lass hö. Någon länsmansränta omtalas icke heller vidare i detta län, men väl uppgifves för Ingo socken en särskild skatt under namn af bolegästning, bestämd att liqvideras bolevis med vissa qvantiteter af åtskilliga landtmannaprodukter.

En väsentlig beståndsdel uti Gustaf I:s skattesystem var räntekammaren. Han var mindre hugad att styra genom reglementen och instruktioner, än hans son Erik, hvars sträfhet och högdragenhet icke tillät honom att stå närmare till folket. Såsom en folkelig och faderlig konung ville Gustaf gerna sjelf in casu pröfva och förordna om allt. Då han inrättade räntekammaren, fann han dock nödigt att för densamma utfärda en särskild instruktion under titeln: Rådslag om Kammar-Ordningen, actum in consilio anno 1541. Der skulle fyra kammarråd sitta år och dag, tills alla fögderiers uppbörd och räntor inkommit och räkenskaperna derom blifvit klara. Två af dem borde alltid närvara, då fogdarne afgifva sina redovisningar, och dessutom två af adeln för att vinna vana vid

---

[1]) St. Ark. Ark. n:o 2.

sådan handel. Ifrån räkenskaperna borde allt oskäligt och otillbörligt strykas och plånas ut. En öfverste räkenmästare skulle ifrån parsell till parsell tillse att allt är klart, och som fogdarne förut icke gjort redo för sig hvart år, utan dragit det ena årets räkenskaper uppå det andra, borde sådant oskick stäfjas. Redovisningstiden för Finland varade i elfva veckor, räknade från midsommar, och borde då fogdarne äfven sjelfva granska hvarandras böcker. Såväl uti denna instruktion, som i en särskild författning om räkenskapernas uppställning af 1547 meddelas för öfrigt många detaljer om bokföringssättet, kontrollen m.m.[1]).

Allt detta var lättare sagdt än gjordt. Hvad Gustaf I genom sin personliga kraft möjligen kunnat uträtta, tyckes åtminstone för den nästföljande tiden icke hafva varit synnerligen fruktbärande. Då Karl IX beordrade två af sina betrodda män att resa öfver till Finland för att här ordna alla uppbördsförhållanden, yttrade han uti deras år 1604 daterade fullmagt[2]): „Efter med den finska räntan och uppbörden går årligen fast origtigt till, så att hvad ordning vi derpå göra, och ehuru väl vi förbjude att intet deraf skall förryckt och utgifvet vara utan vår befallning och tillstånd, så tager dock den ena hit och den andra dit hvad honom synes, utdelar, gifver och förläner efter sin egen godtycke, och som han hafver vännerna till och honom sjelf lyster, så att den del vi och kronan bekomma alltid blifver minst.“ Derföre hafva vi med riksens råd beslutit att all uppbörd skall sändas hit till räntekammaren, spanmål m. m. levereras till Wiborg och Åbo för att efter våra anvisningar disponeras.

---

1) Samling af instruktioner rörande den civila förvaltningen i Sverige och Finland, Stockholm 1856.

2) Waaranen, II: 152.

Senare tiders skatteväsende.

Under Erik XIV:s, likasom ock under Johan III:s tid, inträffade icke några väsentliga förändringar uti detta afseende, ehuru visserligen åtgärder för att afhjelpa åtskilliga på saken inverkande missförhållanden af sekundär natur blifvit vidtagna. En omständighet, som i hög grad äfven bidrog till att inveckla skatteväsendet och försvåra uppbörden, var den stora mångfalden af begagnade vigter och målkärl. Denna olägenhet framkallade bland annat en undervisning i Haliko härad år 1575 [1]), och det bestämdes att en härads tunna skulle beräknas till 1½ häradsspann och en häradsspann till 20 häradskappar, motsvarande 30 strukna Stockholms kappar, ett pund säd till sex spann, ett lispund häfadsvigt till 1 L℔. 28 ℔. Stockholms vigt; 1 lass hö till 6 åmar, ett kapperlass till 6 åmar, 3 vackor till 1 häradsspann, 1 tunna smör till 11 L℔. 8 ℔. samt 1 tunna bröd till 4 L℔. eller 90 knallar.

Allmogen hade visserligen vid herredagen i Januari 1582 klagat öfver ojemnheten i skatter, och Johan III uti sitt svar lofvat vidtaga åtgärd om ny jordesyn och skattejemkning, men veterligen har deraf ingen påföljd uppstått. Omsorgerna blefvo företrädesvis rigtade på ständigt upprepade extra gärder, hvilka dock ej förmådde afhjelpa det financiela oeståndet. En ny ordning infördes af Karl IX redan under den tid han såsom hertig skötte rikets angelägenheter. Sin plan för ett nytt skatteväsende uttalade han uti en urkund, som v. Bonsdorff [2]) aftryckt ifrån ett uti Upsala universitetsbibliotek förvaradt

---

[1]) St. Ark. n:o 1281.
[2]) V. Bonsdorff, Finlands kameral-lagfarenhet, I: 296.

pergament manuskript, hvarifrån han äfven hemtat innehållet i det s. k. Helgeandsholms beslutet. Emedan förstnämnda handling sålunda återfinnes uti ett lätt tillgängligt arbete, är det icke nödigt att här fullständigt reproducera den samma, men då den just icke utmärker sig genom klarhet, kan det lända till upplysning i saken att noggrannt analysera dess innehåll samt sålunda äfven bestyrka dess äkthet och visa dess öfverensstämmelse med föregående och efterföljande tiders förhållanden.

Det säges att åtta tunnors utsäde räknas på ett markland jord och åtta öre på marken, samt att ett öresland mätes med en nio alns lång stång, i längden aderton och på brädden nio stänger. Om stenrösen eller berg förekomma i åkrarne, så gifves en stång eller två mera, eftersom lägenheterna finnas. Om bredden öfverskjuter nio stänger, fylles längden upp af bredden så mycket det kräfver, och sammaledes tjenar längden i andra fall till att fylla en ringare bredd. Man finner här stångtalsberäkningen från den föregående tiden fullständigt återgifven. Den bestämda ytan för ett öresland är 9 × 18 × 9 × 9 = 13,122 qv. alnar och således något mindre än ett tunnland, som nu beräknas i rundt mått till 14,000 qv. alnar. Med dessa kalkyler öfverensstämma äfven följande detaljerade beräkningar och förklaringar. Ett markland är, säges det, 144 stänger på längden dubbelt och 72 på bredden dubbelt, hvilket måste innebära att de uppgifna siffrorna böra multipliceras med hela den normala längden eller bredden. Man erhåller då 144 × 9 × 81 eller 72 × 9 × 162, hvardera lika med 104,976 qv. alnar och motsvarande precis 8 gånger förenämnda areal för ett öresland, som efter örets förhållande till marken borde vara en åttondedel af marklandet. På samma sätt öfver-

ensstämmer uppgiften, att ett örtugsland har 18 stänger i längd och 3 i bredd eller 9 i längd och 6 i bredd, med örtugens värde såsom en tredjedel af öret. Då det bestämmes att ett penningeland, som bör representera $^1/_{24}$ af öreslandet, skall hålla 1 stång 1 aln och 1 qvarter i längd och $^1/_2$ stång 2 alnar och 1 qvarter i bredd, så måste dervid förutsättas i förra fallet full bredd och i senare full längd af ett öresland. Efter denna uppfattning erhåller man $830^1/_4$ samt $1093^1/_2$ qv. alnar, hvilka i drygt mått, för jemn räknings skull och de skattskyldiga till förmån lära ansetts kunna upptagas till ett penninge- eller $^1/_{24}$ öresland.

Uti en genom tankstreck afskild del af urkunden säges vidare: „Fyra fjerdelotter är en örtug (hvar?) och fyra örtuger äro på en stång. Och göres af hvar sättning (som på förut angifven grund rätteligen torde böra heta siattung) ledungslam penningar 16, det är en penning af hvar fjerdelott, och 4 penningar af hvar örtug. Hemmanet skall ransakas, om det ligger för hel eller half sättning. Uti en half sättning är tre tunnor och uti en hel sättning sex tunnor afgäld: item huru högt och dyrt sättningen ligger före. Sammaledes (sommestädes?) löper en stång på örtugen i åkerskifte, och då han är skift uti 24 delar, kallar man hvarje del spansägäll, hvad heller stången är fyra, fem eller sex alnar lång. Sommestädes löper två stänger på örtugen, och då blifver spansägällen tu så stort, stången gör då ej mer än 12 spansägäll; 24 spansägäll göra en örtug, 4 örtugar är en sättning.

Uppenbarligen har stången här en annan betydelse och betecknar enheten af ett skattetal, oberoende af mätningsgrunden. Meningen tyckes hafva varit att vid beräkningen af den hufvudskatt, som direkt drabbade en

lägenhet, skulle påföras från ½ till 4 örtug på en stång, hvarmed här åsyftades hela den förenämnda arealen af aderton stänger i längd och nio i bredd, till följd hvaraf äfven en fjerde lott af fyra örtugs stången såsom skattetal kom att motsvara en örtugs skatt eller fjerdedelen af 4 örtug. Derjemte skulle det bestämmas på en annan i någon mån modifierad grund, om lägenheten skulle deltaga i de kollektiva skatterna och flere andra besvär såsom hel eller half sättning, motsvarande de mera allmänt begagnade termerna: hel eller halfgärdshemman.

Nu anförda författning eller andra sådana för lika ändamål utöfvade sitt inflytande äfven på Finland. För Österbotten har påbudet blifvit särskildt upprepadt genom ett bref af år 1608, hvarest det likstämmigt föreskrifves att mätningen skall ske med en nio alnars stång, och att ett tunland, motsvarande ett öresland, skall beräknas till nio stänger på bredden och aderton på längden [1]). Det föreslagna skattläggningssättet var visserligen ganska ofullkomligt och kunde icke medföra stora fördelar i afseende å skatternas beräkning och jemna fördelning, helst instruerade krafter för att utföra värfvet då ännu saknades, men man vann i alla fall en stor fördel genom förenklade undervisningar och omsättning af ett stort antal räntepersedlar, om ock resultatet för vår tid ännu förefaller temmeligen inveckladt.

Verkställigheten skedde småningom, vanligen häradsvis eller socknevis. Man finner många spår deraf under de första decennierna af 1600 talet, men då de uti v. Bonsdorffs kameralverk aftryckta mångfaldiga undervisningarne för hela landet visa det hufvudsakliga resultatet af

---

[1]) Waaranen, II: 381.

åtgärderna, kan det vara nog att här anföra några exempel derom. Uti nedra Satakunda härads jordebok för år 1604 har hvarje lägenhet efter faststäld ny undervisning fått sig påförd ett visst mått af både öretal och hemmantal, och på grund deraf finnes uträknadt hvad af dem erläggas bör i penningar, spanmål, hafra, kött, smör, får, hö och dagsverken. Den år 1618 upprättade mantalsbok för öfra Satakunda visar samma förhållande, så att likväl hemmantalet här beräknas efter bråk af halfvor och fjerdedelar och således kommit att närmare motsvara det senare begagnade mantalet [1]).

På anförd klagan af Syssmä sockens innevånare förklarade Karl IX uti ett bref af år 1610 utan vidare motivering och förklaring, att de böra betala 1:o på hvar skatt: 1 daler 30 öre, 4 tunnor spanmål, 2 tunnor hafra, 1 L℔. 4 ℔. smör, 1 L℔. kött, 1 får och 12 parmar hö; 2:o på hvart hemman: 12 öre och 12 kappar spanmål; 3:o på hvar båge: 3 ℔ fisk och 3 dagsverken; 4:o på hvar ko, som bonden äger 1 ℔. smör; äfvensom dessutom de nyligen påbjudna hjonelagspenningarne [2]).

För sex socknar af Raseborgs län, nemligen Tenala, Pojo, Sjundeå, Kyrkslätt, Esbo och Lojo, utfärdades 1622 särskilda, ifrån hvarandra i ringare mån afvikande undervisningar, enligt hvilka utskylderna beräknas efter dels skattmarker, dels hemmantal och fördelas på samma persedlar, som ofvanföre finnas för Satakunda uppgifna [3]).

En ny undervisning för Halikko härad ingår äfven uti dess jordebok för 1634. Der säges bland annat om S:t Mårtens socken, att skatterna der utgöras af hvarje

---

[1]) St. Ark. n:ris 2454 och 2539.
[2]) Waaranen, III: 91.
[3]) St. Ark. n:o 391.

rök eller 32 öresskatt, med 1 daler 11 öre 18 penningar, 6 tunnor spanmål, 2½ tunna hafra, 4 L℔. smör och 3 L℔. kött, hvarjemte på ett fullt besuttet hemman beräknas 1 daler 2 öre 18 penn. kontant, 1 lass ved, 3 åmar hö och 6 dagsverken. För samteliga lägenheter uppgifves stångtalet och derpå grundas öretalet jemte den öfriga beräkningen [1]).

Då man tager i betraktande det invecklade finanssystem, hvarom ofvanföre blifvit ordadt, och lägger dertill att de af Gustaf I till kronan indragna kyrkliga utskylderna ytterligare kommit att intrassla förhållandet genom nya skattetitlar, nya beräkningsgrunder och persedlar, såsom senare skall närmare utvecklas, så finner man, att den nu ifrågavarande omsättningen icke medfört obetydliga fördelar beträffande ett minskadt antal persedlar, sättet att beräkna och uppbära utskylderna o. s. v. Man hade åtminstone sträfvat att för hvarje ort fixera en enda grund eller hufvudtitel för de gamla permanenta skatterna, och för dem, som icke ansågos kunna fogas in i detta system, likasom ock för alla tillfälliga gärder och bevillningar, hade man att tillgå mantalet, hvilket småningom hade förvandlats till ett skattetal för reala utskylder, noggrannare och säkrare än det för samma ändamål tidigare begagnade helgärds- och halfgärdsmåttet.

Ursprungligen beskattades endast arbetskraften, emedan man hvarken egde nämnvärda kapitaler eller förstod deras betydelse, och skatterna voro derföre personela eller mantalsskatter i ordets egentliga betydelse. Sedermera kunde man icke undgå att dervid fästa ett särskildt afseende på de i jorden befinteliga naturkrafterna, genom

---

[1]) St. Ark. n:o 1915.

hvilkas medverkan arbetet kunde göras produktivt, helst jorden redan erhållit något värde äfven såsom kapital, och då begynte man tala om mantal på besuttna bönder eller utan allt afseende på personerna blott om hemmantal eller hel- och halfgärdshemman. Uti 26 kap. 1 § B. B. förekommer ännu hemmantalet såsom titel för en real pålaga i motsats till person eller familjetalet, men emedan hemmantalet uti det kamerala språket äfven måste begagnas i en annan bemärkelse, har häfden godkänt mantalet såsom mätare af den reala skattskyldigheten.

Sedan den nämnda förenklingen blifvit vunnen, tillkommo under 1600 talet en mängd nya skatter, hvilka intogos uti den särskilda afdelningen af jordeböckerna, som kallades mantalsräntan, emedan de voro debiterade efter mantal. Då de infördes, tänkte man endast på en temporär beskattning, och debiterade dem derföre företrädesvis efter mantalet, som då representerade det förra hel- och halfgärdstalet, men de blefvo beståndande, och som de voro mera betydande än den gamla jordeboksräntan, har mantalet mer än något annat på de särskilda lägenheterna tillämpadt skattetal kommit att uttrycka måttet af deras såväl skattskyldighet som jordvärde.

De nya pålagorne medförde nya invecklade förhållanden i skatteväsendet, och den vunna förenklingen tyckes sålunda endast hafva tjenat till att bereda rum för ett nytt trassel i detta afseende. Att finna bot mot denna olägenhet genom en generel räntepersedlarnes omsättning har varit förbehållet vår tid, men under den föregående har man dock icke heller varit overksam för en annan vigtig reform uti skatteväsendet. Det gälde att finna säkrare medel för att mäta sjelfva skattskyldigheten, och för detta ändamål tillämpade man nya grunder, hvilka blifvit

uttalade i urkunderna för de s. k. metodiska skattläggningarne.

Då Karl XI ville befästa sitt indelningsverk och göra det beståndande för alla tider, förbisåg han icke, att ändamålet äfven var beroende af en efter lägenheternas produktiva ressurser noga afmätt beskattning. Hans sträfvanden i detta afseende kunde också röna mera framgång än förut, ty ett på vetenskapliga grunder bygdt landtmäteri var icke vidare en okänd lära i hans rike.

Uti ett den 18 dec. 1690 dateradt bref medgaf han visserligen att de indelta hemmanens mantal och räntor kunde jemkas utan ordentlig ref- och skattläggning, om en sådan icke befanns nödig, men annars borde allt underkastas en metodisk behandling. Derföre hade man först att tillgå skattläggningsmetoden af den 30 januari 1688, som äfven användes för vanlig skattläggning, ehuru den företrädesvis åsyftade att bestämma grunderna för byte af skattskyldiga lägenheter emot frälsejord. Två år derefter var landshöfdingen i Nylands län, Karl Bonde, färdig med sitt i samråd med landsstaten utarbetadde förslag till metodisk beskattning, hvilket förslag äfven sanktionerades och sedermera under namn af den nyländska metoden länge tjenat till norm för skattläggningar i hela södra Finland. Emedan den icke ansågs vara fullt lämplig för Österbotten och indelningsverket, som der icke kom till stånd förrän år 1733, icke heller påskyndade saken, förblef frågan om ny skattläggning af denna landsdel hvilande, intill dess den i några afseenden modifierade urkunden för metodisk skattläggning derstädes den 25 Juli 1749 blifvit fastställd.

Huru mycket än dessa metoder kunnat göra en efter jordens verkliga inkomst proportionerad beskattning gällande, så förmådde de icke för framtiden förebygga en

stor ojemnhet i utskylder. Om den ena lägenheten omfattat relativt små egor, och haft största delen af dem odlade samt derföre erhållit ett högt skattetal, så har den andra deremot, ehuru dess område varit bördigt och vidsträckt, kunnat blifva lågt beskattad, emedan dess egor hufvudsakligen bestått af vidlyftiga skogsmarker, för hvilka då ännu just ingen skatt kunde beräknas, men hvilka senare blifvit förvandlade till bördiga åker- eller ängsfält. Detta missförhållande egde företrädesvis rum uti Finland och norra Sverige, der odlingen under tiden för ifrågavarande skattläggningar var mindre framskriden och dessutom utbredt sig så ojemnt, att på den ena lägenheten det mesta kunde vara gjordt och på den andra nästan allt att göras. Man uppmärksammade detta i medlet af förra århundradet, då storskiftsverket gjordes gällande, och ville åtminstone för framtiden genom föreskrifterna om utbrytning af öfverloppsjord hindra ojemnheten att tilltaga. Idén att lägenheter, som engång blifvit metodiskt behandlade, icke finge underkastas ny skattläggning, hindrade att generelt anlita en ny skattläggningsmetod, och man ansåg sig då böra och kunna kringgå saken samt utjemna missförhållandet åtminstone till någon del derigenom, att man förmedelst afvittringen proportionerade jorden efter skatten, i stället för att anlita ett motsatt förfarande. För all den jord, som ännu icke undergått metodisk skattläggning, valde man deremot ett direktare medel och föreskref för dem en ny metod, som fått namn af skattläggning efter det vissa tundlandtalet. Vid tillämpningen deraf kommer öfverloppsjords utbrytning i fråga endast uti särskilda undantagsfall, emedan rättigheten här står öppen att efter det nya systemet proportionera skatten efter jordbesittningen.

Efter denna metod skall jorden först refvas och noga klassificeras, och allt efter som den bättre eller den sämre jordmånen är öfvervägande, bestämmes det tundlandtal af egomassan, som emellan föreskrifvet maximum och minimum skall anses motsvara ett mantal och bära den för mantalet gällande skattskyldigheten, hvarefter det blifver lätt att i förhållande till den utskiftade jordvidden fixera hvarje lägenhets skattetal i hela tal och bråk.

Härvid kan anmärkas att grunden för beräkningen är något approximativ, men detta förhållande har dock i anseende till vilkoret om den föregående klassifikationen icke synnerligt stor betydelse. Man kan vidare säga, att jorden efter samma metod blifver beskattad mera med hänsyn på dess framtida än på dess närvarande odlingstillstånd. Denna invändning skulle vara ganska betänklig, om hela skatteväsendet vore bygdt t. ex. på fysiokraternes impôt unique och alla utskylder sålunda skulle i en enda pålaga falla på jordbruket, men då skatterna från jorden i sjelfva verket icke ens bilda någon öfvervägande del af statsinkomsterna, och då många omständigheter äro föreskrifna att iakttagas vid skattläggningarne, hvilka i väsentlig mån förmå utjemna samtidens och framtidens kraf, så kan skattläggningsmetoden försvaras på många talande skäl. Resultatet blir vanligen att skattskyldigheten bestämmes företrädesvis efter den närvarande tidens konjunkturer. Hvarje förbättring, som i framtiden kan komma att vidtagas på den sålunda beskattade jorden, blir endast svagt berörd af den bestämda skatten, och lagstiftarens medgifvande om jordskatternas oföränderlighet får således äfven här betraktas såsom uppmuntran och lön åt idogheten.

Beträffande den del af förevarande fråga, som när-

mast sluter sig till den nugällande positiva kameralen, hafva vi i förestående mätto endast berört några dermed sammanhängande hufvudprinciper. Valet måste göras emellan detta sätt att förfara och en fullständig framställning af den positiva kamerallagfarenheten, som i och för sig kan påkalla ett digert arbete, ty ett mellanting mellan dessa båda erbjuder hvarken gagn eller intresse. Dithörande positiva frågor hafva ofta blifvit behandlade och finnas tillgängliga uti en mängd skrifter och lagverk. Författarens förnämsta afsigt har varit att utveckla frågorna om jordbesittningen och jordnaturerna, och framställningen om skatteväsendet har ingått i planen, såvidt det samma kunnat hafva inflytande eller ega gemenskap med hufvudfrågan. Då jordnaturernas närvarande karaktär redan varit något så när definitivt bestämd, då den nugällande kamerala ordningen började att fungera, så är det så mycket mindre nödigt att ingå uti dess detaljer.

Om hjelpgärderna och andra allmänna besvär.

Då Gustaf I tillträdde regeringen, befunno sig Sveriges finanser i ett bedröfligt skick. Han fann statskassan tom, skulderna stora samt „adel, köpstadsmän och menige allmoge, ja snart sagdt hela riket platt förderfvadt och förarmadt.“ På riksdagen i Westerås år 1523 angaf konungen statsskulden till ett belopp, som ungefär motsvarar i silfvermassa 2½ miljon nuvarande finska mark. Uppgiften om denna för sin tid oerhörda gäld anses öfverdrifven, men stor var den i all händelse. Staden Lübecks fordran för fartyg och all möjlig krigsrustning lärer hafva motsvarat ungefär 1¼ miljon finska mark.

Angående statsinkomsterna från Finland finnes en på 1520 talet upprättad förteckning [1]). Uppbörden gestaltade sig på följande sätt: Åbo län: 4000 mark, 5 läster smör, 4 pund och 11 läster malt, 10½ läster råg, 82 kor, 164 får, 33,400 spetfisk, 9½ tunnor torsk, 2½ läster arbetsråg, 2½ läster korn och 15 tunnor arbetstorsk. Förläningarne äro särskildt specificerade och deras räntor bestego sig inalles till ungefär 1200 mark.

Wiborgs län: 1101 mark revalske, 200 läster spanmål, 5 läster smör och 5 läster lax.

Olofsborgs län: 100 skeppund gäddor, 150 timber gråskinn och 1 läst spanmål.

Borgå län: 600 mark och 100 läster spanmål.

Förläningarne voro åtta utan specificeradt värde.

Tavastehus län: 1,800 mark i hufvudskatt.

Raseborgs län: 1,500 mark, 70 kor, 5 läster smör, 200 får och 30 läster spanmål.

Satakunda: 2,500 mark, 21 timber gråskinn, 15 tunnor smör och 15 skeppund gäddor.

Kastelholm: 1,000 mark.

Korsholm: 1,300 mark hufvudskatt och 100 mark i lax och skinn, hvarutom namnet Österbotten finnes uppgifvet med blankt ställe för att ifyllas.

Inkomsterna från Sverige voro naturligtvis flerfaldigt större, men ifall de skattbara ressurserna der blifvit anlitade ungefär i samma förhållande, så kunde samteliga intrader likväl icke förslå till att betala skulderna, upprätthålla statsverket samt att betäcka kostnaderna för krig och flere uppror. Vid 1527 års riksmöte angaf Gustaf I rikets inkomster i årlig ränta till 24,000 mark och ut-

---

[1]) Arvidsson, VI: 182.

gifterna till 60,000 mark. Rigtigheten af denna uppgift har blifvit betviflad [1]), äfven om den endast skulle haft afseende på räntan i kontant. Besinnar man emellertid att det ifrågavarande året varit „ganska hårdt," att poster i kontant efter vanligheten kunnat blifva betalda med varor och att uppgiften utan afseende på verkstälda liqvider i provinserna möjligen endast afsett budgeten för kontanta inkasseringar och utgifter i Stockholm, så kan meddelandet hafva varit exakt. I all händelse var ställningen bryd-sam. För att förbättra den blef konungen en sträng rikshushållare, och när han engång fått denna rigtning, åtnöjde han sig icke med dagligt bröd, utan fattade en synnerlig smak för att hafva en rikt utrustad skattkammare.

De till kronan indragna kyrkliga skatterna ökade i någon mån tillgångarne, och reorganisationen af förvaltningen på statens domäner samt klereciets reducerade fastigheter jemte kronans rätt att ärfva de celibatära presterna har äfven kunnat förstora dem. Men allt detta var icke nog. Dertill kommo ständigt upprepade hjelpgärder, utskrifningar och många andra tryckande bördor, hvilka visserligen, sålänge Gustaf lefde, hade en motvigt uti hans faderliga förmaningar och försök att uppmuntra drift och idoghet, men sedermera lätt hade kunnat förslafva samhället och hos folket qväfva all sjelfständighetskänsla och kraft i viljan.

Såsom förut blifvit sagdt, voro gärderna ursprungligen frivilliga yttringar af gästfriheten eller någon slags välvilja mot monarken eller hans familj, inbegripet den som åsyftade att genom arbete och materialier återställa hans slott och gårdar uti ett värdigt och tacknämligt skick.

---

[1]) Forssell, Sveriges inre historia från Gustaf I; Stockholm 1869.

När bidragen, hvarpå ett legalt anspråk småningom gjordes, blefvo betungande, gjorde man sig fri från dem genom utskylder i penningar eller persedlar, beqvämare att levereras, utan att derföre vägra att vid extraordinarie tillfällen hjelpa med arbete och hvad eljest behöfligt var. Men dessa tillfällen förblefvo icke länge undantag, utan upprepades så ofta, att nya transaktioner af samma art åter blefvo behöfliga, och sålunda utvecklade sig ett ganska kompliceradt system af stående skatter, extra gärder, samt en regelbunden och en oregelbunden skyldighet att genom arbete och besvär i många former befrämja åtskilliga styrelsens planer. De pålades stundom utan att folket derom hördes, men törhända oftare på grund af dess uttryckliga medgifvande, icke sällan påtvunget af omständigheterna, då vägran var omöjlig.

Under unionstiden började extra gärderna att blifva mera kännbara och kommo ju längre dess värre att gälla kriget, som hade förlorat sin vikinganatur och blifvit en landsplåga. Uti ett K. Br. af den 24 oktober 1389 [1]) finner man anspråken på bevillning redan hafva iklädt sig en mera befallande karaktär. Der säges att rikets råd, bestående af namngifna personer, och bland dem äfven biskopen i Åbo, velat uppmana klerker, riddare, frälsemän och allmoge i Upsala stift, bonde och lambo, att godvilligt, utan gensaga och dröjsmål, i afseende å krigskostnaderna, gifva såsom hjelp en mark i kontant eller varor, såsom smör, koppar, jern, gråskinn, skälhundar eller bockskinn. En skrifvelse från Åbo slottsfogden till Svante Sture af den 16 Oktober 1504 visar bland annat att fråga då varit om en hjelpskatt från Satakunda och Tavastland [2]),

[1]) Grönblad, I: 22.
[2]) Grönblad, I: 214.

och derefter förekommer ett bref, dateradt i Mars 1505, hvari riksföreståndaren generelt uppmanar hvar fjerde man af allmogen att väl beväpnad och provianterad komma till hans hjelp mot danskarne [1]). Sedan Åbo domkapitel uti svarsskrifvelse af den 28 December 1505, med anmärkning att förut gifna förskott ännu icke blifvit återbetalda, vägrat att gifva riksföreståndaren nya dylika [2]) och biskopen derjemte uti ett bref, dateradt följande dag, uttalat sin farhåga derom, att länet icke mägtade erlägga den hjelpskatt, som derifrån begärdes, anmälde slottsfogden i Åbo den 2 Februari 1506, att han med allmogen träffat öfverenskommelse om att hvarje rök skulle såsom hjelp erlägga en mark, ena hälften samma år och den andra under det nästföljande [3]). Mindre gynnsamt var resultatet i Wester- och Österbotten, då riksföreståndaren år 1509 derifrån begärde hjelp. För sådant ändamål hade han ditsändt en man, Anders Bengtson, men dennes värf aflopp fruktlöst, såsom han meddelar uti en skrifvelse af den 31 Mars 1509 [4]), ty Erkebiskopen i Upsala, som samtidigt besökt Westerbotten och ännu icke kommit under Gustaf I:s upptuktelse, hade förbjudit hjelpskattens erläggande, förrän han skrifteligen skulle dertill samtycka. Uti den Österbottniska delen af stiftet var dock Kettil skrifvare beredvillig att medverka till ändamålet.

Sedan Gustaf I tillträdt styrelsen, begynte serien af de under hans tid beviljade eller utskrifna extra kontributionerna med en silfverskatt, som medgafs vid Strengnäs herredag år 1523 för krigsfolkets aflöning och den

---

1) Grönblad, I: 231.
2) Grönblad, I: 252.
3) Grönblad, I: 253, 255.
4) Grönblad, I: 420.

Lybska gäldens betalning. Huru mycket derigenom influtit är numera omöjligt att utreda, säger i sin förenämnda historia Forssell, som för utredningen derom haft ett rikt material att rådfråga. Synnerligen rik kunde skörden denna gång ännu icke hafva varit, såsom man kan sluta äfven deraf, att betydliga silfverförråder senare ännu kunnat sammanbringas.

På herremötet uti Wadstena i Oktober 1524 förklarades på konungens förfrågan, att ingen kunde annat säga än att Kungliga Majestätet efter lagen bör vara fullmägtig att råda och styra „borghom och landom", kronones slott och Upsala öde, samt att låta uppskrifva all kronans ränta och inkomst. Skulle denna sistnämnda förklaring endast åsyftat konungens rätt att låta upprätta jordeböckerna, så tyckes den hafva varit öfverflödig. Deri låg utan tvifvel gömd en bitanke rigtad emot rådet och herrarne, som förut haft alltför mycket att skaffa med förläningarne och statsförvaltningen öfverhufvud, ett uttalande från konungens sida om större handlingsfrihet och mera absoluta anspråk på skatter och gärder. Visst är att Gustaf I i praktiken icke alltid hade tid och lust att foga sig efter de konstitutionela formerna och än mindre efter de aristokratiska rådsherrarnes mening.

Stockholms herremöte i Januari 1525 gaf det besked, att som silfver- och kopparbergen voro förlagda och kronans räntor minskats, samt medel saknades till krigsfolkets underhåll, skulle kronan för detta år få åtnjuta allt kyrkotionde, som icke behöfdes för vax, vin och oblater, och sålunda initierades genom en tillfällig gärd den reduktion, som kort derefter till kronan öfverförde en betydlig del af klereciets jord, lösören och årliga intrader.

Gustaf I hade ännu icke i ceremoniel ordning emot-

tagit kronan, och då mötet i Wadstena den 11 Januari 1526 påskyndade denna akt för att äfven derigenom lösgöra sig från Unionen, beviljades tillika såsom kröningsgärd 1 tunna råg, 1 d:o korn, 2 Lℓ. smör, 1 Lℓ. ost, 2 Lℓ. ister och 2 kohudar utom andra mindre persedlar på hvarje 12 skatte- och på 24 lambönder. Kort derefter var konungen färdig med anspråk af annat slag. Uti ett bref till rådet i Finland af den 17 Augusti 1526 [1]) säger han att den af stiften utlofvade hjelp, som för Åbo stift uppgifves till 300 mark, var otillräcklig för betalning af den utländska gälden, hvarom pockande anspråk gjordes. Konungen hade derföre med riksens råd bestämt en gärd, som borde utgå från hela landet och betalas kollektivt af hvarje 12 skattebönder eller 24 lambönder efter förmåga och de särskilda orternas tillgångar uti råg, korn och en mängd andra uppgifna persedlar. Tillika hänvisar brefvet till en annan urkund, som för åtskilliga svenska län fixerade beloppet till 1 thöön råg, 1. d:o korn, 1 L℔ smör, 2 L℔ ister, 2 kohudar, 2 bock- och 8 getskinn, 1 oxe, 200 stycken (osmunds) jern, 2 L℔ fläsk, 2 L℔ talg, 2 kalf- och 2 fårskinn, 1 mark kontant och 1 tom tunna.

Sedan Gustaf I på förenämndt sätt flere resor och i många särskilda former aftvingat kyrkan åtskilliga, bevillningar och lån, samt predikat och låtit predika om lata munkars och högmodiga biskopars vällefnad, om gudlösa dogmer, dyrkan af beläten och skatter, som i Guds namn blifvit röfvade från folket, erhöll han genom Westerås recess år 1527 fullmagt att utföra sin genomgripande reduktion af kyrkans gods och öfriga tillgångar. Ständerna bestämde derom: „efter den ränta, som kyrkan

[1]) Arvidsson, II: 185.

innehafver, är kommen från riksens innebyggare och med dåvarande konungars stadfästelse, samtycka vi alla med vår nådigste herre, att kronans ränta dermed må upprättas igen", och som biskoparne förut varit alltför mägtiga, fördrifvit rikets herrar och i stället inkallat främlingar, skulle de ej få rida med flere karlar än konungen medgaf.

Konungen lärer först af egen böjelse och aktning för folkets religiösa vanor varit benägen för en ganska moderat tillämpning af nämnda medgifvande, men när påfven befalte, att hans oförsonligaste motståndare Gustaf Trolle skulle emot hans vilja bekläda erkebiskopsstolen i Sverige och äfven annars ville derstädes upprätthålla kyrkans absoluta magt, vaknade hos honom beslutet att med ens krossa det andeliga våldet. I ett senare stycke skall särskildt afhandlas om reduktionen af kyrkans skatter och fastigheter, hvarföre vi här endast skola anföra några fakta angående det sätt, hvarpå Gustafs ihärdighet genom beslag på kyrkans lösören afklädt det andliga ståndet all dess katolska ståt och rikedom.

Påbudet af år 1523 om en silfverskatt utöfvade i förening med andra bevillningar länge sina verkningar, och tyngsta bördan deraf föll på kyrkan. Mellan åren 1531 och 1534 hade influtit 22,000 lod silfver, uti hvilken summa på långt när icke alla poster blifvit observerade, ty ifrån kyrkorna hade bland annat erhållits en stor mängd ovägda silfverartiklar, såsom kalkar, patener, monstranser, rökelsekar, brudkronor, silfverbeläten, m. m. Allt detta utkräfdes ännu såsom vanlig bevillning, men efter 1539 var det icke mera fråga derom, ty någon ytterligare hjelp behöfdes ej för statskassan. För Gustaf I gälde det allenast att döfva alla minnen om katolsk ritual

och att derjemte öka förråderna i Eskils gemak. Utan rådets, ständernas och menigheternas samtycke lät han dit förflytta från kyrkorna i södra Sverige allt hvad der ansågs vara umbärligt. Det nödiga som qvarlemnades inskränktes vanligen till en kalk med patén för kyrkan, en dylik för socknebud och en brudkrona, för hvars begagnande inkomsten dock borde levereras till konungen. Sedan Småland, som ensamt nödgats leverera 27,821 lod, besvarat åtgärden med beväpnad hand, bedrefs saken af konungen i den norra delen af riket med större försigtighet, men äfven derifrån inflöto betydliga qvantiteter, under åren 1557 och 1558, ifrån Finland 10,054 lod. Hela beloppet af indraget kyrksilfver, dels förgyldt, dels oförgyldt, uppskattas till 280,000 lod [1]).

De financiela planerna sträckte sig ända till församlingarnes kyrkklockor. För att betala rikets svåra gäld, blef vid 1530 års riksmöte i Upsala samtyckt, att en klocka näst den största skulle uttagas ifrån samteliga kyrkor, kapeller och kloster i städerna, men deremot förklarades det icke vara rådligt att generelt utsträcka påbudet till landsförsamlingarne. Åtskilliga städer, som redan medgifvit saken, uppräknas och beträffande de öfriga iakttogs sådan försigtighet, att två af riksens råd skulle begifva sig till Enköpings marknad, för att i saken rådpläga med folket. För Finland omfattade anspråket utom städerna de vid sjösidan belägna socknekyrkorna. En särskild uppmaning derom till Finland skedde genom ett K. Br. 1530 [2]). Jemnlikt beslutet i Örebro påföljande år utsträcktes skyldigheten till alla landsförsamlingar, som mångenstädes sades innehafva 3, 4 eller 5 klockor. Mot

[1]) Forssell anf. arb. I: 217 f.
[2]) Arvidsson, V: 254.

lösen 10 öre för lodet eller 5 öre, der allenast en klocka fanns, kunde församlingarne få behålla dem. För öfrigt meddeltes att några myndige och förståndige män blifvit afsände till provinserna för att fogligt handla med allmogen om saken, hvarpå de äfven fått goda svar om att allmogen ville blifva vid beslutet. Huru mycket klockmetall till följd deraf influtit, torde icke kunna fullt utredas. Ur en förteckning har allenast den utredning erhållits att ifrån Upsala, Strengnäs, Westerås och Åbo stift levererats 1,175 skeppund koppar och malm [1]).

Beträffande hithörande förhållanden under Gustaf I:s tid bör sluteligen antecknas att en urkund af den 17 Juli 1544, intagen i Stjernmans Riksdagars och Mötens beslut, innehåller en „afhandling med riksens råd om en allmän hjelpeskatt“, hvarmed enhvar borde vara „färdig och vederredho ehvad stund och tima det fordrades“. Ett uppbördsregister af samma år [2]) upplyser derom att „rydsehjelpen“ blifvit betald i Åbo län med 1 öre af både fullgärds- och halfgärdsmän samt halft öre af hvar lambonde. En annan dylik urkund från 1549 handlar om en „bönehjelp“ af 2 öre på hvarje fullgärds- och halfgärdsman till slottsens byggnad [3]). Angående en hjelpeskatt, som redan tidigare blifvit erlagd år 1534, eger man den utredning [4]) att fogden i Österbotten ej uppburit penningarne af hvar man, utan att bönderne i hela länet förenat sig om att sjelfva hopbringa en summa af 900 mark. En hjelpgärd har ock blifvit uppburen i Finland år 1559, och betald efter mantalet kollektivt af hvarje 16 bönder

[1]) Forssell, I: 216.
[2]) St. Ark. n:o 498.
[3]) St. Ark. n:o 514.
[4]) St. Ark. n:o 4529.

med 4 lispund smör, 1 skeppund kött eller torrfisk och åtskilliga andra persedlar [1]).

Efter nämnda tid blefvo hjelpskatterna för allmogen tidtals förkrossande i ytterlig grad; urkunderna och speciell de finska innehålla ock derom fullständiga upplysningar. Ett utgiftsregister af år 1561 [2]) redogör för en gärd som blifvit gifven konungen till hjelp för hans engelska resa. Ett annat register angår en hjelpskatt till Kongl. Majestätets behof och innehåller att friborne frälsemän, prester, skattebönder och lambönder i Pargas socken år 1561 erlagt för ändamålet som de haft råd till. Bland adeln uppburos exempelvis af den ena 12, den andra 10 och den tredje 6 mark, o. s. v. [3]). En annan urkund [4]) angår den brudeskatt, som år 1564 blifvit uppburen af adelns lambönder och befolkningen i tio socknar af södra Finland.

År 1565 lofvade ständerna i Stockholm att bistå konungen med folk och fetalia, då han följande vår ämnade utrusta en flotta emot fienden, och snart derefter uppstod en kinkigare fråga om dryg lösen i penningar för det, som med vapen ej kunnat försvaras. För att återvinna det vid freden afträdda Elfsborgs slott och för att svenskarne ej må blifva utestängda från Vesterhafvet skulle enligt riksdagsbeslut af den 25 Jan. 1571 alla bönder, bomän och andra, som besitta hemman, erlägga $^1/_{10}$ af alla lösören i guld, silfver, koppar, tenn och boskap, hvilka skulle uppskattas af 6 eller 12 beskedlige män Obrända städer skulle betala $^1/_{12}$ och de brända $^1/_{18}$ deraf,

---

1) St. Ark. n:o 96.
2) St. Ark. n:o 123.
3) St. Ark. n:o 930.
4) St. Ark. n:o 990.

att hvarje 20 bönder skulle med en tunna tjära understödja inköpet af salt, och uti en dylik af den 28 Febr. 1588 att hvarje skattebonde borde med två öre bidraga till att anskaffa segelduk, hampa m. m. för ett skepp, hvarmed fröken Anna (konungens utvalda gemål) skulle hemtas från Danzig.

Uti Åbo läns handlingar för 1591 finnas räkenskaper angående en gård för skeppsflottans utredning, hvartill enhvar bonde bidragit med en aln blårgarn och ett lispund hampa, samt 24 bönder kollektivt med en tunna tjära. Ett kungligt bref utfärdadt den 3 December samma år innehåller och föreskrifver om kostgärdens betalning för 1590, men någon större uppbörd deraf torde icke egt rum i anseende till den då vidtagna åtgärden att förlägga krigsmanskapet i borgläger, med åliggande för de inqvarteringsskyldige att underhålla det samma. Under denna tid hände det flera gånger att inqvartering med kosthållningsskyldighet påbjöds det ena året och afskaffades det andra, då en kostgärd åter erlades. Det inqvarterade manskapets sjelfsvåld var stort, såsom man finner bland annat af ett K. Br. 1590, dateradt Upsala, hvari förmäles, att knektarne i borgläger utpressat mer än dem tillkom, att de „våldtagit döttrarne och slagit sönder deras föräldrars armar och lemmar“, m. m. Då inqvarteringen afskaffades 1590, förklarade Johan III uti skrifvelse af den 14 November, att folket blifvit för mycket betungadt genom borgläger och såsom oförmöget både att betala skatt och försörja sig nödgats öfvergifva sina hemman.

För åren 1593 och 1595 betaltes kostgärd efter nya föreskrifter, som föga afvika från de förutnämnda. Uti urkunden för det förra året erinras fogdarne att fogligen handla med allmogen derom, så att de ville finna sig uti

att denna resa godvilligt utgöra samma gård. Ingen hvarken förlänt eller oförlänt skulle skonas för utgiften.

Dessa bördor förökades ytterligare genom andra godtyckliga åtgärder. Sålunda finner man bland annat af ett den 12 Juni 1591 dateradt Kungl. Br. att den åt Österbottniska kyrkorna anslagna spanmål till vax, vin och oblater blifvit indragen. På anförda klagomål derom svarades att spanmålen ej kunde af kronan umbäras, men att församlingarne i stället skulle erhålla en daler för hvarje tunna.

Allt detta måste medföra ett allmänt förfall. Äfventyret att hvarje landtman skulle öfvergifva sin lägenhet tvingade ofta till eftergifter, till förmedlingar och afskrifning af gamla rester på de ordinarie utskylderna, hvilka dock hade förtjensten att vara åtminstone något mera proportionerade efter skatteämnet. Många bevis kunde derom framdragas, men vi inskränka oss till ett enda. Uti bref af den 12 September 1589 medgifver Johan III att fleråriga ränterester i Pojo och Karislojo må afskrifvas, så att likväl de bättre lottade framdeles kunde småningom afbörda sig dem [1]).

Under Karl IX:s tid var ställningen i flere afseenden bättre, men de tillfälliga pålagorna voro ännu lika tryckande ända till Karl XI:s reduktion, i början för krigens skull och senare både för krigen och adelns förökade undantagsförmåner. Förhållandet karakteriseras på ett träffande sätt uti Björneborgs riksdagsbeslut af den 9 Februari 1602, der det säges att allmogen en lång tid

[1]) De urkunder som här och i det närmast föregående finnas åberopade, äro afskrifna eller relaterade uti en samling af excerpter, förvarade i Statsarkivet och skrifna med doktor Grönblads hand. Flere af dem torde förekomma i original såsom allegater till särskilda räkenskaper i arkivet, men författaren har icke kunnat återfinna dem.

varit betungad med oändliga utlagor såsom gärder, borgeläger, m. m, Den ena gärden har knappt blifvit betald, då den andra följt. När ryttaren lemnat sitt borgläger, har knekten följt, efter honom båtsmannen och sedan fogden, fogdeskrifvaren och fogdetjenaren.

Ett löst blad, som ingår uti Statsarkivets handlingar säger Grönblad uti de i föregående not omnämnda excerpter, upplyser att Hertig Karl år 1600 påbjudit en beskattning på all egendom, motsvarande $^1/_{50}$ af dess värde. I anledning deraf förtecknades all fast och lös egendom, tillhörande innevånarne i Björneborg. Flera dylika uppgifter angående åtskilliga landsorter lära förekomma.

Såvida Polackarne förklarat krig, fordrade Hertig Karl, jemnlikt flere skrifvelser af 1601, en gärd af prester, borgare och bönder i Sverige och Finland, utgörande 4 öre för hvar häst och oxe, 2 för ko och sto, samt 1 öre för hvarje tunna utsäde, samt dessutom, med undantag af Österbotten, för hvar hake (krok) 2 daler i månaden och 1 daler af adeln [1]. Ett nästföljande år utfärdadt kungligt bref anbefaller samteliga sjöstäder att åt kronan på dess bekostnad bygga prâmar, hvilka finge af städerna begagnas, då kronan ej behöfde dem. Hvarje 100 bönder vid kusten förpligtades att släpa virke till en pråm [2].

I stället för tidigare betungande extragärder skulle enligt ett bref af 1602. borgare betala 1 mark för hvart skattöretal, 2 öre för hvar stuga, $^1/_2$ öre för hvar skorsten, 1 mark för hvar sjöbod, 2 öre för väderqvarn, $^1/_2$ daler för stallgård, 12 öre för obygd tomt, $^1/_2$ mark för kålgård och 1 mark för hvarje tunna utsäde; presterne 1 öre för hvar bonde i socknen samt allmogen fyra gån-

---

[1] Waaranen, I: 130, 144 och 162.

[2] Waaranen, I: 171.

ger om året 2 daler för helgärds- och hälften för halfgärds- eller frälselambo- hemman samt fjerdedelen af torpare [1]). Men icke ens denna nya plan för extra beskattning befanns lämplig eller tillfyllestgörande, ty uti en annan skrifvelse af samma år förklaras att, såframt kriget skall fullföljas, måste städerna betala 22,565 daler, presterna 9,700 daler och bönderna efter en synnerlig ordning, socken från socken [2]). Vid 1604 års riksdag beviljades derefter af samteliga stånden en betydlig krigshjelp att utgå i tre års tid.

Den extra gärd som begärdes år 1605 hade icke ett krigiskt ändamål. Enligt Gustaf I:s testamente borde en kunglig dotter erhålla i brudskatt 100,000 daler. De föregående åren hade varit hemsökta af svåra missväxter, men emedan årsväxten då var välsignad och 57,283 daler ännu voro obetalda på hertiginnan Elisabets af Mecklenburg brudskatt, begärdes att den skulle beviljas och fördelas sålända att hvarje hel besutten skattebonde skulle betala 4 mark, half skattebonde 2 mark, torpare 1 mark, hel frälsisbonde 2 mark, half d:o 1 mark, frälsistorpare ½ mark, krono och K. Maj. arf- och egne bönder 21½ öre, half kronobönder 11 öre och kronotorpare 5½ öre [3]).

År 1609 beviljades åter en krigsgärd. De vid Riksdagen i Nyköping 1611 påbjudna och 1612 uti Stockholm ytterligare i en annan form medgifna hjonelagspenningarne, likasom ock den år 1625 beviljade tullen för hvarje tunna, som fördes till qvarn och för hvars förmalande det financiela intresset någon tid förbjudit bruket af handqvarnar, hafva sedermera gifvit upphof åt de i

---

1) Waaranen, I: 243.
2) Waaranen, I: 372.
3) Waaranen, II: 223.

modererad form ännu bestående mantalspenningarne. Den stora och dryga landtågsgärden, som i Finland beviljades 1616 vid landtdagen i Helsingfors, har likaledes blifvit en permanent skatt och ingått såsom den mest betydande posten uti den förra mantalsräntan.

Uti biafskedet för 1624 års riksdag bestämdes att den förra boskapsskatten skulle fördubblas och utgå i två års tid. Tre år derefter beviljades den att fortfara efter samma grund. Sedan Pehr Brahe anmält om olämpligheten af den derföre nödiga boskapsanteckningen gård från gård, förordnade drottning Kristina uti Bref af den 22 Maj 1640 att dermed skulle förfaras efter förra sedvanan [1]), och sedermera har samma pålaga på sålunda utbildad beskattningsgrund erlagts såsom en bestående jordskatt och ingått såsom en part uti förenämnda mantalsränta.

En i hög grad märkelig extra kontribution är den, som utskrefs den 22 Juli 1613. Elfsborgs slott hade åter gått den svenska magten ur händerna, och i anledning deraf förklaras uti sagda beskattningsurkund, att som det vore besvärligt och kostsamt att sammankalla hela ständerförsamlingen, hade blott färre personer blifvit tillkallade. Dessa beslöto att slottets lösen, 10 tunnor guld, borde sammanbringas inom sex år. Derför skulle drottningen betala efter förmögenhet, konungen 32 daler af hvarje 100 dalers kronoinkomst efter rusttjenstordningen, arffurstarne 32 daler på hvarje 100 mark af deras inkomst, adeln 32 daler för hvarje häst, adeliga enkor 20 daler, biskopar 40 daler, sekreterare och kamrerare 40, professorer 8 daler, fogdar 16 daler, drengar 1 daler

---

[1]) Tigerstedt anf. saml. pag. 117.

och bönder, större eller mindre, frälse eller ofrälse, 2 daler o. s. v.

Alla ofvanföre omordade extra skatter kunde vara förkrossande i ett land, som ständigt förbrändes eller sköflades af fienden och der näringsfliten icke ens haft tillfälle att utveckla sig, men måttet af deras förtryck ökades ytterligare genom andra besvär, hvartill höra i främsta rummet utskrifningarne. Det är icke nödigt, att steg för steg genomgå dertill hörande förhållanden, ty krigshistorien visar tillräckligt nödvändigheten att idkeligen upprepa dem. Sedan Svante Sture, såsom ofvanföre är nämndt, uppmanat hvar fjerde man att träda i krigslederna, voro utskrifningarne ända till Karl XI:s tid permanenta och för rymningarnes skull tätare än eljest.

Oväntadt är att handlingarne rörande verkställigheten af dem icke anträffas i det finska statsarkivet, der icke mer än en enda sådan kunnat påfinnas [1]. Denna angår utskrifningen år 1611 i Åbo län och Satakunda. Männerna finnas der namngifna i ordning efter byalagen och vanligen äro 5, stundom 6, 7 eller 8 man klauderade tillsammans, med anteckning i marginalen att någon nämnd ibland dem „skall ut“, såsom det säges. På många ställen finnas derföre två man eventuelt angifna, såsom N. N. eller hans broder, N. N. eller hans son, N. N. eller hans dreng. Genom jemnförelse med jordeboken finner man att endast besuttne bönder blifvit för utskrifningen förtecknade, och derföre har det händt att den andra eventuelt angifna mannen icke återfinnes bland dem, som utskrifningslängden upptager. Åtskilliga såsom lösa personer uppgifna karlar finnas dock särskildt förtecknade, och om dem säges: „gingo ut hvar för sig“. Handlingen

[1] St. Ark. n:o 178.

har, jemte bekräftelsen „att detta så i sanning är“, blifvit försedd med kyrkoherdens och länsmannens underskrifter och signeter för hvarje socken, äfvensom med tolf nämndemäns bomärken.

Utskrifningen sträckte sig vanligen till hvar femte eller tionde man. Någon gång hände det att sjelfva krigsstyrkan och icke procenten af folket bestämdes, och sålunda förklarades år 1611 att 25,000 man skulle sammanbringas från Sverige allena, utom hvad från Finland uttagas skall, hvarjemte det sades att de, som minsta hemman besitta, skulle främst vara förbundna att träda i tjenst [1]). Uti ett kungligt bref till Axel Ryningh af år 1600 beordrades han att förhandla med folket om att hvar femte man öfver hela Finland skulle vara vederredo att inträda i lederna, när detta kunde fordras. Fyra man skulle underhålla den femte med värjor, kläder och föda, sålänge denne förblef hemma, men under tåg och resor skulle han besoldas af kronan [2]). Att fullgöra detta och att betala en dryg gärd, som strax derefter utskrefs, var icke möjligt, så mycket mindre då en gräslig hungersnöd härjade landet år 1603. Vederbörande uppbördsmän måste då anmäla hos Hertigen, att alla deras bemödanden för gärden varit fruktlösa och att allmogen, hörd på sockenstämmor, varit obeveklig [3]). Enligt 1655 års riksdagsbeslut gälde värnepligten alla, som hade en ålder mellan 15 och 60 år, och år 1602 bestämdes den från 15 till 50 år [4]). Från den allmänna regeln voro undantagne adelns lambönder, af hvilka en utskrefs på tjugu, då regeln för de öfriga var en på tio.

---

[1]) Waaranen, III: 128.
[2]) Waaranen, I: 98.
[3]) Waaranen, II: 15.
[4]) Waaranen, I: 243.

Då man finner, att underslef egt rum i så mycket annat, kan man förutsätta att utskrifningsförrättningarne icke heller voro derifrån fritagna, helst några bestämda grunder icke voro i lag bestämda för skyldigheten att blifva soldat. Detta påstods ock uti Björneborgs riksdagsbeslut af 1602, hvarest det anmärkes att den, som haft 3 eller 4 drengar utom mågar och söner, mist ingen, emedan han haft något att gifva och skänka, men att deremot den, som icke haft mer än en mans hjelp, honom är denna tagen ifrån.

Det tyckes hafva varit de på förenämndt sätt förenade rotarne medgifvet att i stället för de utskrifna lega en annan knekt, men de ständiga rymningarne vållade i detta, liksom i många andra afseenden svåra förvecklingar. Uti 66 § af 1668 års resolution på adelns besvär förklarades att dessa rotar icke kunde frikallas från skyldigheten att i stället för förrymda knektar uppställa eller anskaffa andra dylika. Redan dessförinnan hade allmogen på 1664 års riksdag begärt att den icke skulle molesteras för knektar, som passerat generalmönstringen, antingen de vid utskrifningen varit lagskrifna eller af rotan presenterade (lejde) [1]. Det var sannolikt i anledning af denna begäran och för att minska rymningarne, som en viss koncession gjordes vid denna riksdag åt frivillighetsprincipen, ty det bestämdes att vid endera af utskrifningarna för 1665 och 1667 rotarne skulle få med 4½ daler af skatte och krono samt 9 mark af frälse friköpa sig från utskrifningen. De influtna medlen skulle användas för militiens behof. Derjemte bestämdes att vid utskrifningarne ingen skilnad finge göras mellan hela och halfva hemman,

---

[1]) Res. Allm. Besv 29 Aug. 1664 § 3.

men väl borde två fjerdedels hemman räknas tillsammans såsom ett [1]. Rymningarne hade redan 1601 fått en så betänklig utsträckning att Hertig Karl uti en skrifvelse måste påminna om nödvändigheten att hindra de utskrifna att komma öfver till Ryssland, hvarifrån de genom sändebudet i Moskva ej kunde fås utlevererade [2].

De mångfaldiga svårigheter, som utskrifningarne medförde, framkallade redan tidigt planer om förändring i systemet. Sedan fråga om något slags indelningssystem redan varit väckt vid landtdagen i Helsingfors 1616 [3] och Kajaneborgs län genom Kongl. Br. den 24 Januari 1637 blifvit frikallad från utskrifning emot skyldighet för hvarje tio rökar att ställa en knekt [4], bestämde drottning Kristina uti ett bref af den 20 April 1638 [5] att åtgärd skulle vidtagas för undersökning om Pehr Brahes förslag att icke utskrifva soldater utan ackordera med allmogen om ett visst antal knektar, för att sålunda förekomma de ständiga rymningarne. Karl XI:s indelningsverk utvecklade sig från denna rot.

Bland de extra pålagor, som medverkat till folkets betryckta ställning, är skjutsningsbesväret icke det minsta. Magnus Ladulås kunde tro, att han genom sina kraftiga åtgärder emot våldgästningen brutit stafven öfver den samma, men många sekler förgingo innan näfrätten kunde bannlysas från detta område. Förbuden voro overksamma och icke ens aftal om våldgästningens afskaffande emot lösen kunde något uträtta. Hvar och en, som reste eller före-

---

1) Riksd. Besl. den 27 Aug. 1664 § 3.
2) Waaranen, I: 116.
3) Waaranen, afh. om denna landtdag.
4) Tigerstedt, åber. saml. pag. 140.
5) Tigerstedt, ib. pag. 144.

föregaf sig resa i publika ärender, tilltvingade sig af allmogen hästar och kost. Våra äldre jordeböcker innehålla många poster, som bära namn af skjutsfärdspenningar, med hvilka betalningen för resorne skulle påkostas, men färderna blefvo dock ofta oliqviderade. Under Karl IX:s tid hade man i detta afseende ännu icke kommit längre, än att han uti en skrifvelse af 1602 måste beklaga, att Johan III för ofredens skull icke kunnat inrätta taverner, det är fullgöra hvad Magnus Ladulås redan fordrat och föreskrifvit. Karl kunde erbjuda åt folket den måttliga tröst, att adeln icke mera ville färdas med kronones hästar och begära skjutsfärd utom i de fall, då de draga i kronones värf och ärender [1]).

För att afböja de olagliga och betungande skjutsfärderna beviljade ständerna vid riksdagen i Norrköping 1604 en penningehjelp, samt bestämde om inrättandet på alla vägar af gästgifverier, der alla kronones tjenare skulle herbergeras och erhålla skjuts för betalning. Köpmän och annat folk finge öfverenskomma derom med gästgifvaren. I öfverenstämmmelse dermed förklarades ock uti ett Kungl. Bref af samma år [2]), att som ständerna beviljat 2 mark af hvarje bonde för att betäcka kronans resekostnader, skulle öfverfarten från Åland anordnas sålunda att, sedan ett tillräckligt antal resande samlat sig, dessa skulle fortskaffas för en mark af hvarje person. Emellertid finner man att oskicket ännu under Pehr Brahes tid var så stort, att det kunnat föranleda till en mängd klagomål och följakteligen äfven till flere ytterligare förbud, som blifvit meddelade genom kungliga bref, aftryckta i Tigerstedts urkundsamling.

[1]) Waaranen, I: 227.
[2]) Waaranen, II: 122.

Nära nog lika mycket hade den ursprungliga frikostigheten, som ville att konungens slott och gårdar skulle hållas i skick, gifvit anledning till missbruk. Man tvekade ej mycket att ålägga allmogen dagsverksskyldighet och andra prestationer för diverse möjliga och omöjliga ändamål, och tungan deraf blef ännu större genom de verkställande personernas godtycke. Uti ett bref af 1602 säger Hertig Karl, att drengarne vid de då för kronans räkning inrättade saltpetterbruken molesterat allmogen och fordrat tegel, kol, stockar, bräder, ljus och näfver, men deremot hade bruken afkastat föga, emedan produkterna delvis blifvit sålda och delvis icke erhållits för lättjans skull. Han bestämde, att allmogen ej vore pligtig att för ändamålet anskaffa mer, beräknadt på mantalet, än 2 tunnor saltpetterjord, 8 kappar aska och ett lass af artiklarne ved, tegel, kalk, bjelkar och bräder, då behof deraf förekom [1]).

Då Karl, blefven konung, förordnade om kanalarbetet vid Wiborg, bestämde han uti skrifvelse af 1607, att samteliga förlänta, krono-, skatte- eller frälsebönder, skulle förenade tre tillsammans ställa vid arbetet en man, som borde der förblifva, tills allt blifvit fulländadt. Arbetsledarena skulle erhålla föda och kost af kronan, och de öfriga skulle emellertid vara fria från utskrifning [2]). För att befrämja Didrick Hanssons allmännyttiga värf, då han i Ingo ville bryta och bränna silfver och andra metaller, borde fogdarne bistå honom med folk och ved samt mat och öl [3]). Samma hjelp borde han erhålla på Åland, der

---

1) Waaranen, I: 238.
2) Waaranen, II: 301, 347.
3) Waaranen, III: 1.

han ville bryta blymalm [1]). En viss Balduin de Haling ville försöka att sjuda salt ur en förment saltbrunn i Pargas, och han trodde sig dessutom veta, att i Finland fanns en sjö, så saltig att, när vattnet sqvalpar emot stenarne, solen verkar salt deraf. Äfven honom borde fogdarne komma till hjelp med kittlar, ved och uppehälle [2]).

Samma monark titulerades af adeln såsom en bonde konung, och han förtjenade detta namn, ty han var i sjelfva verket folkets vän, då det gälde att försvara det samma emot adelns förtryck och tjenstemännens godtycke. Han hade emellertid svårt att lyckas deri, och isynnerhet i sistnämnda afseende. Ordningen var så bristfällig, att det befanns nödigt inflika uti Björneborgs riksdagsbeslut en bestämning derom, att ordentliga restlängder skulle upprättas och uppbörden icke verkställas i vråer af renskrifvare, bolmän m. fl. medlare. Då konungen hitsändt sin troman Nils Kiil för att såsom skattmästare i Finland vaka öfver uppbördens laglighet och regelbundenhet, blef han snart nödsakad att afsätta honom, emedan äfven han befanns vara en utpressare eller hade det lyte, som gynnadt af skatternas beskaffenhet, oredan i afseende å mått, mål och vigt och många andra förhållanden, hade förpestat de flesta af landets funktionärer. När man derjemte erfar att uppbörden till följd af financiel förlägenhet under den nästföljande tiden ofta blef utarrenderad, så kan man lätt finna, hvilket äfventyr såväl odalrätten som all annan samhällig välfärd denna tid var underkastad. Som exempel på arrenden af sådan förderflig art må anföras, att årliga räntan i Södra Finland år 1593 var på många

---

1) Waaranen, III: 44.
2) Waaranen, III: 11.

ställen förpacktad åt flere enskilda personer och att uti arrendet inbegrepos icke allenast spanmålsräntor och mera dylikt utan till och med äfven en stor mängd dagsverken [1]). Åt Henrik Fleming utarrenderades 1619 räntorne från Savolaks för tre år [2]). Vid riksdagen 1627 förmådde man på allmogens klagan ej gifva den mera tröst än att arrendatorerna ej skulle få tvinga den att släpa ränteperсedlarne utom lagsagan, hvilket med afseende på distanserna i Finland just icke var någon lätt sak. Sedan adeln ju längre dess mer ökat sina besittningar och frikallat dem från skattebördorna, hvilka följaktligen blefvo ännu tyngre för den öfriga befolkningen, finner man ju närmare tiden nalkas Karl XI:s reduktion, dess mera arrenden, och dess mera klagomål vid riksdagarne mot arrendatorerna.

Sist kunna vi ej undgå att här beröra en fråga, som just icke heller varit gynnsam för ekonomiskt framåtskridande. Skinnvarorna voro denna tid kuranta artiklar, genom hvilka bonden företrädesvis kunde erhålla medel för skatternas liqviderande, men icke ens derutinnan lemnades hans händer fria. Konungen och fogdarne täflade med hvarandra att i detta afseende göra honom förfång och hade dervid stöd af ett ofta meddeladt förbud att till Ryssar och andra främlingar föryttra dessa varor, som kunde behöfvas för att pryda konungens skinnkammare, eller kanske hellre för att erhålla en kurant artikel, god äfven för financielt ändamål. Fullmakter utfärdades tid efter annan åt särskilda personer, som egde att uppköpa deraf för kronans räkning, och någon gång blef det nödigt att afsätta dem för oredlighet [3]). Med denna handel

[1]) St. Ark. n:o 1533.
[2]) St. Ark. n:o 6783.
[3]) Arvidsson, X: 61.

tyckes dessutom hafva förknippat sig en bitanke att, der det lät sig göra, erhålla godset utan betalning. Detta kan förutsättas, då man uti flere register öfver vildvaror, som blifvit levererade år 1571 från Österbotten, Satakunda och norra Finland, visserligen finner ett betydligt belopp köpta skinn, men derjemte äfven en stor qvantitet deraf, som blifvit skänkt eller förbruten [1]).

Uti ett kungligt bref af år 1607 [2]) säges att Finland har en stor Guds gåfva på allehanda skinnvaror, som fogdarne slå under sig eller taga, somt med våld och väld, eller tillstädja köpmän att köpa och utföra från landet; och som konungen har rätt framför andra att få sådana varor uti sin skinnkammare, så kräfdes af hvarje skatt öfver hela Finland ett räfskinn eller andra skinn i förhållande dertill, så att t. ex. en björnhud skulle motsvara 3, en svarträf 8, en korsräf 2, en mård 1½ vanlig räf o. s. v. Den som sjelf i skogen ej kunde åtkomma skinnen, egde köpa dem, och ifall de betalande träffade vara med dyra utskylder eljest betungade, men icke annars, kunde det som levererades få gälla såsom afbetalning på de ordinära skatterna.

Kyrkans reducerade gods och inkomster.

Då Gustaf I emottagit den svenska spiran, hade han att utstå mycken kamp icke allenast mot yttre och inre fiender, utan äfven mot pockande fordringsegare. Statskrediten kunde icke anlitas på hans tid lika lätt som i våra dagar, helst den magt, som sjelf var rik och vid

[1]) St. Ark. n:o 133—144.
[2]) Waaranen, II: 356.

hans sida gjorde anspråk på suveräna rättigheter i landet, genom lag stämplat hvarje lån emot ränta såsom en synd, förtjent att bestraffas. Under sådant förhållande var Luthers uppträdande i Tyskland för honom utan tvifvel en ganska välkommen händelse. Derigenom bereddes honom nya inkomstkällor, ur hvilka han icke försummade att ösa allt hvad ösas kunde. Ådrorna i Finland voro mindre gifvande, men deremot så mycket ymnigare i Sverige, hvarest det katolska klereciet redan fått herrska och förkofra sig en längre tid.

Finlands häfder förtälja att ett Kapitel funnits vid biskopens sida inrättad redan år 1275, men detta afsåg utan tvifvel mera förvaltningens nödtorft än katolsk herrlighet. Ett vigtigare bevis om kyrkans magt och tillgångar lemnar det faktum att Åbo domkyrka invigdes år 1300, men knappa voro likväl i all händelse dess ressurser ännu lång tid derefter, och icke ens tillståndet under biskop Hemmings tid, ehuru den relativt var glansfull, lärer kunna tåla någon jemnförelse med det som samtidigt förefanns i andra länder.

För att rätt kunna lysa, imponera och herska behöfde katolicismen munkar, nunnor och kloster, men sådana kunde ännu icke åstadkommas i Finland. Det var en åtgärd mera till namnet än till gagnet, då Padis kloster i Estland genom Kungl. Br. den 24 aug. 1357 erhöll patronatsrätt öfver Borgå. Derefter behöfdes ännu ungefär ett århundrade, innan landet erhöll fem relativt mindre betydande klosterinrättningar i Åbo, Nådendal, Wiborg och Raumo. Häfderna känna visserligen att den katolska fromheten då redan var så stegrad, att den kunnat nödtorftigt underhålla dem, men emedan katolicismen efter denna tid knappt hade mer än ett halft århundrade att

verka, kunde dess läror och fördomar just icke blifva starkt rotfästade i detta land.

En sentida kultur, många krig och naturens bisterhet verkade att kyrkans inkomster icke kunde ordnas efter den kanoniska rättens bud om sädes- och annat tionde. Det var nog, om man kunde beveka församlingarne att göra så stora matskott, d. ä. sammanskott af lifsmedel, att bildade prester, hvilkas underbyggnad denna tid var nog dyr, kunde förmås att göra tjenst inom dem. Der odlingen var mera framskriden, kunde derutöfver någonting sammanskjutas, efter omständigheterna mer eller mindre, och landet var tillräckligt stort för att äfven på detta sätt underhålla en biskop och några kaniker. Ofta hände det att regeringen måste bistå folket med särskild hjelp, då nya församlingar behöfde upprätthållas. Genom ett Kungl. Br. af den 11 Sept. 1582 beviljades åt kyrkoherden i Salo fyra pund spanmål ur öfverloppstionden från denna och angränsande socknar. Sedan Karlöboerne bekommit egen kyrkoherde, åt hvilken socknen upptagit en liten åker, skulle han enligt Kungl. Bref af den 19 Juli 1587 få åtnjuta halfparten af det tionde, som på ön faller [1]).

Under sådant förhållande kunde Gustaf I:s reduktion af de kyrkliga godsen och inkomsterna icke blifva mycket inbringande. Hela antalet af reducerade hemman i riket beräknas af Forssel till 13,700 hemman och torp, hvaraf belöper sig på Finland 147 kyrko- och prestagods, hvilka för hela riket uppgingo till 5924, samt 93 kloster-, 137 biskops-, 1 hospitals- och 265 prebende-lägenheter eller inalles 643 hemman och torp. Behållningen för året

[1]) St. Ark. n:o 4780.

af de indragna kyrkliga skatterna utgjorde under förra hälften af 1550 talet för hela Finland, inberäknadt den del af Österbotten, som hörde till Upsala stift, 1365 mark och 3 öre i kontant, 7 spann hvete, omkring 90 läster råg och korn och 1 läst hafra. Denna kalkyl är gjord af statsrådet Forssel och grundad på specifika uppgifter från finska statsarkivet af doktor Bomansson. Det tionde, som under särskilda titlar utgjorts i smör och fisk, torde efter förvandling hafva ingått i den kontanta posten.

Om detta resultat jemnföres med förhållandet i Sverige, finner man att den kontanta inkomsten från Finland varit ungefär 2½ gång större än i Sverige, men att den betydande posten spanmål deremot uti sistnämnda land afkastat ungefär 18 gånger mer än i Finland. Dertill kommer ännu att afdragen ifrån nämnda poster, hvilka representera hela det belopp, som underkastades reduktion, relativt varit här vida öfvervägande. Liqviden utföll på många ställen så att, då anslaget för vax, vin och oblater afkortats, ingen behållning uppstått till förmån för kronan. På andra ställen blef resultatet det samma, emedan det befanns nödigt att anslå hela tionde-inkomsten åt socknepresten, och öfverallt kommo de för olika ändamål medgifna tiondeanslagen att minska behållningen, så att den kronan behållna återstoden var ringa och isynnerhet betydelselös, sålänge de ännu lefvande kanikerna och klostrens personal fingo deraf påräkna underhåll.

Såsom ofvanföre redan blifvit sagdt, sträckte sig beslutet på Westerås riksdag icke längre, än att statens för tillfället förstörda finanser finge upprättas igen genom kyrkans räntor och inkomster, så att företrädesvis de mägtige prelaterna komme att rida mindre ståtligt. Ditåt syftande åtgärder hade redan blifvit vidtagna genom påbu-

det om silfverskatten m. m., men nu fattade Gustaf I sin myndighet så vidsträckt, att han förflyttade hela egande- och suveränitetsrätten till kyrkans jord på riksstaten, att han gjorde anspråk äfven på andra inkomster än dem, som betjenade prelaternas vällefnad, och att han till och med gjorde staten till egare af kommunens till boställen icke disponerade kyrkohemman, ehuru han dervid visserligen iakttog en samvetsgrann moderation emot då befinteliga personliga anspråk. Konungen räknade ut huru mycket klereciet kunde få behålla af sina förra egodelar, då riksdagen deremot tyckes hafva åsyftat hvad kronan nödvändigt kunde behöfva.

Dithörande vigtiga frågor böra betraktas från olika synpunkter• och vi börja med reduktionen af fastigheterna. Sedan konungen låtit nedrifva Kustö slott och sålunda visat sin större magt, åtnöjde han sig länge med att låta biskopen Mårten Skytte emot en slags entreprenad-summa fortfarande förvalta biskopsstolens förra inkomster. Enligt K. Br. 13 jan. 1528 [1]) hade sådant aftal dem emellan blifvit gjordt, att konungen skulle tillgodonjuta hela inkomsten för samma år med afdrag af 4 läster spanmål för biskopens underhåll, men derefter skulle biskopen tills vidare få disponera allt mot förbindelse att till konungen betala ett visst belopp penningar eller varor, och senare under året bestämdes denna afgift till 1000 mark i kontant, 6 läster korn, 6 läster råg, 4 läster hafra, 9 läster smör, 10 skeppund gäddor och 3 läster lax. Följande år minskades den med 1 läst smör och 10 läster säd [2]). Sedan biskopen blifvit gammal och icke vidare borde be-

---

[1]) Arvidsson, II: 221.
[2]) Arvidsson, V: 243.

sväras med taxan från lambönderna, ställdes dessa genom ett K. Br. af 1545 under fogdarnes inseende och förvaltning.

De öfriga kyrkliga godsen behandlades på samma sätt. År 1530 tillät konungen Kapitlet att tills vidare behålla domkyrkans räntor „med student-smöret och Töfsala smör," mot förbindelse att derföre erlägga 700 mark i kontant och 4 läster smör [1]). Derefter blefvo samteliga godsen småningom stälda under de civila myndigheternas vård, alltefter som deras förra innehafvare föllo undan eller andra omständigheter kunde dertill föranleda. Allt detta tyckes hafva varit slutfördt under senare hälften af 1540 talet, då noggranna förteckningar öfver de indragna och under kronans förvaltning stälda kyrkliga godsen blifvit upprättade med specificerade uppgifter om deras lamboräntor [2]). En del af deras innehafvare och isynnerhet de biskopliga godsens lambönder betalte stadgade afgifter i penningar eller persedlar, men andra deremot voro „part-" eller s. k. hälftenbrukare. De förra tyckas förut hafva utgjort ett större antal än förteckningarne upptaga, ty det anmärkes om flere sådana, hvilka dessförinnan haft stadgad ränta sig pålagd, att de åsamkat sig rester och nödgats få liqvidera dem med penningar efter ett lägre pris på persedlarne. Om lamböndernas förhållande i öfrigt till jordegaren upplyser en tidigare urkund [3]) af 1414, att biskops bönderna hade att ansvara för gengärd, foror m. m., och att de voro pligtige att vika ifrån sina lägenheter, om de icke fullgjorde alla sina vilkor.

---

[1]) Arvidsson, V: 270.
[2]) Arvidsson, VII: 150.
[3]) Arvidsson, II: 29.

Ett register från 1547 upptager 80 biskops lambönder, men enligt ett annat från 1549 uppgick deras antal till 99 [1]. Uti ett tredje äfven från 1547 ingå 58 åboskap, som stått under domkyrkan [2] och uti ett fjerde uppgifvas 11 prebenden för Åbo och Raumo kloster, domprosten, erkedjeknen, Beata Petri, trium regum, m. fl., hvilka prebenden omfattade inalles 143 lamboskap, 44 tomtören och 8 stadga kyrkor, hvarifrån vissa läster råg erhöllos [3].

Hela antalet reducerade gods uppgick enligt dessa register till 300 och motsvarar således icke ens hälften af den förut uppgifna siffran. Skilnaden kan bero af många orsaker. Såsom sitt „arf och eget“ vindicerade konungen ifrån kyrkan 42 gods, som dessförinnan blifvit af Wasaätten för andeliga ändamål åt densamma förärade [4]. För att adeln måtte vara så mycket mera bevågen de kyrkliga reformerna var det äfven den medgifvet att ifrån klereciet återvinna de fastigheter, som genom adelig frikostighet kommit under kyrkan efter tiden för kung Karls räfst. Gustaf beskylde sina ståndsbröder att på denna grund hafva „rappat åt sig“ mera gods än dem tillkom och under Erik XIV gjordes allvar deraf, då Rasmus Ludvigsson med stöd af ett strängt och delvis kanske äfven obefogadt gravationsregister återstälde under kronan 400 gårdar och torp [5]. Gustafs medhjelpare för reformerna hade dessutom vissa anspråk på förläningar, och som han för öfrigt var mera bevågen mot djeknar och

---

[1]) St. Ark. n:ris 12 och 22.
[2]) St. Ark. n:o 14.
[3]) St. Ark. n:o 13.
[4]) Forssell, anf. arb., bilaga 36.
[5]) Forssell, I: 66.

fattige skrifvare än emot munkar och okunnige adelsmän, fingo äfven de förre för sin bergning af de reducerade godsen ganska många förläningar. Om man tager allt detta i betraktande, kan förenämnda skilnad antagligen förklaras.

Beträffande slutligen reduktionen af de lägenheter, som tillhörde enskilda församlingar, så torde antalet af sådana här i landet varit ganska litet. Forssell beräknar dem till 147, såsom ofvanföre sagdt är, men denna siffra tyckes vara för stor, då man uti urkunderna ej finner några upplysningar om deras förvaltning efter indragningen. De äldre domböckerna innehålla domslut om en ganska stor mängd ängar och små egolotter, som blifvit sålda eller skänkta till kyrkliga inrättningar. Dessa, som kanske äfven ingått i beräkningen, hafva efter reformationen kunnat blifva disponerade på mångahanda sätt utan att öka antalet af de kronan behållna särskilda godsen, och ännu i denna dag finnas i landet kyrkor, som innehafva dylika små utjordar.

Det torde ej kunna förnekas att nyssnämnda indragning utöfvat ett visst inflytande på åborätten till de lägenheter, hvilka sedermera kommit att såsom en skild jordnatur rubriceras såsom vanliga kronohemman. Under den äldre tiden, då odalrätten var förherskande, hade man visserligen lambönder bl. a. på Upsala öde (konungens bryti), likasom ock på privat-jord, men idén om ett mera omfattande system af krono-lambönder var här i norden en exotisk planta. Många urkunder visa att man ständigt förvexlade med skatte hemman de lägenheter, som nominelt kunde bära namn af kronojord. För hvardera bestämdes utskylderna, såsom detta ännu är fallet, efter samma beskattningsgrunder. Det var kyrkan som först

införde i större skala verkliga lambönder, hvilkas utskylder bestämdes genom aftal. När de kyrkliga godsen indrogos, tillämpade kronan, såsom nyss anfördes, på dem ännu fortfarande samma system, och detta kunde väl ej undgå att i någon mån inverka äfven på de öfriga såsom kronohemman betraktade lägenheternas ställning, men med tiden kommo dock alla att steg för steg vinna den sakrätt eller mera odalmässiga ståndpunkt, som nu utmärker samteliga kronohemmans natur.

För att kunna fullständigt redogöra för den indragna tiondeskattens mångfaldiga beskaffenhet skulle det blifva nödigt att karakterisera förhållandet uti nästan hvarje församling. Men det kan vara nog att anföra några exempel om dithörande anordningar. Uppbörden förblef länge i presternas hand. Uti en tidigare skrifvelse hade konungen, då Skyttes befattning med biskopens lamboräntor och tionde upphört, anmodat fogden att för dem göra redo, men detta afsåg ej sjelfva tiondeuppbörden, som först i slutet af 1550 talet mera allmänt tyckes hafva blifvit öfverlemnad åt de civila myndigheterna, så att densamma likväl ännu fortfarande bestämdes „efter presternas förseglade längder,“ hvilka blifvit af dem underskrifne med sträng edelig försäkran samt verificerade af sexmännen, kyrkovärdarne och fogdetjenaren [1]).

Uti Wehmo häradsprostens redovisning för år 1555 göres skilnad emellan den svenska och den finska rätten, men för hvardera distriktet förekomma dock lika utskylder. Efter anteckning derom, att den kyrkliga skatten beräknas efter mantal, upptager längden personernas namn och särskilda kolumner för råg, korn, hvete, hafra och bönor.

---

[1]) Jemnf. t. ex. St. Ark. n:o 1725.

Uti kolumnen för råg ingå för flertalet personer 1 eller 2 kappar, någongång ½ eller hel spann och undantagsvis 1 tunna, hvarjemte för ett icke ringa antal siffran 0 står utskrifven. Samteliga öfriga kolumner äro blanka. Sluteligen tillägges, att kungliga Majestätet för några år tillbaka benådat kirkepresten med hela detta tionde, efter han sitter vid en stor allmän väg. Af kyrkans andel, heter det vidare, betalas först dagliga nödtorften, som är vin, oblat och vax, och resten är lika med noll [1]).

Lemo prosteriets räkenskaper för 1556 förete en så stor skiljaktighet beträffande fördelningen af rågtiondet, att all samstämmighet deruti saknas och att till och med de två delarne af Kimito socken, den svenska och finska rätten, fördelade det på olika sätt. Delningen kunde utfalla så, att t. ex. i Pöyttis det hela skiftades emellan biskopen, presten och kyrkan och att af den sistnämndas lott kanikerna erhöllo hvart 4:e spann och resten tillföll efter jemn delning domkyrkan och socknekyrkan, hvarjemte kornet och hafran skiftades jemnt emellan biskopen och presten. På andra ställen fördelades kyrkans lott emellan kanikerna och socknekyrkan, till följd hvaraf „domkyrkan fick intet.“ Ytterligare variationer äro att presten fick behålla allt vårsäde och att rågen skiftades mellan honom och kyrkan, af hvars andel kanikerna fått uppbära en tredjedel. Om Räntämäki eller S:t Marie sades, att all säd blifvit år 1551 förlänad åt chorpresterna och de gamla i Åbo, men i marginalen är antecknadt att detta blifvit återkalladt 1557. För öfrigt visste presten ej något besked om tiondet i Rusko, som oafkortadt var förlänadt åt mäster Michel, ordinarius [2]).

[1]) St. Ark. n:o 585.

[2]) St. Ark. n:o 619.

Uti S:t Mårtens, Pemar, Piikis och Lundo, der tiondet bestod af råg, korn, hafra, matskotts smör och komåla smör, äfvensom klockareråg, afkortades år 1557 enligt två kungl. Bref betydliga poster för församlingarnes prester, en mäster Michel och en mäster Knut samt en sysloman i Åbo. Denna uppbörd verkstäldes redan af en civil man. Uti räkenskaperna för en tidigare dylik år 1547 har häradets prost inflikat en reservation emot alla angrepp på den andel, som beräknades komma Pemar kyrka tillgodo, i följande ordalag: „skall man ock veta att utaf socknekirkenes del skall hållas vin och oblater (för) 3 spann och vax (för) 5 spann till kirkies behof; theslikes tager kirkievärdarne tionde råg 4 spann; smeden, som skall hålla yxor och annat kirkienes smide, han tager 1 spann; klockaren ock ett spann; så är inthe igen af socknekirkiedelen, och är ändå mera uttaget än samma del tillräcka kan“ [1]).

Nagu, Pargas och Sagu socknars räkenskaper för 1557 orda intet om fördelningen, men upplysa deremot, att den kyrkliga skatten betalas af bönderna i Sagu med halfparten smör matskott och annan halfpart råg matskott, så att hvar full sätes man, som utgör råg, erlägger en spann. Der ingen råg betaltes, skulle hvar fullsätes man prestera ½ L℔ smör samt dessutom efter hvar buren ko 1 ℔ och ½ ℔ efter gall ko och „the smör kallas komåla smör.“ Uti Nagu göra bönderna af „hvar nässa, som är för hustrun, bonden, sonen och dottren, som äro 15 år gamla, 1 ℔ smör och thet smöret kallas näbbskattsmör“ [2]).

Såsom ett surrogat för vanligt tionde torde äfven

[1]) St. Ark. n:ris 510 och 660.
[2]) St. Ark. n:o 666.

ursprungligen hafva hört till biskopens inkomster den lottfisk, som år 1567 betaltes i Lemo, Masko och Reso med vissa qvantiteter krampsill för hvarje sköta eller not [1]).

Uti Rimito deltes år 1557 rågen emellan kyrkan och presten, som dessutom uppbar all fisk och 1 öre i offerpenningar af hvarje antecknad person [2]).

Prosten i Wesilaks berättar uti sin år 1551 upprättade tiondelängd bland annat, att denna skatt utgöres i sex socknar efter bågatal af hvarje svennebarn utom legefolk, som finnes i bondens hus, kommit till laga ålder samt anammar Guds ord och sakrament. För hvarje sådan båga erlägges en örtug, som kallas kyrkotiondepenningen. Dessutom betalas efter kroktal biskopstionde, 3 öre af hvar krok. Uti två socknar deremot, nemligen Sastmola och Kalliola (Tyrvis) beräknas tiondet, efter som spanmålen växer till, hvar tionde spann af allehanda slags säd, som uppskäres. Rågen skiftades emellan biskopen, presten och kyrkan, men den öfriga säden mellan biskopen och presten. Af kyrkans andel erhöllo kanikerna hvar fjerde spann, och af resten tillföll hälften domkyrkan och det som ännu öfverblef var bestämdt till socknekyrkans underhåll samt behof af vin, vax och oblater [3]). Det tyckes såsom om någon nitisk själasörjare här skulle lyckats genomdrifva en något mera kanonisk tiondeordning.

Uti Ulfsby socken var det ursprungligare näbbeskattssystemet ännu fullt rådande år 1552. Uti registret derom finnes två kolumner, af hvilka den ena anger för hvarje

---

1) St. Ark. n:o 1084.
2) St. Ark. n:o 653.
3) St. Ark. n:o 1945.

betalande antalet af honom påförda näbbar och den andra upptages af siffertalet för lika många skålpund smör [1]).

Uti Närpes socken beräknades år 1553 7 mark i påskpenningar, 1 mark 2 öre och 1 örtug för qvicktionde samt 5 pund 3 spann och 3½ kpr råg samt 1 läst, 1 pund, 3 spann och 3½ kpr korn, 9½ tunnor matskottssmör, 3 tunnor 4 L℔. 19 ℔. komålasmör, 1 tunna 4½ L℔. smör för fisktionde, 2 åmar tran och 2 tunnor strömming, för hvilka socken tyckes hafva varit kollektivt ansvarig. För öfrigt upplyses att socken af denna presträнta årligen levererade till konungens våghus i Stockholm 7 tunnor smör [2]).

För öfrigt lemnar en näbbeskattslängd för nedra Satakunda af år 1553 den förklaring, att näbbeskattssmör icke erlades såsom prestaränta, hvarest presten har råg för sin matskott och uppbörd, men der detta icke är fallet skall näbbeskattssmör betalas af bonden, hustrun och skriftgångna barn [3]).

Extraktet af räkenskaperna för Liuksiala kungsgård för år 1558 upplyser om Kyro socken, att der uppburits matskott med 1 spann af hvarje 370 mantal och ½ spann af två mantal, hvaremot 3 mantal ej erlagt ett sådant; vidare klockarevackan af 375 och komåla smör af 372 mantal samt dessutom såsom tionde „uti en stadga“ 6 vackor korn, 3 vackor hafra, 2 öre och 3 dragen hö af hvarje 61 kirkiekrokar. Vidare säges att prestmantalen äro 381, och den bonde, som slagtar svin, skall utgöra 1 skinka eller 1 öre, men den som icke slagtar ½ öre [4]).

---

1) St. Ark. n:o 1950.
2) St. Ark. n:o 1962.
3) St. Ark. n:o 1969.
4) St. Ark. n:o 2056.

Uti Savolaks uppbars år 1600 såsom prestaränta 12 örtug af hvar kiltis, 6 örtug för hvar båga eller bonde öfver 15 år samt af hvarje rök 2 kols (= kolmannes = karpio?) råg [1]).

Rådfrågas 1570 års skattebok för Borgå län, finner man de civila och eklesiastika skatterna der redan sammanslagna, likasom ock alnetalet för de förra fullständigt tillämpadt. Der upptages t. ex. för en betalande 9 alnar, 2 kor och 2 näbbar samt för en annan 4½ alnar, 3 kor och 2 näbbar. Uti en senare skattebok för 1619, hvarest röken i bråk af halfvor, tredje- och fjerdedelar m. m. äfven ingår såsom skattetal, är för öfrigt samma beräkning iakttagen [2]).

Förenämnda förhållanden tyckas innebära en antaglig grund för att förklara uppkomsten af de på flera ställen för vissa poster af jordeboksräntan uti senast gällande undervisningar begagnade skattetalen näbbar och kor. De senare kunna visserligen stå i nära sammanhang med åtskilliga till kronan tidigare gjorda bevillningar af ladugårdsprodukter, men sannolikare är att begge hafva på förenämndt sätt ett kyrkligt ursprung. Sedan de först blifvit uti jordeböckerna med de öfriga kronoutskylderna sammanförda, har det lätt kunnat hända, att de samma, liksom de flesta andra beräkningsgrunder, som ursprungligen varit personela, kommit att representera ett jordatal eller måttet för en real skatt. Om detta är fallet, skulle en sträng rättvisa hafva fordrat att vid den senare verkstälda regleringen af tiondeväsendet, hvarom strax skall vidare ordas, afseende derpå bordt fästas och anspråken på tionde minskas i samma förhållande som nämnda skatte-

---

1) St. Ark. n:o 6678.
2) St. Ark. n:ris 3315 och 3604.

tal ökat lägenheternas utskylder, emedan en del af tiondet annars skulle blifvit dubbelt beräknad. Förbises bör dock icke att ifrågavarande smör, hvilket egenteligen har karaktären af qvicktionde, enligt regel bordt oafkortadt tillfalla kyrkoherden och i sådant fall hade beräkningen deraf icke kunnat inverka på jordeböckerna. En sådan uppfattning af saken finnes ock uttalad uti förenämnda räkenskaper för Pemar prosteri, hvarest det säges, att matskottssmöret och komålasmöret icke skiftas, utan tillfaller kyrkoherden allena. Men der göres samma vilkor beträffande matskottsrågen, och man måste deraf bilda den slutsats, att allt, hvad ursprungligen blifvit gifvet under namn af matskott eller hänförts till denna kategori, icke varit att betraktas såsom något egentligt tionde utan såsom en exklusivt för prestens underhåll medgifven pålaga. Annorstädes och isynnerhet der någon säd alldeles icke ingick i den kyrkliga skatten, kunde till och med de artiklar, som efter kanonisk beräkning bordt hänföras till qvicktionde, underkastas enahanda fördelning som det vanliga sädestiondet.

För att reglera förenämnda trassliga förhållanden och kanske äfven för att förbättra finanserna säges uti den år 1602 för Finland utfärdade fogdeordning [1]), att tiondet framdeles borde betalas med nio kappar af hvar tunnas utsäde och att tredjedelen deraf skulle tillfalla sockne presten. Detta påbud öfverensstämmer med och är uppenbarligen äfven grundadt på det vid Björneborgs landtdag kort förut fattade beslut § 4 i samma sak. Åtgärden tyckes icke allestädes hafva kommit till stånd utan hafva väckt missnöje, men den genomfördes dock småningom temmeligen generelt. En redovisning angående

[1]) Waaranen, I: 255.

det ifrån södra Finland år 1608 uppburna tiondet utvisar dock, att den nämnda grunden icke blifvit strängt iakttagen [1]). På hvarje tunnas utsäde, som i urkunden finnes angifvet, beräknas vanligen endast tre kappar i tionde, inberäknadt tertialen, någon gång obetydligt derutöfver och för öfrigt varierar proportionen mellan råg och korn, så att det ena eller det andra är öfvervägande. Uti 1617 års räkenskaper för Savolaks beräknades tiondet till 9 kappar på hvarje skatt [2]) och uti dem för Jäskis och Ruokolaks år 1620 till 3 tunnor spanmål på hel behållen skatt och 1½ tunna på stubbeskatt [3]).

Nu anförda detaljer äro tillräckligt bevisande, och det är knappt nödigt att erinra om oriktigheten af allt tal, som förutsätter att skylräkningar, profträskningar och andra operationer, af hvilka man annorstädes gjort bruk för att årligen noga bestämma tiondets belopp, äfven här i landet skulle blifvit tillämpade. Det var nog, om man uti en af naturen lika vild som af fienderna vildt behandlad ödemark kunde skrapa ihop en nödtorftig bergning för en liten och glest utspridd skara af andeliga lärare. Uti Sverige, der odlingen var längre framskriden, kunde man vid dispositionen af tiondet tänka äfven på de fattiga, såsom den kanoniska rätten och kristlig kärlek fordrade, men der trodde odalbonden sig vara lika kompetent som presterna att fullgöra dessa pligter, och derföre stannade de fattigas andel hemma i hans magasin. Med tiden lyckades det hierarkin, som blifvit på en gång mera mägtig och verldsligt sinnad, att draga äfven denna lott till sig för att i främsta rummet öka kyrkans glans genom en

---

1) St. Ark. n:o 311.
2) St. Ark. n:o 6776.
3) St. Ark. n:o 6063.

hop af välmående och syslolösa kaniker. I Finland förmådde endast svaga bemödanden i denna rigtning att göra sig gällande, då man från spridda, bättre lottade bygder lyckades för detta ändamål utverka åt sig några spann säd, utbrutna från andras andelar.

Genom sina reformer lyckades det Gustaf I att frigöra det svenska riket från allt katolskt prestavälde ända derhän, att en civil man, Georg Norman, någon tid kunde fungera såsom superintendent öfver kyrkan. Detta resultat kan tillskrifvas konungens viljekraft, fördomsfrihet och praktiska blick, men medges bör dock, att andra omständigheter äfven medverkat dertill. Den skandinaviska odalrätten hade hindrat katolicismen att så djupt som på många andra ställen angripa folkets merg och ben. Den hade varit en afledare åtminstone för de vidskepligaste fördomarne; kyrkans heliga grannlåter kunde fösas ihop uti fogdegårdarne utan att man befarade spöken, och fördomsfriheten gick så långt att drottning Margreta kunde låta förfärdiga kläder åt sina barn af uppskurna messhakar och altardukar.

Uti Finland voro reformerna visserligen mindre brådskande, ty hierarkin var här ännu alldeles icke öfverdrifvet rik och verldslig, och dess lambönder voro ännu icke synnerligen talrika. Den hade i jemnförelse med andra länder ännu bibehållit betydligt af sin ursprungliga renhet och dess armar voro icke heller tillräckligt många för att uti ett vidsträckt och glest befolkadt land utöfva något hierarkiskt förtryck. Men i alla fall har reformationen äfven här i god tid medfört en ny hjelp för att göra en sann frihet gällande och befrämja den andeliga och materiela kulturens utveckling. Öfverhufvud är landet skyldigt mycken tack åt det andeliga ståndet, som varit dess

första milda och samvetsgranna lärare. Om också delvis nödtvunget hade det blifvit hindradt att träda i spåren efter den i många andra länder förderfvade och med alla möjliga ränker förtroliga hierarkin.

Om Statsdomänerna.

Enligt de nordiska sagorna voro Upsala öde Sveakonungens statsdomäner. Uti det förenade Svea- och Götaland funnos många sådana. Helsingelagen namngifver sex af dem, och uti Westergötland funnos åtta bol och uti hvart och ett af dem bodde en konungens bryti (lambo), som i sjelfva verket icke var annat än hans länsman, betrodd att besitta länsjorden och handlägga åtskilliga officiela ärender. Med hänsigt mera på defensiva ändamål anlades i Finland slotten i Åbo, Wiborg, Tavastehus, Nyslott, Raseborg, Kastelholm och Korsholm, hvilka tillika representerade detta lands Upsala öde.

Alla sådana statsegendomar, hvilka sedermera förekomma under benämningen kungsgårdar och kungsladugårdar, förklarades af Landslagen vara kronans inalienabla tillhörighet. Sedan de länge blifvit traditionelt disponerade efter den ursprungliga länsmetoden, underkastades de af Gustaf I stora och genomgripande reformer. Han öfverlemnade förvaltningen af dem åt redovisningsskyldige förvaltare och icke åt länsherrar, och ville att de skulle blifva verkliga produktiva landtmanna-härdar, afvelsgårdar. De skulle också tjena icke allenast till mönsterfarmer för alla närbelägna jordbrukare, utan äfven till depoter för militär. För att vinna alla dessa ändamål förökade han deras antal betydligt, jemte det han

bildade af dem två hufvudgrupper: kronans domäner och konungens „arf och eghit.“ Under den följande tiden kommo begge dessa arter att sammanfalla, så att den senare icke vidare hade någon särskild betydelse, men frågan om dess uppkomst och korta tillvaro förtjenar dock att tagas i närmare öfvervägande, och vi skola börja dermed vår framställning af nu föreliggande ämne.

Såsom Wasaättens rättsinnehafvare och med den befogenhet som adeln fick sig tillerkänd att ifrån kyrkan återvinna dit förärade gods, förklarade konungen, på sätt redan blifvit nämndt, åtskilliga reducerade fastigheter vara sitt arf och eghit. Äfven andra förvärfstitlar kommo att föröka deras antal. Då han hushållade med rikets finanser, blefvo hans egna derföre på intet vis försummade, och nekas kan ej, att hans dithörande handlingar någon gång stodo i strid med de grundsatser om oväld och oegennytta, hvaraf han ville att till och med skenet skulle vara aflägsnadt från den publika förvaltningen. Till hans ursäkt kan anföras att ett dylikt förfarande hade stöd af häfden. Den 21 Januari 1353 gjorde två makar veterligt att de förmedelst skötning lagligen upplåtit åt konung Magnus Eriksson och hans arfvingar Helgha egendom i Bjerno (sedermera klostergods) för mannens uppenbara brott att hafva tagit maten af fyra bönder, att svikeligen hafva uppburit sakören af tre bönder och att ej hafva hållit konungens dombref, hvarföre allt han blifvit dömd att böta särskilda penningebelopp [1]). Efter att hafva försonat en vederpart nalkades en häradshöfding år 1504 riksföreståndaren med anbud om två de bästa hästar i Tavastland, samt anhållan att få behålla sitt häradshöfdingedöme. Två år derefter påminte en lagman om ett

[1]) Arvidsson, III: 5.

gods, som skulle blifvit honom lofvadt i förläning, och äfven han hade en häst i beredskap för riksföreståndaren [1].

Gustaf I fann det icke vara opassligt att förfara ungefär på samma sätt. År 1546 lät han en prest, åt hvilken han förunnade ett gäll, skänka åt sig en gård i Masku, som årligen afkastade i ränta 3 pund råg och 1 pund vårsäde, samt förordnade att fogden skulle låta skrifva godset i konungens jordebok och förse det med åbo [2]). Ett kungligt bref af den 22 November 1558 innehåller att som Severin Nilsson till sin olycka råkat afdagataga konungens trotjenare Jöns Eriksson och derföre blifvit dömd under svärdet, hvarifrån han dock blifvit benådad, och då konungen redan betalt hälften af de böter, hvilka han bordt erlägga, samt lofvat att jemväl betala den andra hälften, hade Nilsson af tacksamhet upplåtit åt konungen och hans lifsarfvingar sitt möderne arf, en gård i Wirmo och en annan i Sagu [3]).

Uti två under åren 1553 och 1554 upprättade längder öfver konungens arf och eghit säges att godsen blifvit förökade genom Koivisto egendom i Ulfsby och ett hemman i Wirmo, skänkta af en enka, ett hemman i Masku, föräradt af en prest i Raumo, samt ett torp i Halikko, som bönderna tillvällat sig, äfvensom tretton kloster- och andra kyrkliga gods i Wiborgs län, som en skrifvare och några andra slagit under sig. Samtidigt hade ifrågavarande gods dessutom blifvit förökade genom två hemman i Töfsala, erhållna genom byte mot en stadsgård i Åbo och 150 mark, ett hemman i Marie, som kommit under konungen mot vederlag från kyrkotionde,

---

1) Grönblad, I: 211; ib. I: 261.
2) Arvidsson, VII: 182.
3) Arvidsson, X: 3.

ett hemman i samma socken, som efter att hafva lydt under domkyrkan fallit i ödesmål och icke afkastade mer än en sida fläsk, två hemman i Lojmijoki, som en borgare Karvatasku gifvit åt konungen i utbyte mot ett prebende gods, ett gods i Bjerno, som nunnorna i Nådendal köpt och skänkt åt konungen, och ett gods i Wederlaks erhållet genom byte mot en stengård i Åbo [1]). För att visa att ett dylikt förfarande såsom traditionelt icke heller senare kommit alldeles i glömska, bör tilläggas, att jemväl konung Sigismund fått för visade tjenster af en man genom gåfvobref emottaga ett gods i Wirmo [2]). Det var först under Karl IX, som andra grundsatser gjorde sig gällande i stränga och bestämda ordalag. Man hade erfarit att prester, skrifvare och fogdar hade slagit under sig åtskilliga skattehemman. Enligt Björneborgs riksdagsbeslut borde dessa på ting hembjudas åt laga bördemän, och framdeles skulle det vara samteliga tjenstemän förbjudet att handla med bönderna om deras jord och egendom.

Allt hvad Gustaf I i förestående måtto ville betrakta såsom sitt arf och eghit förvexlades småningom med de egentliga statsdomänerna, och all skilnad dem emellan upphörde, då de Gustavianska godsen vid Karl XI:s reduktion förklarades icke vara annat än ordinär statsjord [3]). Denna konung, som mera tänkte på sitt indelningsverk än dynastins enskilda intressen, använde dessa gods, liksom andra disponibla fastigheter, för att förstärka samma indelningsverk.

---

1) St. Ark. n:ris 42 och 36.
2) Arvidsson, VII: 384.
3) Jfr K. Br. till Red. komm. 19 Sept. 1693, åber. arb. af Botin, II: 199.

Vidkommande statens domäner eller kungs- och afvelsgårdarne hafva vi redan funnit, huru mycket reduktionen af de andeligas fastigheter inbringat jord, som kunnat användas till deras förökande. Gustaf I:s stränga räfst emot alla dåliga jordbrukare, som ödelagt fosterlandets jord, sakfall och många andra förvärfstitlar hafva utan tvifvel äfven betjenat samma ändamål. Under de sista fem åren af sin lefnad utvecklade konungen i tilltagande grad ett synnerligt nit för att åstadkomma nya afvelsgårdar, företrädesvis uti östra delen af Finland, der bland annat äfven ödemarkerna skulle derföre uppodlas. Uti en skrifvelse af år 1556 upprepar han sin redan tidigare uttalade önskan att afvelsgårdar skulle inrättas allestädes i landet, helst en i hvar socken, och att platser för dem öfver allt skulle sökas [1]).

Vi äro icke i tillfälle, och det har icke heller varit vår afsigt att här meddela en fullständig förteckning öfver alla till denna klass hörande fastigheter, men vi kunna dock icke underlåta att derom anteckna några fakta såsom bevis, huru stort deras antal då var i jemnförelse med deras fåtalighet i våra dagar. De hafva blifvit dragna ifrån sin nu ifrågavarande jordnatur företrädesvis genom Karl XI:s indelningsverk, och dernäst, andra dispositioner oberäknade, genom försäljningar och förpantningar till följd af financielt trångmål. Ehuru Karl XI:s reduktion var nog sträng och genomgripande, så hafva likväl åtskilliga lägenheter af sistnämnda slag bland annat blifvit träffade af en sådan reduktion, hvars moderation uttryckligen framhölls, att deras innehafvare skulle få sitta odrefne och behålla dem såsom kronolägenheter med vilkor

[1]) Arvidsson, IV: 86.

om rusttjenst eller andra pålagor, hvarefter de genom skatteköp kunnat blifva förvandlade till odal lägenheter.

Jordeboken för 1539 innehåller icke några upplysningar om ifrågavarande gods. Deras förvaltning hade törhända ännu icke ens blifvit fullt ordnad och deras betydenhet kunde före Gustaf I:s reformer just icke vara större än att de uppfylde en ringa del af der anstälda personers nödtorft. Redovisningen för desamma affattades i särskilda räkenskaper, såsom detta ännu långt senare var fallet. Undantagsvis finnes dock i sagde jordebok anmärkt för Wiborgs län, att der fanns Kymmene kronogods, hvars 30 lambönder betalte i ränta 15 tunnor lax, som fångades i Högfors.

En fullständig uppgift öfver antalet af samteliga statsdomäner under Gustaf I:s sista regeringstid finner man uti en år 1557 upprättad summarisk förteckning, som uppgifver huru många af dem blifvit och icke blifvit förlänta åt Hertig Johan [1]). Hela antalet af de förlänta, belägna i Raseborgs- och Åbo län, södra och norra Finland, Åland och Kymmene gårds län, beräknas till 104 gods och 1 torp af konungens arf och eghit samt 13 afvelsgårdar, men de öfriga deremot till 28 kungliga gods och 2 torp samt 14 afvelsgårdar i Tavastehus, Nyslotts, Wiborgs och Borgå län.

De större domänerna voro icke obetydliga possessioner. Jemnlikt räkenskaper för 1582 räknades såsom bihang till Åbo slottsgård sex ladugårdar [2]), och under Borgå kungsgård lydde år 1544 sextio lambönder. Någon tid derefter förekomma i Nyland såsom särskilda afvelsgårdar possessionerna Helsingfors, Esbo, Ekenäs och

---

[1]) St. Ark. n:o 50.
[2]) St. Ark. n:o 1396.

Sjundby samt Laxpojo, som 1559 benämndes Hertig Johans afvelsgård, jemte det åldriga residenset Raseborg.

Upplysande angående alla dessa gods samt deras storlek och förvaltning äro vidare två uti senatsarkivet förvarade „uttag“ på mantalet och löningarne vid Kongl. Majestäts slott och gårdar i Finland med Kexholm för åren 1588 och 1591. Om Åbo slott säges, att sedan afkastningen från slottsegorna och de fem ladugårdarne Runsala, Saaris, Heikkilä, Kuustö och storladugården afdragits, behöfdes för att betäcka alla utgifter ett tillskott från uppbörden i slottslänet af 302 daler 10 öre, 414 tunnor 32½ kappar råg och malt, 115 tunnor ärter och gryn, 112 tunnor hafra, 10 skeppund 8 lispund 8½ ℔. humla, 9 L℔. 3 ℔. smör och 15,664 dagsverken utom andra specificerade mindre betydande artiklar [1]). Sammanlagdt måste förråderna för dagligt bröd hafva varit ansenliga, isynnerhet om Gustaf I:s ordres till skattefogdarne skulle medfört önskad verkan. Han fordrade en afkastning åtta gånger utsädet af råg, nio gånger af korn samt tio gånger af hafra, bönor och ärter, äfvensom att erhålla af hvar ko en kalf och 5 L℔. smör [2]). En annan gång stegrades anspråken till 12 och 10 korntal, medan deremot ladugården fick en nedprutning till en kalf och 4 L℔. smör på hvarje ko [3]).

I förhållande till agrikulturens dåvarande ståndpunkt hyste således konungen förhoppning om en produktion i stor skala, helst stallen på Åbo slotts fem ladugårdar inneslöto år 1588, troligen ända från Gustafs tid 59 hästar och deribland 43 ston för ett respektabelt stuteri, 65

---

[1]) St. Ark. n:ris 344 och 345.
[2]) Arvidsson, IV: 106.
[3]) Arvidsson, IV: 363.

oxar, 10 tjurar, 145 stutar, 307 kor och qvigor, 108 kalfvar och 556 får.

Tavastehus slott med ladugårdarne Ois, Saaris och Hättilä disponerade såsom produktiva ressurser öfver 3 hingstar, 44 ston och fålar, 11 verkhästar, 55 oxar, 9 tjurar, 85 stutar, 136 kor och qvigor, m. m. Från Björneborgs kungsgård med Kumo- och Koivisto ladugårdar beräknades afkastningen år 1588 inalles till 1178 tunnor råg och korn samt för kungsgården ensam till 16 tunnor 8 L℔ smör. Inkomsten öfver driftkostnaden förmäles vara betydlig.

Relativt mindre betydande voro Nyslotts kungsgård med ladugårdarne Sairiala, Putkilaks, Randasalmi och gamla ladugården, Wiborgs slott med Ykspää ladugård, Kexholms slott utan ladugård, Kymmene kungsgård, Helsingfors kungsgård med Viks ladugård, Esbo herregård och Näs kungsgård i Bjerno med ladugård af samma namn. Korsholms kungsgård med en ladugård omnämnes endast i 1591 års förteckning, der den säges hafva afkastat 102 tunnor råg och 5 tunnor smör på 136 kor.

Att dessa förteckningar icke äro fullständiga skönjes bland annat deraf, att uti dem icke finnas omnämnda Liuksiala kungsgård, disponerad jemte 37 hemman för Katarina Månsdotter, och Wexiö gård, som innehades af Johan III:s älskarinna Karin Hansdotter. Uti dem ingå för öfrigt icke heller konungens arf och eghit, hvaraf 24 strögods i egentliga Finland och 6 i Tavastland år 1550 förvaltades under Wessunda gård i Hattula. Lambönderna voro delvis stälda på s. k. halfsäd [1]).

Gustaf I:s hithörande planer hade noga taget ingen annan framgång än att bekräfta åsigten derom, att sta-

[1]) St. Ark. n:ris 18—28.

tens inkomster böra byggas på sjelfständiga medborgares skattebidrag ifrån deras rena inkomst och icke på eget jordbruk. Redan Erik XIV tyckes hafva vunnit någon erfarenhet derom, ty uti ett bref af den 17 Februari 1561 förklarade han, att, som de många afvelsgårdarna ganska ringa nytta och profit gifva, några kronodagsverken, väl behöfliga för att befästa Wiborgs slott, icke borde dragas dit, utan gårdarna antingen besättas med goda lambönder eller brukas blott med legofolk [1]). Johan III var äfven af den åsigt att kungsgårdarne borde utarrenderas, och senare blef detta förverkligadt för de få återstående domäner, som icke blifvit disponerade för andra ändamål.

Frälset och förläningarne intill slutet af Karl IX:s regering.

Vi befinna oss här på ett oändligt fält, hvarom volymer kunde skrifvas, och ett rikt material för utläggning saknas icke heller i våra urkundssamlingar. Skulle saken hafva aflupit dermed, att statens jord och inkomster blifvit förlänade och reducerade allenast i en tur eller omgång, vore ämnet snarare uttömdt, men det var ett idkeligt förlänande och återtagande. Då historikerna tala om ett färre antal periodiskt återkommande reduktioner, så är detta icke fullt exakt. Ända ifrån Unionstiden till Karl XI voro de permanenta, ehuru visserligen icke alla anmärkningsvärdt betydande och allra minst epokgörande. Det har icke varit författarens mening att uti sin framställning omfatta massan af dithörande detaljer, hvilka kunna vara goda nog för andra ändamål, utan allenast

[1]) Arvidsson, X: 13.

att redogöra för hufvudmomenterna i utvecklingen. Han har icke velat fördjupa sig i betraktelser öfver träden för att ej förlora skogen ur sigte, icke heller åstundat att utöfver sammanhangets kraf taga befattning med åtskilliga frågor, som kunde anses höra till ämnet, men icke behöfva omständligare beröras, emedan derom redan blifvit mycket skrifvet, såsom om adelns uppkomst, magt, privilegier, prerogativer o. s. v. Dertill kommer ännu att åtskilliga dithörande stycken närmare sammanknyta sig med den speciela frågan om de olika jordnaturerna, som senare skall särskildt behandlas.

Sålänge förläningsväsendet bibehöll sin ursprungliga karaktär, och förläningstagaren ej gjorde större anspråk på besittningen af länsjorden än våra dagars tjenstemän på de boställen, som de i och för sin befattning innehafva, aflopp allt lugnt och regelbundet. Men såsnart feodala åsigter började göra sig gällande hos de magtegande, och adeln trodde sig representera de egentliga statsmedborgarne, förändrade sig förhållandet. Tillståndet förvärrades och begreppen grumlades ytterligare derigenom, att financiel förlägenhet ofta påkallade förläningar af jord och skatter såsom betalning eller pant för verkliga och sedermera äfven diktade försträckningar, eller ock för verkliga och småningom äfven inbillade eller föregifna stora tjenster åt monarken och samhället. Under inflytelsen af allt detta fingo förläningsbrefven en annan form och verkan. De stäldes ej mer på lifs- eller tjenstetid, utan på behaglig tid, som förläningstagaren ville mäta efter sitt behag, eller ock på obegränsad och perpetuel tid. Det behöfdes emellertid en kamp, som sträckte sig genom tre sekler, för att vara nära det feodala målet, och feodalismen skulle måhända också blifvit färdig, om

icke affärerna, tack vare oförståndet och lättsinnet isynnerhet hos Karl XI:s förmyndare, kommit i så förvirradt skick att all samhällsförvaltning blifvit så godt som omöjlig. Denna konung, först så bekymmerslös, måste gripa verket an och genom en i elfte stunden verkstäld amputation återställa helsan i samhällskroppen.

Då Magnus Ladulås förklarade att allas närvaro på allshärjartingen åstadkom „drögelse" och derföre bestämde att inga andra skulle der inställa sig än de som blifvit särskildt kallade, grundlade han i Sveriges rike den officiela aristokratin och beredde derjemte hierarkin en suverän magt på herredagarne. För att göra båda rivalerna jemnstarka fann han också nödigt att höja den förras glans och betydenhet genom frälserusttjensten. Inom de sålunda öppnade portarne har feodalismen visserligen icke förmått i längden hålla stånd, men underbart är emellertid att se huru snabbt och segerrikt den först inträdde, och huru medeltiden, eljest utmärkt genom en långsam utveckling, i detta afseende motsade sin egen karaktär.

Gustaf I krossade den ena parten och höll den andra tillbaka, men under Johan III, då den verldsliga aristokratin åter fick göra sig mera gällande, fick den tillfälle att helt och hållet träda ur odalmännens stånd och, ehuru tidtals hejdad af en Karl IX m. fl., att upparbeta sina enskilda intressen till den höjdpunkt, hvarpå de befunno sig då Karl XI sjelf öfvertog statsförvaltningen.

Vi skola först egna vår uppmärksamhet åt frågan om frälsemännens antal och besittningar under den tid, då unionsadeln hade förlorat sin magt och den nya adelns vingar ännu icke hade vuxit. Forssell har uti sitt arbete angående Sveriges inre historia framdragit ett värdefullt

material för utredningen af denna fråga. Det fanns då tre väsentligen olika slag af frälsemän, nemligen en högadel, rik, mägtig och hersklysten, en behållen landtadel och en fattig lågadel, hvars representanter icke voro annat än odalbönder, som betalte skatt för sitt hemman i form af personlig tjenst vid dåvarande kavalleri. Angående högadelns förmögenhet erfar man att af tjugutre namngifna ätter hvar och en innehade minst 100 och ända till 992 jordagods. Största antalet gods i enskild mans hand var 660. Den andra klassens tillgångar omfattade vanligen en sätesgård och något eller några tiotal strögods, hvaremot lågadeln eller knaparna vanligen ej egde mer än en eller några få lägenheter, för hvilka skatten betaltes eller åtminstone hade bordt betalas genom rusttjenst.

Högadeln hade sitt säte i Upland och andra centrala delar af riket, hvaremot knaparne isynnerhet anträffades vid rikets yttre gränser, der en slags militärgränsordning hade utbildat sig, och der de i alla fall måste hålla sig förberedda att tåga ut emot förhärjande fiender och hellre lära föredragit en ovilkorlig tjenstgöring för att sålunda icke behöfva bära på en gång två bördor, krigstjenst och skatt. Man kan lätt finna att knaparne voro öfvervägande i Finland, som icke allenast var en aflägsen landsända utan äfven en ständig krigsskådeplats. Här funnos år 1566 icke mer än 1011 frälselägenheter, motsvarande 2,8 procent af landets 35,542 mantal besuttna bönder, medan detta procenttal för Sveriges provinser, Norrland och Dalarne undantagna, uppgått till 15 och ända till 39 procent.

De historiska uppgifterna angående hithörande detaljer äro ej i alla stycken öfverensstämmande, men då nå-

gon vigt för ifrågavarande ändamål icke beror af åtskilliga mindre olikheter, så bör här endast framhållas det generela resultat, som kan dragas ur Forssells undersökningar. I början af 1560 talet funnos i riket inalles 489 rustningsskyldige frälsemän, hvaraf ej mindre än 217 belöpte sig på Finland. Äfven detta bestyrker nyss anmärkta förhållande. På 272 rustande skulle enligt beräkning om frälsets besittningar för 1560 i Sverige hafva belöpt sig 15,565 lägenheter, då deremot 217 rustande uti Finland ej befunnos hafva disponerat öfver mer än 330 lägenheter, till följd hvaraf i medeltal icke mer än en och en half lägenhet kunde beräknas på hvarje rustande. Antagligen beror dock detta låga tal deraf att man icke kände det verkliga förhållandet, och sannolikare är derföre den förenämnda uppgiften af år 1566 om 1011 frälselägenheter. Det vore tänkbart att den år 1562 sanktionerade säterifriheten bidragit till frälsets förökande, men på den korta mellantiden kunde verkan deraf icke vara anmärkningsvärd, uti Finland icke större än i Sverige, der ställningen under samma tid förblef temmeligen stationär.

I öfverensstämmelse med sistnämnda beräkning kan hvarje rustande adelsman i medeltal anses hafva disponerat öfver 4,6 lägenheter. Af dem funnos en som hade att ansvara för tre och sju för två rustningar. Då rustningsskyldigheten denna tid beräknades efter tre hundra markers ränta på hvarje häst, hvilken följakteligen kunde motsvara ända till tiotal hemmansnumror, så är det klart att de nyssnämnda åtta förmögnare frälsemännen innehade betydligare besittningar, att de öfriga i motsatt förhållande voro medellösa och att flertalet af dem ej innehade mer än en possession. Att åtskilliga frälsemän i Finland äf-

ven innehaft uti Sverige gods, som kunnat ingå i beräkningen för rusttjensten, kunde väl endast i ringare mån modifiera förenämnda proportioner. För jemnförelse bör härjemte antecknas att uti Sverige funnos fem adelsmän, som hade att ansvara för 12 till 21, fyra för 7 till 10, tio för 4 till 6, tjugu för 3 och tjuguåtta för 2 rustningar.

Man måste således förutsätta att de finska adelsgodsen varit mycket stora eller hela komplexer af lägenheter, upptagna under en numer, eller ock att de buro full rustning för mindre än det i lag bestämda uppskattningsvärdet. Det senare är mera troligt, helst man finner uttryckeligen bestämdt uti 1562 års rusttjenstkontrakt att de, som egde mindre än 300 markers ränta, likväl voro förbundna att underhålla sin rustning, om de önskade bibehålla sin frälserätt. Ifall tjensten skulle blifvit regelbundet fullgjord, hade bördan deraf uppenbarligen varit tyngre än ordinär skatt, men emedan den vanligen försummades, kunde det vara uträkning att ikläda sig den, och de svagare hade i all händelse den förut omförmälda utsigten att efter förlusten af sin frälserätt blifva såsom „liberi“ i skatteväg lindrigare behandlade.

Efter dessa meddelanden, hvilka kunna belysa flere hithörande frågor, böra vi återupptaga den afbrutna historiska tråden. Vare sig att initiativet till förenämnda åtgärder af Magnus Ladulås utgått från konungen sjelf eller från de hugstora tignarmännen, hvilka i likhet med Europas vasaller icke mera betraktade konungens tjenst såsom en ambatsbefattning eller trälsysla, och som derföre ville vara med vid styret i stället för den föregående tidens underordnade „bryti“ och länsmän, så är det i alla fall klart att man i landet redan då fattat någon smak

för de feodala institutionerna, hvilka åtminstone kyrkans män väl kände, och icke heller försummade att befrämja.

För en vidare utveckling af systemet hade förhållandena under unionstiden stält sig i hög grad gynnsamma. Furstarne voro svaga, helst oenighet herskade mellan furstehusens medlemmar, men de andeliga och verldsliga herrarne kunde åtminstone tidtals vara eniga uti bestyret att utvidga sin magt. De voro uti detta afseende bättre betjenade genom tyska hertigar och Danmarks konungar. Uti Lund, som var ett hufvudsäte för magten och hierarkin i sistnämnda land, lyste de andeliga redan under unionstiden i en katedral och sjutton andra kyrkor [1]), och för adeln, vare sig att den hade tysk eller dansk härkomst, var den feodala ordningen ingalunda misshaglig och icke heller okänd, ty den hade redan gjort så stora framsteg, att lifegenskapen hunnit blifva införd på Seeland, Lolland och några af de mindre öarne [2]).

När det Svenska bondeståndet tid efter annan stälde en inhemsk man på tronen eller åtminstone ville att samhället skulle styras af en inhemsk riksföreståndare, så hände det att en Karl Knutsson Bonde, en Sten eller Svante Sture eller en Engelbrekt Engelbrektsson fick af sina ståndsbröder röna enahanda afund och förföljelse, som drabbade en Karl Martell eller Pipin i egenskap af majores domus för svaga Merovingiska konungar i Frankernas land. Lika lätt som der var det likväl icke att göra den nya ordningen gällande, såsom man kan finna bland annat deraf, att Karl Knutssons vedersakare icke förmådde hindra honom att tre särskilda gånger blifva upplyftad på tronen såsom en folkets man. Sedan de

---

[1]) Styffe, anf. arb. pag. 41.

[2]) Styffe, pag. 5.

magtegandes ränker blifvit genomskådade, blef det en gång uti en flygskrift, som gjorde anspråk på att uttala hvad menigheten i alla Dalarne och hela landet tänkte, förklaradt att Sverige är ett gammalt konungarike och icke något föreståndaredöme eller något prestagäll.

Denna tid förlorade förläningsväsendet i Sverige sin ursprungliga karaktär. Magnus Eriksson hade redan i fjortonde seklet varit en kastboll uti de herskande partiernas händer, hvilkas magtlystnad blifvit ökad under hans minderårighet. Han hade icke betalt en gäld till påfven och blef derföre bannlyst, och han hade dessutom emot de andeliga begått ett större brott, som väl ej angafs, men torde hafva blifvit betraktadt såsom hans största synd, han hade i sitt förslag till allmän landslag vågat sätta i fråga en oinskränkt testamentsfrihet till förmån för kyrkan.

De verldsliga stormännen åter, hvilka icke kunnat alla blifva i lika grad delaktiga af konungens ynnest, mötte honom med väpnad hand, satte honom i fängelse och förskaffade sig snart en ny statschef uti Albrecht af Mecklenburg, som kunde förutsättas vara deras innersta önskningar mera bevågen. Denna furste var dock främst förbunden att ihågkomma med förläningar sina tyska medhjelpare och gunstlingar, och då detta misshagade de inhemska stormännen, hjelpte konungen sig från slik förlägenhet genom att lägga magten i händerna på riksrådet, hvari riksdrotset, den namnkunnige Bo Jonsson Grip blef den mägtigaste ledaren. Då funnos redan bestående skatter, och konungen behöfde icke inskränka sin frikostighet till allenast gods och gårdar. Han gaf af hvardera, mindre för att aflöna dem som arbetade i riksens värf, än för att belöna dem som förskaffat honom tronen eller till-

läto honom att bibehålla den, eller ock, hvad än värre är, för att betala den gäld han i sammanhang dermed åsamkat sig. När tillgångarne blifvit uttömda, återstod för honom intet annat än att begära tillbaka af de andeliga och verldsliga herrarne en del af kronans förra gods. Han önskade sålunda genomföra den reduktion, som bär hans namn, men kyrkan bannlyste honom och stormännen bragte unionen i Kalmar till stånd.

Enligt gammal lag var jordegarens rätt i förhållande till hans lambo oinskränkt. Om den förre sålde jorden, var kontraktet med lambon brutet, ty det sades: „illt är vid eganden dela“. Ehuru konungens myndighet öfver sina förläningstagare i vissa afseenden hade en annan natur, så var den enligt Konungabalken i hufvudsaken lika fullkomlig, men faktiskt var han nu kommen i det läge att han förlorade sin tron, om han ville göra bruk af sin rätt. Den omständigheten att förläningarne, åtminstone några af dem, voro gifna som panter för lån, ökade styrkan af länsinnehafvarenas opposition.

Emot alla beräkningar hade emellertid drottning Margareta nog kraft att i vissa delar utföra Albrechts plan. Herredagen i Nyköping beslöt år 1396 att indraga till kronan de af Albrecht bortgifna godsen, så att icke ens de fordringar skulle honoreras, för hvilka införseln blifvit gifven, emedan dessa allaredan ansågos hafva blifvit pantinnehafvarena godtgjorda genom godsens inkomster. Derjemte blef frälsefrihet frånkänd de skattelägenheter, som genom köp eller pantsättning kommit i frälsemännens händer.

Detta beslut verkställdes, såsom det tyckes, på fullt allvar. Våra häfder förtälja derom att vid ett räfsteting den 7 Mars 1405, angående sexton frälsegods i Ingo,

Lojo och Karis, nämnden efter ransakan och ed dömde dem igen under skatt till kronan [1]). På samma sätt reducerades enligt dom den 18 Mars samma år åtskilliga gods i Sagu [2]). Den största svårigheten egde rum beträffande den mägtige Grips förläningar, hvilka utom en mängd besittningar i Sverige sluteligen omfattade hela Finland och dess statsinkomster. Exekutorerne af hans testamente, som varit synnerligen verksamma för Margaretas och Eriks af Pommern inkallande och derföre kunde påräkna större bevågenhet, blefvo dock redan före herredagen i Nyköping år 1388 tvungna till en sådan förlikning och förklaring, att de ville blifva drottningen trogna och afstå sterbhusets alla rättigheter till hus, fastigheter, land och panter i Åbo, Tavastehus, Raseborgs, Nylands och Korsholms län, Åland och Helsingland, halfva Kopparberget och Dalarne jemte jernverken samt Östergötland med köpstäderna m. m., men att sterbhuset deremot skulle få behålla Wiborgs- och Nyköpings län, Westmanland, halfva Dalarne, halfva Kopparberget och halfva Jernberget [3]).

Allt detta gagnade föga, ty Margareta och Erik bragte länen i hårda och egennyttiga danska fogdars händer, och omstörtningarne fortsattes tills Gustaf I sluteligen satte för dem en gräns. Den ena fördes till och den andra ifrån styrelsen; den ena gången gälde det en riksföreståndare och den andra en monark. Folket beväpnade sig tidtals och herrarne likaledes, den ena kämpade mot förtryck och den andra för sin enskilda fördel eller för att tillfredsställa sin afund. I ett afseende iakt-

[1]) Grönblad, I: 31.
[2]) Grönblad, I: 33.
[3]) Grönblad, I: 14.

togo de suveräna stormännen en viss återhållsamhet; de funno att alla tillgångar ej kunde tagas i anspråk för deras egen räkning och att någonting borde lemnas qvar för den, som bar konungamanteln. Om kortsyntheten hos Karl XI:s förmyndare hade varit af dem känd, skulle de sannolikt funnit sin förvaltning vara förträfflig.

Häfderna hafva förvarat från åren 1485 och 1497 två förteckningar öfver de slott och län, som borde stå under konungens egen fatabur, tjena till hans bords uppehälle och besättas med hans fogdar och befallningsmän. Till dem hörde i Finland Åbo slott och län, Tavastehus län och Satakunda. Om de öfriga säges att de plägade gå i förläning. Uti den senare förteckningen tillkommo Korsholms-, Raseborgs- och Kastelholms län, om hvilka likväl den reservation tillägges att de nyligen kommit under konungens fatabur, ehuru de plägat vara förlänade. Detta kunde ju vara nog för en konung, som var befriad från regeringsbekymren och officielt hänvisad till bordets omsorger såsom de enda.

I detta liksom i andra afseenden fanns dock ingen bestående ordning. Det var ett ständigt förlänande, återtagande eller utbyte af förläningar, allt efter som magtens vågskålar oskillerade. Såsom bevis derom må några exempel anföras. Medan Sten Sture den äldre var riksföreståndare, innehade bröderna Erik, Laurens och Iwar Tott såsom län under unionen hela Finland och Gotland, på hvilken sistnämnda ö brodren Iwar idkade sjöröfveri såsom en efter tidens sed oskyldig näring. Deras magt var föga mindre än suverän och Iwar fick den i sin hand efter de andras död. Flere bemedlingar bragte saken derhän, att han för sin brorsons räkning skulle få behålla Raseborg, men afträda de öfriga finska länen. Sedan han med af-

sigt att störta riksföreståndaren tillstält ett upplopp i Stockholm och klagomålen öfver hans sjöröfveri tilltagit, blef han med vapenmagt genom Knut Posse fördrifven från Raseborg och sluteligen äfven från Gotland.

Någon tid derefter kom turen att få och förlora förläningar till riksföreståndaren sjelf. Häfderna berömma hans förvaltning och folket gjorde det redan då, men de höge herrarne kunde icke längre lida sin jemnlike vid statsrodret, utan stälde sin danska patron konung Hans såsom verkligt styrande i spetsen för ärenderna, ehuru han tidtals ansågs sakna sina sinnens fulla bruk. Sedan Sten Sture, som kunnat blifva en farlig motståndare, blifvit af konungen öfverhopad med förläningar uti Sverige och Finland, ålades honom först att erkänna förläningarne vara gifna på lifstid [1]), sedan att för dem i Finland årligen betala åt konung Hans 2000 mark [2]) och sluteligen att utbyta Åbo, Wiborg och Nyslott med dertill hörande län emot visst vederlag i Sverige [3]).

För nöjet att bära namn af svensk monark hade samma konung Hans förbundit sig att gifva embeten, slott och förläningar allenast åt infödda män, och att framför adeln aldrig höja upp någon af låg börd, jemte det han uttryckeligen medgaf åt de andeliga och verldsliga herrarne till och med rättighet att stänga sina slottsportar för sjelfva konungen. Förut hade Kristian I år 1457 förbundit sig att icke köpa eller panta något frälsegods under kronan, ty detta kunde förnedra ridderskapet samt framkalla ovilja och tvedrägt, och som detta förbehåll, ifall man tager det efter orden, tyckes hafva varit all-

---

[1]) Grönblad, I: 94.
[2]) Grönblad, I: 108.
[3]) Grönblad, I: 112 och 109.

deles öfverflödigt, måste man förutsätta att det, som egenteligen åsyftades, var att hindra konungen att återkalla en gång gifna förläningar. Sedan Hans efter fjorton år lyckats att få emottaga äfven styrelsen och bland annat på nyssnämndt sätt spekulerat på Stures förläningar, ledsnade han sluteligen vid sin ställning och erbjöd sig att emot en årlig hedersbetygelse af 13,000 mark afstå hela herrligheten, men den nominela konungavärdighetens bibehållande tyckes hafva bättre öfverensstämt med vederbörandes planer och saken slutades så, att afskedet vägrades och den begärda summan beviljades för konungens uppehälle.

Uti feodala länder utplånades småningom skilnaden emellan vasallernas länsjord och deras allodier, men här i norden verkade den ständiga rifningen angående lägenheternas natur att sådant icke kunde ske. Man reducerade ständigt eller försökte att göra det, och enhvar måste vara beredd att vika ifrån en jord, hvars besittning han ej innehade på hållbar grund. Förläningstagarne voro ej in bona fide, hvarföre de på mångahanda sätt sökte att kringå lagen för att befästa sin prekära ställning. Då Karl Knutsson måste vika för Kristian I, som derföre tröstade honom med stora förläningar, användes ganska sökta medel för att göra dem oåterkalleliga. Såvida Karl Knutsson i egenskap af riksföreståndare, sades det, haft mera utgifter än inkomster, finge förläningarne ej återkallas förrän han eller hans rättsinnehafvare blifvit godtgjorda med 20,000 mark, hvilken summa sedermera för större säkerhets skull förhöjdes till 40,000 mark [1]).

Icke mindre än det verldsliga frälset bidrog det an-

[1]) Forssell, I: 11.

deliga till att nedrifva samhället. Det hade förvärfvat sig en stor förmögenhet i jord, mera genom testamenten än genom förläningar, och då Karl Knutsson, för att afhjelpa den finansbrist som de kyrkliga lägenheternas skattefrihet vållade, år 1454 ville med dem anställa en räfst, genom hvilken den jord skulle reduceras, som emot borgerliga lagens stadganden blifvit åt kyrkan testamenterad, så visade ståndet sig hafva magt att fördrifva konungen. Erkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstjerna, som erkände det vara oförenligt med sin ställning och värdighet att genom lönmord skaffa honom undan, fann likväl för kyrkans välfärd nödigt att missbruka ett Karl Knutssons förtroende så att han, i stället för att försvara riket, genom ett uppror bragte det i fiendens händer. Senare hände det att biskop Hemming Gad, som varit Svante Stures råd och hjelp, derföre blef bannlyst, och att han sålunda tillrättavisad och aflägsnad från sin biskopsstol sluteligen sällade sig till Kristian II. Det lyckades icke klereciet att få till riksföreståndare Erik Trolle i stället för Sten Sture den yngre, men väl att genom ränker få Gustaf I:s ihärdigaste motståndare Gustaf Trolle upphöjd till erkebiskopsstolen.

Den sista akten i detta sorgliga drama var blodbadet i Stockholm, hvarföre skulden törhända faller lika tungt på Gustaf Trolle som på Kristian II. Denna blodhund — så kallade honom Gustaf I — har visserligen icke gjort sig förtjent af sympatier i Sverige och Finland, men erkännas bör dock att hans nppträdande innebär en reaktion emot de på feodal grund bygda ränker, som då började göra sig gällande här i norden. Han jagades bort äfven från Danmarks tron, ty han fann icke nåd inför detta lands stormän, hvilkas missbruk han ville stäfja. Men

han åtnjuter hos sitt lands opartiska häfdatecknare såsom styresman ett bättre anseende, om också icke jemngodt med det, som hos oss blifvit tillerkändt Karl IX, hvars handlingar äro föga mindre blodbestänkta. För den enas och den andras dåd bära tiderna mer än individerna skulden. Man återfinner öfver allt enahanda slut på olycksdigra samhällsförhållanden, men märkeligt är att straffdomarne på skilda ställen kommit från väsentligen olika håll, från samhällets spets eller från dess vanvårdade lägsta lager.

Sedan det förtryck, som feodalismen grundlagt i Frankrike, nått en olidelig höjd, var det den råa massans förtviflan, som under 1789 års revolution anstälde räfsten och dikterade de gräsligaste domar emot förtryckarena och deras medbrottsling konungamagten. Här i norden har det deremot varit konungarna som utfört samma värf, icke så vildt och icke på en gång, utan i flere repriser allt efter som sakerna börjat få en skef rigtning. Denna olikhet måste anses hafva sin grund deri, att härstädes dock alltid funnits qvar ett sjelfständigare och mera pålitligt odalmannastånd, som hållit luften mera ren, och hvarpå regenterna under kritiska tider kunnat stödja sig, då de i feodala länder deremot såsom enda tillflygt gjort gemensam sak med de privilegierade klasserna, hvilka uti samhället icke haft någon naturlig motvigt, som kunnat hindra deras fall och korruption.

Gustaf I hade icke tid att i alla stycken reglera frågan om adelns besittningar och icke heller tillfälle att minska dem. Han måste tvertom, för att vinna medhåll för sin reduktion af de andeliges tillgångar, i någon mån medverka till de förras förökande genom den redan omnämnda rättigheten, som adeln erhöll, att ifrån kyrkan vindicera dit förärade adeliga gods. Ståndets vinst

deraf var icke synnerligen stor, ehuru Gustaf sjelf trodde det, då han ångerköpt beskylde adeln att hafva rappat och ryckt åt sig mer än tillbörligt. Då dertill kommer att samma gods, såsom förut blifvit nämndt, senare underkastades en särskild räfst, kan adelns ställning beträffande jordbesittning betraktas hafva under Gustaf I:s och Erik XIV:s regering varit temmeligen oförändrad, sådan vi funnit den på 1560 talet.

I några afseenden var adelns betydenhet väsentligen förändrad och dess materiela vilkor förminskade. De årliga skatterna kommo ej vidare i dess händer utan arbete och tjenst, och som den var mindre villig och förmögen att utföra konungens reformer än djeknar och skrifvare, blef den äfven af sådan orsak mindre delaktig af de publika intraderna. När den påminte konungen om sin högre mission och sitt större berättigande, svarade han att dygd och mandom allena göra adel.

Han meddelade visserligen äfven förläningar på reducerade kyrkogods, tionden och annan kronouppbörd, men sällan utan att någon sysla eller verklig tjenst påkallade sådan vedergällning, och kontroll saknades icke för vilkorens fullgörande. Då hans förläningstagare knotade, erinrade han om deras oförstånd att ej inse „huru vi äro kronans slott och län mägtige att förläna dig eller andra och igen taga när oss synes.“ Han besvärades icke heller af konsiderationer och skrupler, då det gälde att ifrån en ovärdig eller misshaglig fogde vederkänna ett län, och han lät hvar och en förstå att han var villig att höra deras klagomål öfver skedd orättvisa och angelägen att skaffa upprättelse deri.

Sålänge han ännu icke hade fått uppbördsväsendet ordnadt, hände det att han gaf län äfven åt en eller an-

nan, som ej gjorde publik tjenst. Detta var en slags entreprenad, som i nödfall måste anlitas, och han såg väl till att betalningen, analog med den förra länsmanstaxan, icke var alltför liten och entreprenörens vinst i förhållande dertill oskäligen stor.

En särskild uppmärksamhet förtjenar frågan om rustningen. Det kunde icke vara Magnus Ladulås' afsigt att genom den på ett förtäckt sätt befria frälsemännen från bördorna af samhällsförvaltningen, utan han ville att de skulle för den kostsamma kavalleritjensten vara frikallade från andra då påbjudna mindre betydande skatter och besvär. Sannolikt ville han icke heller genom denna institution bilda något egentligt landsförsvar, utan framför allt omge sig med en mera lysande kunglig svit, som skulle på nämnda sätt uppmuntras att utan ordinära löneförmåner vara konungen följaktig. Snart kunde idén emellertid få en vidsträcktare tillämpning, så att frälsemän funnos antagna såsom tjenstepligtiga vid konungens aflägsnare slott, för att der bilda en del af landets försvarsstyrka.

Unionstidens anarki tillät adeln att förändra detta förhållande efter sitt enskilda intresse. Den förra sviten blef allrådande, och trodde sannolikt att den uti ifrågavarande afseende fullgjorde alla pligter genom sin personliga statstjenst, ehuru särskild godtgörelse derföre gafs genom förläningar utan måtta. För alla var det en särskild förmån att skyldighetens fullgörande icke var underkastad tillbörlig kontroll och derföre vanligen försummades. För de tillfällen, då en tjenstgöring i krig kunde komma i fråga, saknades bestämning om måttet af den kontingent enhvar borde uppställa efter sina tillgångar. Om annan publik tjenst ansågs böra frikalla från besvä-

ret de förnämligare ståndsmedlemmarnes sätesgårdar, så kunde skyldigheten för lamboskapen åtminstone sättas i fråga, och mången disponerade öfver sådana ända till hundradetal. Det är troligt att en lika godtycklig beräkning blifvit i detta liksom i många andra afseenden tilllämpad, och att den rikare och mägtigare herren kanske icke utrustade flere krigsmän än den fattigare, ifall icke den förre för eget anseendes skull ville öfverflygla den senare.

Gustaf I införde deri en ny ordning, hvars detaljer likväl äro något tvetydiga, emedan uppgifterna icke äro fullt öfverensstämmande med hvarandra, hvilket möjligen beror deraf, att förberedande utkast och förslag blifvit af en del häfdatecknare betraktade såsom definitiva åtgärder i saken. Enligt Forssell, hvars framställning kunnat stödjas på en noggrannare jemnförelse med rusttjenstlängderna, bestod reformen deri, att konungen, efter en preliminär behandling af frågan vid 1525 års riksmöte i Westerås, med rådet bestämde sex rustningar såsom motsvarande 400 marks värde af frälsemännens årliga uppbörd af arfvegods och förläningar, till följd hvaraf en rustning komme att belöpa sig på $66^2/_3$ mark af sådan uppbörd. Derjemte återupplifvades Landslagens bud om vapnesyner, hvilka tyckas hafva blifvit försummade och konungen nu fann synnerligen behöfliga „för allas eder oskicklighets skull med harnesk och värja.“

I sammanhang med det anförda anser Forssel troligt att någon rustning icke beräknades på adelns sätesgårdar, och stöder denna åsigt på ett fragment af adelns svar i frågan till Erik XIV, hvarest det säges: „hvad sätesgårdarne belangar, äro vi, hans kungl. maj:ts trogna adelsmän, på det underdånigste begärande, att vi dem i så-

dana måtto kunde fria njuta, som vi dem af kungl. maj:ts salige herr fader tillförene haft och sammalunda våra förädrar före oss.“ Till stöd för nämnda åsigt kunna flere andra skäl derjemte anföras. Det var knappt möjligt att Gustaf I, året förrän han behöfde adelns hjelp för den kyrkliga reduktionen, velat gå den så nära inpå lifvet, att han tvertemot dess under unionstiden häfdvunna sjelfrådighet skulle fordrat af sina förra högättade ståndsbröder rusttjenst äfven för deras sätesgårdar. Dertill kommer att förenämnda beslut allenast talar om frälsemännens årliga uppbörd, hvilket kunde gälla lamboskapen, men efter språkbruket svårligen kan anses derjemte hafva åsyftat afkastningen ifrån deras egna sätesgårdar. Säterifriheten har ansetts vara ett medgifvande af Erik XIV, men efter sagde uppfattning skulle hans åtgärd i saken hafva inskränkt sig till en bestämning om antalet sätesgårdar, som de af honom inrättade adeliga värdigheterna efter sin grad finge behålla rustningsfria.

För de krig och uppror, som Gustaf hade att möta, behöfde han goda försvarskrafter, och derföre begagnade han sig någon gång äfven af förläningssystemet för att öka sitt kavalleri. Förenämnda beslut innebär också redan att rusttjenst borde utgöras både för arfvegods och förläningar, och som ingen skilnad göres emellan dem, är det sannolikt att hvarderas skyldighet bestämdes efter samma grund. Man finner häri en viss likhet med feodalordningen under medeltiden, ty man vet icke att vasallerna skulle varit förbundna till större försvarsstyrka för sina förläningar än för allodierna. Det vissa är att Gustaf mot slutet af sin regering icke mera hyllade en sådan åsigt, ty det bestämdes år 1559 att förläningstagare borde underhålla en rustning för hvarje 100 marks

ränta, medan 150 mark fingo beräknas på en rustning för arfvegods [1]).

Erik XIV var adeln och sin egen praktlystnad i så måtto mera bevågen, att han skapade de grefliga och friherrliga värdigheterna, men i materielt hänseende gynnade han ståndet just icke mera än fadren. Såsom bevis om motsatsen säges att han inrättade säterifriheten, men på redan anförda skäl kan denna icke betraktas såsom en nyhet. Det säges ock att han mildrade rusttjensten, så att på hvarje ryttare finge beräknas 300 marks ränta, men denna lindring är mera skenbar än verklig. Rusttjensten utgjordes icke efter en måttstock för räntorne, bestämd engång för alla, utan efter uppskattningar, hvilka tid efter annan upprepades, och som det slagna myntet under tiden emellan 1526 och 1562 hade förlorat hälften af sitt värde, så måste detta naturligtvis inverka på beräkningen. Dertill kommer att samma lägenhet med samma ressurser under Eriks tid fick nominelt flere rustningsmarker sig påförda äfven derföre, att flere uppbördsposter, nemligen gästning och fodring och i Finland sannolikt länsmansräntan, hvilka förut icke varit beräknade, dåmera intogos i kalkylen. Såsom bevis i saken kan sluteligen äfven anföras att frälsemännen sjelfva, de som icke blifvit delaktiga af greflig eller friherlig värdighet kanske mer än de öfriga, ännu så sent som 1589 officielt uttalade sin hågkomst derom att Erik blifvit afsatt, emedan han syndat emot adeln genom en „olidelig rosstjenst“ samt velat utrota den gamla stammen och göra sig en ny adel efter sitt sinne [1]).

---

1) Forssell, I: 60.

2) Schmedeman, Just. verk.

Sistnämnda punkt i anklagelsen tyckes åsyfta de nya värdigheterna, men dessa blefvo åtminstone i materielt afseende icke synnerligen gynnade af Erik. Brahe erhöll såsom grefskap Wisingsö socken, Sture Westervik och Gustaf Johansson Bogesund, och till dessa grefskap hörde inalles 113 lamboskap. De utnämnda nio friherrarne fingo inga förläningar.

Ehuru Erik på anförda skäl icke får anses vara upphofsman till säterifriheten, kunde likväl lagens uttryckeliga bud derom begagnas till adelns fördel. Det kunde nemligen hända att till och med de i provinserna bosatta knapar eller mindre bemedlade frälsemän, som egde ett enda hemman, och haft rustning sig påförd, emedan deras lägenhet icke fått gälla såsom egentlig sätesgård, derigenom kommit i tillfälle att undandraga sig all rustningsskyldighet. Uti ett register, upprättadt för åren 1598 och 1599 angående adelns säterier i Halikko och Piikis härader, finnas 105 sådana lägenheter förtecknade, och som vid hvarje af dem uppgifves om egaren sjelf bebor stället eller der håller afvel uppå, så erfar man att 80 lägenheter blifvit betraktade såsom säterier och 25 såsom frälse ladugårdar [1]). Många af dessa egare innehade sannolikt icke några andra lägenheter, för hvilka de voro förbundna att göra rusttjenst. Man finner detta, om man tager i öfvervägande att hela antalet frälselägenheter i Finland, såsom förut blifvit sagdt, belöpte sig år 1566 till 1011 stycken och att icke få af dem innehades af åtta förmögnare adelsmän, hvilka bordt utgöra två eller tre rustningar.

Det kan icke förutsättas att frälsejorden i landet

---

[1]) St. Ark. n:o 1582.

kunnat tillväxa under trettio år i så hög grad, att åttatio säteriegare i Halikko och Piikis härader skulle utom säterierna och ladugårdarne egt något nämnvärdt antal frälse strögods, för hvilka rustning bordt utgöras. Ett sådant resultat torde dock icke hafva varit påtänkt, då säterifriheten sanktionerades, emedan man troligen icke åsyftade mer än att de mäktigare herrar, som i rikets centrala delar hade gods till hundradetal, finge derifrån såsom rustningsfria undantaga de gårdar, hvarpå de sjelfva lefde och vistades.

Under Johan III:s regering började vissa symptomer af Unionstidens vanmagt åter att visa sig. Till följd af fadrens olyckliga testamente var han först någon tid en slags vasall i Finland, såvidt detta var möjligt uti ett rike, der fadren lefvat och verkat samt odalmannaordningen ännu hade någon lifskraft. Sedan han med adelns bistånd bortjagat sin broder från tronen, var han villig att såsom återtjenst uppoffra en betydlig del af sin magt. Han var slösare och blef, efter att hafva uttömt fadrens rika skatter, beroende af alla möjliga inflytelser. Han gaf åt ståndsprivilegierna en uti Skandinaviens samhällsordning förut okänd utsträckning och grundlade det nya skede af förläningar och förpantningar, som varade under ett helt sekel och Karl IX endast förmådde för en kort tid hejda, då han bl. a. genom en räfst i Finland år 1604 ville afskaffa de odugliga hofmän, som under ryttarne och deras friheter sig instungit hade, samt lägga dem för skatt och skuld [1]).

Innan vi gå att göra ett kort utdrag ur denna aristokratis syndaregister, kan det vara godt att kasta en

---

[1]) Waaranen, II: 75.

att här beröra något fullständigare. Uti den första privilegii-urkunden af år 1569 säges att adelns lambönder, som ej voro mer än en mil aflägsna från sätesgårdarne, skulle åtnjuta frihet från alla utskrifningar, om icke högsta nöd annat fordrade. Ifrån denna tid daterar sig adelns anspråk på den s. k. rå- och rörsfriheten, hvilken sluteligen fick gälla så vidsträckt att alla säteriegare fingo under namn af rå- och rörshemman behålla sina inom den s. k. frihetsmilen belägna lägenheter lika skattefria som sjelfva säterierna. Man förmådde uttänja den medgifna friheten från utskrifningar till en generel frihet.

Denna utgång af saken förbereddes och befästades genom förvaltningen och lagskipningen, åt hvilka egenskapen af opartiskhet icke kan tillerkännas. Ehuru 1617 års Ad. Privilegier ingalunda utvidgat adelns nämnda rättighet, då den stadgade uti 43 §, att de hemman, som blifvit förbättrade på säteriernas enskilda egor, icke skulle beräknas i vapnetjensten, så finner man likväl bland annat att styrelsen uti Res. på adelns besvärspunkter af den 12 Nov. 1635 förklarat frälsebönderna inom frihetsmilen hafva olagligen blifvit besvärade med skjutsning och gästning. Uti Björneborgs riksdagsbeslut af år 1602 uttalas också den mening att adelns bönder, som ligga en mil nära sätesgårdarne, borde frikallas från såväl utskrifning som skjutsfärder.

Karl XI uppfattade saken på annat sätt och uttryckte sin mening derom uti särskilda författningar af 1678, 1680 och 1681 [1]). Han stödde sig på en nyare författning, vid hvars tillkomst adeln sannolikt icke ansett sig behöfva för sina egna intressens skull taga en verksammare del.

---

[1]) Se Schmedemans Justitie verk.

Denna författning är Tionde plakatet af år 1638. Emedan den blifvit godkänd af både regent och ständer, ville konungen så mycket hellre att dess bud skulle noggrannt efterlefvas. Uti 2 § deraf säges att säterifriheten, som blifvit missförstådd, tillkommer: 1:o sjelfva sätesgårdarne, som adeln brukat, brukar eller framdeles upptager, såvidt deras afvel och bruk sträcker sig eller de dem upplåtit och arrenderat åt andra; 2:o den byn som säteriet ligger uti och de hemman samma adelsman tillkomma i samma by med deras torp, gamla eller nybygda, så många som inom samma bys rätta egor med rå och rör eller annan boskilnad begripna äro.

Till de omtvistade punkterna hörde äfven frågan om frälsemännens undantagsrättigheter beträffande strögodsen eller det s. k. allmänna frälset och isynnerhet deras skyldigheter i afseende å extra gärder, dagsverken och utskrifningar. Då frälserusttjensten först infördes, blef det naturligtvis icke närmare bestämdt huruvida den samma skulle frikalla de rustande allenast från dåvarande allmänna pålagor eller om friheten skulle sträcka sig äfven till skatterna i framtiden. Rådfrågar man huru Gustaf I uppfattat och anordnat detta förhållande, så finner man att hans anspråk på extra kontributioner, hvarom i det föregående blifvit ordadt, sträckte sig till skattebönder och lambönder, och att de senares börda skulle motsvara hälften af de förras. Detta förhållande ger icke allenast bekräftelse om att säterifriheten redan under hans tid godkändes, utan äfven utredning derom att såväl frälsets som kronans lambönder, af hvilka de senare svårligen kunde hafva blifvit stälda uti en sämre kategori än de förra, väl ej voro helt och hållet frikallade från de extra pålagorna,

men att de likväl deruti borde vara mera förskonade än skattebönderna.

Sådant var det ordinära förhållandet, men då någon bestämd regel derom ej var gällande, kunde många olikheter i beräkningsgrunden förekomma. På flere ställen i Sverige, der frälselamböndernas antal var relativt stort och der det följaktligen var mera betänkligt att förunna dem stora friheter, påfördes dem till och med några poster af då redan befinteliga ordinära skatter, hvartill isynnerhet hörde såväl den ordinära som kungsfodringen, men uti Finland med dess olika skattegrunder och titlar synes detta ej hafva varit fallet. Såsom ofvanföre blifvit framställdt, förekommo här visserligen rokarossi, foderhö och foderhafra m. m., men att dessa skulle blifvit påförda äfven frälselambönderna såsom permanenta utskylder derom hafva vi endast kunnat upptäcka ett ringa spår. Uti Björneborgs riksdags beslut förklaras att den spann säd för två årliga hästar, kallad liber spannen, som adelns bönder i Sverige och Finland erlagt, men hvilken under fejdeåren blifvit här aflagd, borde framdeles utbetalas.

Erik XIV var uti detta afseende mindre undfallande emot adeln, såvida dess lambönder ofta fingo deltaga i gärderna lika med skattebönderna [1]), ett förhållande som också kunnat öka ståndets ovilja emot denna konung. Sedan Johan III derefter medgifvit att dessa lambönder finge allenast i vissa fall och icke ens då utan adelns uttryckeliga samtycke betungas med utskrifning, skjutser och gärder, berodde det visserligen af ståndet att helt och hållet frikalla dem från dessa besvär, men omständigheternas magt hindrade detta i samma mån mera som adelns

[1]) Detaljer härom se Forssel, I: 78.

besittningar tillväxte. Det var nödigt och klokt att tillstädja något, ty annars hade adeln ej kunnat utvidga sina besittningar eller alla källor sinat för erhållande af krigsfolk, extra hjelp m. m. Till följd deraf gjorde sig i allmänhet den regel gällande, att två frälselambönder i frågor om utskrifning, gärder m. m. skulle motsvara en skattebonde.

Liksom Albrecht af Mecklenburg, för att motverka de ruinerande följderna af sin frikostighet, begärte en reduktion af det bortgifna, så fann Johan III äfven nödigt att vidtaga en liktydig åtgärd. Han beordrade, såsom redan nämndt är, den 7 Oktober 1590 en af sina tromän att igenkalla en mängd fastigheter, som skulle kommit i orätta händer, men ett några dagar senare den 16 Oktober dateradt bref [1]) utvisar att reduktionen dock icke uteslutande var rigtad mot brottslig åtkomst, ty kanslikrifvaren Månsson, som troget tjent och fortfarande ville tjena konungen, skulle enligt detta bref få behålla sin gård i Reso. Af ett den 3 Februari 1588 dateradt bref [1]) finner man derjemte, att en mera omfattande reduktion varit redan tidigare af Johan åtminstone påtänkt, ty der säges att han för riksens angelägenheter låtit återkalla tredje delen af alla åt adeln och andra efterlåtna förläningar, men att Klas Bjelke till Wik skulle få behålla all den ränta och förläning han haft af Limingo socken.

Johan III hade knappt upphört att styra riket, då nödvändigheten framkallade nya planer för en reduktion. Uti Sigismunds undervisning för kammarråden af den 29 Juli 1594 [3]) säges att kronan blifvit mycket försnillad i

---

[1]) St. Ark. n:o 129.
[2]) St. Ark., Grönblads exc. (Österbotten).
[3]) Åber. saml. af Instr. för den civila förvaltningen.

ränta och inkomster genom gods och gårdar, förpantade efter Johan III regements begynnelse, och derföre skulle gifvas akt på summan, som en part utlånat hafver, samt på den deremot beräknade uppbörd och ränta, hvaraf man skulle finna hvad de öfver skälig ränta bekommit. En part hafver ock för en föga summa låtit pantsätta sig gods och gårdar, hvilka sig mer än dubbelt inlöst hafva. Några hafva låtit inrymma sig gods och gårdar för deras lön och utspisningar och således låtit qvitta sig blotta årliga skatta, men alla gärder, skjutsfärder och hjelper hafva de haft sig till godo och annat mer, hvarigenom andra bönder blifvit dubbelt betungade och omsider ödeblefna. Derom skulle ransakas af förordnade trogna män, och godsen skulle genast reduceras, om allt var qvitt eller mer, men i annat fall sedan innehafvarena blifvit fullt godtgjorda. För beräkningen borde fem eller sex procents ränta läggas till grund.

Ehuru sålunda icke allenast en mängd gods och gårdar, utan äfven räntor och skatter från privat jord blifvit förlänade och finansernas tillstånd påskyndade reduktionen, tyckes den vidtagna åtgärden icke haft någon egentlig påföljd. Adelns magt var stor och statens förmåga liten att betala den förutsatta lösen.

Då Karl IX öfvertog styrelsen, anstälde han, såsom bekant är, en blodig räfst, hvarigenom ganska många adeliga gods, hvilka dömdes förbrutna för politiska brott, kommo att föröka kronans tillgångar. Deras antal ensamt för Nylands och Tavastehus län jemte Satakunda uppgick till 212, såsom man finner af en redovisning öfver deras förvaltning [1]). Det är möjligt att han äfven var betänkt på

---

[1]) St. Ark. n:o 211.

och kanske ock i mindre skala verkstält någon reduktion i annan form, ty han utfärdade år 1601 en befallning att adeln, som under panträtt sades innehafva en stor del af kronans gods, skulle för undersökning i saken förete sina bref och bevis derom. Men någon mera omfattande reduktion kunde af honom så mycket mindre åsyftas, då han sjelf var tvungen att anlita förläningsväsendet. Såsom exempel derom kan anföras att Hans Hansson till Monikkala, som varit fängslad derföre att han icke åtföljt de upproriske, icke allenast fick behålla sina arfvegods och häradshöfdingeräntan från Österbotten, utan äfven hugnades med förläning af de årliga utlagorne från Orivieni och Urdiala byar af Saaris socken och Sääksmäki härad. Jöran Boije, som förlorat sina tidigare förläningar, blef i stället förlänad med lagmansdömet och räntan från södra Finland, Tavastland och Raseborg. Karin Månsdotter konfirmerades uti alla de gods (Liuksiala kungsgård och 37 hemman), räntor, förläningar och underhåll, som hon af Johan III erhållit [1]).

Uti saken vidtogs emellertid af samma konung en ganska vigtig åtgärd, som gick ut på att stäfja missbruket med förläningarne och, såvidt möjligt var, återföra dem till deras ursprungliga och lagliga form. Han utverkade ett beslut af riksdagen i Norrköping år 1604, som förbjuder konungarne alla donationer och gåfvor af jordagods och grunder, genom hvilka förläningstagarena icke förpligtades att hvarje gång, då någon förändring skedde i regementet, söka stadfästelse på förläningarne hos den konung eller furste, som i regeringen inträdde. Vidare skulle det vara förläningstagare förbju-

---

[1]) Waaranen, I: 75, 177 och 224.

det att sälja eller förpanta dylika gods utan att först hembjuda dem åt konungen eller fursten, och ifall innehafvaren aflider utan manliga arfvingar, borde godsen återgå till kronan, så att likväl dotter, om han efterlefdes af en sådan, skulle bekomma en ärlig brudskatt, men jorden skulle hon icke få behålla, såframt hon icke komme att gifta sig med någon man, hvarmed konungen kunde åtnöjas och på hvilken han ville öfverflytta förläningen. Härpå grundade sig de förläningar, om hvilka urkunderna senare ofta begagnat uttrycken Norrköpings gods eller förläningar på Norrköpings vilkor. Ehuru det ursprungliga länsväsendet knappt är igenkänneligt uti dessa vilkor, var åtgärden likväl reaktionär. Den stränga konungen förmådde icke mer, och snart visade det sig äfven att man i praktiken ganska litet hörsammade hans anspråk och förbehåll.

Förläningarne efter Karl IX:s tid.

Den hämsko, som Karl IX ville sätta på förläningarne, hade just ingen verkan. Efter hans tid utbildade sig missbruket med dem i så kolossala och äfventyrliga dimensioner, att detta arbetes möjliga vidd, likasom planen för det samma, förbjuder oss att vidare tänka på någon slags detaljerad framställning af ämnet. Det kunde vara nog för en särskild skrift att omständligen utlägga, huruledes kostnaderna för trettioåriga kriget under Gustaf II Adolfs tid, förmyndareförvaltningen efter hans död, sorglösheten och den lättsinniga hushållningen under drottning Kristina samt sluteligen den smutsiga och kortsynta egennyttan hos Karl XI:s förmyndare i förökad fart bragte

förläningsväsendet till sådan ytterlighet, att det icke mera återstod att välja emellan andra alternativer än den revolutionära handling, som Karl XI utförde genom sin reduktion, eller en fullständig feodal samhällsordning med en herskande högadel och ett folk i träldom.

Emellan Kristina och Karl XI:s förmyndare stod Karl X såsom en i öknen ropande röst. Kristinas förmyndare kunde ännu åberopa ett verkligt behof, då de beslöto den 5 April 1638 att för tyska krigets skull sälja gods till ett värde af 200,000, och den 15 Maj 1641 ända till 800,000 riksdaler, men äfven denna ursäkt förlorar allt berättigande, då det financiela trångmålet och den förmenta nöden icke kunde återhålla styrelsen att till sina beslut icke foga vilkoret om adelns uteslutande rätt att köpa det, som utbjöds till salu. En större skuld faller dock på Karl XI:s mera raffinerade och hänsynslösa förmyndare. Kristina hade olyckan att få sin plats i tiden emellan dessa två egennyttiga förmyndarekorporationer; såsom en svag qvinna med idéela sträfvanden kunde hon hvarken fatta eller motstå det herskande partiets kalla beräkningar, och hon bör derföre anses vara den minst skyldiga, ehuru hon förlänade mest. Det må erkännas att Gustaf II Adolf sålde och abalienerade mer än Kristinas och troligen äfven mer än Karl XI:s förmyndare, för hvilka sistnämnde så litet återstod att bortgifva, men motiverna för denna konungs handlingar voro ädla.

Ändamålet med vår framställning i saken skall icke blifva annat än att söka åstadkomma en bild, som visar tillståndet i början och slutet af ifrågavarande period och sålunda låter ana våldsamheten af den sista afgörande kampen emellan feodalism och odalrätt, hvilken kan anses hafva fortfarit i sjuttio år.

En förteckning öfver adelns både nya och gamla frälselambönder i Finland, upprättad år 1618 af en bland landets förnämsta länsinnehafvare, häradshöfdingen, lagmannen, fältmarskalken, riksrådet och riksskattmästaren Jesper Mattsson Krus[1]) lemnar en behjelplig vägledning för att bedömma ställningen i början af ifrågavarande period, och resultatet af Karl XI:s reduktion, som kommer att framställas i nästföljande stycke, skall gifva vid handen huru situationen hade förändrat sig vid periodens slut, och då begge faktorerna jemnföras med hvarandra, finner man huru mycket adelns besittningar tillvuxit under mellantiden.

Man erhåller sålunda i saken en nödtorftig utredning, som törhända också kan motsvara ändamålet, men ingalunda får anses vara bygd på exakta siffror eller uppgifter. Detta är en följd af flere omständigheter. Kruses förteckning liknar mera en promemoria än en på noga begränsade kategorier upprättad statistisk urkund; den lemnar ingen upplysning om lägenheternas storlek och tyckes ofta taga en hel by eller ett torp i samma enhetsberäkning som ett hemman. Hvad åter resultatet af reduktionen vidkommer, så förekomma äfven deri enahanda brister, och utan afseende bör icke heller lemnas att reduktionen, huru sträng och genomgripande den än må hafva varit, dock icke obetingadt synes hafva sträckt sig till alla förut förlänade gods. För att precis kunna bestämma huru många och huru stora förläningar under perioden tillkommit, borde man sluteligen äfven veta huru stor del af de i Kruses förteckning upptagna possessio-

[1]) Lagus, Undersökningar om finska adelns gods och ätter. Helsingfors 1860.

nerna varit adelns verkliga odalgods, ty allenast det som derutöfver är borde komma under nämnda jemnförelse.

Resultatet af vår kalkyl har med ledning af sagde förteckning utfallit sålunda, att uti Finland funnos år 1618 inalles 182 säterier och 4,612 frälsehemman. I urkunden äro dessa grupperade länevis, men emedan förläningstagare och säteriegare i många enskilda fall haft besittningar i flere län, så har beträffande dem undantagsvis den metod blifvit iakttagen, att deras samteliga besittningar ingått bland lägenheterna uti det län, hvarest innehafvarne haft sitt hufvudsäte. Med iakttagande af sådan anordning har fördelningen på länen gestaltat sig såsom följer:

	Säterier.	Frälsehemman.
i sydvestra Finland	103.	2,984.
„ Tavastehus län	28.	534.
„ Nylands „	31.	499.
„ Raseborgs „	11.	205.
„ Wiborgs „	9.	358.
af knapar i Kymmenegårds län, som ej innehade mer än hvar sin lägenhet, funnos	—	32.
Summa	182.	4,612.

Angående vissa detaljer innehåller samma förteckning några upplysningar, hvilka icke sakna intresse och derföre förtjena att grupperade under särskilda kategorier här återgifvas.

Sex hemman uppgifvas vara af skattenatur, och torde således böra betraktas såsom frälseskattehemman. Man kan svårligen förutsätta att missbruket med förläningar af skattehemmans räntor skulle under den föregående tiden varit så modererad som sagde uppgift antyder, och

derföre måste man, ifall uppgiften eljest är rigtig och åsyftar den nämnda jordnaturen, draga den slutsats att antingen största delen af de förut förlänade räntorna redan återgått till kronan, eller att förläningstagarena på något sätt åtkommit jemväl egande rätten till jorden.

Vidare erfar man att ett hemman var rent skatte och derföre blifvit „arresteradt“, att sex hemman uppstått af förverkade och derefter förlänta skattehemman, att ett hemman blifvit upptaget af ödesskatter, att 304½ hemman varit pantgods, 76 stycken förlänta på lifstid och 19 blifvit betraktade såsom rå- och rörshemman, att 5 säterier och 276 hemman, som den ena förverkat, blifvit gifna åt den andra, hvilket åtminstone delvis torde hafva afseende på de af Karl IX konfiskerade godsen, att sex hemman frångått en adelig jungfru för lönska läge, att 27 lägenheter varit gifna med uttryckeligt förbehåll om rusttjenst vid adelsfanan eller landsfanan, samt att frälserätten angående 4 säterier, 41¾ hemman och dessutom 3 hela byar var outredd.

Sex hemman innehades af en vaktmästare i Wiborg, som erhållit öfverhetligt löfte om att få köpa dem till frälse. År 1606 hade Henrik Rehbinder fått 166 hemman med rätt att behålla dem intill fredsslutet med Polen. Uti Tavastland funnos 9 hemman, hörande till antalet af dem, hvilka Karl IX den 10 Juni 1606, då han var i krigstrångmål, bortgifvit mot vilkor om laglig, vid vapensyn gillad rustning. För konungens räddning i slaget vid Kirckholm år 1605 hade 47 hemman och hela Elimä fjerding med 17 byar blifvit gifna åt Henrik Wrede.

Vidare äro 25 hemman antecknade såsom revocerade, 24 stycken såsom kasserade vid mönstring och 10 såsom befinteliga i ofrälsemäns händer. Ibland dem, som ville

„hålla sig för frälsemän“, ehuru de icke innehade flere än en till rusttjenst förbunden lägenhet, uppgifvas för Åbo län 41, för Kymmenegårds län 32 och för Wiborgs län 8 man.

Angående de mera betydande frälsekomplexerna kan antecknas att

Johan de la Gardie, friherre till Ekholm, innehade 4 säterier och 124½ hemman;

Jesper Krus 4 säterier, 6 rå- och rörshemman samt 253½ strögodshemman;

Axel Oxenstjerna såsom friherreskap i Kimito, jemlikt K. Br. 5 Febr. 1614, 2 säterier och 171 hemman, af hvilka Arvid Stålarm hade förverkat till kronan begge säterierna och 49 hemman;

Ewert Horns arfvingar 2 säterier och 255 hemman, af hvilka 190⅔ lägenheter erhållits såsom pant för 36,000 daler;

Abraham Lejonhufvud 2 säterier och 23 hemman, af hvilka säteriet i Nousis erhållits såsom friherskap;

Amiral Henrik Wildermans barn 7 säterier och 39 hemman;

Biskopen Erik Sorolainen 1 säteri och 11 hemman mot uttryckeligt vilkor om frälsismannatjenst;

Samuel Cobrand fick år 1613 åt sig konfirmerade 1 säteri och 215 hemman;

Åke Tott 3 säterier och 191½ hemman;

Hans Boije till Wexiö enligt förordnande af Johan III och Karl IX, 2 säterier och 108 hemman;

Arvid Wilderman, Johan III:s trogne kammartjenare, 4 säterier och 110 hemman, af hvilka likväl en del erhållits under Gustaf II Adolfs tid;

Tygmästaren Tisenhult 11 hemman;

Mansick Baranoff af Karl IX förlänade och af Gustaf II Adolf konfirmerade 1 säteri och 153 hemman samt Lifländaren Nasakis af samma konungar gifna och förlänade 61 hemman.

Bland frälsejordegare förekomma dessutom åtskilliga andra, hvilka burit främmande namn såsom Grätthusen, Neurodt, Casurus Baranoff, Hebron, Wittenberg, Kubitz, Krüdener, Golowatz m. fl.

Ehuru det, såsom sagdt blifvit, ej kan komma i fråga att här ingå uti en detaljerad framställning om förläningsväsendet under ifrågavarande period, så blir det likväl nödigt att beröra några dermed sammanhängande frågor, hvilka äro utmärkande för denna tid och belysa intensiteten af den frikostighet som gaf och den åtrå som tog förläningar.

Man hade visserligen ännu icke kommit så långt på länsherlighetens område, att odalmännen, för att erhålla adelns skydd, skulle sjelfmant erbjudit sig att på egen jord blifva dess lambönder (feuda oblata), men långt derifrån var man dock icke aflägsen. Det var för bönderna en ständig lockelse att såsom frälselambönder vinna någon lättnad uti de bördor, hvilka lades på dem såsom skattskyldiga jordegare, och som år för år blefvo tyngre i samma mån som adelns besittningar förökades och skattemännens antal förminskades. Törhända hade frågan erhållit nyssnämnda lösning, om adeln skulle låtit sina underhafvande behålla fördelen af bördans minskning för deras räkning, men adeln begagnade sig vanligen deraf för att på något sätt föröka sina egna intrader, såsom vi snart skola erfara i ett annat sammanhang. Motviljan att gå ifrån odalmannaståndet under frälset var emellertid icke större än att Hertig Karl redan på sin tid ansåg

sig behöfva förstärka den. Uti en redan förut åberopad skrifvelse till allmogen i Savolaks af år 1599 säger han att denna allmoge, likasom på flere andra ställen menige man här i Finland, varit betungad af ett svårt och olagligt borgläger, samt ej mindre derföre än för beskattningar, hvarmed adeln och krigsmännen plågat folket, blifvit förorsakade att försälja eller förpanta under frälset mer eller mindre af sin jord och sina lägenheter, men detta ville hertigen afstyra, jemte det han rubricerade såsom största tjufveri de våldsamheter, hvarigenom adeln och öfriga spekulanter sökte uppnå sagde ändamål. Möjligen voro våldsamheterna under det följande århundradet mindre, men diktan och traktan voro deremot så mycket större.

Den stränghet, hvarmed Karl IX bemötte adeln, utbyttes snart emot en särdeles undfallenhet och bevågenhet emot dess små och stora önskningar. Då allmogen år 1627 klagade öfver odräglig skjutsning och gästning och specielt deröfver, att arrendatorerna af kronoinkomsterna, hvilka ofta voro adelsmän eller åtminstone sökte följa deras exempel, kastade sina hästar till foders hos allmogen och fordrade en skeppa säd för hvarje natt på hvarje häst, om bonden ej strax förmådde betala sina utlagor, så följde derpå icke större tröst och hjelp, än att arrendatorerna förklarades oberättigade att komma manstarkare i häradet än „sjelf annan“ [1]). Då skattebönderna nära ett halft sekel derefter ytterligare begärte att blifva befriade från fogdeskeppan, som frälsefogdarne af dem anammade, blef svaret visserligen att sådant ej var tillåtet,

---

[1]) K. Res. 24 December 1627 §§ 6 och 7.

men någon verksammare åtgärd emot missbruket omtalas icke [1]).

Adeln hade många anspråk emot skattebönderna, och när den år 1649 begärte att få några af dem godkända, erkändes dessa vara skäliga, och tidigare påbud hade också redan åsyftat deras förverkligande, men emedan bönderna voro strängt motvilliga, kunde något annat deri ej tillgöras, utan adeln varnades att *„umgås rätt med sina skattebönder“* [2]).

Det behagade icke adeln att deras förläningar skulle qvarstå i kronans jordeböcker för att der kunna mätas emot det, som kronan kunde hafva i behåll. Påminnelser om deras uteslutande återfinnes redan såväl uti diplomer om grefve- och friherskapen som ock uti handlingarne angående köp- och pantgodsen, hvilkas åtkomst lätt kunde blifva föremål för klander. På 1650 års riksdag framstäldes sluteligen den generela proposition att de landtgods och gårdar, som blifvit af framfarna konungar och jemväl af det då regerande majestätet ridderskapet och adeln till köps förundte och efterlåtne, skulle ifrån jordeböckerna uteslutas, alldenstund det vore kronan mera till besvär än båtnad att der bibehålla dem. I anledning deraf fick rikskammaren ordres att verkställa sådan uteslutning, dock med vilkor att införa godsen bland frälset uti „särdeles“ böcker [3]).

Denna begäran kunde stå i sammanhang dermed, att de tre öfriga stånden en månad dessförinnan den 3 Okt. på bevekande skäl framstält sitt underdåniga förslag om en reduktion, som förkastades. Påståendet ansågs inne-

---

[1]) Res. Allm. Besv. 13 Dec. 1672 § 7.
[2]) Res. Ad. Besv. 29 Mars 1649 § 10.
[3]) Res. Ad. Besv. 10 Nov. 1650 § 9.

bära öfverrumpling och otacksamhet emot ett stånd, som räddat riket och städse bevakat det allmänna bästa [1]). Botin säger härom, att drottningen, långt ifrån att bifalla till reduktionen, hvars nödvändighet var oneklig, bekräftade de under frälseståndet komna krono- och skattehemman ända derhän, att hon förklarade dem för fullt frälse och lät dem ur kronans jordeböcker uteslutas.

Grefvarnes och friherrarnes diplomer innehöllo vanligen att de egde domsrätt inom sina grefve- och friherredömen, men denna fullkomligen feodala institution, motsvarande vasallernas rätt att skipa lag på sina hofting, var af försigtighet åtminstone tills vidare gifven mera till namnet än till gagnet, ty andra bestämningar i diplomerna inskränkte de nämnda herrarnes myndighet i sagde afseende till rättigheten att tillförordna häradshöfdingarne, med bifogad erinran derom att med undersåtarne skulle handlas såsom Sveriges lag medgifver. Såsom vanligt ville man uttyda sagde bestämningar till adelns fördel, och man finner i sjelfva verket att grefvarne och friherrarne någon tid utöfvat en hoftings jurisdiktion, emot hvilken någon appell ej fick ega rum och, hvad värre är, att till och med regeringen funnit detta vara lagenligt. Detta förhållande framgår indirekt ur Res. Ad. Besvär 1 Sept. 1664 § 10, hvarest finnes stadgadt att den jurisdiktion, som grefvarne *„af ålder allt fort förmedelst kungliga privilegier och koncessioner besuttit och utöfvat“* skulle för framtiden inskränkas så att emot domarne finge vädjas.

En särskild uppmärksamhet förtjenar frågan om de åt adeln förlänade skattehemmanens extra ordinära utskylder. Då Gustaf II Adolf försålde dessa hemmans

---

[1]) Botin, II: 173 f.

räntor, innefattade köpen allenast de vissa och permanenta skatterna, hvaremot anspråken på alla tillfälliga pålagor fortfarande voro kronan förbehållna. Men den förmyndareregering, som efterträdde honom i regementet, utsträckte köparenas rätt äfven till de *ovissa* utskylderna, och deraf blefvo förvecklingar af ganska svår beskaffenhet en följd. Förut har redan blifvit framstäldt huruledes dylika hemman, hvilka innehades med frälserätt, hade af skjutser, extra gärder, inqvartering m. m. hälften mindre besvär och tunga än deras förra vederlikar. Denna fördel ville bönderna räkna sig till godo, men deras herrar förstodo att genom ökade pålagor tillvälla sig frukten af sagde lättnader. Då klagomål deröfver anfördes, erhölls ingen rättelse, utan lägenheternas innehafvare blefvo tvertom stälda uti ett ännu mera prekärt beroende. Angående kronohemman, hvilkas räntor blifvit försålda likasom skattehemmanens, förklarades uti Res. Allm. Besv. 27 Nov. 1643 § 1, att en stadig åborätt visserligen skulle blifvit åt innehafvarena förunnad, ifall lägenheterna skulle fortfarande varit bibehållna under kronan, men då kronan dock icke varit hindrad att uppsäga dem, kunde en sådan förmån icke heller frånkännas köparne såsom nya egare. Beträffande åter skattebönderna, som vid riksdagen 1655 hade besvärat sig öfver adelns anspråk på halfparten af de gärder, hvilka bönderna skulle vunnit genom att komma under frälset, så blef klagomålet genom Riksdagsbeslutet den 25 Juni samma år § 18 förkastadt såsom fullkomligen obefogadt, jemte det besväranderna anvisades att betala fullt till kronan, om de icke kunde förlikas i saken med sina husbönder.

Mycket trassel och ofog hade specielt äfven sitt upphof ifrån räntetagarenas anspråk på dagsverken. Ehuru

hvarje skattskyldig blifvit förbunden att till statskassan erlägga dagsverkspenningar, ofta i flere poster, hade kronans gamla rätt ej upphört att för kungs- och ladugårdarnes behof fordra extra dagsverken in natura. De nya räntetagarena gjorde för bebrukningen af sina gods denna börda tyngre än förut, och då klagan anfördes på 1643 års riksdag såväl öfver den odrägliga dagsverkstungan som andra ovanliga skatter och utlagor utöfver det, som allmogen betalt till kronan, fingo skattebönderna uti förenämnda 1643 års resolution såsom tröst endast den förklaring, att de icke skulle få drifvas från sina lägenheter och deras pålagor icke heller ökas, jemte det kronoåboarna, såsom nyss nämndes kändes skyldiga att efter skedd uppsägning afvika ifrån sina lägenheter. Det var emellertid oundvikligt för styrelsen att mera direkt taga befattning med saken för att rätta ofoget, och sedan en Res. af den 19 Mars 1649 erkänt detta samt 5 § af riksdagsbeslutet af år 1650 föreskrifvit att hjelpdagarne för frälseskattebönderna skulle begränsas till ett visst belopp, bestämdes detta belopp till 26 dagsverken, hvilket sedermera uti en Res. af den 31 Maj 1655 befanns vara alltför högt tilltaget och derföre minskades till 18.

Vid den riksdag år 1672, då Karl XI såsom myndig öfvertog styrelsen, kom äfven han i tillfälle att en gång för alla bevisa adeln sin bevågenhet, icke genom stora possessioner utan genom lysande titlar. Adeln anhöll i underdånighet om en ny rangordning. Den sjuttonåriga konungen tog då i öfvervägande att den säkraste borgen för ordning och enighet i samhället vore den höflighet, som enhvar bevisade sin nästa. Ehuru han också för öfrigt ansåg att 1664 års rangordning vore för detta ändamål tillfyllestgörande, ville han likväl efterkomma

adelns uttalade önskan, på sätt han derom bestämde uti en Res. af den 10 December 1672.

Karl XI:s reduktion.

Förut är redan nämndt att en framställning om reduktion redan blifvit under Kristinas regering gjord af de tre ofrälse stånden, och att den blifvit med ovilja emottagen och förkastad. Sedan hon lemnat magten och den mindre medgörliga Karl X emottagit den, erkände ständerna den 25 Juni 1655 att ett missbruk med kronans jord och inkomster egt rum och att den financiela ställningen var svår. Derföre medgafs en *„moderat reduktion“*, som icke skulle få sträcka sig längre tillbaka än till Gustaf II Adolfs dödsdag den 6 November 1632, emedan rättsförhållandena före denna tid ej kunde tillbörligen utredas och irringar således icke heller undvikas, hvartill kom att lagen endast talade om den nästföljande konungens rätt att återkalla förläningar och derföre efter den åsigt i saken, som adeln hyllade, icke kunde anses åsyfta någon reduktion af tidigare bortgifna gods. Efter en sådan plan hade ståndet utsigt att få behålla de betydliga förläningar, som det erhållit under Gustaf II Adolfs tid och redan dessförinnan. Med hänsigt till den lamhet, hvarmed reduktionen utfördes, kom adeln i sjelfva verket att få sina tillgångar förökade, ty den erhöll af förmyndareregeringen mera nya förläningar än den förlorade genom reduktionskollegiets tillgöranden.

För tillfället fann adeln i all händelse rådligast att nedstämma sina anspråk för att rädda hvad räddas kunde, en försigtighet som den strax derefter under förmyndare-

regeringen ej trodde sig vidare behöfva iakttaga. Den kunde nu icke motsätta sig nödvändighetens kraf samt påtryckningen af tre stånd och en kraftfull monark. På gällande lag förmådde den icke bygga sådana anspråk, som den helst skulle velat få godkända. Landslagens bud om hvarje ny konungs rätt att återkalla tidigare förläningar var icke det enda stadgandet i ämnet. Enahanda bestämningar återkomma idkeligen uti våra rättsurkunder äfven från de tider, då man minst tänkte på att efterlefva dem. De finnas upprepade bl. a. i Kalmarerecess af år 1483, Gustaf I:s testamente, en stadga af 1582 och Sigismunds försäkran af 1594. Uti 60 § af 1634 års regeringsform säges derom, att alla beneficia af ifrågavarande beskaffenhet icke må bestå längre än i konungens frånvaro, sjukdom och medan förmynderskapet varar, utan konungen dem senare särdeles bekräftar.

Den officielt stadfästade planen för 1655 års reduktion är följande. Om jordagods efter Gustaf II Adolfs död frångått kronan genom köp, såsom ett medel att kringgå lagen, borde skadan ersättas och liqvid om utgifna medel ske eller kontraktet förklaras ogiltigt. Den som af gunst och nåd fått tillbyta sig något gods, finge behålla så mycket, som motsvarade vederlaget, och resten skulle betraktas såsom donation. Om de förläningar, som blifvit gifna för gjorda tjenster, skulle Majestätet få förfoga efter sitt skön, ifall det utreddes att den föregifna tjensten icke egt rum.

Utöfver de sålunda bestämda gränserna kunde reduktionen äfven omfatta andra gods, der dessa kunde betraktas såsom omistliga för kronan. Till denna kategori borde i Finland hänföras Runsala, Kustö, Hätflä och Wiks ladugårdar, lilla ladugården och Yxpää vid Wiborg, Hanu-

lampeldo och Aholahs vid Nyslott, slottsladugården och lilla ladugården vid Kexholm, Uleå ladugård samt dessutom i gemen alla ladugårdar, som kronan för tiden ännu innehade, vidare kronans urminnes fisken i stora strömmar, akademiers, skolors och hospitalers lägenheter, prestabol samt länsmans- och häradshöfdingeboställen, äfvensom Åland för flottans proviantering o. s. v.

Ifall godsen frångått kronan genom skänk, skulle de återställas utan annan lösen än den för gjorda förbättringar. Derjemte bestämdes att lösen för skatterätt, som adeln köpt af bönderna, skulle återställas, att pantegodsen skulle behörigen utlösas och, då jorden blifvit köpt eller bytt, köpesumman eller vederlaget gifvas tillbaka.

Om det kunde befinnas nödigt att utsträcka reduktionen längre än nu nämndt är, skulle det äfven vara medgifvet att indraga fjerde parten af annan kronojord eller af räntor, som blifvit bortskänkta, men denna s. k. fjerdeparts reduktion finge dock icke omfatta de förläningar, som blifvit bortgifna i stöd af och i öfverensstämmelse med det redan omordade beslutet vid riksdagen i Norrköping år 1604.

Det särskilda reduktionskollegium, som tillsattes för att verkställa indragningen, hade en så lång tillvaro, att det ännu tjenstgjorde under Karl XI:s tid bredvid den af honom tillsatta reduktionskommissionen, men verkningarne af kollegiets tillgöranden voro så ringa, att kronan, såsom redan antyddes, erhöll mindre gods och räntor tillbaka, än den förlorade genom nya förläningar. Äfven Karl X, som dock hade allvar med reduktionen, bidrog till detta resultat på mångahanda sätt. Ena gången utdelade han åt sina krigsmän eller disponerade för andra ändamål hvad reduktionskollegiet återvunnit, och andra gången för-

bjöd han att fortsätta reduktionen af några vissa förläningar. Ehuru styrmanshemmanen på Björkö räknades till „omistandes“ gods, afbröt han likväl en med dem påbörjad reduktion, emedan ön lydde under den estländska baronen Wachtmeisters friherskap, konstitueradt af Kristina år 1651 [1]).

Frikostigare voro emellertid Karl XI:s förmyndare. Sålänge grefven Bonde lefde, förmådde han i någon mån hålla förläningsfloden tillbaka, men efter hans död 1667, då rikskanslern de la Gardie erhöll fria tyglar, koloreradés ställningen med de ljusaste färger, allt befanns vara förträffligt och ingenting hindrade styrelsen att förläna, sälja och förpanta hvad ännu kunde finnas öfrigt. Styrelsens talrika medlemmar täflade om att deruti göra hvarandra inbördes tjenster, och tvärsäkerheten om att statsverket derigenom icke rubbades var så stor, att till och med riksdrotset Pehr Brahe trodde det vara förmånligare att bygga finanserna på tullar och acciser än på bonderäntor, likasom om de förstnämnda redan på hans fattiga, krigiska och af prohibitiva idéer uppfylda tid skulle kunnat vara en betydande inkomstkälla.

I sådant tillstånd befanns riket, då Karl XI emottog styrelsen deraf. Han behöfde åtta år, innan hans planer hunno mogna och komma till utförande. Dervid mötte många svårigheter, men saken utvecklade sig likväl oemotståndligt icke allenast till följd af konungens kraftfulla uppträdande, utan äfven derföre att den fåtaligare högadeln, som slagit under sig största delen af rikets tillgångar, fick röna uti sitt eget stånd af dess öfriga medlemmar en mägtig opposition.

[1]) Svedelius, om reduktionen af adliga gods under Karl X:s och Karl XI:s regeringar, Upsala 1851.

Uti 5 § af det beslut, som angående reduktionen fattades vid 1680 års riksdag [1]), ingå följande hufvudsakliga bestämningar. För att underlätta statsförvaltningen samtyckte äfven adeln att alla grefve- och friherskap, tillkomna före eller efter 1604 års riksdag i Norrköping, vare sig att de blifvit gifna med allodial- eller feodalrätt, skulle indragas och restitueras till kronan med 1681 års räntor och iklāda sig den jordnatur de förut haft. Likaså skulle alla kungs- och ladugårdar, som förr eller senare frångått kronan, reduceras i öfverensstämmelse med 1655 års stadga och återställas likaledes med 1681 års räntor. Vidare skulle från donatarierna genast återgå alla Norrköpingsgods och lifstidsfriheter, som befunnos öfverskjuta sexhundra marks ränta, men förläningar på mindre belopp finge tillgodonjutas under den bestämda tiden, så att likväl alla sådana förläningar på förbjudna orter skulle utan åtskilnad genast indragas.

Ehuru adeln fordrade att få behålla kronogods, som den åtkommit genom köp, bekräftade af konungarne, så medgaf den likväl att aftalen derom finge granskas och pröfvas. Om köpen grundade sig på kontant betalning, begärte adeln rolig besittning, men ifall godsen deremot åtkommits mot försträckning, såsom pension eller såsom lön, skulle liqvid derom ske. I allmänhet borde hvarje bonæ fidei possessor vara betryggad vid sin besittning, tills han derföre erhållit betalning. Vid liqviderna finge ej mer än åtta procent beräknas, och i öfrigt borde alla allodialgods vara frikallade från reduktion.

Beslutets 7:de § bestämmer särskildt om Kexholms län att alla der belägna grefve- och friherskap skulle

[1]) Riksdagsbeslutet, dateradt den 22 November.

genast återkännas under kronan, fast de på annat sätt kunde vara utbytta och fördelta, men hvad derutöfver af adeln innehades vore från reduktion frikalladt. Uti Estland borde de pacta, som med provinsen blifvit upprättade, hållas vid kraft och reduktionen inskränkas till de gods, hvilka konung Erik der förbehållit sig. Liffland skulle deremot underkastas en reduktion, så sträng att undersökningarne borde sträcka sig ända till härmästarens tider samt indragningen omfatta jemväl de biskopliga och erkebiskopliga godsen.

Sedan indragningen på sådan grund blifvit börjad, ville Karl XI vid 1682 års riksdag hafva bestämdt, hvilken kraft och betydelse de gamla och under den föregående tiden föga respekterade stadgandena i 4:de och 5:te kapitlen af Landslagens konungabalk ännu kunde hafva, och i anledning deraf förklarades att konungen fortfarande skulle ega rätt att län läna och återtaga [1]). Konungen hade redan förut fått envåldsmagten erbjuden i sina händer, och då det nu äfven specielt, hvad förläningarne beträffar, uttalades att han innehade den suveräna myndighet, som i förflutna tider varit medgifven åt den i öfriga stycken nog inskränkta kungliga styrelsen, så kunde han förfoga i saken efter eget bästa förstånd. De ofrälse stånden hade visserligen tvekat att godkänna konungens rätt att äfven framdeles bortgifva län, men då adeln, som icke förlorat hoppet att i framtiden ännu blifva dermed ihågkommen, påyrkade detta, och någon fara i detta afseende åtminstone under den närvarande styrelsen ej var för handen, kommo alla stånden att blifva ense om nämnda förklaring.

[1]) K. Maj:ts Råds och Ständernas Förklaring af den 22 November. Jfr Riksd. Beslutet den 3 Jan. 1683 § 5.

Sin envåldsmagt begagnade konungen likväl icke annorlunda, än att åtskilliga vigtigare frågor gjordes till föremål för ständernas öfverläggningar, om också hans mått och steg icke alltid voro fullt öfverensstämmande med resultatet af förhandlingarne. År 1686 medgaf adeln uttryckeligen att reduktionen ej behöfde göras beroende af någon viss terminus a qvo, och samtidigt bestämdes att räntan för det kapital, hvarföre pantgods blifvit gifna, skulle beräknas till fem procent, och ifall räntan från jorden skulle öfverskjuta denna kapitalränta, borde skilnaden observeras såsom amortering på kapitalet. Hvad köpegodsen beträffar, samtyckte konungen att, då köpen skett efter beräkning af 4½ procent, de „oköpta räntorne“ eller med andra ord de extra ordinarie inkomster, hvilka ej vid köpet tagits i beräkning, men sedermera likväl kommit förläningstagarena till godo, skulle ersättas kronan efter samma grund, ehuru det visserligen enligt hans åsigt vore mera skäl att särskildt för dessa räntor lägga tre procent till grund för kalkylen. De tidigare bestämda köpesummorne hade blifvit beräknade till det kapital, som efter tre procent motsvarade de försålda lägenheternas „vissa“ räntor, men senare, då äfven de ovissa räntorne medtogos i beräkningen, ställdes räntefoten på 4½ procent. I åtskilliga fall tyckas dock köparene hafva blifvit i så hög grad gynnade, att de fått lösa lägenheterna med ett kapital, som efter 4½ procent motsvarade allenast de vissa räntorne. I dessa sistnämnda fall hade konungen hellre sett att kapitalet skulle blifvit ånyo beräknadt efter tre procent på de vissa räntorne och de ovissa disponerade efter samma grund för kapitalets amortering [1]).

---

[1]) K. Res. 4 Nov. 1686 (Stjernman).

Ett annat medgifvande af honom var att de oköpta räntorna skulle få liqvideras genom vederlag i annan jord. Under reduktionens fortgång hände det emellertid att åtskilliga bestämningar af nämnda beskaffenhet blefvo modifierade enligt särskilda förordnanden. Bland annat hade konungen bestämt uti en redan före slutet af 1680 års riksdag utfärdad instruktion för reduktionskommissionen att köp- och pantgods, som ej blifvit indragna inom tio år derefter, skulle vara för framtiden derifrån frikallade, men denna preskriptionstid blef sedermera icke tagen i akt.

Till bevis om den ifver, hvarmed reduktionsverket utfördes, tjenar icke allenast den nämnda instruktionens utfärdande, utan äfven en mängd andra snabba mått och steg för ändamålet. Hvad Finland särskildt beträffar, beviljades ett anstånd af sex månader för alla åtgärder i saken, men man hoppades likväl att få reduktionen äfven här slutförd inom utgången af året 1681. I riket voro derföre samtidigt i verksamhet både 1655 års kollegium och den nya kommissionen, som arbetade under ledning af den nitiska Klas Fleming såsom ordförande. Nödig utredning om alla möjliga på deras beslut inverkande förhållanden samlades ur publika och privata källor, och enskilda ledamöter, hörande till dessa korporationer, reste derföre omkring i landsorterne och vidtogo derstädes, utan att städse tillbörligen väga bevisen, åtgärder, hvilka konungen, ehuru äfven han var sträng, sedermera fann sig befogad att förmildra.

Arbetets omfattande natur tillät emellertid icke att i hast slutföra det samma. Kollegiet och kommissionen upplöstes visserligen år 1687, men en ny kommission erhöll då i uppdrag att fortsätta indragningen, och dess verksamhet upphörde icke, förrän Karl XII efter sin faders

död lät afbryta operationerna och till och med erbjöd sig att rätta de vid reduktionen möjligen begångna misstagen.

Föreliggande ämne med dertill hörande detaljer har redan blifvit på ett förtjenstfullt och uttömmande sätt behandladt, först af Botin uti hans bok om svenska hemman och sedermera af Svedelius uti det ofvanföre (pag. 255) anförda arbetet. Sedan några derur hemtade fakta, såvidt de angå Finland, blifvit framstälda, är det författarens mening att uti denna skrift för ytterligare belysning i saken meddela åtskilliga detaljer ur den för Finland särskildt upprättade och uti Statsarkivet förvarade reduktionsjordeboken.

I öfverensstämmelse med beslutet vid 1680 års riksdag träffade reduktionens första slag grefvarne och friherrarne, hvilkas län redan indrogos under loppet af följande år. I hela riket funnos inalles femton grefskap och och tjugusex friherskap. Uppgifterna angående det belopp inkomster eller räntor, som ensamt genom denna indragning återstäldes till kronan, äro icke öfverensstämmande. Efter den mest sannolika kalkylen belöpte de sig till 133,664 daler från grefskapen och 70,352 daler från friherskapen eller till inalles 204,016 daler. Uti dessa poster äro indragningarne i Sverige utom Skåne, Halland och Bohus län beräknade till 76,527 daler och i Finland utom Kexholms län, som sammanförts med Ingermanland, till 57,345 daler, hvaremot återstoden faller på de öfriga delarne af riket.

I Finland funnos vid tiden för indragningen, då förläningarne i Kexholms län medtagas i beräkning:

Grefskaperna.	Deras innehafvare.	Indragna räntor.	
		Daler.	
Wasaborg,	Gustaf Gustafsson, naturlig son till Gustaf II Adolf	13,089.	
Raseborg,	familjen Lejonhufvud	12,108.	
Björneborg,	„ Horn	5,893.	
Kurkijoki (Kronoborg)	„ Oxenstjerna	6,377.	
Jougio (Juuga?)	„ Wittenberg	6,372.	
Sordavala,	„ Baner	5,963.	49,802.
Friherskapen:			
Björkö,	„ Wachtmeister	1,825.	
Kimito och Nynäs,	„ Oxenstjerna	9,583.	
Korpo,	„ Bjelke	3,491.	
Kuopio och Idensalmi,	„ Brahe	3,330.	
Toimijoki (i Åbo och Björneborgs län,	„ Wittenberg	1,841.	
Tohmajärvi,	„ Kagg	2,658.	
Kiides	„ Lillie	2,128.	
Libelitz,	„ Fleming	2,200.	
Kajaana,	„ Brahe	4,442.	31,498.
		Summa	81,300.

De indragne räntorne fördelade sig på rikets olika provinser efter följande i runda tal beräknade förhållande:

	Daler.
På Åbo och Björneborgs län	35,000.
„ Ingermanland	29,000.
„ Skaraborgs län	20,000.
„ Kalmar „	18,000.
„ Skåne	18,000.
„ Halland	13,000.
„ Nylands och Tavastehus län	12,000.
„ Jönköpings „	11,000.

På	Kronobergs län	11,000.
„	Elfsborgs „	8,000.
„	Wiborgs och Nyslotts län	5,000.
„	Österbotten	4,000.
„	Upland	3,000.

o. s. v.

Man finner häraf att i allmänhet de fjermare orterna med undantag af vissa gränsmarker i fiendens närhet voro mera än de närmare disponerade för ifrågavarande ändamål. Detta har kunnat bero af flere orsaker. Uti de centrala provinserna hade redan tidigare uppstått en öfvervägande myckenhet af privata sätesgårdar och skattefria kronolän. Der fanns således för hugade grefvar och friherrar mindre att förtjena, helst den sista skärfven i all händelse icke kunde derifrån bortgifvas. Vid de yttre gränserna kunde åter fiendens närhet verka afskräckande både på förläningstagare och förläningsgifvaren, som för försvarets skull der mindre än annorstädes kunde umbära undersåtare, som voro skyldiga att erlägga skatt, utgöra dagsverken, verkställa skjutser m. m. Under sådant förhållande kan man icke undra deröfver att de grefliga och friherliga förläningarne voro så starkt, som ofvanföre angifna siffror utvisa, representerade i Åbo och Björneborgs samt Nylands och Tavastehus län, hvarest mera odisponerade skatter funnos att tillgå, odlingen och naturen voro mera tilldragande samt läget tillräckligt aflägset för de höga herrarne för att utan kollision med statsstyrelsen ordna sin egen styrelse. Men ressurserna i dessa trakter voro otillräckliga för alla dem som man ville belöna, och då blef det nödigt att utsträcka förläningarne äfven till ödsligare bygder. Det inträffade sålunda bland annat att, sedan den äldre Klas Fleming under tiden för klubbekri-

get förgäfves sökt att på sitt brutala vis bibringa ordning och skick åt sina lansmän i Österbotten, hans ättling fick såsom friherre till Libelitz emottaga missionen att till denna aflägsna landsända sprida civilisationens frukter.

Genom nunämnda indragningar hade icke mer än den första och lättaste delen af reduktionsverket blifvit slutförd, ty det återstod ännu att efter utredning om ganska intraslade förhållanden indraga ett betydligt antal gods och räntor. Genom reduktion af kungsgårdar och andra dermed jemnförliga gods, hvilka åtminstone icke alla hörde till kategorin af grefliga och friherliga förläningar, återfördes till statskassan under de tre första åren en beräknad inkomst i räntor af 6,081 daler för Åbo och Björneborgs län samt 26,436 daler för Nylands och Tavastehus län. En betydande post uti reduktionens konto voro de förläningar, hvilka blifvit rubricerade såsom „pure donationer,“ och medförde åt statsverket en förökad inkomst i räntor af 138,555 daler, hvaraf belöpte sig ett ringare belopp på Nylands och Tavastehus län, nemligen 9,199 daler, men deremot på Åbo och Björneborgs län icke mindre än 54,000 daler och följakteligen mer än en tredje del af hela beloppet af allt hvad under denna titel blef i hela riket indraget.

För bortsålda gods och räntor kunde reduktionssumman under de första åren ännu icke uppdrifvas till högre belopp än 10,038 daler, beräknadt på sistnämnda två län. Detta berodde icke allenast deraf att de possessioner, hvilka fingo betraktas såsom köpgods, icke kunde vara alltför många, då ensamt de lägenheter hänfördes till denna kategori, hvilka frångått kronan emot betalning i verkligt och „fruktbart“ kapital, utan äfven i anmärkningsvärd grad af den omständigheten, att ett stort antal köpe-

gods allaredan hade hunnit komma i andra och tredje hand, samt att liqviderna om lösen för de samma derigenom betydligt försvårades. De förläningar, hvilka varit gifna såsom pensioner eller vedergällning för gjorda tjenster, tyckas under sådant förhållande hafva ingått under titeln pure donationer, och följakteligen hade adelns år 1655 på dem stälda förhoppningar alldeles slagit felt.

Af märkelig beskaffenhet är den reduktion, hvilken öfvergick en mängd lägenheter, som benämndes militie hemman, troligen derföre att någon slags ofullkomligare indelning för militäriskt ändamål redan då varit för dem gällande. Den år 1655 föreskrifna lindrigare s. k. fjerde parts reduktionen hade redan blifvit slutförd på många ställen, och det var således svårt att vidare åtkomma de tre fjerdedelar af gifna förläningar, som adeln på sådan grund fått bibehålla. Svårigheten öfvervanns och möjligheten att upprifva det redan fullbordade bereddes derigenom, att sagda militie hemman förklarades höra till sådana „omistandes“ gods, hvilka lagligen icke fått qvarlemnas i adelns besittning. Man började följaktligen att ibland andra militie hemman ånyo reducera äfven dem, och på detta vis återstäldes under kronan uti berörda två finska län räntor till ett sammanlagdt belopp af 13,228 daler.

Om de indragningar, som verkstäldes före 1687, torde man i allmänhet kunna säga och vitsorda, att de icke allenast voro absolut nödvändiga, utan äfven hade en giltig och rättslig grund, såvidt fel vid verkställigheten icke egt rum. Deremot är ett sådant omdöme i flera afseenden icke berättigadt hvad de senare utförda indragningarne beträffar, ty dervid begagnades stundom en förkastlig advokatyr samt mycket godtycke, och det var icke ens ovan-

ligt att en gång gifna löften och bestämningar blefvo åsidosatta. Om man så dömmer, bör man emellertid icke heller förgäta de mildrande omständigheterna. Samhället hade råkat i ett djupt förfall och kunde icke återupprättas utan genomgripande mått och steg. Reduktionen kunde derföre icke heller undgå att ikläda sig en revolutionär karaktär; för att återställa den gamla odalordningen var det nödvändigt att icke stanna på halfva vägen, och ifall det är sant att de kroniska revolutionerna äro de sämsta, emedan de utminutera smärtan och lidandet i många och små repriser, så måste man vara tacksam för det som skett.

Såsom redan blifvit nämndt, funnos ibland de bortgifna godsen flere, hvilka redan hade genom köp kommit i tredje mans hand. Till denna kategori kunna hänföras tre slag, nemligen förläningar hvilka ursprungligen blifvit gifna såsom fullständiga allodier, vidare s. k. lifsarfvingegods, för hvilka den ordning blifvit bestämd att de såsom en slags beneficier af feodal natur endast skulle vara ärftliga på mans- eller svärdssidan, samt sluteligen Norrköpingsgods, hvilka voro förlänade med enahanda vilkor och sådana ytterligare inskränkningar, som blifvit bestämda på Norrköpings riksdag och ofvanföre finnas angifna.

I öfverensstämmelse med allmän lag och sistnämnda riksdagsbeslut kunde visserligen icke innehafvarena af lifsarfvingegodsen, och än mindre af Norrköpingsgodsen, betraktas såsom deras egare. Det hade således icke heller bordt kunna komma i fråga att de skulle haft någon rätt att öfverlåta dessa gods till andra, och allra minst att göra det utan konungens särskilda bifall. Men en sådan uppfattning af saken var alltför trång för vederbörande, som efter vanligheten tolkade lagen till sin fördel,

och trodde sig ega rätt att umgås med förläningarne såsom med annan sin egendom. Denna åsigt befästades också bland annat derigenom, att Gustaf II Adolf hade gjort ett fruktlöst försök att tillämpa andra grundsatser. Ehuru två af hans påbud, daterade den 12 och 20 November 1612 bestämt om indragning af förläningar, hvilkas senare innehafvare ej sökt konungens bekräftelse om sin besittningsrätt, så lära dessa befallningar just icke medfört några anmärkningsvärda påföljder [1]).

Angående reduktionen af sådana gods bestämdes år 1684 att de nya innehafvarena, som tillhandlat sig dem, skulle såsom ersättning för de samma få af sina hemulsmän uppbära deras halfva värde, beräknadt efter nio procents kapitalisering; men då några liqvider derom ej kunnat tillvägabringas, blef det år 1689 föreskrifvet att godsen skulle indragas utan lösen, sedan innehafvarena i tio års tid efter 1684 fått tillgodonjuta inkomsterna från dem. På denna grund blefvo år 1693 en mängd lägenheter föreslagna att reduceras, motsvarande i ränta 1227 daler för Åbo och Björneborgs län, 396 för Wiborgs och 1749 daler för Nylands län, äfvensom under året 1697 för samma län respektive 1154, 526 och 1867 daler.

Ibland förenämnda gods funnos äfven sådane, som med kunglig „konsens“ kommit i annan mans hand, och som det på Norrköpings riksdag bestämda vilkoret, att godsen ej finge säljas eller förpantas utan att först hembjudas åt konungen, följakteligen blifvit uppfyldt, ryggade man i början tillbaka från att helt summariskt reducera äfven dem. Åt deras innehafvare blef derföre år 1684

---

[1]) Botin, II: 173.

utlofvadt att de skulle få besitta godsen, tills de kunnat blifva för dem godtgjorda af sina hemulsmän, men detta ändrades genom K. Br. den 8 April 1689, som förklarade att både lifsarfvinge- och norrköpingsgods skulle utan lösen afträdas efter tio års besittning, räknadt icke från nyssnämnda år utan från året 1684. Alla dessa s. k. tioårsgods inbringade åt kronan i Åbo län 1860 daler i räntor, i Nylands 4129 och i Wiborgs län 1573 daler.

Derjemte fanns en art af förlänade lägenheter, som benämndes fjorton års gods. Sådana torde icke hafva förekommit i Finland, men nämnas bör likväl att till dem räknades possessioner, hvilka redan före 1632 blifvit konfirmerade såsom allodier, sedan de först varit nyttjade såsom vanliga förläningar. Innehafvare af dessa gods voro tillförsäkrade att fortfarande få besitta dem i fjorton års tid, räknadt från 1680.

Föremål för reduktion voro äfven sådana skattelägenheter, som kommit i adeliga personers händer och nyttjades af dem såsom frälsegods. I stället för att deras reduktion hade enkelt och rättvist kunnat verkställas sålunda att den förra skattskyldigheten återstäldes, ville Karl XI tyda förhållandet derhän att hemmanen genom den usurperade frälsefriheten blifvit förvandlade till län och kunde såsom sådana indragas under kronan, men så strängt ville han dock icke förfara, utan fordrade endast att egare af dylika lägenheter skulle underkasta sig rustning för hans nya kavalleri, der lämpliga rustningstommar annars icke kunde erhållas.

Äfven till åtskilliga förbrutna fastigheter, som tillförene blifvit af kunglig nåd återgifna åt de sakfälda eller deras arfvingar, sträckte sig reduktionen. Till dem hörde isynnerhet en mängd gods, hvilka åtskilliga Sigismunds

anhängare, ehuru dömda att såsom landsförrädare förverka dem, fått behålla till följd af dem år 1604 förunnad amnesti. Karl XI ville äfven här uppspåra en akt af förläning. Sedan godsen en gång blifvit kronan tillhöriga, kunde de icke återställas åt de sakfälde eller deras arfvingar annorlunda än såsom förlänade possessioner af krononatur, och på sådan grund blefvo inalles uti riket 347 lägenheter indragna, men för 122 af dem medgafs likväl någon slags ersättning.

Sluteligen omfattade reduktionen äfven åtskilliga hus och tomter i städerna, hvilka ansågos under föregående tider hafva olagligen frångått kronan såsom donationer, några qvantiteter vederlagsspanmål, som tillförene blifvit under namn af gästning tillagda särskilda prester, troligen såsom en slags taffelpenningar för att begagna ett modernare uttryck, äfvensom flere af de kyrko- och klostergods, hvilka Gustaf I ansåg adeln hafva „rappat“ åt sig. Beträffande dessa sistnämnda gick man således ganska långt tillbaka i tiden, och ehuru en reduktion, såsom ofvanföre blifvit framstäldt (pag. 191) redan förut hade öfvergått samma gods, så fann man likväl nödigt att ännu en gång undersöka dithörande tvetydiga förhållanden. Utväxter på den ursprungliga planen för reduktionen af denna beskaffenhet berodde sannolikt mindre af snikenhet för statskassans räkning än af Karl XI:s okufveliga bemödanden att få sin militära indelning fullständigt organiserad samt åtkomma hela den stora mängd jordlägenheter, som derföre var behöflig uti hvarje landsort.

En med reduktionsverket sammanhängande vigtig åtgärd bestod deri, att alla återstående adeliga gods, hvilka såsom verkligt och gammalt frälse icke underkastades reduktion, skulle uti jordeböckerna särskildt förtecknas.

Derigenom kom den sannskyldige odalfrälsejorden att för framtiden blifva en betryggad egendom, hvarjemte åtgärden medförde den fördel, att åtskilliga skattelägenheter, som under den föregående tiden kommit att olagligen åtnjuta frälsefrihet, blefvo på ett noggrannare och tillförlitligare sätt utgalrade från antalet af frälsegods.

Efter sju års arbete hade kronan genom reduktionen inalles återvunnit i årliga räntor 1,607,024 daler, hvaraf likväl endast 589,645 daler belöpte sig på det gamla Sverige och Finland. Uti sistnämnda summa äro några af de lanskap, hvarest adeln mest riktat sig genom förläningar, representerade i följande ordning:

	Daler.
Åbo och Björneborgs län	109,328.
Upland	84,817.
Nylands och Tavastehus län . . .	68,059.
Skaraborgs „ . . .	48,948.
Linköpings „ . . .	40,850.

o. s. v.

Uti Wiborgs län reducerades endast 16,000 daler i räntor, och uti Österbotten kunde reduktionen, om man förbiser några få och obetydliga förläningar af annan beskaffenhet, icke omfatta mer än grefskapet Wasaborg, som i räntor motsvarade 4442 daler. Härjemte bör anmärkas att uti nämnda summor icke ingå räntorne från 200 hemman i Sverige och 75 mantal i Finland, såvida deras räntor icke befunnits vara i räkenskaperna angifna.

Under derpåföljande tio år hade reduktionen gjort icke obetydliga framsteg. Af reduktions kommissionens år 1697 upprättade general extrakt erfares att reduktionen i dess helhet medfört åt kronan en förökad inkomst i räntor af 1,933,452 daler, oberäknadt icke specificerade rän-

tor från 623 lägenheter, och en till extraktet fogad efterräkning på oafslutade indragningar till ett belopp af 505,816 daler i räntor. Om man ifrån förstnämnda summa afdrager 1,171,242 daler, som motsvara det totala reduktions beloppet för Liffland, Ingermanland med Kexholm, Bremen, Verden, Estland och Pommern, så återstår för Sverige och Finland, Kexholm undantaget, en behållen inkomst af 762,210 daler. Finska andelen af denna återstod fördelar sig på de särskilda landsdelarne på följande sätt:

	Daler.
Åbo och Björneborgs län	116,295.
(dernäst i ordningen hafva 105,751 daler blifvit reducerade i Upland).	
Nylands och Tavastehus län	76,593.
Wiborgs län	21,373.
Österbotten	4,515.
Summa	218,776.

Om man jemnför dessa siffror med dem, som ofvanföre blifvit angifne för slutförda indragningar år 1687, finner man att tillskottet under de följande tio åren belöpt sig för Åbo och Björneborgs län till nära en sextonde del och för Nylands och Tavastehus län till ungefär en åttonde del af 1687 års total summa.

Då vi nu gå att ur reduktionsjordeboken för Finland söka vidare belysning i ämnet, bör främst anmärkas att, ehuru man snart finner att några säkra och exakta resultater derur i ingen händelse kunna dragas, så har det likväl tyckts löna mödan att med ledning af den samma göra några beräkningar och sammanställningar. Denna urkund förråder en stor brådska och har derigenom blifvit ganska oredig. Man finner ofta lägenheter antecknade

såsom reducerade och derefter genom utstrykning återstälda såsom icke reducerade. Ehuru boken är försedd med ett öfvermått af kolumner, hafva likväl hufvudsakliga uppgifter och siffror fått sin plats i marginalen i stället för de kolumner, som varit för dem ämnade o. s. v.

Den första anordningen visar emellertid att man ursprungligen åsyftat en synnerlig noggrannhet och fullständighet. Uti boken finnas särskilda tryckta kolumner för hemman, mantal, 1680 års jordeboksränta, landsstatshemman, militiehemman, köpegods, pantegods, bytesgods, lifstidsdonationer, donationer ad pios usus, kronan behållna hemman, gods possederade utan kungligt bref, kolumner för åskilliga år, hvari då verkstäld reduktion bordt observeras, samt sluteligen en kolumn för den reducerade räntan. Af alla dessa kolumner hafva dock icke flere blifvit begagnade än de, som angå 1680 års jordeboksränta, reduktionerna för 1681 och 1683, och icke ens alltid dessa. Öfriga nödiga uppgifter hafva fått sin plats i marginalen eller en särskild anmärkningskolumn, och beträffande de oreducerade och såsom gammalt frälse bibehållna adeliga possessionerna, så äro de härads- eller socknevis särskildt ganska ofullständigt förtecknade och vanligen blott namngifna.

Angående Österbotten är någon vidare utredning uti ifrågavarande afseende icke behöflig, ty sedan grefskapet Wasaborg blifvit indraget, återstod der just ingenting att reducera. Man finner visserligen af förenämnda slutsummor, att någon ringare reduktion utom grefskapets räntebelopp derstädes kommit till stånd, men möjligt är att den icke ens omfattade några jordlägenheter, utan någon vederlagsspanmål eller annat dylikt. Uti Wiborgs och Nyslotts län bestod frälsejorden väl icke uteslutande af förenämnda der befinteliga grefve- och friherskap, men

några fullständigare upplysningar i saken kunna icke erhållas ur sagde jordebok, och som reduktionen derstädes icke heller erhöll stora dimensioner, kan frågan derom här gerna lemnas å sido, helst detta läns frälsejord skall senare uti denna skrift och i ett annat sammanhang blifva föremål för våra betraktelser.

Af större intresse vore det att uti ifrågavarande afseende vinna en närmare utredning om förhållandena i Nylands och Tavastehus län, men jordeboken rörande dem är tyvärr så ofullständig och provisorisk, att det skulle blifva mera vilseledande än upplysande att derpå söka bygga några bestämda resultater. Vi böra derföre inskränka detaljerna angående detta län till några speciela anmärkningar. Hela antalet af förtecknade hemmans och jordeboks numror för Borgå län uppgår till 2093, och fråga var att ibland dem reducera 587 lägenheter. Särskildt för Perno socken uppgifvas 65 gods såsom ostridigt gammalt frälse. Uti Raseborgs vestra härad hade reduktionen i öfvervägande mån till föremål en myckenhet lägenheter hörande till Lejonhufvuds grefskap.

Uti de socknar, som närmast omgifva Tavastehus, verkställdes eller sattes reduktion i fråga beträffande så många gods, att deras antal i förhållande till dem, hvilka antecknats såsom för kronan behållne, var mycket öfvervägande. Ett betydligare antal lägenheter, uppgifna såsom reducerade, förekomma äfven i jordeboken för Asikkala socken, och angående en mängd donationer i Sysmä finnes anmärkt att fullständig utredning om dem ännu icke kunnat vinnas.

För Åland uppgifves angående de flesta lägenheter att de år 1680 varit kronan behållna, att några voro öde

samt att på öarne funnos inalles 17 lägenheter af gammal frälsenatur.

En något mera fruktbärande undersökning kan endast komma i fråga beträffande Åbo och Björneborgs län, inberäknadt hela Satakunda och med uteslutande af Åland. Sammanräknadt upptager jordeboken för sagde del af landet 9939 sjelfständiga possessioner, och af dem hafva 3734 erhållit plats uti kolumnerna för gods, som skulle blifvit reducerade intill slutet af året 1683, samt 495 erkänts vara af gammal frälsenatur och derföre undgått reduktion. Vid summeringen för dessa tal hafva visserligen åtskilliga misstag kunnat insmyga sig i anseende till bokens orediga beskaffenhet, men dessa äro i alla fall icke af stor betydenhet. Värre är att sjelfva uppgifterna af orsak, som i det följande skall framhållas, icke äro rätt tillförlitliga.

Nedanstående tablå utvisar detaljerna af ställningen Uti den samma äro klereci-lägenheterna och kungsgårdarne inbegripna uti slutsummorne och procentberäkningarne såsom frälse- eller privilegierad jord.

Härad.	Numror, erkända såsom gammalt frälse.	Prestabol.	Kungsgårdar.	Reducerade numror intill 1683.	Summa numror hvilka före reduktionen åtnjutit frälsefrihet.	Summa jordeboks numror.	Före reduktionen procent frälse af hela antalet possessioner.	Efter reduktionen procent frälse af hela antalet possessioner.
Masku	99	8	2	607	716	1553	0,46	0,07
Piikis	114	4	1	325	444	1113	0,40	0,10
Wehmo	60	4	—	922	986	1721	0,58	0,04
Halikko	158	7	—	367	532	1774	0,30	0,09
Nedra Satakunda . . .	21	5	2	679	707	1533	0,46	0,02
Öfra Satakunda öfredels .	32	5	—	576	613	1215	0,50	0,03
Öfre Satakunda nedredels	11	4	—	258	273	1030	0,27	0,15
Summa	495	37	5	3734	4271	9939	0,43	0,05

Man kan åtnöja sig med denna utredning för att bereda sig ett ungefärligt begrepp om ställningen, så mycket detta kan vara nödigt för ifrågavarande ändamål. Man finner deraf att inemot hälften af länets jordlägenheter var frikallad från nästan all skatt och tunga, och att följakteligen den andra hälften hade bördan så mycket tyngre, ehuru den under nämnda tid kunnat vara nog besvärlig för alla. I sjelfva verket inser man att den var ännu vida mera tryckande, om man tager i betraktande, att uti förenämnda kalkyl ingen skilnad blifvit gjord emellan bättre och sämre, större och mindre lägenheter. De relativt största och bästa tillhörde adeln, medan deremot de skattskyldiga böndernas possessioner i flertalet fall voro till omfång och värde ganska obetydliga. Ibland de reducerade godsen finnas flere, hvilkas indragna jordeboksränta angifves ända till 200 daler, då räntorne deremot för de skattskyldiga lägenheter, hvilka antecknats såsom för kronan behållna, gemenligen ej beräknats till mer än 4 eller 5 daler och sällan öfverstigit 10 eller 15 daler.

Det inträffar ganska ofta att ett resultat, då det skall bildas af en stor mängd faktorer, blifver rigtigt, ehuru fel och irringar i detaljerna förekomma, emedan dessa icke sällan verka i olika rigtningar och sålunda neutralisera hvarandra. Det är endast under en sådan förutsättning, som det nu vunna resultatet kan anses motsvara verkligheten, ty man finner lätt att den ifrågavarande jordeboken lider af stora brister. Det är omöjligt ett reduktionsverket redan år 1683 hade framskridit så långt, att det ej skulle återstått i sagde län mer än 495 lägenheter af gammal frälsenatur. Såsom ofvanföre blifvit framställdt, hafva reduktionsmyndigheterna, hvilkas räkenskaper måste anses mera tillförlitliga, angifvit beloppet af

det i samma län intill 1687 reducerade till 109,328 daler, och derefter hade under de följande tio åren derstädes ännu ytterligare blifvit indragna 6,967 daler. Ensam för sig representerar sistnämnda post, efter beräkning i medeltal af 25 daler på hvarje lägenhet, 275 särskilda gods, hvilka följakteligen skulle blifvit ytterligare reducerade emellan 1687 och 1697. Ifall de uti jordeboken observerade reduktionerna verkeligen hade befunnits slutförda redan år 1683, skulle indragningen icke allenast af sistnämnda antal lägenheter, utan äfven af alla dem, som blifvit reducerade emellan åren 1683 och 1687 skett på bekostnad af de 495 possessioner, hvilka uti jordeboken angifvas såsom gammalt frälse, och då skulle föga eller ingen frälsejord kommit att qvarstå i jordeböckerna för kommande tider. Häraf allt måste man draga den slutsats, att jordeboken icke angifver några finala åtgärder, utan allenast innehåller förslag angående de lägenheter, som kunde eller borde underkastas reduktion, hvarom de högre reduktionsmyndigheterna sedermera egde närmare bestämma. Oanmärkt bör sluteligen icke heller lemnas ett förhållande, som verkar att siffertalen i förestående tablå ej äro tillräckligt exakta. Uppgifterna angående de lägenheter, hvilka såsom gammalt frälse ansetts böra bibehålla sin förra frihet, äro mindre fullständiga och upplysande än beträffande de öfriga. De äro efter hvarje socken endast uppräknade eller namngifna, och som det är ganska möjligt att flere possessioner blifvit sammanförda under ett namn, har en sådan komplex följaktligen icke heller i förestående tablå kunnat komma att representera mer än en enda nummer eller enhet.

Ett tillförlitligare besked om de lägenheter, som efter reduktionen fått behålla naturen af gammalt frälse,

kan erhållas ur de vanliga jordeböckerna, af hvilka den för 1698 angående antalet frälselägenheter i förhållande till massan af samteliga sjelfständiga possessioner lemnar följande resultat:

	Antal gamla frälselägenheter.		Antal öfriga lägenheter af alla slag.		Summa frälse.		Summa öfriga lägenheter.	
	Jordeboks numror.	Mantal.	Jordeboks numror.	Mantal.	Jordeboks numror.	Mantal.	Jordeboks numror.	Mantal.
Wehmo härad.								
Gamla frälse lägenheter	54	$47\frac{3}{4}$	—	—	54	$47\frac{3}{4}$		
Skattande „	—	—	29	—	—	—		
Krono	—	—	1325	$1195\frac{1}{12}$	—	—		
Prebenden	—	—	17	$16\frac{1}{2}$	—	—		
Stadgehemman med vissa räntor	—	—	6	$4\frac{1}{2}$	—	—		
„ „ ovissa „	—	—	6	$4\frac{3}{4}$	—	—		
Utjordar	—	—	3	—	—	—	1386	$1220\frac{5}{6}$
Wirmo härad.								
Gammalt frälse	82	$56\frac{3}{4}$	—	—	82	$56\frac{3}{4}$		
Skatte	—	—	907	$843\frac{1}{4}$	—	—		
Prebenden	—	—	54	51	—	—		
Stadgehemman	—	—	2	$1\frac{1}{2}$	—	—		
Stadgeskatter	—	—	28	—	—	—		
Prestgårdar	—	—	5	—	—	—	996	$895\frac{2}{3}$
Masku härad.								
Gammalt frälse	114	$77\frac{1}{6}$	—	—	114	$77\frac{1}{6}$		
Skatte	—	—	$959\frac{1}{3}$	$762\frac{3}{4}$	—	—		
Prebenden	—	—	126	$121\frac{3}{4}$	—	—		
Stadgehemman	—	—	16	$12\frac{3}{4}$	—	—	$1101\frac{1}{3}$	$895\frac{1}{4}$
Piikis härad.								
Gammalt frälse	196	$186\frac{1}{2}$	—	—	196	$186\frac{1}{2}$		
Skatte	—	—	627	$550\frac{2}{3}$	—	—		
Krono-prebenden	—	—	142	$130\frac{2}{3}$	—	—		
Prebenden	—	—	$19\frac{1}{2}$	17	—	—		
Rustöre	—	—	26	$24\frac{1}{2}$	—	—		
Ett distrikt	—	—	53	49	—	—		
Stadgehemman	—	—	11	10	—	—		
Krono-preb. ängar	—	—	3	—	—	—		

Stadgeskatter	—	—	52	—	—	—		
Prestgårdar	—	—	5	—	—	—	938½	781⅛
Halikko härad.								
Gammalt frälse	180	162¾	—	—	180	162¾		
Skatte	—	—	1018	878¾	—	—		
Krono		—	50	47¾	—	—		
Prebenden	—	—	25	25	—	—		
Förbytte (fr. frälse)	—	—	4	4	—	—		
Stadgehemman	—	—	3	2⅓	—	—		
Tre särskilda kronogårdar	—	—	16⅓	14⅙	—	—		
Stadgeängar	—	—	34	—	—	—	1150½	971½
Nedre Satakunda.								
Gammalt frälse	15	10¾	—	—	15	10¾		
Skatte	—	—	1046	791¼	—	—		
Prebenden	—	—	32	24⅚	—	—	1078	816 1/12
Öfra Satakunda Öfredels.								
Gammalt frälse	34	12⅔ ¾	—	—		¾		
Skatte	—	—	1464	852½ ¾	—	—		
Stadgehemman	—	—	2	½ ¾	—	—	1466	853⅓
(Dessutom stadgeräntor 41 daler 8 öre).								
Öfra Satakunda Nedredels.								
Gammalt frälse	3⅚	—	—	—	3⅚	—		
Skatte	—	—	1633	930⅛	—	—		
Kronoprebenden	—	—	64½	9	—	—		
Prestabol	—	—	8	—	—	—	1705½	939⅜
Summa	—	—	—	—	678⅚	554⅜	9821⅙	6378 1/24

Dessutom finnas för Öfra Satakunda både öfredels och nedredels härad här och der uppgifna ganska många frälsetorp, som kunna uppgå till flere tiotal, och hvilka synbarligen icke ingått uti den summariska beräkning för hvarje härad, hvarpå förenämnda tablå är grundad.

Samma tablå utvisar för öfrigt att man visserligen noga åtskilt det adeliga frälset från andra jordnaturer, men att man deremot i ganska hög grad förvexlat de öfriga jordnaturerna med hvarandra. Det är omöjligt att t. ex. i Öfra Satakunda nedredels härad icke skulle funnits lä-

genheter af vanlig kronohemmans natur, och att deremot uti Wehmo härad de flesta lägenheter skulle hört till denna kategori, såvidt de icke haft naturen af verldsligt frälse eller varit disponerade såsom prebenden. Detta bekräftar den af oss redan tidigare uttalade förutsättningen, att man i allmänhet gjorde föga skilnad emellan skattehemman och vanliga kronohemman, en skilnad som först under en senare tid blef fullständigare framhållen. Man tyckes företrädesvis hafva velat sammanföra i en grupp alla sådana lägenheter, som direkte „skattade“ till kronan, och den ena redovisaren kunde låta dem bära namn af skatte- eller skattande och den andra af kronolägenheter.

Det qvantitativa förhållande emellan privilegierad och icke privilegierad jord, som efter slutförd reduktion förefanns, har derefter temmeligen oförändradt bibehållit sig. Angelägen att betrygga sitt indelningsverk och att förekomma sådana störingar, som den föregående tiden haft att uthärda, bestämde Karl XI redan uti Res. Ad. Besv. 23 December 1682 § 10, att adeln icke finge ärfva skattejord i frälse, hvarefter det ytterligare stadgades i Landsh. Instr. af 28 Januari 1687 § 3, att den frälseman, som då egde eller framdeles komme att ega skattehemman, skulle vara förbunden till lika utskylder som en skattebonde. Sedan adeln efter Karl XII:s död återvunnit politisk magt, fick den uti 24 § af 1723 års privilegier såsom en motvägande rättighet erkändt, att Majestätet framdeles icke ville till adelsståndets försvagande köpa eller tillpanta sig, än mindre afhända någrom något fritt och frälst gods, hvarefter begge dessa motsatta bestämningar, hvilka afsett att betrygga på ena sidan statsverket och på den andra adelsståndet, sammanflutit uti 1789 års

Säkerhetsakt, som bestämmer att jordnaturerna skola vara oföränderliga.

Denna nya ordning utesluter emellertid icke förändringar af mindre betydenhet. En orsak dertill kunna vara expropriationer för allmänt nyttiga ändamål och andra åtgärder af enahanda beskaffenhet. Möjligt är äfven att ett medgifvande af Karl XII uti Frdn. den 13 April 1700 återfört under frälset några af de reducerade godsen. Der någon, säges i denna författning, med skäl kan visa att något gods vore honom ifrångånget, egde han, oaktadt hvad dom vore honom öfvergången, sin rätt icke dess mindre åtnjuta samt frihet att söka ändring i det, som vore honom för när skedt [1]).

En dylik påföljd har kunnat uppstå till följd af en åtgärd, vidtagen efter Karl XII:s död af de magtegande i rikets ständer. Frågan gälde en revision af Karl XI:s reduktion. Det är anmärkningsvärdt att adeln, i hvars händer magten då äfven företrädesvis befann sig, icke vidare fann skäl att återgå till den gamla ordningen, utan föredrog att befästa sig i den inskränktare, men lättare försvarade ställning, hvari den blifvit försatt. Den ville derföre icke upprifva reduktionen eller göra några den gamla länstidens grundsatser gällande, utan fordrade hufvudsakligen endast en noggrannare granskning af de brådstörtade liqviderna om de reducerade godsen. På riksdagen 1719 besvärade den sig deröfver, att dess lag- och välfångna egendom i flere fall, emot riksdagsbeslutens rätta mening och innehåll, på hvarjehanda orätta föreställningar blifvit den afhänd och till kronan indragen. I anledning deraf tillsatte ständerna en särskild reduktions-

---

[1]) Botin, II: 191.

och liqvidationskommission, som egde undersöka förhållandet och förhjelpa enhvar till sin rätt, utan att Majestätets rättigheter och rikets nytta skulle blifva på något sätt förnärmade.

Sedan denna kommission inkommit till 1723 års ständer med sitt betänkande, beslöts att utvägar borde beredas för att förnöja dem, hvilka mistat köpegods utan ersättning eller vederlag, eller pantgods utan att återfå försträckt lånesumma, eller ock andra gods, för hvilka betingadt vederlag icke blifvit gifvet, äfvensom dem hvilka förlorat sina besittningar för outredda gravationer, som sedermera befunnits vara obefogade. Deremot finge någon ändring beträffande reduktionen icke sökas för andra än dessa nu nämnda orsaker, på det att såväl rikets undersåtare ,som kronan måtte engång vara säkra om sin egendom och icke alltid blifva nya försök underkastade [1]).

Jemte det kommissionens verksamhet blef sålunda begränsad, anbefalltes den att pröfva alla klagomål, som hörde till dess handläggning och anmältes inom viss tid. Denna preskriptionstid förlängdes flere gånger och utgick sluteligen i April 1740. Alla kommissionens tillgöranden borde underkastas ständernas slutliga pröfning. För liqvidationen fanns en särskild fond anslagen, som var bildad af de ersättningar, som kronan hade emellan 1680 och den 16 Oktober 1723 fått tillgodonjuta såsom bytesbrist i sammanhang med verkstälda byten och regleringar. En närmare undersökning om alla de till ifrågavarande liqvidation hörande detaljer borde kunna ske med önskvärd påföljd, men författaren har icke varit i tillfälle att anställa en sådan. Den kan väl icke hafva stor betydelse

[1]) Res. Ad. Besv. 12 Juli 1731, § 6

för utredningen om jordbesittningen, emedan den i främsta rummet angår pekuniära liqvider, men utan tvifvel skulle derigenom kunna tillvägabringas väsentliga upplysningar angående det mer eller mindre samvetsgranna sätt, hvarpå reduktionsverket utfördes.

Aristokratin efter Karl XI:s tid.

Den reduktion, hvarom nyss varit fråga, återstälde odalordningen i vår nord och satte omsider en gräns för det feodala nit, som frälseståndet utvecklat under tre långa sekler, så ofta tillfälle dertill gafs. Det återstod visserligen ännu åtskilliga säterier och frälsehemman, men dessa voro icke annat än lindrigare beskattade odallägenheter och kunde icke störa den politiska jemnvigten i samhället, allra minst läggas till grund för en länsherrlig samhällsordning. Sedan rättigheten att besitta den sålunda återstående privilegierade jorden blifvit samteliga riksstånden medgifven, såsom detta redan skedde i början af adertonde seklet hvad frälsehemmanen beträffar, hade odalrätten återfått sin fulla ära och betydelse.

Men adeln kunde icke så lätt och alldeles godvilligt se sina förhoppningar felslagna och bemödanden fruktlösa. Den hade under trettioåriga kriget uti vigtiga frågor deltagit såsom skiljedomare mellan Europas stormagter, den hade varit dominerande uti ett stort rike, som omgaf hela Östersjön, den hade också under Karl XII förvånat verlden genom tapperhet och lysande krigsbragder. Odalrättens seger var derföre ännu icke fullt betryggad. Det sätt, på hvilket sistnämnde konung utöfvade sin envåldsmagt, gaf visserligen anledning till att organisera styrelsen

efter ett förnuftigare system, men den konstitutionela ordning, som till följd deraf gjordes gällande, saknade elementer för ett verkligt lif. Utarmadt och sönderslitet genom en af de gräsligaste och mest långvariga krigsperioder, genom tunga skatter och försummad samhällsvård, kunde folket icke bilda en tillräcklig motvigt mot adeln, som ånyo lifvad af Karl XII:s minnen repade mod, drömde om en ny period för Sveriges stormagt och ännu länge förblef så godt som allena styrande. Ehuru man visserligen icke får i allmänhet frånkänna den höga och ädla sträfvanden, så blef dess styrelse dock icke annat än en källa till nya olyckor.

Sverige hade denna gång varit mera aflägset från krigsbulret, men Finland deremot hade haft att utstå den mest förstörande kamp, och derföre var folket här ännu mera vanmägtigt. Olyckan rågades derigenom att krigstidens anarki hade gifvit ny näring åt den förra råheten och korruptionen i förvaltningen. Ställningen var i detta afseende så förtviflad, att landets representanter, då de vid 1723 års riksdag anförde klagomål derom, yttrade „att de icke kunnat vara af fienden hårdare förtryckta än sedermera af dem, som voro satta till deras hägn". Då de kommissioner, som af riksdagen i anledning deraf tillsattes för rättelse i saken, utförde sitt värf, blefvo också i sjelfva verket svåra öfverträdelser och tilltag uppdagade [1]).

Det är svårt att säga om icke det statsskick, som under den s. k. frihetstiden tillämpades, varit mera äfventyrlig än den förut tillämnade feodalismen. Den senare hotade odalrätten, men genom det förra hade allt kunnat

[1]) Jfr Schybergson, bidrag till Finlands inre historia åren 1721—1731, ak. afh., Helsingfors 1875.

förloras. En aristokrati, som icke har en betydande och för framtiden betryggad förmögenhet, är utan tvifvel det sämsta organet för en suverän styrelse. Då Montesquieu karakteriserar de egenskaper hos folken och deras styresmän, på hvilka de särskilda styrelseformerna böra vara bygda, säger han att den aristokratiska staten förutsätter dygd såsom ett nödvändigt vilkor hos den herskande klassen. Magten och medellösheten passa ej rätt tillsammans, ty deraf födes svek och låghet.

Om det varit aristokratins rätta mission att obekymrad för egen utkomst arbeta för den stora massans bildning och förkofran, så har det likväl händt att icke ens den bästa ekonomiska ställning kunnat hindra den att afvika från sin bestämmelse och, med åsidosättande af Montesquieus regel, förderfva både egna och massans intressen. Den feodala adelns historia bär tillräckligt vittne derom, ty man kan icke ens frikalla den från en viss delaktighet uti skulden för den obskurantism och de hämnande lidelser, som försvaga ordningen uti vår tids samhällen. Huru mycket mindre måste man icke under sådant förhållande vänta goda frukter af en styrelse, som befinnes i händerna på en torftigt försörjd adel.

I all händelse måste en herskande aristokrati hafva en betryggad ekonomisk ställning. För detta ändamål rekommenderas vanligen majoratssystemet, men ett sådant har såsom en aristokratisk institution aldrig gält här i norden, ehuru den dermed förknippade förstfödslorätten visserligen blifvit för annan orsaks skull tillämpad på arfsrätten till ringa kronohemman. Då adeln icke hade detta stöd, och genom förenämnda reduktion förlorat största delen af sina besittningar, saknade den nödigt mate-

rielt oberoende för utöfningen af en större och isynnerhet af en suverän magt.

Ringa var den hjelp, som i detta afseende stod adeln till buds genom rättigheten att bilda fideikommisser, ty det som återstod efter reduktionen kunde derigenom visserligen sammanhållas i färre händer, men det var i alla fall otillräckligt för att kunna uppbära en större magtfullkomlighet. För att, såsom det tyckes, gifva adeln någon tröst och hugsvalelse för alla förluster, lät Karl XI inflyta uti 5 § af 1686 års testamentsstadga, att testamentariska förordnanden, gjorda med vilkor, skulle efterlefvas generation efter generation, och att det skulle vara en hvar tillåtet att till sin familjs heder och konservation göra en perpetuel förordning om att barn ej finge dela, förminska eller föryttra det testamenterade. Detta stadgande har så mycket mindre kunnat betjena ett sannskyldigt aristokratiskt intresse, då det rätteligen till och med torde böra betraktas såsom upphäfvet genom 1734 års lag, som visserligen medgifver rätt att göra testamenten med eller utan vilkor, men ingalunda tillstädjer att vilkoren få stå i strid med lagens öfriga bestämningar. Skulle juridiska personer af ifrågavarande art få genom testamenten obetingadt skapas, kunde alla lagens bud om gälds betalning, kredit m. m. göras till döda bokstäfver, och all samhällets jord möjligen upphöra att vara föremål för köp och lånesäkerhet. Detta skulle ej öfverensstämma hvarken med lagens anda eller odalrättens etymologiska betydelse. Ifall det varit lagstiftarens mening att godkänna giltigheten af så betänkliga förord, hade den utan tvifvel icke underlåtit att ikläda sin vilja derom uti en bestämd föreskrift.

Då adeln under nämnda förhållande saknade nödiga

tillgångar och hade att styra ett rike, som utarmadt och betydligen förminskadt ej förmådde betala dess tjenst, såsom de tidigare aristokratiska vanorna fordrade, låter det lätt tänka sig att den skulle söka nya ressurser, hvilka snart upptäcktes utom riket och bestodo uti främmande magters alla möjliga ränker understödjande subsidier. Efter planen för detta arbete är derom här icke mycket att säga, men emedan dithörande tilldragelser bilda liksom slutakten af det feodala drama, hvarom fråga varit, får saken dock icke lemnas alldeles oberörd. Det kan i någon mån lända till ytterligare belysning af frågan, om vi här ännu anställa några betraktelser öfver vissa dermed sammanhängande företeelser i främmande länder.

Feodalismens rätta och ursprungliga hem är den vestra delen af Europas kontinent, hvarifrån den i flere modifierade former spridt sig till denna verldsdels öfriga samhällen utom några smärre länder såsom Schweitz och större delen af Norrige, der betydligare possessioner ej kunde bildas samt en omildare natur påkallade mera arbete än lifegenskapen förmådde åstadkomma och den feodala ordningen kunde medgifva. Om man undantager Frankrike, hvarest en större kraft att sammanhålla det hela eller att åter sammanfoga de lösryckta delarne gjorde sig gällande, splittrade sig de egentliga feodala samhällena uti obetydliga stater, der vasallerna innehade den suveräna magten såsom absoluta herskare. På de ställen, hvarest större samhällen bildades af flere förenade vasalldistrikt, utbildade sig en aristokratisk-monarkisk styrelse. Den centrala magten favoriserade adeln och stödde sig på den, men förlorade vanligen dock icke sin auktoritet, hvartill isynnerhet två omständigheter bidrogo. Kyrkans dignitärer, der de sjelfva ej lyckats få den suveräna mag-

ten i sina händer, understödde hellre suveräna monarker än adeliga korporationer, ty med de förra kunde de lättare göra sina enskilda intressen gällande. Den andra magten, som i någon mån förmådde återhålla ej mindre feodalismens och hierarkins än absolutismens öfvervälde, var det tredje stånd, som redan under medeltiden utbildade sig uti det vestra Europas städer. Detta stånds hjelp kunde af monarkerna anlitas, då det gälde att neutralisera eller stäfja alla mera vidtomfattande anspråk hos deras adeliga undersåtare.

Uti England, dit feodalismen kan sägas vara importerad, utvecklade den sig snart i kolossala dimensioner, men erhöll likväl en så olikartad och efter Montesquieus förenämnda uppfattning så ändamålsenlig organisation, att den kunnat blifva bestående ända till våra dagar. Oaktadt den feodala ordningen stodo monarken, adeln och folket uti ett sådant förhållande till hvarandra, att den för samhällets bestånd och utveckling nödiga jemnvigten endast temporärt kunde gå förlorad. Ehuru den engelska nationen bildats af flere olika folkstammar, hvilka såsom eröfrare efterträdt hvarandra, kunde de lägre folkklasserna dock icke förslafvas. Uppenbart är att landets läge bidragit till denna fördelaktiga utgång. Öboar, som äro förtroliga med hafvet, kunna svårare tämjas med en slafpiska. Då en lifegen flydde till medeltidens städer i Tyskland, förklarades han der fri, emedan „die Luft macht frei", såsom man uttryckte sig. Med ännu större skäl kunde den engelska sjömannen för sin frihet lita på hafvets luft och närhet. Men en stor förtjenst i detta afseende bör äfven tillräknas den engelska aristokratin, som mindre än åtskilliga andra missbrukat sin ställning. Oberoende genom sina majorater hafva lorderna icke åsamkat

sig skulden att hafva hårdt ansatt folket, utan tvertom med högsintare sträfvanden arbetat mera för hela nationens än sitt stånds enskilda intressen, medan adelns yngre ättlingar deremot spridt sig bland menige man för att genom borgerliga yrken vinna sin utkomst och derigenom knutit intimare relationer mellan folket och de styrande.

Äfven till Polen blef feodalismen importerad, men huru olika var icke den samhällsordning som derifrån fick sin upprinnelse. Vi kunna så mycket mindre underlåta att egna några flere ord åt framställningen af dithörande förhållanden, då Polens monark någon tid äfven burit Sveriges och Finlands krona. Visserligen kan det icke påstås att de feodala rörelser, som härstädes varit å bane, blifvit direkt hemtade från Polen, men den nära gemenskapen begge länderna emellan och specielt den, som egde rum under Sigismunds tid, torde dock icke kunna frånkännas allt inflytande uti sagde afseende, helst den polska adelns kända smidighet, framstående gåfvor och imponerande yttre skick lätt kunde blifva för våra frälsemän ett förledande exempel.

Delar af det fordna Polen stodo ursprungligen uti ett svagt länsförhållande till Tyskland, men den polska feodalismen får dock mindre tillskrifvas denna orsak än exemplets magt och andra tillstötande omständigheter. Vapenmagten hade redan i fjortonde seklet af flere oberoende landskap skapat Storpolen såsom ett mägtigt konungarike. Från början af det följande århundradet var Lithauen dermed förenadt under de från sistnämnda land härstammande Jagellonernas spira, och sedan riket ytterligare blifvit genom eröfringar utvidgadt, omfattade det i sjuttonde seklet icke mindre än ungefär 21,400 geografiska qvadratmil.

Den polska adeln grundade sina företrädesrättigheter på „jus militare“ och regeln var att både befäl och manskap skulle tillhöra ståndet. Detta gälde isynnerhet kavalleriet, som var hufvudsaken. Då ett infanteri behöfdes, kunde man dock icke undgå att deri inmönstra äfven bönder, emedan det ansågs otillständigt för en adelsman att tjena till fot, men annars hade menige man redan tidigt förlorat all delaktighet i jus militare.

Ett utmärkande drag hos dessa herrar var att de icke såsom vasallerna sträfvade att hvar för sig bilda oberoende samhällen. De förnekade icke sammanhållningen under en gemensam monark, utan förenade sig blott landskapsvis uti närslutna broderskap, som tid efter annan aftvingade monarkerna medgifvanden, hvilka småningom öfverflyttade all politisk myndighet till adeln. Bönderna blefvo lifegna och stälda under sina herrars patrimonial domsrätt, så att konungen och statsmagten icke ens voro i besittning af några medel för att skydda dem eller annars ingripa uti deras rättsförhållanden.

Deremot uppfattade adeln sin egen frihet så obegränsad, att det icke ansågs tillständigt att någon adelsman finge i politiska eller andra ärenden öfverröstas och tvingas att emot sin vilja underkasta sig någon ny lag. Derföre erkändes det bekanta liberum veto såsom ett bland den polska adelns gyllene prerogativer. Tillämpningen af en sådan abstrakt frihet sträckte sig äfven till civila förhållanden och gick så långt att ehuru det visserligen fanns domstolar, hvilka hade att slita adelns inbördes tvister, så ansågs det likväl icke förenligt med friheten att genom en officiel exekutiv myndighet verkställa domarne.

Också den civila administrationen kom derigenom

att erhålla en revolutionär karaktär. Om den, som i ett tvistemål blifvit dömd att fullgöra något, icke underkastade sig domen frivilligt, måste den segrande parten antingen afstå från sin rätt eller, om han hade magt dertill, utföra exekutionen genom ett litet krig. Enligt häfdvunnen sed borde åtgärden grundas på en slags krigsförklaring, och som den person, hvilken framförde en dylik, ofta blef misshandlad, brukade man nattetid i hemlighet uppspika förklaringen på svarandens dörr eller husknut. Derefter följde exekutionen sålunda, att käranden med sitt anhang red in på svarandens område och utförde sitt värf så godt han det förmådde.

I politiska saker anlitades andra revolutionära utvägar. Om en riksdag blifvit sprängd till följd af en eller fleres liberum veto, och ett ärende, som der förhandlades, icke ansågs böra förfalla, fick agitationen träda i den lagbundna ordningens ställe. Det bildade sig konfederationer och motkonfederationer, hvarefter saken ånyo företogs på en särskild, uttryckeligen benämnd konfederations-riksdag, der frågan undantagsvis afgjordes efter flertalets åsigt och beslut.

Emot detta adeliga sjelfsvåld hade monarken ingen magt, ty samhället saknade alla elementer, på hvilka han i sådant afseende skulle kunnat stödja sig. Bönderna voro sina herrars slafvar och något tredje stånd fanns icke till. I begynnelsen hade visserligen ett tyskt borgerskap utbildat sig i rikets städer, men under Jagellonernas tid började man i femtonde århundradet att förfölja och utrota detsamma såsom hinderligt för den nationela utvecklingen. Följden deraf blef att all handel och industri kom i händerna på inflyttade judar, hvilka för inkomstens skull icke skydde förtrycket, men dessa kunde

icke tjena till något stöd för statsmagten och den lagbundna ordningen.

Till de elementer, som bidragit till att undergräfva Polens tillvaro, hör äfven den katolska kyrkan. Tyska prester bildade ursprungligen det polska klereciet, men samma nationela sträfvanden, för hvilka borgarena nödgats vika, verkade äfven att de kyrkliga embetena uteslutande besattes med inhemska män bland adeln, ty något annat stånd hvarken ville eller kunde man derföre anlita. Såsom varande af samma kött och blod hafva adeln och klereciet derefter städse gjort hvarandra stora inbördes tjenster. De voro eniga uti att upprätthålla sin magt genom folkets obskurantism. Magnaterna i hvardera ståndet voro omätligt rika. När det en gång i nödens stund erfordrades att förstärka statskassan med en betydligare tillgång, fann man den uti biskoparnes inkomster, och kunde dock lemna åt dem 100,000 gulden årligen att lefva med. Det öfriga presterskapet var deremot fattigt och betryckt; den talrika lägre adeln var det icke mindre, ty den var ganska ofta tvungen att lifnära sig såsom magnaternas lakejer och stalldrengar.

Såsom män af sabeln voro de polska herrarne ursprungligen synnerligen toleranta emot alla icke katolska trosförvandter, men detta förändrade sig, då man begynte använda religionen för politiska ändamål. Sedan Jesuiterorden blifvit inrättad, fann den uti Polen ett tacksamt fält för sin verksamhet, den gynnades af de magtegande, ty den var ganska nyttig, den förmådde genom list och underverk hålla den brutala folkmassan tam. Bland annat hade jesuiternas inflytande till påföljd, att Sigismund, Polens och Sveriges konung, förafskedade icke mindre än 20,000 tjenstemän, emedan de tillhörde annan troslära

än den ortodoxa. Före 1773, då Clemens XIV fann nödigt upphäfva denna orden, räknade man i Polen 973 katolska kloster af olika slag.

Jesuitisk smidighet passade väl ihop med Polackarnes lynne, och ännu i den elfte stunden utvecklade rikets sista konung Stanislaus August Poniatowski i sitt umgänge ett behag och en elegans, hvartill få varit mägtiga, medan han lättsinnigt såg riket sönderfalla i stycken och sorglöst äfven sjelf medverkade dertill [1]).

Några den ryska adelns utvecklingsskiften kunna här sluteligen icke heller förbigås, helst frågan derom har någon gemenskap med det nyare förläningsväsendet i Wiborgs län, hvarom senare kommer att afhandlas. Utan tvifvel hafva äfven i Ryssland feodala elementer gjort sig gällande, men dess aristokrati har likväl företrädesvis utbildat sig under inflytelsen af andra förhållanden. Den första och förnämsta stammen dertill äro Ruriks och den Lithauiska fursten Gedimins ättlingar. Derefter lade Storfursten Wladimir i elfte århundradet grunden till åtskilliga betydande adeliga ätter, då han delade sitt rike emellan elfva söner. Under det Mongoliska herraväldet stodo flere af dessa ätters hufvudmän i ett visst subordineradt förhållande till storfursten i Moskwa, och innehade någon magt såsom en slags vasaller eller satraper. Sedan Iwan III Wasiljewitz återkastat Mongolerna och underkufvat flere lydfurstar, samt Wasilj IV ytterligare utvidgat sitt rike, kom adeln under Iwan IV Wasiljewitz stränga tygel. För att göra den åt sig underdånig, anlitade han ungefär samma utväg som Karolingerna, då de ville göra stormännen i Frankernas land beroende af

[1]) von der Brüggen, åber. arb.

den centrala magten, och detta utfördes med större framgång. Han bestämde att de adeliga ätternas inbördes företräde skulle bero af tjenst vid hofvet och krigsmagten, så att den familj, hvars medlemmar innehaft de flesta höga befattningar i statens tjenst, skulle vara den förnämsta och icke den, som stod närmast till Rurik eller Gedimin.

Derefter var sammanhållningen i riket under flere decennier ganska svag. Feodor I var icke mägtig att tygla passionerna, och då Boris Godunoff vårdade styrelsen med kraftigare hand och med afsigt att gifva samhällsordningen en modernare rigtning, visade sig betänkliga symptomer af allmän anarki. Hopar af den ryska adeln stälde sig i polska och jesuitiska intrigers sold, den ena falska Dimitrius efter den andra dykade upp såsom tronpretendenter, och ett borgerligt krig härjade landet.

Då patriarken Hermogenes derefter med bistånd af folket och en del af adeln lyckades att få på tronen upphöjd Michael Feodorowitz Romanoff, hoppades bojarerna ännu att den unga monarken, utgången ifrån deras egen krets, ej skulle förmå att taga magten ifrån deras händer, men det fanns en omständighet, som gaf saken en annan utgång. Den grekiska kyrkan hade icke någon påfve, och som den hellre ville göra gemensam sak med fursten än med adeln, fann tronen der ett godt och säkert stöd för sin suveränitet. Czarens fader och medregent, patriarken Philaret, förstod att med säker hand hålla adelns herravälde tillbaka, så att bojarernas råd hade af magten föga mera qvar än rättigheten att bekräfta de utfärdade författningarne. Adelns overksamhet och passiva motstånd, dess motvilja för framåtskridande och till och med dess brister i sedligt afseende bragte

det sluteligen derhän, att hela den suveräna magten under Peter I:s tid blef koncentrerad i monarkens händer [1]).

Då adelns välde sålunda hvarken förr eller senare varit af stor betydenhet, kan det synas oväntadt att lifegenskapen kunnat vinna inträde i detta land och blifva så fullständigt utbildad som den befunnits vara. Ännu mera anmärkningsvärdt är att den aldrig torde hafva blifvit formligen legaliserad. Det visar sig således att dyrbara menskliga rättigheter kunna utan alla svårare konflikter småningom afnötas och gå förlorade. En omständighet, som väsentligen torde hafva bidragit till att göra lifegenskapen faktiskt bestående, sammanhänger med skatteväsendet. Om kollektiva föreningar uti Ryssland likasom hos oss ursprungligen varit ansvariga för skatternas betalning, så är det ganska möjligt, att bojarerna, när deras prerogativer i någon mån förökades, iklädt sig ansvarigheten för alla pålagor ifrån deras område, med vilkor om någon slags större myndighet öfver folket. Då kunde det lätt hända att, liksom de frankiska vasallerna gjorde sina underhafvande glebæ adscripti för att kunna fullgöra sina förbindelser att underhålla en viss försvarsstyrka, de ryska bojarerna förmådde tillmäta sig rättigheten att hindra bönder, för hvars utskylder de voro ansvariga, att flytta inom en annan herres område, en rättighet som sluteligen urartat till formlig lifegenskap. Det vissa är att skatterna i Ryssland blifvit beräknade efter folktalet och att adeln varit för deras betalning ansvarig. Vi behöfva icke tillägga, att det först i våra dagar lyckats Rysslands nuvarande upplysta Czar att häfva den missrigtning, som på nämnda sätt kunnat göra sig gällande.

---

[1]) Kleinsmidt, Geschichte des russischen Adels; Cassel, 1877.

Det nu anförda tyckes från komparativ synpunkt i flere afseenden kunna erbjuda något intresse för belysningen af vårt ämne, men hvad vi här företrädesvis vilja framhålla är det för öfrigt väl kända faktum, att feodalismen med alla sina störande konseqvenser ännu på långt när icke var utdöd under det tidsskifte, hvarom nu är fråga. Fäster man derjemte afseende på det redan antydda sjuka tillstånd, hvari Sverige och Finland befunno sig under samma tid, så finner man lätt att odalrätten ännu icke var fullt återstäld eller betryggad genom Karl XI:s reduktion. Vi säga icke att den kungliga namnstämpel, hvarmed frihetstidens adel ville bekräfta sina beslut, varit en polsk uppfinning, icke att den frihet, som samma adel så skrytsamt föregaf sig vilja grundlägga, hade den polska friheten till omedelbar förebild, och slutligen icke heller att det subsidie- och mutsystem, hvartill den polska adeln gjort sig skyldig i så hög grad, framkallat hos den svenska magtens innehafvare idén om att i utländska magters sold på lika sätt befrämja deras intressen; men de anförda historiska händelserna sakna dock icke all betydelse, då det gäller att pröfva det allvarliga uti situationen. Tack vare folkets och konungarnes antecedentier, och tack vare särskildt äfven den konung, hvars lefnadsvett icke var mindre fint än Poniatowskis, och som derjemte i egenskap af statens öfverhufvud innehade det mod och den takt, att han utan ringaste blodsutgjutelse, ifall man icke räknar dit uppoffringen af hans eget lif, förmådde genomföra 1772 års revolution och genom den till odalrättens förmån definitivt lösa den feodala frågan, som redan alltför länge hade hindrat ett lyckligare samfundslif här i norden.

Jordnaturerna i närvarande tid.

Om lägenheter i allmänhet.

Jordpossessionerna i landet egas eller besittas samt bära skatt och annan offentlig tunga efter olika grunder. Kombinationer af alla dithörande rättsförhållanden utmärka deras jordnatur, hvilken följakteligen ej har afseende på någon jordmånens fysiska beskaffenhet eller på sådana skiljaktiga jordarter, hvarom finnes stadgadt uti författningarne angående landtmäteriet. Vanligen bestå lägenheterna af flere eller färre särskilda jordstycken, och allt hvad sålunda enligt jordeböcker och karteverk hör till en possession skall betraktas såsom en enhet för sig.

Sistnämnda anordning grundlägger possessionernas sjelfständighet och medför rättigheten att uti all borgerlig handel och vandel behandla hvarje lägenhet för sig, oberoende af andra jordområden. I motsats dertill sägas de särskilda beståndsdelarne jemte alla dermed förknippade förmåner, som ingå i enheten, vara appertinenser dertill, och en följd deraf är att dessa sistnämnda enligt regel icke kunna ensamna för sig göras till föremål för köp, byte och andra transaktioner. Detta band på den fria dispositionsrätten har ursprungligen sin rot uti ett sträfvande att förekomma ojemnhet uti skyldigheten att betala

skatt för jorden. Detta motiv kunde få bortfalla, emedan bättre utvägar att ordna dithörande financiela förhållanden numera stå till buds, men anordningen har derföre icke förlorat all giltighet, ty den förmår äfven betrygga egande och besittningsrätten. Man behöfver icke, då jord säljes, såsom fordom genom „umfärd“ bestämma gränserna för det område eller de egolotter, som ingå i aftalet, utan endast angifva den nummer, under hvilken de äro upptagna i jordebok och kartor, och vinner derigenom icke allenast en större beqvämlighet vid transaktioner, utan äfven för framtiden en i möjligaste måtto fullkomlig utredning angående besittningens vidd och alla dertill hörande förmåner.

Den tid jorden nyttjades såsom en gemensam egendom, tillhörande flere delegare uti en samfällighet, omfattade byalagens besittning vanligen ett enda, helt och sammanhängande område, men det kunde likväl hända att annan by eller enskild intressent deri intagit eller på annat sätt kommit i åtnjutande af något särskildt, inom den förstnämnda byns område beläget jordstycke. Om en dylik egolott ingått uti jordeböckerna och karteverket såsom en integrerande del af den främmande byns eller innehafvarens besittning, har den erhållit egenskapen af appertinens, och som den icke varit i alla afseenden underkastad enahanda lagbestämningar som öfriga appertinenser, så har den äfven blifvit betecknad med det särskilda namnet utjord. Ifall egolotten åter blifvit särskildt antecknad i jordeboken med egen numer, så har den derigenom fått egenskapen af sjelfständig possession, ehuru den kunnat vara alltför obetydlig för att bilda en besutten jordbrukshärd. I detta fall är det icke ovilkorligen nödvändigt att den skall nyttjas i sambruk med någon

till annan samfällighet hörande lägenhet, ty om också detta ursprungligen varit fallet, så har någon jordegare inom samma samfällighet senare kunnat åtkomma egande rätten dertill. Uti författningarne förekommer hvardera slaget, ehuru skilnaden dem emellan är ganska stor, gemenligen under namn af utjord. Man har emellertid uti det juridiska språket åtskilt dem sålunda, att appertinensen blifvit kallad urfjäld och det sjelfständiga jordstycket utjord.

Ett annat slag af appertinenser, som i vissa afseenden äro underkastade exceptionela vilkor, utgöres af de till en jordbesittning hörande vattendrag. För rättigheten till dem gäller den generela regeln, att den som eger landet och stranden tillika eger vattnet, men alldeles så, som detta uttryck efter orden kunde tolkas, få anspråken dock icke uppfattas. Likasom den fasta marken ursprungligen i flertalet fall varit oskiftad och gemensam för flere intressenter, så har detta också varit fallet med vattnen. Då storskiftsförfattningarne, hvilka i allmänhet fordra att alla egor skola på en gång underkastas skifte, i detta afseende göra ett undantag för vattendragen, och medgifva att de tills vidare kunna lemnas oskiftade, så har det till och med inträffat att vattendragen ännu i denna dag mera allmänt förblifvit samfäld egendom.

I öfverensstämmelse härmed skall förenämnda regel uppfattas i den mening, att vattendragen äro appertinenser till de samfälligheter, inom eller vid hvilkas jordområde de äro belägna. Om sjöar, elfvar eller bäckar beröra flere samfälligheters områden, bestämmes hvar och ens andel deri efter 12 kap. 4 § J. B. sålunda, att råerna från landssidan utlöpa i vattnet uti oförändrad rigtning, samt att midten af vattendraget utgör gränslinien

för två gent emot hvarandra belägna samfälligheter. Om en samfällighets vatten blifvit skiftade, bero intressenternas anspråk icke vidare af strandrätten, utan af skiftet, som kan utfalla så att den ena är berättigad till vattnet under den andras strand. På grund af annan laga kraft vunnen åtgärd eller dom kan samma förhållande äfven annars inträffa, och sluteligen är det också möjligt att en samfällighet eller någon dess intressent, jemnlikt Fiskeristadgan af den 4 December 1865 § 2 och i öfverensstämmelse med lagens bestämningar om utjord och urfjäld, kan vara lagligen berättigad på grund af urminnes häfd till något visst och noga begränsadt vattenområde inom en annan samfällighets gränslinier. Angående rättigheten till strömfall skall senare särskildt blifva fråga, och beträffande det öppna hafvet må endast anmärkas att strandegares anspråk ej får sträckas längre än till yttersta landgrund, såsom derom i 1865 års fiskeristadga närmare bestämmes.

Af det ofvanföre sagda får icke dragas den slutsats, att de sjelfständiga possessionerna skola förblifva oförändrade, och att dertill hörande appertinenser nödvändigt skola hållas tillsammans. Det är allenast förbjudet att godtyckligt splittra och omgestalta dem, men deremot tillåtet att med iakttagande af vissa lagbestämningar genom klyfning bilda flere sjelfständiga possessioner af en, att öfverflytta appertinenser från en lägenhet till en annan eller att på åtskilliga andra sätt förändra de sjelfbestående possessionernas förut bestämda område. Sålänge jordnäringen i äldsta tider icke var underkastad några andra än civilrättens bud, fick en sådan frihet obegränsadt utöfvas, men sedermera inträffade förhållanden medförde deri genomgripande och för jordbruket ganska besvär-

liga inskränkningar, som haft sin upprinnelse ifrån finansiela intressen.

Detaljer, framstälda uti detta arbetes förra afdelning, ådagalägga huru litet jordskatterna under förflutna tider varit proportionerade efter skatteämnet, samt att ojemnhet och bristfällig fördelning isynnerhet egde rum beträffande bevillningarne och extra gärderna. Om ett halfgärdshemman förstorades, kunde lägenheten förflyttas till kategorin af helgärdshemman och skatternas fördelning sålunda möjligen bibehållas orubbad, men detta var icke görligt om ett helgärdshemman utvidgades, såvida författningarne ej förutsatte något större skattemått än helgärdsenheten. Sålänge rusttjensten hvilade på frälsemännen utan afseende på vidden af deras besittningar, och innan Gustaf I började tillämpa metoden att beräkna denna tjenst efter antalet rusttjenstmarker, som blefvo åsatta lägenheterna, så är det äfven naturligt att antingen kronans intrader förminskades eller skattebördan för ofrälsemännen förökades i samma mån, som flere skattskyldiga lägenheter eller dertill hörande appertinenser kommo att förenas med frälsemännens gods, utan att ens medföra åt kronan fördelen af en förökad militärstyrka.

Emedan man icke förmådde anlita andra utvägar för att afböja dylika missförhållanden, sökte man lösa den gordiska knuten genom ett absolut förbud emot hvarje slags förändring af lägenheternas en gång för alla bestämda område och förmåner, och man tyckes hafva varit så mycket mera angelägen att gifva befallningen en absolut karaktär, då man saknade jordkartor och andra medel för att kontrollera efterlefnaden deraf och således hade svårt att hindra dess öfverträdande.

Åsigten om fördelarne af en sådan anordning under-

lägenheter af denna art icke förekommit i Finland har redan förut blifvit anmärkt (sid. 61).

Sedan ordet by kom att företrädesvis begagnas för att uttrycka en hel grupp af flere uti en samfällighet förenade eller derifrån utbrutna särskilda lägenheter, blef det nödigt att beteckna dessa senare på annat sätt. Man kunde bilda ett ord af samma stam och kalla dem bol, man sade exempelvis hellre prestens bol än prestens by, men äfven denna term var mindre lämplig, emedan orden bo och bol, såsom förut blifvit framhållet, tillika användes för vissa större administrativa distrikter. Den tid då samfälligheternas trångare samlif begynte upplösa sig genom definitiva jordskiften, började man derföre att för de enskilda lägenheterna begagna termen hemman, uppenbarligen bildadt af ordet hem eller det dermed liktydiga isländska ordet heimer. I motsats till slägten eller ätten hade den inskränktare familjen der sitt bo och rätta hem.

Men för samma begrepp nyttjade man äfven andra uttrycksformer, för hvilka ett i visst afseende afvikande åskådningssätt låg till grund. För att utmärka sin besittning och vara befredad för intrång af menniskor och djur plägade byarne vanligen omge sina egor med hägnader eller gärden, hvilka seden och lagen respekterade såsom bolstadaskjäl eller byaskilnad. På samma sätt förfor man med sjelfva boningsplatserna, hvilka vanligen efter råd och lägenhet omgåfvos eller kringgärdades med hus och byggnader. Man kallade derföre de enskilda lägenheterna äfven gårdar, och samma tanke tyckes hafva inverkat på bildningen af orden tomt, topt eller täpt, hvarinom hus och hemfriden borde respekteras och hvilka uppenbarligen äro bildade af samma rot som verbet täppa i betydelsen af omsluta. För de mindre och aflägsnare

gårdarne begagnade man ordet ordet torp, som också förråder enahanda åskådningssätt, ty verbet tyrpa betyder likaledes inhägna eller omsluta.

Allt detta bär vittne om en viss nödvändighet för hvarje medborgare att på ett verksammare sätt taga befattning med sitt personliga försvar. Magnus Ladulås hade genom sina edsörelagar sökt att för sin tid på möjligaste sätt betrygga hus- och hemfriden, men detta kunde då ännu icke bereda tillräcklig säkerhet. Man kan taga för afgjordt att tillståndet derutinnan i Finland icke var bättre än i Sverige, och en viss bekräftelse derom tyckes äfven det förhållande innebära, att en af byggnader helt och hållet omsluten tomt ännu i denna dag uti mången finsk bondgård betraktas såsom det bästa och fullkomligaste byggnadssystem. Med en viss skiftning uti åskådningssättet finnes äfven samma idé om försvar nedlagd uti den finska termen talo, som motsvarar begreppet hemman eller gård, ty talo har uppenbarligen samma rot som verbet talleta, hvilket betyder gömma och förvara. Talo var följaktligen det ställe, hvarest man kunde gömma och försvara sig, sin familj och sin egendom.

Sjelfständiga lägenheter af olika storlek och beskaffenhet.

I allmänhet beror väl possessionernas jordnatur icke af något qvantitativt mått eller af andra sådana från rättslig synpunkt mindre betydande förhållanden, men dessa hafva likväl något inflytande på vissa rättigheter och skyldigheter, som äro med lägenheternas besittning förenade. Såsom redan blifvit nämndt ville lagarne under en tidigare

period tolerera endast sådana större och besuttna lägenheter, som nu benämnas hemman, men denna grundsats tillämpades likväl icke så obetingadt, att de smärre possessioner skulle blifvit utmönstrade, hvilka förut redan ingått i jordeböckerna såsom sjelfständiga, på den tid då något hinder deremot ännu icke förekom. Man lät dem bestå och sökte endast för framtiden motväga det förmenta missbruket att bilda andra dylika. Under en senare tid, då en större frihet att stycka jorden åter blef medgifven, hafva sådana ringare possessioner af olika beskaffenhet uppstått. Till följd deraf förekomma i närvarande tid flere olika slag af större och mindre sjelfständiga possessioner, af hvilka enhvar utmärker sig i rättsligt afseende genom någon egendomlighet. Till dem höra:

1:o. **Hemman.** Denna term betecknar, såsom den vanligen definieras, en sjelfständig, bebygd och till mantal satt lägenhet på landet, hvilken består af åtskilliga inom vissa gränser sammanfattade egor, och är egnad för jordbruk eller annan landtmannanäring. Emot denna definition kunna ett par icke oväsentliga anmärkningar göras. Då det påyrkas att ett hemman skall vara till mantal satt, så är denna bestämning visserligen tillämplig på de flesta fall, den är också vigtig, ty mantalet är i sjelfva verket för ett hemman det mest karakteristiska kännetecken, hvarigenom det skiljer sig från öfriga sjelfständiga possessioner, men lägenheter kunna dock finnas, hvilka sakna mantal och deremot bära något annat äldre skattetal. Emedan dessa ofta äro betydande gods, hvilka svårligen kunna hänföras till torp eller något annat slag af de sjelfständiga possessionerna, så bör en viss reservation fästas vid sagde bestämning.

Den andra anmärkningsvärda omständigheten gäller

påståendet om att ett hemman skall vara bebygdt. Genom denna förutsättning har man i synnerhet åsyftat att kunna draga en skarpare gräns emellan denna och öfriga ifrågavarande arter af lägenheter, men den är origtig och sammanhänger med en ofta uttalad, lika skef som ihärdig uppfattning beträffande afhysning, hvarom senare skall ordas. Före 1723 gälde det någon tid att alla hemman borde vara bebygda, och att publika myndigheter skulle bevaka efterlefnaden af detta påbud. Men sedan adelsståndet genom dess privilegier af samma år blifvit befriad från all sådan kontroll, samt skattehemmanens egare genom 1789 års grundlagar vunnit ett likadant oberoende, så möter numera, beträffande den privata jorden, intet lagligt hinder, om man vill lemna ett hemman obebygdt och till exempel nyttja det samma i sambruk med något annat. Man kan således endast påyrka att ett hemman, emedan det har tillräckligt omfång för ett särskildt jordbruk, kan från ekonomisk synpunkt betraktadt vara bebygdt och jemväl måste vara det, såvidt det icke infogas uti hushållsordningen för en annan lägenhet.

Det var en tid, då man, såsom särskildt motiv för lagens anspråk om hemmanens bebyggande, åberopade att dermed åsyftades en rikligare tillgång på bostäder och sjelfständiga possessioner af måttlig storlek, hvilket ansågs öfverensstämma med författningarnes demokratiska anda. Emedan detta motiv motsäges af gällande lagbud, kan det så mycket mindre få gälla, då det icke ens är grundadt på rigtiga ekonomiska förutsättningar. Det är icke genom tvingande kontroller utan genom en lika arfsrätt och en tillständig näringsfrihet, inberäknadt den att få efter konjunkturerna bedrifva sitt jordbruk i större eller mindre

utsträckning, som den verkliga och sunda demokratiska ordningen upprätthålles.

Det finnes hela och halfva hemman eller andra bråkdelar deraf. Dessa qvantiteter utmärka alldeles icke hvarken lägenheternas storlek eller deras qvalitativa beskaffenhet. Ett halft eller fjerdedels hemman utvisar ingenting annat, än att lägenheten uppstått genom klyfning i två eller fyra delar af en possession, som ursprungligen ingått i jordeböckerna såsom enhet, och då kunnat vara ett stort eller litet gods. Mantalet har deremot till bestämmelse att angifva lägenheternas jordvärde, ehuru detta visserligen icke alltid har uti mantalet sin rätta motsvarighet. Sådant kan till någon del bero af olika skattläggningsmetoder eller ojemn tillämpning af deras föreskrifter, men härrör i synnerhet af författningarnes bud om orubbligheten af de skattetal, som en gång blifvit metodiskt bestämda. Efter skattläggningstiden hafva den ena lägenhetens odlingar kunnat blifva förstorade och den andras icke.

Det kunde följakteligen betraktas såsom en öfverflödig sak af ringa statistiskt värde att uti jordeböckerna angifva ett hemman såsom enhet eller bråk af en ursprunglig possession, ifall icke ett särskildt och af skatteväsendet beroende ganska primitivt förhållande skulle på visst sätt göra det behöfligt. Ehuru skatterna numera i allmänhet äro bygda på rationelare grunder och mera proportionerade efter skatteämnet, så finnas likväl ännu på några ställen vissa skatteposter, som beräknas efter hemmantal. Dessutom förekomma mera allmänt åtskilliga röktalsafgifter och besvär, som utgå till lika belopp eller åtminstone utan exakt beräkning från hvarje större eller mindre lägenhet. Deraf följer att, ifall två lägenheter skulle i jordeboken förenas till ett, kronan, kommunen eller vissa

räntetagare skulle komma att lida en minskning uti sina påräknade intrader. För att afböja detta har lagen förbjudit ett sådant sammanslående, hellre än att på ändamålsenligare sätt söka reglera sagde intressen.

Ett annat förhållande inträffar, om en ursprunglig jordeboks enhet klyfves i delar. Detta minskar ej, utan tvertom ökar de nämnda intraderna, och som denna förökning berott af jordegarnes fria vilja, hafva författningarne äfven velat respektera denna vilja sålunda, att de undantagsvis medgifvit en återförening af de klufna delarne, och följakteligen äfven en reduktion af samma intrader till deras ursprungliga belopp. Hufvudsakligen endast för denna orsak kan det vara nödigt att uti jordeböckerna särskildt angifva hemmantalens enhet och bråkdelar. Öfriga med detta ämne sammanhängande detaljer höra till frågan om afhysning.

Härvid bör dock anmärkas att man på den tid, då mantalet utbildade sig till ett skattetal för jordlägenheterna, icke gjorde tillbörlig skilnad mellan hemman och mantal, utan ofta förvexlade dem med hvarandra. Man beräknade först ett personligt mantal, beroende af antalet arbetsföra män, och när öfvergången skedde till att bestämma skatterna efter jordkapitalet, undvek man gerna att begagna den förra termen mantal och föredrag benämningar sådana som hel och halfgärds hemman, hela, halfva och fjerdedels hemman och flere dylika, för att uttrycka lägenheternas jordatal. Sluteligen gjorde sig likväl mantalet åter gällande såsom det mest betydande skattetal, sedan det blifvit vid de metodiska skattläggningarne åsatt lägenheterna och på bästa vis proportioneradt efter deras värde. Då förlorade hemmantalet nästan all betydelse såsom skattetal, men det förvexlades likväl ännu fortfa-

rande ganska ofta med det nya jordmantalet. Detta inträffade till exempel, då lagstiftaren uti 26 kap. 1 § B. B. bestämde att materialier till kyrkobyggnad skola anskaffas efter hemmantal och dagsverken utgöras efter matlagen. Genom Res. på Prest. Besv. 7 Juli 1752 § 5 har det sedermera blifvit förklaradt att hemmantalet på detta ställe är liktydigt med mantal.

2:o. **Skattlagda torp.** Noga taget äro äfven de torp skattlagda, hvilka såsom appertinenser lyda under sjelfständiga hemman, emedan dessa med alla dertill hörande egor undergått skattläggning. Här är dock icke fråga om andra än sådana torp, på hvilka en särskild skatt blifvit påförd oberoende af andra lägenheter, och hvilka derföre såsom sjelfständiga possessioner ingått i jordeböckerna under särskild numer. De utmärka sig på samma sätt som vissa stadgeskatter i 1539 års jordebok derigenom, att de äro relativt små lägenheter, hvarföre de också sakna mantal. Dertill kan ytterligare läggas den egenhet att författningarne under förflutna tider voro mindre nogräknade uti sina anspråk om dessa lägenheters bebyggande.

Den omständigheten att torpen icke blifvit mantalsatta har till påföljd, att de i likhet med hemmanen vanligen fått sig en viss jordeboksränta påförd, men deremot äro befriade från åtskilliga andra utskylder och besvär, som allenast drabba med mantal försedda lägenheter. En sådan anordning är bygd på idén om progressiv beskattning, som innebär att skatten på den förmögnare skall stiga i större progression än efter aritmetisk beräkning af hans behållna inkomst. På torpens beskattning lärer denna teori dock icke utöfvat något inflytande, utan man har hufvudsakligen endast öfvervägt det

praktiska skäl, att torparen vanligen icke besitter tillräckligt dragkrafter för att kunna jemte hemmanens innehafvare deltaga uti åtskilliga tunga besvär såsom håll- och reservskjuts, väglagning m. m., hvilka utgöras efter mantal. En följd af sådan minskning i skyldigheter har varit att torparena också haft mindre rättigheter såsom statsmedborgare och medlemmar i kommunen. Emedan de äro frikallade från prestagårdsbyggnad och delvis äfven från kyrkobyggnad, var delaktighet i prestaval åt dem icke heller medgifven, men denna inskränkning eger numera ej tillämpning, sedan valrätten blifvit genom 1869 års kyrkolag § 196 utsträckt till alla församlingarnes medlemmar, som deltaga i presternas aflöning och icke äro beroende af annans försvar.

Åtskilliga torp hafva genom förmedling uppstått ifrån lägenheter, som tidigare varit hemman. En sådan förminskning i utskylder, som åsyftas genom förmedling, kan vinnas om man låter mantalet bortfalla ifrån ett hemman. Detta tillämpades uti Österbotten på ett ganska omfattande sätt, då en genom K. Br. 19 April 1833 medgifven allmän skatteförmedling der verkståldes. Åtgärden framkallade emellertid reklamationer af de hemmans åboar, för hvilka åtskilliga kommunala besvär, såsom fördelade på ett färre antal skattskyldiga, blefvo mera betungande. Derföre förklarades genom K. Br. 3 Nov. 1837, att de till torp förmedlade lägenheterna skulle deltaga i väg-byggnad och insocknebesvär, så att två torp tillsammans skulle anses motsvara ett hemman af 1/8 mantal, såsom detta också på några andra ställen varit iakttaget. Derigenom tillkom i sjelfva verket en ny art af sjelfständiga possessioner. som är hvarken hemman eller torp utan ett mellanting emellan båda.

3:o. **Utjordar.** Ofvanföre är redan sagdt huru dessa uppstått och huruledes de för sin litenhets skull, åtminstone sålänge det extensiva jordbruket är rådande, svårligen kunna besittas ensama för sig, samt derföre vanligen äro obebygda och nyttjade i sambruk med någon annan lägenhet. Sjelffallet är äfven att något mantal icke blifvit dem åsatt och att de följaktligen åtnjuta samma vilkor i afseende å utskylder och besvär som de särskildt skattlagda torpen. Jemnlikt Kamm. Koll. Kung. 29 Oktober 1793 behöfva innehafvare af skattlagda utjordar i Finland för jorden icke deltaga i kyrko-, prestegårds- och vägbyggnad, och enligt Kung. af den 25 April 1758 äro de icke heller underkastade rotering.

Ett anmärkningsvärdt förhållande beträffande såväl utjordar som urfjäldar är, att de vid jordaskiften i de samfälligheter, inom hvars område de äro belägna, icke äro delaktiga i några egor och förmåner utom dem, som ligga inom deras noga bestämda och otvetydiga gränser, äfvensom att urminneshäfd gäller såsom bevis om rättigheten till dem. För öfriga intressenter i en samfällighet har denna häfd ingen betydelse och kan icke heller hafva en sådan, emedan det faktum, att enhvar är och ursprungligen varit berättigad att efter sitt skattetal taga del uti alla samfallighetens egor och förmåner, väsentligen försvagar bevisningens kraft. Man kan då icke säga, hvad lagen fordrar för full utredning om denna häfd, att ingen vet eller af sanna sago hört att det någonsin annorlunda varit hafver. Undantaget i detta afseende beträffande utjordar och urfjäldar tyckes bero deraf, att man betraktat dem ungefär såsom inkräktningar af delegare i annan samfällighet. Man ville icke förneka den rätt, som härflöt af den faktiska besittningen, men icke heller utsträcka den

på något sätt. Derföre säges i 15 kap. 3 § J. B., att deras innehafvare endast få behålla hvad de genom gård och vård hafva instängdt utan några anspråk utom den bestämda gränslinien. Deraf uppstår bland annat såsom följd, på sätt detta äfven blifvit förklaradt genom Kamm. Koll. Cirk. 20 Mars 1782 mom. 5,att ifall en sådan possession begränsas på tre sidor af hägnader och på en sida af någon sjöstrand, inhafvaren hvarken har delaktighet i vattnet eller anspråk på möjliga tillandningar deri.

Det finnes utjordar, hvilka jemnlikt Res. Krigsbef. Besvär 3 Aug. 1727 § 8 blifvit öfverlåtna åt innehafvare af boställen och indelta hemman för att förstärka deras lägenheter, och hvilka derföre såsom förvandlade till appertinenser upphört att vara utjordar i den mening, hvarom fråga är. Annars har det äfven varit lagstiftarens sträfvande, såsom detta också uttryckeligen framhållas i förenämnda cirkulär af 1782, att vid storskiften genom tillskott af öfverloppsjord bilda af utjordarne större besuttna lägenheter, men då en vidsträcktare rätt att stycka jorden sedermera blifvit generelt medgifven, måste frågan derom numera anses hafva en ringa betydelse.

De possessioner, som uti jordeböckerna stundom benämnas utbysskatter, äro icke annat än utjordar. De hafva ofta krononatur, och säges om dem i Kamm. Koll. Cirk. 31 Oktober 1766 § 16, att de böra utarrenderas på sex år i sänder, men det står naturligtvis öppet för kronan att disponera dem äfven på annat sätt. Det väsentliga i denna fråga är, att innehafvarena icke kunna i likhet med åboarne på kronohemman göra anspråk på ärftlig besittningsrätt till dessa possessioner.

4:o. **Parceller.** Förordningen om egostyckning och jordafsöndring af den 19 Dec. 1864 har grundlagt deras

skapslagarne annars obetingadt låter ockupationen grundlägga en oinskränkt egande rätt, beträffande qvarnställen förklarar att en tidigare besittning af dem icke får utestänga en ny byggmästare ifrån att nyttiggöra ett strömfall, ifall den tidigare ockupanten under sex års tid låtit sitt verk förfalla i ödesmål och lemnat strömkraften obegagnad.

Sålunda har det kunnat hända att qvarnar, oberoende af annan besittning, ofta kommit att bilda sådana sjelfständiga possessioner, som i jordeböckerna nu förekomma under namn af odalqvarnar. Likasom utjordarne kunna de särskildt egas och besittas eller nyttjas tillsammans med någon annan lägenhet. Jemnlikt förenämnda förordning af år 1864 kunna andra oberoende qvarnpossessioner numera äfven uppstå, men dessa äro parceller, underkastade sådana mera inskränkande bestämningar, som ofvanföre redan äro angifna.

6:o. **Kronans enskilda fisken.** Äfven dessa hafva uti jordeböckerna fått intaga en särskild plats, men rätteligen kunna de likväl icke betraktas såsom lägenheter i vanlig eller egentlig mening. Man har velat karakterisera dem såsom regaler, hörande till gruppen af de höghetsrättigheter, som hafva ett financielt ändamål, men icke heller detta motsvarar deras rätta natur. En höghetsrättighet måste vara generel för att kunna gälla såsom sådan. Tidigare var det visserligen fallet att kronan, med stöd af det förmenta Helgeandsholms beslutet och några andra derpå grundade legislativa åtgärder, gjorde anspråk på uteslutande rätt till lax-, sik- och ålfisket uti vissa strömmar i Sverige samt alla Finlands vattendrag, men sedermera har förhållandet gestaltat sig så, att kronan numera på grund af gammal häfd gemen-

ligen endast åtnjuter en dylik rättighet uti vissa vattendrag inom noga bestämda gränser och under vissa tider af året. Då vattnet i öfrigt får disponeras af strandegarne såsom deras tillhörighet, har kronans ifrågavarande rätt närmast likhet med en servitut. Men emedan det faktiska förhållandet emellertid är att dessa fiskerier nyttjas såsom särskilda possessioner och utarrenderas på samma sätt som några andra kronolägenheter, kunna de äfven på visst sätt betraktas såsom skilda lägenheter, helst våra författningar till och med behandlat rättigheten att uppbära ränta från ett frälseskattehemman såsom en art af fastighet.

7:o. **Kronoparker.** Uti landet finnas stora sträckor kronoskogar och allmänningar, hvilka ännu icke hunnit blifva fullständigt bestämda och begränsade, än mindre disponerade för något definitivt ändamål eller för någon viss kultur. Jordeböckerna upptaga äfven dem, men noga taget kunna de likväl icke betraktas såsom sjelfständiga possessioner i egentlig mening, utan hellre såsom ett ännu odisponeradt råämne, hvaraf dylika kunna och böra bildas. Men med fullt skäl kan man deremot hänföra till ifrågavarande kategori de skogar, hvilka redan blifvit såsom kronoparker definitivt bestämda för skogshushållning. Hvarje revier, som enligt författningarne skall ingå i jordeböckerna under särskild numer, kan betraktas såsom en för sig bestående lägenhet. Utmärkande egenheter hos dessa possessioner äro att de nästan uteslutande afse skogsbruk och förvaltas omedelbart för kronans räkning. Denna förvaltningsmetod, som bland annat blifvit tillämpad i stor skala på Gustaf I:s afvelsgårdar, har icke visat sig vara fördelaktig och är derföre numera öfvergifven, men hvad

skogsskötseln beträffar har den deremot ju längre dess mera blifvit oeftergiflig.

Sockneallmänningar. Dessa höra jemte de skogar, som enligt 1734 års lag lyda under landskaperna och häraderna, till de privata allmänningarnes grupp. Sedan de sistnämnda länge blifvit behandlade såsom en slags kronoallmänningar, hafva de under en senare tid i Sverige blifvit återstälda åt landskapen och häraderna, för att af dem sjelfva disponeras med eller utan biträde af statens forstmän. Af orsak, som förut blifvit framhållen (sid. 63), hafva sådana allmänningar icke funnits och svårligen icke heller kunnat uppstå i Finland, och derföre kan någon vidare utläggning om deras natur här icke heller komma i fråga. Beträffande åter sockneallmänningarne, så är frågan om dem icke heller af stor betydenhet. Blott några få dylika förekomma uti de tidigare uppodlade delarne af landet. Om man tager i öfvervägande att 1805 års skogsordning medgifvit, att dessa allmänningar finge skiftas emellan samteliga jordegare i den socken hvartill de höra, ifall hvarje mantal deraf kunde erhålla fyra tunland, kunde man på visst sätt betrakta dessa skogar såsom appertinens till sockens alla lägenheter, på samma sätt som byaallmänningarne äro appertinenser till de respektiva byarne, men de bilda dock i flere afseenden en egendomlig art af possessioner. Ett dylikt skifte kan också numera icke heller anses vara medgifvet, ty uti 1851 års skogsordning § 42 återhemtas icke denna bestämning; der säges utan vilkor och förbehåll att sockneallmänningarne skola förvaltas såsom annan kommunens tillhörighet.

Huru rättigheten att förfoga öfver de sjelfständiga possessionerna i vissa afseenden är bestämd.

Dithörande frågor behandlas vanligen i läroböcker under rubrikerna: ödeläggning, inläggning, afhysning, klyfning och minskning. Emedan några af dessa kategorier grunda sig på tidigare och numera icke gällande rättsförhållanden, hafva de ringa eller ingen betydelse för praktiskt ändamål, men emedan de likväl icke allenast erbjuda ett historiskt intresse, utan äfven tjena till att belysa åtskilligt, som uti rättsordningen ännu är bestående, kan det vara lämpligt att följa den häfdvunna metoden och jemte annat egna en särskild uppmärksamhet åt dem alla såsom härefter följer:

1:o. **Ödeläggning.** Det fanns en tid, då lagstiftaren trodde sig kunna genom stränga förbud och vilkor hindra lägenheter från att falla i ödesmål. Sådana grundsatser gjordes först gällande af Gustaf I, som uti K. Br. 4 Mars 1535 förklarade att ödeshemman finge upptagas af hvem som helst, och uti Plak. 4 Febr. 1553 anbefalte att hemman, som råkat i ödesmål så att skatterna ej kunde derifrån utgå, skulle indragas till kronan och, sedan det blifvit å tinget lagligen uppbjudet, förses med ny åbo. Detta stadgande upprepades ofta och bland annat i 1688 års Häradsfogde-instruktion, som innehåller att skattehemman, ifall det tre år öde legat, skulle antecknas såsom skattevrak eller krono, och skatterätt deri icke vidare medgifvas, men lägenheten borde dock för kronans räkning vid tinget lagfaras. Hade den ej varit öde mer än ett eller två år, kunde bördeman, som ville ansvara

för de resterande utskylderna, få återupptaga det. Om ett frälseskattehemman råkat i ödesmål, och frälseman eller räntetagaren ville åtkomma egande rätten dertill, kunde sådant endast medgifvas, om han betalte kronoresterna.

Så lydde den officiela hotelsen och den var ganska summarisk. Föga öfverensstämmande var den också med odalrätten, helst ödesmålen ofta hade sin grund uti en tung skattebörda och ständigt utskrifna extra gärder. Att stadgandet blifvit i många fall tillämpadt och kronojorden derigenom förökad på skattejordens bekostnad är otvifvelaktigt, men i allmänhet var man dock af omständigheterna tvungen att dervid iakttaga en stor återhållsamhet för att icke allt må blifva ödelagdt. Att äfventyret i detta afseende icke var ringa finner man bekräftadt både genom uppbördsräkenskaperna och de ofta upprepade undersökningarne angående ödesmålen. Från år 1582 finnas flere af presterna bestyrkta längder, hvarest ett stort antal hemman i södra Finland finnas antecknade såsom öde [1]. Vid en undersökning, som verkståldes 1588, antecknades 264 ödeshemman [2]. Uti en mantals- och röktalslängd af år 1601 för åtskilliga socknar i södra Finland, äfvensom i två längder angående ödeshemman i Kumogårds län [3] finner man angående en stor mängd lägenheter anteckningar sådana som dessa: förlamad och öde för gärder, öde och upptaget på frihet, grannarne bruka och utgöra skatten, platt öde o. s. v.

Ehuru undersökningarne voro bekräftade genom talrika underskrifter af prester och andra, betviflade Karl IX

---

1) St. Ark. n:o 1421.
2) St. Ark. n:o 4783.
3) St. Ark. n:ris 3498, 2373 och 2457.

deras rigtighet. Möjligt är också i sjelfva verket att man, för att förmildra de tryckande skattebördorna, någon gång uppgifvit åtskilliga svagare lägenheter såsom öde, ehuru de icke voro det i fullständig mening, eller att någon oredlig redovisare, för att dölja en försnillning, öfverdrifvit sina uppgifter om ödeshemmanens antal, men stort var detta i all händelse. För sin del ville Karl IX ej sätta lit till dessa uppgifter, då den ena anmält 200 och den andra 300 ödeshemman, och påbjöd derföre uti ett bref af år 1605 att saken skulle ånyo grundligt undersökas [1]).

Oräkneliga voro de ödeshemman, hvilka den s. k. stora ofreden under Karl XII:s tid framkallade. De voro så många att 1734 års lag ännu fann sig befogad att egna ett särskildt kapitel, det tredje i Bygningabalken, åt frågan om ödesby. Man ville och kunde icke bygga bestämningarne deri på hotelsen om skattevrak, utan måste på allt vis bereda tillfälle åt de förra åboarne att återupptaga sina ödelagda hemman. Idén om skattevrak blef dock icke glömd, den fortfor att vara gällande intill 1789, då det bestämdes i förordningen af den 21 Febr. såsom grundlagsstadgande, att hemman, som ej mägtat betala tre års räntor, derföre ej skulle betraktas såsom skattevrak, utan borde med utsökningen af resterna förfaras såsom med annan gäldbunden mans egendom. Sålunda upphäfdes förbudet mot ödeläggning, som numera hufvudsakligen endast motarbetas derigenom, att de hemman, hvarifrån utskylderna icke årligen inflyta, efter exekutiv försäljning kunna komma i driftigare händer.

Angående ödelagda frälsehemman finnes stadgadt, att frihetsår kunna dem medgifvas af kronan, om frälseman

[1]) Waaranen, II: 165, 216 och 230.

tillvaro. Skilnaden emellan dem och utjordarne består deri, att de förra uppstått genom utbrytning från storskiftade frälse- eller skattehemman, och att de i någon ringare grad fortfarande äro beroende af de stommar hvarifrån de utgått, hvilket icke kan komma i fråga beträffande utjordarne, emedan de veterligen icke hört till något visst hemman.

Sedan frågan om parcellernas utbrytning undergått sådan behandling, som föreskrifves i nämnda förordning, för att såväl den enas som den andras egande rätt måtte förblifva tillbörligen betryggad samt den ostyckade lägenhetens skatter i rätt proportion fördelade på de åtskilda styckena, äro parcellerna att betraktas såsom sjelfbestående lägenheter. Dock har man ansett sig böra hålla möjligheten öppen för deras återförening med deras stommar genom föreskriften om den förköpsrätt, som blifvit förbehållen de sistnämndas egare, då parcellerna utan exekutivt tvång genom köp öfvergå till annan person. Utmärkande egenheter hos parcellerna från rättslig synpunkt äro vidare att de icke äro underkastade bördsklander, ej få intecknas för sytning, att köp om dem ej behöfver vid tinget lagfaras mer än en gång, och att de icke såsom utjordarne stå i direkt skattskyldighets förhållande till kronan, såvida parcelegarena erlägga skatten för sina jordlotter till dem, som ega stommarne och äro ansvariga till kronan för alla från de ostyckade lägenheterna utgående skatter och besvär.

5:o. **Odalqvarnar.** Enligt regel är, på sätt 20 kap. 1 § B. B. derom bestämmer, hvarje inom en samfällighets område beläget qvarnställe en samteliga delegarnes tillhörighet, som bör dem emellan skiftas eller, då detta ej är görligt, för deras gemensamma räkning till-

godogöras. Ifall strömdraget deremot utgör gränsen emellan två samfälligheter, åtnjuter hvardera rätt intill gränslinien i vattendragets midt, såvidt stadgandena om kungsådra ej medför någon inskränkning deri.

Sagde regel är dock underkastad ett väsentligt undantag. Ehuru det i andra fall, såsom redan blifvit anmärkt, icke kan af en delegare i samfällighet sättas i fråga att på grund af häfd vinna någon förmån, som skulle förstora hans besittning utöfver den efter skattetalet beräknade andelen, så är denna grundsats icke fullt gällande beträffande rättigheten till qvarnställe. Författningarne medgifva att, ifall någon enskild delegare i by uteslutande häfdat ett der beläget qvarnställe och derföre äfven fått en särskild skatt eller qvarnränta sig påförd, skall hans rätt till stället vara exklusiv, och till följd deraf är qvarnen att betraktas såsom en appertinens ensamt hörande till hans lägenhet. Denna afvikelse från den generela principen kan härröra såväl deraf, att qvarnindustrin icke har någon hufvudsaklig gemenskap med jordbruket, som ock af åtskilliga egendomliga förhållanden, under hvilka samma industri utbildat sig.

För sådana orsaker har det händt att qvarnar mer än andra små egolotter kommit att redan i äldre tider bilda särskilda sjelfständiga possessioner. Konsten att inreda ett qvarnverk var då naturligtvis icke stor och icke heller allmänt känd. För att det fåtal, som kunde vara förmöget dertill, åtminstone icke måtte hindras att till allmän nytta begagna sina insigter, tillämpade man på rättigheten att besitta qvarnställen en slags regal princip, analog med den, som ännu gäller för bergshandteringen. Det är i sådant afseende ganska anmärkningsvärdt att Westgötalagen, ehuru den i likhet med de öfriga Land-

och med ej var ovanligt, att en lambo, då han afflyttade från ett hemman, förde med sig bort såsom annan sin lösegendom der befinteliga åbyggnader, befanns det redan nödigt att uti 25 kap. J. B. Landslagen förpligta lambon att hålla husen vid magt. Derifrån utbildade sig omsider under Karl XI en så genomgripande politiordning, att icke allenast lamboar och kronohemmans innehafvare, utan äfven egare af frälse- och skattelägenheter förpligtades att bebygga sina hemman efter en generel, i lag bestämd bygnadsplan. Derom säges i Husesynsordningen af den 18 Juli 1681 § 23, att fogdarne ej må fördrista sig att lägga tu gods i ett, såframt icke klarligen bevisas kan att de af sig sjelfva allena icke kunna bestå, och uti 3 § stadgas att bonde och alla de, som krono- eller frälsegods besitta, skola bruka egorne och bebygga gården med laga hus och dem vidmagthålla. Hugad för stora och goda rusthåll, medgaf Karl XI genom K. Br. 28 Nov. 1690 deruti ett sådant undantag, att två bredvid hvarandra belägna rustningsstommar kunde få med hvarandra sammanbyggas och sålunda förvandlas till dubbla rusthåll, men äfven detta medgifvande återkallades genom Res. Allm. Besv. 16 Mars 1739 § 59, hvarmed också Res. på Krigsb. Besv. 16 Oktober 1723 § 13 öfverensstämmer.

Förbudet mot afhysning har således åsyftat två hufvudsakliga ändamål, det ena att hålla hvarje särskild lägenhet bebygd, och det andra att hindra de skattskyldiga att undandraga sig vissa pålagor och afgifter, som äro dem lagligen pålagda och hvarigenom antingen påräknade inkomster skulle minskas eller besväret ökas för andra, som med dem kunna vara kollektivt ansvariga för fullgörandet deraf. Det är af vigt att göra noga skilnad emellan dessa två sidor af saken, af hvilka den förra för-

lorat all betydelse, men den senare deremot ännu är lagligen bestående. Sedan 1723 års Ad. Priv. förbjudit kronans tjenstemän att hafva någon annan befattning med ekonomin på frälsejord, än den att uppbära hvad derifrån i skatt bör utgå, samt skattehemmans egare genom 1789 års grundlagar vunnit lika stor frihet att disponera öfver sina lägenheter, finnes icke vidare något hinder att sammanbygga två lägenheter af frälse- och skattenatur. Deremot qvarstår förbudet mot afhysning beträffande de andra med skatteväsendet sammanhängande ändamålet. huru orimligt det också tyckes vara att vissa följder af ett opassligt och föråldradt beskattningssystem måste på detta vis afböjas genom en onödig inskränkning uti friheten att förena två lägenheter.

Sammanfattningen af nämnda rättsförhållanden är följakteligen, att ingen jordegare numera får hindras att sammanbygga två eller flere lägenheter och nyttja dem i sambruk, men ifall han deremot anmäler sig att äfven få dem sammanförda i jordeboken, så måste detta vägras. Huru mycket än egorne och åbyggnaderna blifvit förenade, måste jordeböckerna ignorera allt detta. Enligt Res. Ad. Besv. 8 Jan. 1735 § 13 borde till och med ödeshemman, som varit afhysta under andra lägenheter, derifrån skiljas och återupprättas, så framt detta är möjligt och ödeshemmanen ej kunna betraktas såsom obefinteliga.

Det gifves emellertid äfven sådana fall, uti hvilka författningarne undantagsvis tillåta skilda lägenheter att jemväl sammanföras under en enda jordeboks numer. Dit hör den redan förut nämnda rättigheten att återförena utbrutna delar af samma hemman, äfvensom stadgandet i Adeliga Privilegierna om att två säterier, då de äro belägna i samma socken och derföre icke medföra någon

rubbning i jordeböckerna, må sammanläggas, samt att rå- och rörshemman få afhysas under deras säterier. Också har det naturligtvis kunnat inträffa att lägenheter i andra fall kunnat blifva afhysta på grund af särskildt öfverhetligt medgifvande, och detta har bland annat icke sällan egt rum, då till städerna donerade hemman blifvit med stadsjorden inkorporerade.

Beträffande kronohemman kan någon afhysning, såvidt dermed icke åsyftas någon slags förmedling eller annan exceptionel åtgärd, alldeles icke komma i fråga, helst den som redan innehar ett sådant hemman, jemnlikt K. Kung. 31 Juli 1811 mom. 2 icke kan derjemte vinna åborätt till ett annat dylikt.

4:o. **Klyfning.** Derigenom bildas af ett hemman två eller flere sjelfständiga lägenheter, så stora att äfven delarne motsvara anspråken på besuttna hemman. Likasom lagstiftaren ogerna tillåtit lägenheter att förenas, så har den äfven i viss grad varit motvillig uti att medgifva deras styckning; den nekar ingen att vara särskild egare af en hemmans del huru liten som helst, men väl att utbryta den för att såsom sjelfständig possession bebrukas.

Gustaf I inskränkte sina åtgärder i detta afseende till att afråda öfverdrifven klyfning, då han uti en författning af 1541, likasom ock uti ett plakat om „allmogens fattigdom“ af den 19 April 1555, förklarade att, ifall flere än fyra arfvingar vore delaktiga uti en lägenhet, en af dem borde utlösa de öfriga. Mera befallande föreskrifter saknades dock icke heller. Uti ett bref till menige man i Borgå och Perno af den 24 Sept. 1557 [1] förbjuder han folket derstädes att klyfva sina lägenheter,

[1]) Arvidsson, IX: 281.

om kronans inkomster derigenom icke förbättrades, och skulle det för öfrigt icke heller vara någon medgifvet att besitta mera jord än han förmådde fika och fara. Lång tid derefter bestämdes genom en Resolution af den 17 Februari 1652, att nämnden borde pröfva och bestämma, om delning af en lägenhet mellan flere arfvingar skulle få ega rum.

Angelägen att betrygga sitt indelningsverk och förebygga sådana störingar i jordbesittningen, som under den föregående tiden egt rum, utfärdade Karl XI icke allenast en författning om minskning, utan äfven en dylik angående klyfning, daterad den 10 Juni 1684. Han bestämde deri att mindre lott af ett skattehemman än en fjerdedel ej finge särskildt bebos och brukas. Om man i allmänhet kan säga att bestämningarne i vår lagstiftning angående hemmans besuttenhet äro sväfvande och sakna en giltig grund för mätningen, så gäller detta nyssnämnda stadgande kanske i än högre grad. Med hänsigt till senare lagbud i ämnet kan det vara svårt att säga huru liten det besuttna jordområde får vara, hvarpå tre eller fem fullväxta och arbetsföra personer kunna finna sin bergning, men deri ligger dock ett sträfvande att finna något mått för besuttenheten. Något sådant igenfinnes deremot alldeles icke uti 1684 års författning, ty hemmansenheten i jordaböckerna kan i det ena fallet vara så stor att fjerdedelen deraf omfattar ett betydligt gods, medan deremot en lika del af en annan lägenhets numer kan vara föga besutten.

Ännu strängare var förbudet att klyfva sådana lägenheter, som blifvit indelade till rusthåll. Karl XI fann det icke vara betänkligt att låta flere lägenheter, förenade till en rote, uppställa en infanterist, men var deremot

synnerligen angelägen att hästen och munderingen för hvarje kavallerist skulle utgöras af en enda rusthållare. Derföre förstorade han rusthållsstommarne genom särskilda s. k. stomhemman, eller anslog han större eller mindre augumentshemman åt de rusthållare, på hvilkas lägenheter full rustning icke kunde läggas utan detta tillskott. Under sådant förhållande kunde man uti 1684 års författning vänta ett förbud mot all klyfning af rusthåll, men Karl XI var emellertid i detta afseende så medgörlig, att han tillät häfd och bruk af rusthållen i två delar, ehuru han hellre såg att de lemnades ostyckade.

Sedermera åsyftade ett K. Br. af den 26 Mars 1718 att utvidga klyfningsrätten, men den gamla ordningen förblef likväl gällande enligt två författningar af åren 1719 och 1720. Lagen af 1734, som i allmänhet ej befattar sig med hithörande ekonomiska frågor, säger endast att en ärfd lägenhet, som icke väl kan klyfvas, bör utlösas af någon bland arfvingarne. Då frihetstidens kulturvänner derefter ville påskynda folkökningen, gynnade de icke allenast anläggningen af torp och backstugor, såsom redan blifvit nämndt, utan äfven hemmansklyfningen. Uti K. Frdn. 30 Juni 1747 och Förkl. 24 Jan. 1751 stadgades att delning af skatte- och kronohemman finge ske utan allt förbehåll till ett fjerdedels hemman, hvarmed då redan sannolikt åsyftades mantalet såsom en bättre måttstock för besuttenheten, samt derutöfver vilkorligen ända till en åttondedel, om Häradsrätten eller, hvad kronohemmanen angår, landshöfdingen pröfvade delarne vara besuttna. Klyfning af frälseskattehemman förutsatte derjemte i hvarje händelse räntetagarens medgifvande. Deremot gjordes all rätt att klyfva rusthåll beroende af särskild undersökning, tills K. Br. 26 Nov. 1763 lät

detta vilkor förfalla och bestämde att fjerdedels rusthåll kunde utan alla vilkor få bilda sjelfständiga possessioner. Såsom grunder, hvarefter besuttenheten i klyfningsfrågor skulle bedömmas, faststäldes genom K. K. 1 Mars 1852, att sådan egenskap skulle tillerkännas lägenhets andel, hvarest fem fullväxta och arbetsföra personer kunde finna sin utkomst. Stadgandet torde derjemte innebära att dessa personer efter ortens förhållanden skola på stället hafva tillräcklig sysselsättning i och för jordbruket, ty fem fullväxta och arbetsföra personer, ifall man endast tager denna sida af saken i betraktande, kunna finna sin utkomst på nästan hvilken torfva som helst.

En annan samtidig kungörelse af den 9 Februari bestämmer det normala måttet för besuttenhet i Wiborgs län till 8 tunland åkerjord, 20 tunland ängsmark och 100 eller 120 tunland skog. Kostnaderna för klyfningar i detta län hafva uti K. K. 7 Febr. 1848 blifvit anslagna att förskottsvis betalas af staten, hvarigenom man velat befrämja upplösningen af de familjebolag, som derstädes varit allmänna och länge motverkat jordbrukets förkofran.

Angående frågan, huruvida klyfning af frälselägenheter är begränsad på samma sätt som för de öfriga eller icke, hafva olika åsigter blifvit uttalade, men den tolkning tyckes dock vara lika sjelffallen som konseqvent, att deras egare hafva likasom numera äfven skatteman rätt att bebruka sin jord i huru många lotter de behaga, men deremot måste underkasta sig den föreskrifna ordningen, om de önska få dessa lotter i jordeböckerna upptagna såsom sjelfständiga eller oberoende besittningar. Denna uppfattning af saken finnes också numera positivt sanktionerad genom förordningen af den 19 Dec. 1864.

Beträffande sluteligen den vidsträcktare rätt till klyf-

ning, som sistnämnda författning medgifver, bör först anmärkas att den icke får sträcka sig till andra lägenheter än storskiftade frälse- och skattehemman, hvartill äfven rusthållen såsom en särskild art af hemman böra hänföras. Den medgifna friheten består deri, att måttet för besuttenheten icke behöfver vara större, än att tre fullväxta och arbetsföra personer kunna finna sin utkomst på de utbrutna delarne, äfvensom i den omständigheten att besuttenheten vid delningen ännu icke behöfver vara verklig, utan allenast möjlig. Författningen fordrar nemligen icke mer än att delarne skola kunna utan svårighet genom uppodling bringas till sjelfbestånd, hvarföre det äfven medgifves att vissa frihetsår få betingas till förmån för sådana ännu icke besuttna andelar, och att alla den ostyckade lägenhetens utskylder och besvär skola under tiden hvila på stommen.

Konseqvenserna af sistnämnde anordning äro af icke ringa betydenhet. Enligt de förut tillkomna författningarne hafva klyfningarne icke skett och svårligen icke heller kunnat verkställas annorlunda, än att man först klufvit skattetalet och derefter i samma förhållande delat alla slags egor, de odlade och de icke odlade hvardera för sig. Enligt den nya författningens anordning blir det möjligt att först bestämma hvilka skiften och jordlotter, odlade eller icke, lämpligen kunna bilda en utbruten dels område, hvarefter hela lägenhetens skatt kan efter jorden och förmånerna fördelas på hvarje del. Det vilkor, som dervid är fästadt, att de nya besittningarne icke få åsättas några oformliga mantalsbråk, kan väl icke betraktas såsom något hinder för en ändamålsenlig arrondering af egorna. Ett anmärkningsvärdt förhållande är det i öfrigt att delarne ej få utbrytas i flere än tre skiften, ehuru

det i andra fall jemnlikt storskiftsförfattningarna gäller att en lägenhet får omfatta högst sex skiften. Den större friheten att anordna klyfningen gör äfven detta vilkor mera möjligt att uppfyllas.

5:o. **Minskning.** Enligt härförinnan gällande författningar inträffade skattskyldig jords minskning i hvarje fall, då jord eller förmån annorledes än genom klyfning afsöndrades från någon sjelfbestående lägenhet. Emedan jordskatterna voro oföränderliga, och någon ny anordning eller fördelning af dem alldeles icke kom i fråga, hade minskningen i hvarje fall till påföljd någon rubbning af skatteväsendet. Både för denna och andra redan förut antydda orsaker förbjöd lagstiftaren alla möjliga partiela förändringar i jordbesittningen jemte transaktioner, hvilka kunde hafva sådan påföljd.

Numera är det tillåtet att ifrån sjelfständiga lägenheter i en viss föreskrifven ordning afsöndra större eller mindre delar för att disponeras på hvarjehanda sätt, för att derigenom bilda nya eller arrondera redan befinteliga possessioner. Men dervid fästes fortfarande det vilkor att skattskyldigheten icke får minskas för den ena och ökas för den andra, utan att hvarje jordlott skall komma att bära af de på lägenheterna lagda utskylderna en proportionel andel, och följakteligen är förbudet mot skattskyldig jords minskning numera icke rigtadt mot sjelfva afsöndringen, såframt vissa derföre utstakade gränser icke öfverskridas, utan emot sådant förfarande, som kunde göra en utbruten possession skattefri och en annan ansvarig för egor, hvilka frångått den samma.

Före senare hälften af 17:e seklet hade lagstiftaren ännu icke behandlat ifrågavarande förbud såsom en särskild fråga. De generela bestämningarne om bibehållan-

det af status qvo i jordbesittningen, hvarom redan fråga varit, voro ämnade att tillika innebära hvad till detta ämne hörer. Men då Karl XI sökte alla möjliga garantier för sitt indelnings- och jordbesittningssystem, egnade han äfven åt denna sida af saken en särskild uppmärksamhet och utfärdade derom Plakatet angående skatte- och kronohemmans minskande af den 21 Juli 1677, delvis redan förberedt genom Plakatet af den 2 Maj 1673. Uti den förra af dessa lagurkunder säges: såvida kronans skattskyldiga undersåtare i städerna och på landet ofta bruka, kronans inkomster till förfång och deras egendom till skada, förpanta, lega, byta och sälja både åkrar, ängar, hagar, holmar, öar och skogsmarker, som förlamar hemmanen hvilka fortfarande bära full skatt, så förbjudes allvarligen att genom köp, byte, pant, lega eller hvarjehanda förlikning och kontrakt afhända eller abalienera från städerna, skatte- och kronohemman i gemen, än mindre från militielägenheter, någon mark af nämnda beskaffenhet eller fiskevatten eller hvad annat det vara må, vid straff enligt Konungabalken Landslagen. Stadgandet i sistnämnda lag innehåller att den, som svikeligen drager under sig skattskyldig jord, skall derföre betraktas såsom konungs tjuf, betala alla resterande utskylder och böta 40 mark, konungens ensak.

Plakatet af 1677 är roten till stadgandet i 4 kap. 9 § J. B. af 1734 års lag: ej må den, som å skattskyldig jord sitter, genom köp, skifte eller å annat sätt, något söndra och minska af det, som dertill med rätta hörer: gjör det någon vare ogildt. Då begge lagrummen afvika från hvarandra endast deri, att 1677 års plakat uttryckeligen angifver pant och lega, men 1734 års lag deremot i stället för dem begagnat det generela

uttrycket „eller å annat sätt“, kan man påyrka, såsom detta äfven skett, att sistnämnda lag bibehållit bestämningen oförändrad. Antagligare tyckes det dock vara att lagen genom den förändrade ordalydelsen velat uttrycka, att förbudet emot afsöndring genom köp och byte är absolut, men att verkan af förbudet mot pant och lega kunde i någon mån få bero af pröfning i hvarje fall, huruvida skattskyldig jords minskning genom dem grundlades.

Huru detta lagens rum än må tolkas, så är det i all händelse strängt och öfverdrifvet, och då det samma ofta blifvit förbisedt i det praktiska lifvet, så hafva många deremot stridande aftal senare föranledt till vidlyftiga klandertvister. Uti 1677 års plakat föreskrifves att den afsöndrade jorden skall utan lösen återställas till stommen, men domstolarne hafva vanligen förmildrat saken så, att någon löseskilling blifvit utdömd, och ett stöd för sådant förfarande har äfven kunnat hemtas ur Res. Ad. Besv. 29 Nov. 1680 § 41, som innehåller att klandraren, ifall han är „in solvendo“, borde lösa jorden.

Den nu anförda ordningen har länge förblifvit gällande, och när den sedermera förändrades, skedde det långsamt under inflytelsen af rättsbruket och nya partiela påbud. Enligt K. Br. den 18 Febr. 1757 skulle det ej vara egare förmenadt att på sina hemman anlägga torp och förse dem med särskilda åboar, med hvilka äfven lagliga och beståndande arrendekontrakt kunde afslutas, såframt torpen såsom appertinenser voro disponerade stommarne till styrka och stöd. Vidare bestämdes uti K. K. 19 Juli 1816 att strömfall finge bortlegas ifrån hemman för anläggning af sågqvarnar, och uti 1851 års Skogsordning § 36 att mossor, kärr och annan oländig mark kunde öfverlåtas under 50 års tid för att af annan nytt-

jas och bebrukas. En viss större betydelse har i detta afseende K. Br. den 17 Febr. 1851, ty det innebär en förmildrande förklaring af förenämnda stadgande i 4 kap. 9 § J. B. Emedan det missbruk, säges det i brefvet, mångenstädes i landet inrotat sig, att jordegare emot betalning, som blifvit en gång för alla erlagd, och utan vilkor om viss årlig inkomst, förpantat eller utarrenderat jord och förmåner ifrån sina skattskyldiga lägenheter, ville författningen att domstolarne skulle fästa vederbörande sakegares uppmärksamhet på detta förhållande, då sådana kontrakt der uppteddes, samt för öfrigt i tvistemål taga i öfvervägande, huruvida aftalen kunde betraktas såsom äfventyrliga för lägenheternas bestånd

Derefter har förenämnda förordning af år 1864 uti sagde afseende gjort genomgripande reformer gällande, jemte det den utvidgade rättigheten att klyfva lägenheter. För att arrondera sjelfständiga och redan storskiftade hemman är det medgifvet att egolotter kunna genom köp eller byte öfverflyttas från den ena till den andra, och den förut befarade minskningen af skattskyldig jord förebygges derigenom, att lägenheternas mantal och skatt modifieras i samma förhållande som besittningarne kunna undergå förändring. Vill man åter från en lägenhet utbryta någon parcel för att bestå ensam för sig, så är äfven detta medgifvet, såframt' återstoden af stommen förblir besutten såsom ett hemman. Om parcellen är belägen i närheten af någon stad eller uti skärgård, eller ock disponeras för vattenverk eller industriel inrättning, bestämmer författningen för dess vidd icke något minimum, men i andra fall bör den omfatta minst fyra tunland. I förhållande till dess godhet påföres den en viss efter jorden proportio-

nerad afgäld, hvilken betalas till stommen, sålänge skatten för det hela derifrån tillbörligen utgår.

Orsaken, hvarföre den sålunda medgifna rättigheten att bilda parceller härintills blifvit föga anlitad, har mången velat tillskrifva författningens reglementerande bestämningar, men andra förhållanden tyckas hafva i vida högre grad medfört detta resultat. Jordbruket är ännu alltför extensivt och landet för litet befolkadt i förhållande till dess stora vidd för att göra en mera utsträckt parcellering fördelaktig och begärlig. Ett annat hinder kan härflyta af behofvet och vanan att förse hvarje possession med vidlyftiga och kostsamma åbyggnader. Beträffande åter de uti författningen bestämda formernas inflytande på saken, synes det visserligen vara alldeles öfverflödigt att ett särskildt kronoombud skall tillförordnas, då häradsrätten pröfvar och stadfäster utbrytningen, men i öfriga stycken äro formerna hvarken umbärliga eller öfverhöfvan besvärliga, om de icke, såsom fallet är, emot författningens syfte vid tillämpningen göras mera komplicerade. I alla fall blir det för stadig besittning och betryggad egande rätt nödigt att utbrytningen observeras såväl i landets karteverk som domstolarnes lagfartshandlingar, emedan dessa annars skulle förlora sin betydelse och tjena till ingen vägledning vid transaktioner eller tvister om jord.

För ändamålet fordrar författningen ej mer än att landtmätare skall på karta utmärka och på marken afskilja det bestämda jordstycket. Med ledning och hjelp af en storskiftskarta är denna åtgärd lätt och enkel, men uti praktiken har man komplicerat den bland annat sålunda, att ett särskildt Guvernörens förordnande för landtmätaren att verkställa förrättningen ansetts behöfligt, ehuru frågan blott angår jordegarens enskilda rätt och således

icke enligt 1848 års landtmäteri reglemente ovilkorligen förutsätter ett sådant förordnande. Då det vidare fordras att ärendet skall pröfvas af häradsrätten, bör man icke förbise att dess åtgärd i saken tillika omfattar hela lagfarten i synnerligen förkortad form, och då kan väl saken i detta afseende svårligen göras enklare. Beträffande sluteligen föreskriften om att Guvernören derefter skall pröfva och fastställa afgäldens belopp, så förknippas äfven den med en annan oundgänglig åtgärd, bestående deri att parcelleringen skall blifva till allmän kännedom tillbörligen observerad i jordeböckerna.

Vidkommande sluteligen de äldre lagbuden, hvilka hindrade en jordegare att bortgifva på lega någon del af sin lägenhet, så hafva äfven dessa förlorat all betydelse genom 1864 års författning, som vid den annars oinskränkta rättigheten att från sjelfständiga lägenheter bortlega egor endast fäster vilkoret om viss och verklig lega för nyttjandet. Lätt inses att dermed åsyftas sådan disposition, att jorden icke bortgifves utan att derifrån årligen inflyter till stommen en inkomst, som skäligen kan anses motsvara den bortgifna förmånen. Någon preventiv undersökning derom är icke föreskrifven, och följakteligen beror det uteslutande af kontrahenternas förtänksamhet att bestämma vilkoren, så att de öfverensstämma med lagbudet och kunna bestå emot klander i framtiden.

Det som ofvanföre blifvit sagdt har naturligtvis ingen tillämpning på kronohemman. Alla förändringar, som dessa kunna blifva underkastade i förenämnda afseenden, bero af Guvernörens administrativa tillgöranden, men hvad derom finnes att anmärka kan lämpligare blifva framstäldt i sammanhang med den speciela frågan om dessa hemmans jordnatur.

6:o. **Gränsskilnader.** Det öfverensstämmer icke med arbetets plan att här redogöra för åtskilliga bestämningar i civilrätten, genom hvilka lagstiftaren sökt betrygga eganderätten, förebygga egoblandning, upprätthålla de befinteliga jordlägenheternas sjelfständighet samt underlätta deras häfd, men vi kunna dock icke undgå att i detta afseende framhålla några principiela synpunkter. En dithörande vigtig fråga är den om gränsskilnaderna. Sålänge jorden uti den skandinaviska norden nyttjades och brukades i samfällighet af hela ätter eller flere familjer, blefvo hufvudsakligen två utvägar anlitade för att tillbörligen skilja emellan mitt och ditt. Föreningarne värnade sitt område genom vissa „bolstadaskjäl", naturliga märken eller hägnader, hvilkas betydelse såsom gränsskilnader vidmagthölls genom häfden. De enskilda delegarne hade egentligen blott ideela andelar uti de sålunda bildade bolagens egomassa, och dessa utmärktes genom gränsstenar och råer, lagda i högtidlig ordning omkring hvar och ens tomt, hvars storlek skulle tjena till måttstock för deras enskilda rätt samt all disposition och reglering af jordhäfden.

Ju mera samfälligheterna upplöstes, dess mera brukligt och nödigt blef det att omge hvarje egolott med sina gränsmärken, men för detta ändamål saknade man ännu länge bistånd af landtmäteriet samt dess rå och rör, och måste derföre fortfarande trygga sig vid de naturliga gränsskilnaderna jemte hägnaderne och urminneshäfden. Ännu i 17:e seklet fästade man vid den sistnämnda en sådan betydelse, att en stor meningsskiljaktighet kunde uppstå mellan de rättslärda beträffande frågan, om icke urminnes häfd borde såsom bevisningsmedel hafva före-

träde framför rå och rör [1]), ehuru tillvaron af dessa senare bör anses utgöra en så kraftig motbevisning i saken, att en förment urminnes häfd både på naturliga skäl och efter lagens bestämning derom icke kan ega någon giltighet.

Numera sträfvar lagstiftningen att öfver allt tillvägabringa säkra rå och rör, hvilka jemte kartor och dertill hörande handlingar skola lemna tillförlitlig utredning om alla de egor och förmåner, som underlyda de sjelfständiga lägenheterna. Samma ändamål söker lagstiftaren ytterligare befrämja icke allenast genom det i 13 kap. J. B. bestämda stränga ansvar för den, som svikeligen förändrar eller rubbar rå och rör, utan äfven genom stadgandet i 7 § 12 kap. samma balk om skyldigheten för grannar att åtminstone hvart tredje år uppgå och upprödja rågångarne emellan deras skogar. Anspråket att hvarje lägenhet skall bilda för sig en oberoende enhet har för öfrigt äfven medfört den lagbestämning i storskiftsförfattningarne, att det icke mera får bero af intressenterna i en oskiftad samfällighet att bibehålla den förra gemenskapen och egoblandningen, utan att Guvernören eger förordna till storskifte på alla ställen, der ett sådant ännu icke för sig gått.

7:o. **Grannelags förhållanden.** Det är icke nog att hvarje egare åtnjuter en abstrakt rätt att besitta det område, som underlyder hans lägenhet. Man måste äfven tillse, att han der må kunna göra ett ändamålsenligt bruk af alla de naturkrafter och öfriga ressurser, hvaraf framgången af hans odling är i så väsentlig grad beroende. I detta afseende tillkommer det lagstiftaren att

---

[1]) Tengvall, Tvistemålslagfarenheten sid. 323 ff.

så modifiera den abstrakta egande rätten, att alla i gemen och enhvar i synnerhet må kunna af lokala och andra för handen varande förhållanden draga den bästa fördel eller erhålla den största möjliga hjelp. För detta ändamål ålägger lagen bland annat underbyggare att icke hindra torrläggningen af andras ofvanföre belägna egor, den föreskrifver grannar vissa skyldigheter, som det gemensamma intresset påkallar, beträffande egors befredande, underhållet af samfäldt behöfliga vägar och diken, skadedjurs utödande o. s. v. Ett mera ovilkorligt sträfvande att garantera den abstrakta egande rätten återfinner man i 7 § af 20 kap. B. B., som bestämmer att ingen får till skada och men åt annan genom skyrdar och renlar leda vattnet uti sjöar, åar och bäckar ifrån dess förra djup och och läge. Detta innebär dock icke mer än att grannars inbördes anspråk på torrläggning af deras egor i vanliga fall icke får sträcka sig längre än de af naturen danade vattenhöjderna medgifva. Att lagstiftaren icke stannat vid denna gräns för de gemensamma intressena och sin befogenhet att lägga nödiga band på den enskilda egande rätten finner man af senare författningar, hvilka emot ersättning medgifva sjöfällningar och andra dylika, uti de enskildas rätt mera ingripande åtgärder, om det genom undersökning i föreskrifven ordning utredes, att en allmännare nytta och fördel derigenom kan beredas.

Olika slag af lägenheter med hänsigt till deras jordnatur.

Ursprungligen voro alla hem odalbyar och flere slag af jordnaturer funnos icke, såvida Upsala öde, den enda då befinteliga kronojord, rätteligen ännu icke motsvarade

detta begrepp, utan kanske hellre kunde karakteriseras såsom konungens odalby. En följd af den utvecklingsprocess och de slitningar, hvarom den föregående afdelningen af denna skrift handlar, har varit att jordnaturerna nu-åro så mångfaldiga som vi snart skola finna dem. Deras olikhet beror af två hufvudsakliga och på flerfaldigt sätt med hvarandra kombinerade faktorer, af modifikationer såväl i egande och besittningsrätten som i skattskyldigheten jemte andra med statens finansväsende sammanhängande förhållanden.

Samteliga jordnaturerna kunna inbegripas under hufvudarterna: frälse-, skatte- och kronolägenheter. Om man vill gruppera dem på annat sätt för att göra det grundväsentliga i deras olikhet mera framstående, så kan man lägga till grund för hufvudindelningen den ena eller den andra af sagde faktorer, antingen egande och besittningsrätten eller den finansiela sidan af saken. På sistnämnda grund hafva läroböckerna vanligen uppstält två hufvudslag af jordnaturer, nemligen: 1:o *frälsejord* och 2:o *kronojord*, af hvilka den sistnämnda omfattar arterna: kronoskatte och rent krono. Frälsejorden säges utmärka sig derigenom att kronan afstått sin rätt både att ega den och att derifrån uppbära ränta, hvaremot kronojorden karakteriseras sålunda, att räntan från den samma, och, beträffande den rena kronojorden, jemväl egande rätten blifvit kronan förbehållen.

Detta sätt att betrakta saken är anmärkningsvärdt i flere afseenden. Det bevisar först och främst att det feodala åskådningssättet inom vår rättsverld hunnit slå så djupa rötter, att man bygt definitionerna på idén om kronans ursprungliga egande rätt till all jord, ehuru man visserligen vid behandlingen af frågans detaljer icke kunnat

förneka odalrättens ursprunglighet. Samma definitioner innebära dessutom en annan origtighet Uti lag och författningar begagnas visserligen ordet ränta ofta i betydelsen af skatt, men dessa begrepp böra likväl icke, och allra minst uti en systematisk framställning, förvexlas och nyttjas det ena i stället för det andra. Ränta erlägges för rättigheten att bruka och begagna en annans egendom, men skatterna deremot äro att betraktas såsom betalning för alla de förmåner, hvaraf medborgarne i ett samhälle blifva genom statsförvaltningen delaktiga.

Under nämnda förhållande kunde påståendet, att kronan afstått sina anspråk på ränta från frälsejorden, men deremot bibehållit sin rätt dertill ifrån skattelägenheterna, lätt uppfattas så skeft att jordskatten ursprungligen varit en slags lamboränta och bibehållits för skattejorden ungefär såsom en resterande köpeskilling. En dylik tanke har också icke ensamt blifvit uttalad, utan äfven praktiskt tilllämpad, då skattskyldigheten var det motiv, hvarpå ibland andra Gustaf I bygde kronans anspråk på dominium eminens till skattejorden. En dylik uppfattning tyckes äfven hafva varit befarad af de fordne odalmännen, då dessa så enständigt motsatte sig allt obligatoriskt och för mer än en gång i sänder bindande åliggande att betala skatt för sin jord. I sjelfva verket bevisa utskylderna, som blifvit lagda på skattejorden, att deras egare betalt statens skydd i fullt mått, medan frälsemännen deremot haft relativt mindre skyldigheter än förmåner och rättigheter.

Härvid bör emellertid anmärkas att den nu framstälda uppfattningen för en särskild orsak icke kan obetingadt tilllämpas på utskylderna från landets jordlägenheter i närvarande tid. Sådant beror deraf, att grundlagen redan år 1789 bestämde att jordskatterna, såvidt de en gång blif-

vit metodiskt faststälda, skola vara och förblifva oförändrade. Efter denna tid hafva sannolikt de flesta lägenheter genom köp öfvergått i nya egares händer, och som det under inflytelsen af sagde lagbestämning varit naturligt att lägenheternas större eller mindre skattskyldighet inverkat på köpeskillingen, så hafva utskylderna från jorden i väsentlig grad förlorat sin egenskap af verkliga skatter. De äro numera mindre att betraktas såsom en uppoffring af de senare egarena än såsom en ränta på en obetald del af den köpeskilling, som efter jordens verkliga värde bordt beräknas på de respektive lägenheterna. Det är möjligt att sagde grundlagsstadgande kan förändras, och då möter intet hinder att förbinda hvarje jordegare till nya utskylder efter jemn fördelning eller till jordskatter i fullständig mening, men de förut tillkomna skatterna kunna derföre icke rättvisligen blifva behandlade på samma sätt.

Emot förenämnda gruppering af jordnaturerna bör det slutligen äfven anmärkas, att grunden för den samma eller de olika vilkoren för skattskyldigheten torde böra betraktas såsom ett mindre väsentligt motiv för hufvudindelningen än de skiljaktiga rättsförhållanden, som angå egande och besittningsrätten. Om man i främsta rummet tager hänsyn till dessa sistnämnda, så erhåller man likaledes två stora och olikartade grupper af jordnaturer, nemligen: 1:o *Odaljord,* hvartill samteliga arter af frälse- och skattelägenheter böra hänföras samt 2:o *Kronojord,* hvartill äfven höra åtskilliga slags lägenheter af ganska olika beskaffenhet. Efter denna plan skola vi i det följande främst egna vår uppmärksamhet åt

Odaljorden.

A. Skattelägenheter.

All odaljord var i begynnelsen skattejord, såvida hvarje jordegare, väl icke obligatoriskt men faktiskt, deltog uti alla de utskylder och besvär, som kommunernas och samhällets ändamål påkallade. Man kan således säga att skattejorden är den urstam, hvarifrån alla de öfriga jordnaturerna utbildat och utgrenat sig. Sedan skatterna upphört att vara personela och blifvit mera fästade vid jorden samt frälselägenheterna kommit att intaga en privilegierad ställning, erhöll skattejorden den särskilda karaktär, som nu utmärker den samma. Den är privat egendom, belastad med skatter och besvär, som blifvit bestämda efter godkända grunder för en normal och fullständig beskattning.

Skattehemmanen äro antingen ursprungliga odalhemman eller sådana, som förut varit kronolägenheter och sedermera blifvit skatteköpta. Antalet af dessa senare är ganska stort, icke af den anledning att kronojorden i begynnelsen skulle varit betydlig, utan derföre att en mängd lägenheter hade förlorat sin odalnatur såsom skattevrak eller till följd af kyrkliga testamenten, reduktioner, sakfall m. m. Detta förhållande grundlägger i afseende å rättigheter och skyldigheter ingen skilnad emellan dem.

Den odalrätt, som nu åföljer och i äldre tider åtföljt ifrågavarande jordnatur, har emellertid icke alltid varit erkänd såsom den bordt vara det. Under en lång tidrymd, som kan räknas från Kalmare unionens tider intill 1789, då skattemannens odalrätt fullt återstäldes, sväf-

vade han till följd af feodala inflytelser ganska ofta i fara att blifva förvandlad till lambo på egen jord, och den mägtigare adeln ville låta sina possessioner uteslutande representera den egentliga odaljorden. Redan uti Kalmare-recess af 1483 förekommer det lika tvetydiga som opassande uttrycket „ofri man", som begagnades för odalbonden såsom en motsats till frälsemannen. Under Gustaf I:s tid blefvo skattemannens vilkor i detta afseende ingalunda förbättrade. Han var väl icke aristokrat, men han försummade icke att anlita äfven adelns rättsbegrepp för att befästa sitt välde och understödja den magtlystnad, som stod i sammanhang med hans energiska sträfvande att reorganisera samhället och befrämja dess välgång.

Uti ett bref till fogdarne i Upland af den 15 April 1541 [1]) säger han om skattebönderna att de tro sig berättigade att fara med sina lägenheter huru dem synes, men dertill svarar konungen att sådana kronans hemman må höra dem till, sålänge de hållas vid magt med laga åbyggnader och andra nödtorfter, men när detta icke sker, höra de konungen och Sveriges krona till. Då skattebönderna besvärade sig öfver husesyner, som blifvit anstälda på deras lägenheter, förklarade han uti ett bref af den 29 Juni 1547 [2]), att det måtte vara honom såsom en riksens herre efterlåtet att hålla husesyn med skattebönderna, såsom det adeln efterlåtet är med deras lambönder. Sannolikt är att konungens rådgifvare, främlingarne Konrad Pyhy och Georg Norman på ett verksamt sätt bidragit till dessa enväldiga och feodala bestämningar, men det är icke dess mindre märkeligt att dessa blif-

---

[1]) Nordström, anf. Hist. I: 173.
[2]) Se föreg. not.

vit så fullständigt godkända af den man, som brutit hierarkins och feodalismens hotande öfvermagt, och sjelf demokrat i begynnelsen bygt sitt välde på demokratisk grund samt uppburit och befrämjat på mångfaldigt sätt den gamla odal ordningen. Detta kunde bero af kraften i hans vilja och öfverlägsenheten i hans omdöme, genom hvilka han sträfvade att upprycka sina genom seklers oredor vilseledda och utarmade landsmän till en bättre ståndpunkt. Ett sådant sätt att betrakta saken har inverkat till och med på 1734 års lag, som uti 4 kap. 5 § J. B. bestämmer att skattejord skall hembjudas kronan, då den säljes utom börd, ehuru spår af feodalism annars just icke återfinnas i den samma. Grundlagen af 1789 upphäfde detta vilkor, såsom redan blifvit sagdt i det föregående.

Den uppfattning af hithörande förhållanden, som varit det dominerande elementet både i lagen och det allmänna rättsmedvetandet, har hindrat skattemannens odalrätt att gå förlorad. Den har sträckt sitt inflytande på ett märkeligt sätt till och med på kronobonden, som förlorade intet, utan tvertom redan tidigt fick intaga en ställning, vida förmånligare än den som skäligen kunnat begäras af lambönder. Under en lång tid gjordes knappt någon skilnad emellan skatte- och kronobonde; hvardera beskattades efter samma grunder, och den enas besittning sväfvade just icke i större fara än den andras, helst den senare, såsom förut blifvit framstäldt, beträffande extra gärder någon gång till och med behandlades skonsammare än den förre.

Ur 1500 talets jordeböcker kan man vanligen icke erfara, om de förtecknade lägenheterna hörde till den ena eller den andra kategorin. Några i detta afseende anmärkningsvärda bestämningar förekomma också i 7:e mom.

af Björneborgs riksdagsbeslut. Af orsak att prester, skrifvare och fogdar slagit under sig ända till tio eller tolf skattehemman, blef sådan handel förbjuden samteliga tjenstemän; alla redan belefvade köp af denna olagliga beskaffenhet skulle upphäfvas och de abalienerade lägenheterna *på ting* hembjudas åt laga bördemän. Om dessa icke ville lösa jorden, skulle den gifvas åt andra, som åtoge sig att derföre betala skatt. Sluteligen tillägges: *„hvad som nu om skattehemman bemäldt är, det samma skall ock om kronohemman förstås.“* I ett afseende kunde kronoåboarnes ställning till och med vara tryggare och förmånligare, ty de voro mindre utsatta för spekulationer af nämnda beskaffenhet. Att bönderna jemväl sjelfva hyst en sådan mening tyckes framgå af en anmärkning, som enligt uppgift i Grönblads förut åberopade, uti Statsarkivet förvarade excerpter finnes fogad till en år 1590 afgifven redovisning angående den då ifrån Satakunda uppburna kostgärden. Der säges att „aderton skattebönder välvilligen sig till kronobönder gifvit hafva.“

I begynnelsen blefvo visserligen alla de lägenheter, som Gustaf I reducerat från kyrkan, biskopen, klostren och kanikerna, obetingadt behandlade såsom vanliga lamboskaper. På dem tyckes man också mera afgjordt hafva tillämpat det stadgande i Landslagen, som gör en lambos besittningsrätt beroende deraf, att han hvart sjunde år befästar sin åborätt genom en särskild städja, men osäkert är huruvida samma lagrum haft lika stor betydelse för öfriga innehafvare af kronohemman. Småningom utplånades all skilnad emellan dessa två arter af gods, och det faktiska resultatet af utvecklingen blef att enhvar, som mägtade bära de efter gällande skattläggningsmetod bestämda utskylderna, fick utan vidare man efter man sitta

odrifven på sin lägenhet, såsom detta i hufvudsaken också redan af Karl XI genom uttryckelig lag bestämdes.

Om man vill påyrka att förvexlingen emellan skatte- och kronohemman varit mera skenbar än verklig, och att skilnaden emellan dem i sjelfva verket varit bestämdare uppdragen än man med ledning af de mindre fullständiga urkunderna nu är i stånd att finna detta, så kan deremot anföras att samma förvexling fortfarit nära intill våra dagar. Det har befunnits nödigt att genom flere författningar ifrån en senare tid stäfja missbruket i domstolarne att bevilja lagfart med kronohemman. Då Johan III genom Plakatet af den 7 Mars 1582 tillät kronobönderna att emot viss lösen tillvinna sig en stadig besittningsrätt till sina hemman, så finner man äfven deri ett indirekt bevis om samma förvexling. Skulle åboarnes ställning icke varit bättre än vanliga lamboars, hade tillfället att undgå denna belägenhet sannolikt blifvit mera begagnadt än detta i verkligheten skett, men då åtgärden hufvudsakligen endast var en finansiel spekulation, hade bönderna mindre skäl att göra bruk deraf; och då de få till följd af nämnda medgifvande bördköpta hemmanen under en senare tid genom en resolution af år 1659 och flere andra författningar likstäldes med skattehemman, likasom i allmänhet skatterätt och bördsrätt betraktades såsom synonyma begrepp, innebär äfven detta en förvexling af ifrågavarande lägenheter, ehuru af annan beskaffenhet. Detta likställande förråder ett ringaktande af skattemannens odalrätt, och när man sålunda på den ena sidan icke fullständigt erkände hans egande rätt och på den andra deremot icke ville betrakta kronoåboarne såsom vanliga lambönder, så kunde dessa lätt komma att förvexlas med hvarandra.

Ofvanföre har redan fråga varit om särskilda arter

af lägenheter, hvilka benämndes stadgehemman, och framför allt utmärkt sig genom fixa, i ett för allt bestämda utskylder. Derigenom frikallades deras innehafvare icke, såsom detta ofta blifvit påyrkadt, från årliga skattläggningar, utan från skyldigheten att deltaga uti en mängd ovissa kollektiva skatter, gärder och besvär. Deras jordnatur var deraf alldeles icke beroende, såvida de kunde vara lika väl gamla skatte- som kronohemman. I sistnämnda fall torde stadgan i skattskyldighet tillika hafva afsett en varaktigare eller mera betryggad besittningsrätt. Kronohemman af denna art kunde i synnerhet blifva förvexlade med skattelägenheter.

Det återstår att här sluteligen i några hufvuddrag framställa vilkoren för skattemannarätten efter nu gällande lagbestämningar. Medan rättigheten att ega och besitta frälsejord länge varit uteslutande förbehållen det privilegierade ståndet, har deremot hvarje landets innebyggare alltid åtnjutit förmånen att förvärfva och bebruka skattejord, utan att deri vara underkastad några sådana reglementerande inskränkningar, som länge och i rikt mått varit åtskilliga andra landets näringar pålagda. Något annat undantag i detta afseende har icke förekommit än bestämningarne i de författningar, hvilka under sistförflutna århundrade, då man ville för förädlingsindustrin reservera så mycket arbetskrafter som möjligt, begränsade antalet af de lejda arbetare, som hvarje jordbrukare efter sin lägenhets mantal och storlek tilläts använda för sin näring. Då det, såsom nyss blifvit sagdt, uti Björneborgs riksdagsbeslut förbjöds prester, skrifvare och fogdar att tillhandla sig skattehemman, så var det en åtgärd, som endast för tillfället anlitades emot då rådande administrativa missbruk. Beträffande främlingar bestämmer

K. Frdn. af den 25 Februari 1851 att inga andra än finska medborgare och ryska adelsmän skola vara berättigade att ega jord i landet, såframt de icke utverkat sig särskildt öfverhetligt tillstånd dertill.

Skattemannens odalrätt är numera definitivt garanterad genom den såsom grundlag sanktionerade förordningen af den 21 Februari 1789, som tillägger honom egande- och besittningsrätt till sin jord, lika fullständig som den uti 1723 års Ad. privilegier blifvit medgifven åt adeln öfver frälsejorden. Till följd deraf är skattemannen numera underkastad hvarken den uti 2 kap. B. B. bestämda byggnadsordning eller den i 27 kap. samma balk derföre föreskrifna kontroll. Uti sagde förordning göres allenast den inskränkning att ek, bok och mästeträd, hvilka på frälsejord tillhöra jordegaren, på skattegrund fortfarande skola, der de äro för kronans behof tjenliga, vara underkastade kronans regala rätt och att med dem skall förfaras efter förra författningar. Sedan 1805 års Skogsordning afskaffat regalet till bokskog, som för öfrigt icke heller växer i Finland, och K. Kung. 20 September 1824 frikallat skatteman från skyldigheten att jemnlikt 10 kap. 3 § B. B. åt kronan hembjuda masteträd, bör följakteligen egande och dispositionsrätten till skattejorden icke anses olik den öfver frälsejorden i något annat än beträffande kronans numera äfven betydligt modifierade och för öfrigt också föga betydande regala rätt till ekträden, hvilka här i landet förekomma alltför sparsamt.

Man finner emellertid att både 1805 års Skogsordning och den af år 1851 § 35 föreskrifva en sådan ytterligare restriktion att skatteman, ifall han vårdar sin skog så illa att fara derigenom uppstår för lägenhetens bestånd och förmåga att skatten utgöra, bör derföre vid

domstol lagligen tilltalas. Detta lagrum innebär en motsägelse, och svårt är dessutom att finna huru det i praktiken skall kunna göras gällande. Motsägelsen består deri att 1789 års stadgande tillika återupplifvas, hvaraf borde anses följa att kronans tjenstemän icke få befatta sig med skattemännens, lika litet som med frälsemännens hushållning på deras gods vidare än uppbära hvad derifrån till kronan utgöras bör (Ad. Priv. § 25). Af stadgandet om skattevrak uti samma 1789 års förordning följer också att jordegare, som vanvårdar sin lägenhet och icke förmår fullgöra sin skattskyldighet, numera icke är underkastad annat äfventyr än att jorden till betäckande af åsamkade ränterester kommer att såsom annan gäldbunden mans egendom genom exekutiv auktion försäljas. Våra grundlagar tillåta således icke för ifrågavarande ändamål några preventiva åtgärder, men ifall man detta oaktadt anser att förenämnda 35 § bör vid lagskipningen göras gällande, så möta nya svårigheter vid bestämmandet af det der åsyftade ansvaret. Det enda lagrum, som i dylika fall tyckes kunna tillämpas, är 10 kap. 8 § B. B., hvarest skatteman kännes skyldig att böta tio daler, om han utöder sin skog och förderfvar hemmanet, men detta ansvar är i sanning ett alltför svagt korrektiv emot skogsförödelse.

Att skattemännen, likasom andra lägenhetsinnehafvare, i afseende å svedjebruk äro underkastade vissa inskränkningar, genom hvilka lagen vill förhindra bränning af steril mark, kan här icke blifva föremål för en detaljerad framställning, emedan detta icke innebär någon utmärkande egenskap hvarken hos den ena eller den andra jordnaturen.

På några ställen i landet äro vissa skattehemman,

med hänsigt till deras skog, underkastade en inskränkning af speciel beskaffenhet. För att befrämja bergshandteringen hände det under förflutna tider icke sällan, att vissa bruksinrättningar erhöllo rättighet till kolfångst och andra skogsprodukter ifrån krono- och möjligen äfven ifrån skattehemman, såvida egande rätten till dessa sistnämnda icke alltid varit fullt erkänd. Derom gäller nu enligt 44 § af 1851 års skogsordning att den åt skattemännen förunnade friheten icke får i någon mån minska eller förändra de rättigheter af sagde beskaffenhet, som bergverk med flere privilegierade inrättningar efter dem förunnade resolutioner kunna ega och härintills åtnjutit; men ifall ett kronohemman, som dessförinnan haft ett dylikt åliggande, framdeles komme att försäljas till skatte, borde samma åliggande, för att vidare anses gällande, efter föregången anmälan derom uti skattebrefvet uttryckeligen förbehållas innehafvaren af den respektiva inrättningen. Man kan lätt finna att servitutartade rättigheter af denna beskaffenhet ofta skola framkalla tvister, men dessa borde dock icke vara alltför svåra att slita. Ifall särskilda vilkor i afseende å skyldighetens fullgörande ej finnas bestämda, tyckes det vara sjelffallet att varorne skola betalas efter gångbart pris, och som skyldigheter och rättigheter skola uppväga hvarandra, synes det för öfrigt äfven vara rättvist, att bruksegare, som blifvit berättigad till all kolfångst ifrån något hemman, äfven skall vara förbunden att köpa allt hvad från lägenheten under tillämpning af god hushållning kan erhållas.

En omständlig framställning angående alla de utskylder och besvär, som hvila på skattejorden, tillhör den kamerala delen af vårt lagväsende, och kan således icke blifva i detalj utförd uti detta arbete. Såsom ut-

märkande för ifrågavarande jordnatur bör här endast omnämnas att i allmänhet och enligt regel hvarje pålaga, som hör till kategorin af jordskatter, drabbar densamma. Förut är redan anfördt hvilka undantag i detta afseende äro gällande beträffande särskildt skattlagda torp, utjordar och andra såsom hemman icke betraktade possessioner, ehvad de hafva skatte- eller någon annan jordnatur. Här bör tilläggas att jemväl de åligganden, som finnas skattehemmanen pålagda, kunna vara på sådant sätt skiljaktiga, att den ena har någon viss exceptionel skyldighet och deremot är frikallad från någon annan deremot svarande, som hvilar på andra skattelägenheter, såsom detta exempelvis är fallet då lotshemman vidkänts skyldigheten att i stället för vägabyggnad utpricka vissa farleder till sjöss, då skatterusthåll utöfver den för alla gemensamma skyldigheten att ställa en man i krigstjenst blifvit förbundna att underhålla en kavallerihäst och derföre särskildt godtgjorda genom minskade utskylder i annan form eller genom augumentsränta, eller då innehafvare af vissa hemman blifvit bestämda att i stället för annan skjutsningsskyldighet ombesörja någon postföring o. s. v.

En anmärkningsvärd omständighet är det sluteligen att såväl skatte- som kronohemman kunna förekomma uti jordeböckerna under ganska många olika namn, såsom lönings-, reserv- och augumentshemman m. m. Detta beror alldeles icke af någon egentlig eller väsentlig skiljaktighet uti deras jordnatur, utan allenast af det kamerala indelningssystem, hvarpå finanserna både för den civila och militära förvaltningen uti vårt samhälle varit bygda. Vi hafva i det föregående redan erfarit hvilka svårigheter all debitering och uppbörd af skatterna medförde, så länge dessa icke allenast bestämdes utan äfven betaltes i en

stor mängd af olikartade persedlar. I begynnelsen sökte man afhjelpa dessa olägenheter genom åtskilliga former af förläning, genom kollektiva skatterotar och flere andra utvägar, och när man omsider fann äfven dem alltför obeqväma och oändamålsenliga, men ställningen ännu icke tillät ett fullkomligare finanssystem, organiserade man förvaltningen på sådan indelt grund, att hvarje löntagare eller andra, som hade att påräkna någon inkomst från statskassan, anvisades att ifrån en eller flere lägenheter, hvilkas utskylder motsvarade deras tillgodohafvande, direkt uppbära hvad dem tillkom. Lägenheterna kommo till följd deraf att erhålla olika namn, som utmärkte det speciela ändamål hvarför skatterna ifrån dem blifvit disponerade. Vi skola åt dithörande förhållanden senare egna en särskild uppmärksamhet.

B. Frälselägenheter.

Frälsejordens odalnatur har icke på samma sätt som skattejordens någon tid varit underkänd och ifrågasatt, men den har deremot i ett annat afseende varit underkastad ett större äfventyr. Dess skattefrihet och privilegierade ställning har emot den framkallat åtgärder, som mer eller mindre haft en revolutionär karaktär; den har varit föremål för reduktioner, så ofta samhällsordningens lyten genom andra medel icke kunnat botas. Det händer ofta att ett privilegium eller en priva lex, en undantagslag, hvilken godtyckligen motsäger det som rätteligen borde vara, manar fram en annan priva lex, som utan sanktion ställer godtycket ännu mera i opposition emot lagbunden ordning.

Om man förbiser dylika undantagsförhållanden, utmärker sig frälsejorden likasom den alltid gjort det, genom sin starkt utpräglade odalnatur i förening med en större eller mindre skattefrihet. Det finnes äfven kronolägenheter, hvilka sägas hafva säteri- eller frälsenatur, likasom ock eklesiastika gods, hvilka äro på samma sätt gynnade, emedan de äro befriade från åtskilliga besvär, som höra till den ordinära skattskyldigheten, men alla dessa höra icke till nu ifrågavarande grupp. Hithörande lägenheter har man med hänsyn till graden af deras skattefrihet indelat i två hufvudslag, nemligen:

1:o. Det ypperliga frälset,

som med undantag af ett fåtal mindre betydande åligganden är befriadt från all skatt. Dit höra:

a) **Allodial säterier.** Då Magnus Ladulås genom stadgan af år 1285 införde frälserusttjensten, kunde den skattefrihet, som tillkom de rustande för deras lägenheter, på redan anförda skäl icke betraktas annorlunda än såsom en ganska måttlig ersättning för besväret att följa konungen i egenskap af medlem i hans svit, men emedan skyldigheterne ju längre dess mer försummades, kom en verklig skattefrihet småningom att ega rum. Sedan Erik XIV vid sin kröning inrättat de i norden förut okända, ärftliga grefve- och friherrevärdigheterna och dermed förlänat flere af sina tromän, samt genom en Recess af den 3 Aug. 1562 föreskrifvit att uti beräkningen för frälserusttjensten ej skulle inbegripas tre sätesgårdar för en grefve, två för en friherre och en för annan adelsman, tillkom den särskilda jordnatur, som benämnes säteri och utmärker sig genom frihet från både skatt och rusttjenst. Denna frihet, hvilken adeln redan förut de facto åtnjutit,

blef nu en af lagen garanterad förmån. Åtgärden kunde vara mer eller mindre påverkad af andra motiver, men en väsentlig anledning dertill var utan tvifvel äfven Eriks sträfvande att genom ett sådant tillmötesgående göra adeln mera beredvillig att åtminstone för sina öfriga många lägenheter ordentligt fullgöra rusttjensten. Denna beräkning hade emellertid icke en sådan påföljd. För sina säterier blef adeln skattefri utan alla vilkor och motsvarande förbindelser, och för de öfriga lägenheterna kom rusttjensten att faktiskt reduceras till en ringa sak, hvilken vanligen äfven försummades.

Ehuru adeln i allmänhet fått åtnjuta den oinskränkta förfogningsrätt öfver sin jord, som i äldsta tider tillkom hvarje odalman, så har likväl häfden af dess gods någon tid varit underkastad publik kontroll. Då Karl XI ville lägga en solid grund äfven på byggnadsordningen i sitt rike, fritog han icke ens frälsemännen från sina bud och befallningar. Han gjorde det så mycket mindre, då han ansåg att adeln för sin säterifrihet åtminstone borde vara förbunden att på sätesgårdarne underhålla fullständiga och prydliga åbyggnader, hvilka icke allenast skulle betjena dess privata ändamål, utan äfven öka rikets anseende och betydenhet. Derföre anbefalte han redan uti K. Frdn. 1 Mars 1681, att en ridderskapet och adeln tillhörig sätesgård skall vara så bebygd och kultiverad, att den må kunna såsom ett adeligt säte bebos, hvarföre ingen bör få åtnjuta frihet på någon sätesgård den han ännu icke hafver bygt eller med afvel och bruk fullkomnat. Uti 39 § af Res. Ad. Besv. 25 Okt. 1686 och 9 § 1 mom. af Häradsfogdeinstruktion af 9 Okt. 1688 bestämmes ytterligare såsom ett hufvudsakligt och oeftergifligt vilkor för säterifrihetens åtnjutande, att sätesgårdarne

skola vara försedda med åbyggnader, motsvarande en adelsmans stånd och värde, hvarefter Landsh. Instr. af den 4 Nov. 1734 § 30 ännu en gång upprepar stadgandet och uttryckeligen bestämmer att säterifriheten skall indragas, om godset efter skedd påminnelse och varning ännu saknar värdig åbyggnad. Före tiden för sistnämnda författning hade emellertid 1723 års Ad. Privilegier allaredan frigjort ekonomin på adelns gods från all publik kontroll, och som 1789 års För. och Säk. Akt ännu dertill bestämt att jorden ej må ändra sin urgamla natur af *säteri, frälse, skatte och krono*, så har ifrågavarande vilkor, som just icke heller är af någon betydenhet, förlorat all kraft och verkan. Såsom stöd för en annan åsigt i saken har 5 § af Res. Ad. Besv. 12 Juli 1731 stundom äfven blifvit åberopad. Der bestämmes att frälseman, som för missbyggnad förlorat sin säterifrihet, kunde återvinna den. Man säger att ifall rättigheten att återvinna förlorad frihet består, måste äfven möjligheten att förlora den fortfarande anses gällande; säterifriheten grundlägger icke någon särskild jordnatur, och förlusten deraf kan följakteligen icke heller anses stridande emot säkerhetsaktens stadgande. Såsom icke öfverensstämmande med den uttryckeliga bestämningen i sistnämnda grundlag kan denna uppfattning lika litet godkännas, som förbemälda föreskrift i 1734 års Landsh. Instr. kan numera anses ega någon gällande kraft.

b) **Frälse ladugårdar.** Då Erik XIV uti 1562 års recess beviljade säterifriheten, inrymde han möjligheten att på hvarje särskild sätesgård utsträcka den till mer än en lägenhet. Han sade att en frälseman skulle få till säteriet lägga en lambogård, „then ther sätesgården närmast är belägen“, men ville han deremot upptaga flere

afvelsgårdar, hvilket stod honom fritt, skulle rusttjenst utgöras och riksens tjenst derföre icke afkortas. Derjemte bestämdes att lambogården skulle stå i sådant förhållande till säteriet, att frälsemannen kunde „all den jord sjelf låta fika och fara“. Af sådan anledning tillkommo frälseladugårdarne, som visserligen icke lydde under säterierna såsom appertinenser, men likväl endast såsom ett slags bihang till dem blifvit delaktiga af den större skattefrihet, som tillkommer det ypperliga frälset. Emedan dessa ladugårdar icke varit ämnade till herresäten, voro frälsemännen icke förbundna att på dem underhålla något karaktärshus eller annan prydligare åbyggnad. Denna omständighet grundlade skilnaden emellan ladugård och säteri, men emedan vilkoret om byggnadsskyldigheten, hvad säterierna beträffar, måste anses hafva bortfallit, såsom detta nyss blifvit framställdt, eger numera i detta afseende ingen skilnad rum emellan dessa begge arter af det ypperliga frälset. En annan hufvudsaklig olikhet dem emellan har bestått deri, att säteriet, men icke ladugården, medförde s. k. rå- och rörsfrihet. Såsom egare af ett säteri hade frälsemannen rätt att utsträcka dess frihet till en ladugård och andra närbelägna lägenheter, hvilka derigenom förvandlades till rå- och rörshemman, men egande rätten till en ladugård medförde deremot icke någon befogenhet att fortplanta dess frihet till andra possessioner. Äfven denna skilnad har förlorat all betydelse, såvida samteliga lägenheters jordnatur numera skall vara oföränderlig, och några nya friheter af sagde beskaffenhet följakteligen icke vidare kunna komma i fråga.

Uti 9 § 2 mom. af 1688 års Häradsfogde Instr. bestämde Karl XI, i öfverensstämmelse med en tidigare resolution af den 10 Sept. 1684 att en frälseman, om

han icke hade så stora egor till sätesgården att han deraf kunde bestå, finge anlägga en „apart“ ladugård, dock med förbehåll att den samma icke skulle vara längre aflägsen från sätesgården än en half ordinarie svensk mil linia recta. Tager man i betraktande att samma konung redan dessförinnan förbjudit all vidare utsträckning af både frälsejorden och frälsefriheten, så kan nu anförda stadgande icke anses innebära att han derigenom medgifvit någon sådan förmån. Frågan måste bedömmas i sammanhang med det af honom också redan förut meddelade förbudet att genom köp, skifte, pant eller *lega* minska jord. Han ville sannolikt förklara detta lagbud, så att frälseman finge på sjelfva säteriets egor, utan att äfventyra säterifriheten, anlägga en ladugård för att bebrukas af lambo. Att afståndet blifvit begränsadt till en half mil kan bero såväl deraf, att konungen ville uttala sig emot adelns gamla anspråk om en hel s. k. fredsmil, som ock af omtanke att förebygga möjliga missbruk, genom hvilka andra sjelfständiga lägenheter kunde otillbörligen blifva dragna under säterierna.

c) **Rå- och rörshemman.** Erik XIV:s förbemälda medgifvande att till hvarje säteri foga en frälseladugård var sannolikt den första anledningen äfven till rå- och rörshemmanens tillkomst. Under Johan III voro frälsemännen icke mera tillfredsstälda genom en enda ladugård under hvarje säteri, och som 1562 års recess icke begränsat dess afstånd från säterierna närmare än att egaren sjelf skulle förmå fika och fara hela området, tyckes adeln hafva velat betrakta en mils radier från sätesgårdarne såsom den lämpligaste gränsen för dess fikande och farande, med anspråk derjemte att få med säterifrihet besitta alla inom samma periferi belägna lägenheter. Huru dessa

anspråk steg för steg godkändes har redan (sid. 233 f) blifvit framställdt, likasom ock huru Karl XI sluteligen med stöd af 1638 års tiondeplakat förnekade och annullerade säterifriheten för alla sådana rå- och rörshemman, som voro belägna utom den by, hvartill sjelfva sätesgården hörde.

Rå- och rörshemmanen utmärkte sig genom samma egenskaper som ladugårdarne; de behöfde icke bebyggas på samma sätt som säterierna och medförde icke heller någon rå- och rörsfrihet, men allt detta har på redan anförda skäl numera ingen betydelse. Om några undantagsförhållanden, hvarigenom dessa hemman från financiel synpunkt skilja sig från de öfriga arterna af det ypperliga frälset, skall här nedanföre vidare ordas.

Af det, som ofvanföre blifvit framställdt, framgår att någon väsentlig skilnad numera icke eger rum emellan de nämnda tre arterna af det ypperliga frälset. De utmärka sig alla i främsta rummet genom en fullkomlig frihet från alla de direkta pålagor till kronan, som utgå från andra lägenheter, på sätt detta bestämmes i 8 § af 1723 års adeliga privilegier. Beträffande de utskylder och besvär, som närmast kunna hänföras till kommunernas förvaltning eller tillkomma vissa löntagare, så äro egarene af det ypperliga frälset förbundna att deltaga uti presters samt bro- och skallfogdars aflöning, fattigförsörjning, landsväga- och brobyggnad med hvad dertill hörer, åtgärder och kostnader för rofdjurs utödande och skogselds släckande, äfvensom åtskilliga andra mindre betydande utgifter, som bero af kommunernas beslut och äro konseqvenser af nyssnämnda åligganden eller annars äro

af sådan beskaffenhet, att de icke kunna hänföras till de uti privilegierna bestämda undantagsrättigheterna. Allt detta gäller rå- och rörshemmanen likväl endast i det fall, att de äro afhysta under säterierna. I motsatt händelse skall ifrån dem utgöras vissa afgifter för rättsskipningen, nemligen lagmans- och häradshöfdingeränta samt tingsgästningskappar, jemte det de äro underkastade inqvartering, allt detta jemnlikt förenämnda 8 § af adeliga privilegierna, samt skyldigheten att deltaga i prestegårds- och tinghusbyggnad enligt 26 kap. 2 och 4 §§ B. B.

Dessa sistnämnda bestämningar hafva sitt upphof af några egendomliga ställningar och förhållanden. Oaktadt alla bemödanden lyckades det icke adeln att vinna en sådan patrimonial domsrätt öfver sina underhafvande, som hörde till den feodala ordningen. Sålänge rå- och rörshemmanen såsom icke afhysta beboddes af lambönder, hvilka voro stälda under de ordinära domstolarnes jurisdiktion, tyckes man hafva ansett rätt och billigt att dessa skulle deltaga i domarenas aflöning, men adelsmännen sjelfva, hvilka hade sitt forum privilegiatum i hofrätten, funno deri en anledning att för afhysta och under deras egen förvaltning stälda hemman undandraga sig ett sådant åliggande.

Orsaken hvarföre säterierna, men icke de af lambönder bebrukade rå- och rörshemmanen, blifvit frikallade från prestegårdsbyggnad, synes hafva varit den att adelsmännen uti religiösa ting vanligen betjenade sig af egna husprester, hvilka redan under den katolska tiden förekomma under namn af sacellani, emedan de hade att vårda husets sacellum eller helgonskrin. Då socknepresterna likväl åtnjöto aflöning äfven från säterierna, lärer man funnit skäl att befria dem åtminstone från prestagårds-

byggnad, men denna uppfattning af saken ville eller kunde man dock icke göra gällande för icke afhysta rå- och rörshemman, hvilkas åboar icke lära blifvit räknade till huspresternas åhörarekrets.

Länge har det varit ett vid naturen af det ypperliga frälset fästadt förbehåll, att egande rätt dertill allenast kunde innehafvas och förvärfvas af adelsmän. Då privilegierna af år 1723 gjorde strögodsen i detta afseende tillgängliga äfven för ofrälsemän, sökte man ännu genom kraftiga garantier utestänga dem från de ypperliga lägenheterna. Om en icke adelig medborgare genom nyttiga tjenster gjort sig värdig att få ega en lägenhet af denna art, kunde sådan nåd förunnas honom af monarken, men äfven denna utväg stängdes, då K. K. den 16 Februari 1848 föreskref, att ansökningar derom ej finge emottagas. Han kunde visserligen köpa ett sådant gods, men var då under obegränsad tid underkastad s. k. ståndsbörd, som tillkom hvarje adelsman. Han kunde äfven besitta ett sådant på grund af lega eller såsom pant, men i det senare fallet var likaledes hvarje adelsman berättigad att ifrån honom börda godset och panträtten. För att kringgå alla dessa inskränkningar plägade hugade köpare och säljare i stället för afhandling om köp uppgöra sig emellan aftal om panträtt, hvarvid sådana vilkor blefvo fästade, som omöjliggjorde både återlösningen och ståndsbörden. Den för alla medborgare numera obegränsade och lika fullständiga rättigheten att ega och besitta äfven det ypperliga frälset grundar sig på K. Förordningen den 2 April 1864.

Sluteligen må här endast anmärkas att alla frälselägenheter lika med andra possessioner äro underkastade bergsregalet och deras egare förbundna att på sina egor

låta inmuta grufvor och andra för bergshandtering egnade fyndigheter. Deremot eger något slags skogsregal icke rum på frälsejord, som för öfrigt äfven åtnjuter den förmån, att någon öfverloppsjord icke får vid storskiften derifrån utbrytas och att deras andel uti samfälligheternas oförminskade egomassa skall bestämmas efter deras oförmedlade mantal, jemnfördt med de öfriga intressenternas enahanda mantal. Några andra speciela rättigheter, hvartill adeln med hänsigt till förvaltningen af sina gods enligt privilegierna är berättigad, hafva en personel karaktär och tillkomma endast adelsmän såsom innehafvare af frälsejord, hvarföre de här lemnas å sido.

2:o. Skatteköpta säterirusthåll.

Sedan Karl XI reducerat åtskilliga lägenheter, som derintills åtnjutit säterifrihet, samt iklädt dem krononatur och rustning för sitt indelta kavalleri, lät han deras förra innehafvare bibehålla besittningen till de samma. Uti K. Br. 20 December 1690 förklarade han uttryckeligen att säterifriheten skulle qvarstå oförminskad genom annat än rusttjensten. Denna moderation kunde bero antingen af särskild bevågenhet eller reduktionens stränghet, som sålunda behöfde förmildras, men något inflytande på saken tyckes likväl äfven den omständighet hafva utöfvat, att konungen sålunda erhöll säkra och förträffliga rusthåll, hvilka genom sin säterifrihet voro så mycket mera vederhäftiga för rusttjenstens fullgörande.

Af dessa lägenheter hafva sedermera flere eller färre genom skatteköp erhållit odalnatur, som utmärker sig derigenom att de i likhet med vanliga berustade skattehemman äro indelta för kavalleritjenst, men i öfrigt åtnjuta enahanda förmåner som allodialsäterierna. Derom

förekommer likväl en undantagsbestämning uti K. Br. af den 23 Dec. 1803. Såvida säterifriheten, säges det, består uti befrielsen från vissa utlagor och skyldigheter, hvilka åtfölja andra hemman, men deremot icke innefattar sådan jordegande rätt och befogenhet att disponera öfver skogen, som tillhör innehafvare af frälsehemman, skall det s. k. skogsregalet förblifva kronan förbehållet, hvarefter 1805 års skogsordning ytterligare bestämt att ekskogen är kronan förbehållen på såväl krono- som skattesäterier. Deremot har kronan jemnlikt K. Br. den 2 Juni 1795 afstått från alla anspråk vid skeende storskiften på öfverloppsjord från dessa lägenheter. För öfrigt har det redan blifvit genom K. Br. den 12 April 1792 uttryckeligen förklaradt, att ofrälseman är berättigad att ega och besitta dem, såvida de icke åtnjuta lika stora friheter som allodialsäterierna och således icke heller kunna uti ifrågavarande afseende vara samma rättsförhållanden underkastade.

3:o. Allmänt frälse.

Hithörande lägenheter förekomma uti 1723 års adeliga privilegier under namn af frälselambönder, frälseströgods och för vissa delar af södra Sverige utsocknefrälse. Såsom förstnämnda benämning antyder, bebrukades de, sålänge magten och förmögenheten var koncentrerad i adelns händer, vanligen af lambönder och bildade jemte säterierna, ladugårdarne samt rå- och rörshemmanen särskilda, ofta ganska stora grupper eller komplexer af ståndets besittningar. Rättigheten att ega dem var ännu jemnlikt 1719 års adeliga privilegier uteslutande förbehållen adeliga personer, men genom privilegierna af år 1723 utsträcktes denna rättighet äfven till adelns veder-

likar samt presta- och borgareständen. Uti 3 mom. af 1789 års Säkerhetsakt säges derom, att ett lika fritt folk bör ega lika rätt, och till följd deraf skola alla Stånden vara berättigade att ega och besitta jord i deras gemensamma fäderneslånd. Dessa åsigter om friheten hindrade dock icke att egande rätten till det ypperliga frälset enligt samma urkund ännu fortfarande borde vara frälseståndet förbehållet, och som de nämnda uttrycken beträffande det allmänna frälset också ännu tyckas vara synnerligen förbehållsamt valda och innebära vissa inskränkningar, kunde det påstås att icke ens rättigheten dertill var obegränsad, eller med andra ord att den icke sträckte sig till andra medborgare än dem, som voro representerade uti de tre ofrälse stånden, jemte vissa kategorier af andra samfundsmedlemmar, hvilka betraktades såsom adelns vederlikar. Men då civilrätten bland annat föreskrifver att hvarje individ, som är bosatt på landet eller i stad, och icke tillhör annat stånd, skall ärfvas såsom bonde eller borgare, har en sådan restriktiv tolkning icke kunnat göra sig gällande, och numera kan den så mycket mindre komma i fråga, då till och med ypperligt frälse enligt 1864 års författning får, såsom det uttryckeligen säges, egas af hvarje medborgare.

Den rusttjenst, som enligt 21 § af 1723 års privilegier åligger det allmänna frälset, beräknas till en mundering på 580 rustningsmarker. Mindre lägenheter böra förenas till en rote efter beräkning af 500 marker på hvarje rustning. Från verklig tjenstgöring frikallades allenast enkor och faderlösa barn, sålänge deras värnlöshet kunde fortfara. Sålunda bildades det särskilda kavalleri, som burit namn af adelsfana och specielt utmärkte sig derigenom, att icke andra än adelsmän fingo dervid an-

ställas såsom officerare. Man finner häraf huru stor förändring den ursprungliga organisationen af frälserusttjensten under tidernas lopp hade undergått. Magnus Ladulås' frälsemän voro hans hofmän och gjorde sannolikt alla anspråk på någon slags adelig värdighet, men adelsfanan bildade deremot en del af rikets försvarsstyrka, hvars officersplatser voro förbehållna åt adeln och hvartill frälsemän, prester, borgare eller bönder, såsom egare af frälsehemman, egde anskaffa vanligt manskap.

Denna rusttjenst qvittades emot den gamla jordeboksräntan, från hvars erläggande frälsehemmanen varit och fortfarande äro frikallade. En dertill hörande post, som bestod uti skyldigheten att för slottsherrarnes räkning underhålla två foderhästar, hade genom Kalmarerecess af den 24 Aug. 1474 blifvit bestämd att utgöras jemväl af frälselambönderna, och samma pålaga finnes ännu, naturligtvis i modifierad form, påförd frälsehemmanen uti flere delar af Sverige, men hvad Finland beträffar är ofvanföre (sidd. 138 och 236) redan framställdt huruledes den visserligen äfven här i landet varit ifrågasatt, men likväl icke kommit att bestå.

Beträffande deremot de under 17:e seklet tillkomna och till den särskilda s. k. mantalsräntan hörande utskylderna, så ansågos dessa i begynnelsen äfven böra drabba frälsehemmanen, men den grundsatsen gjorde sig likväl gällande att samma utskylder skulle påföras dem allenast till hälften af det belopp, som utgick från skatte- och kronohemman. Derefter blefvo landttågsgärden, byggnads- och saltpetterhjelpen samt dagsverkspenningarne till hela deras belopp afkortade för frälsehemmanen, då adeln på andra vilkor ej afsade sig den tullfrihet, som förut blifvit den medgifven. Till följd deraf har den del af mantals-

räntan, som fortfarande finnes påförd ifrågavarande hemman, blifvit inskränkt till hälften af boskaps- och skjutsfärdspenningarne. På några ställen förekomma dessutom skattetitlarne slottshjelp och hjelpeved, hvilka från äldre tider varit dem påförda. Till de öfriga utskylder och besvär, för hvilka deras egare äro ansvariga, höra vidare jemte dem, som hvila på det ypperliga frälset, kronotionde, lagmans- och häradshöfdingeränta, tingsgästning, brandstod samt håll- och reservskjuts, äfvensom i förhållande till skatte- och kronohemman halfva bördan af transportskjuts, då större marscher påkalla en sådan.

Dertill kommer ännu att frälsehemmanen i likhet med flertalet andra lägenheter äro roterade för Karl XI:s indelta armé, emedan deras frälserusttjenst såsom godtgjord genom skattefriheten icke ansetts böra frikalla dem från delaktighet i roteringen. De hafva följakteligen de jure två åligganden för militäriskt ändamål, det ena att uppställa adelsfanan och det andra att rekrytera den indelta fotarmén. Man finner lätt att den förra skyldigheten, som aldrig blifvit ordentligt fullgjord, skulle under sådant förhållande blifva ännu mera förbisedd. Derföre hände det redan under 18:e seklet, då nödvändigheten ofta påkallade att uppdrifva bevillningarne till högsta möjliga belopp, att dessa fingo träda i frälserusttjenstens ställe. På 1747 års riksdag bestämdes 10²/₃ öre silfvermynt såsom bevillning på hvarje rustningsmark, utan afseende derpå om tjensten fullgjordes eller icke. Beloppet ökades år 1770 till 14¹/₃ öre, men derefter förhöjdes afgiften ytterligare år 1789 till 7 skillingar 2 runstycken och år 1800 till 8 skillingar på hvarje rustningsmark, med den moderation att endast hälften deraf komme att utgå, om rusttjensten derjemte skulle behöfva in natura

fullgöras. Då general Buxhöfden derefter inryckte i landet och önskade vinna dess sympatier, upphäfde han genom sin proklamation af den 24 Mars 1808 de förhatliga bevillningarne. Vid Borgå landtdag var man dermed tillfreds, man tog icke ens i öfvervägande att bevillningen från frälsehemmanen rätteligen bordt betraktas såsom en slags vakans för frälserusttjensten, och då den sålunda bortföll, utan att hvarken rusttjensten återinfördes eller någon ny vakans kom i fråga, analog med den som sattes i stället för den andra rusttjensten och infanterioteringen, kommo frälsehemmanen att åtnjuta en större skattefrihet än detta varit under den föregående tiden åsyftadt. Såsom icke formligen upphäfven qvarstår emellertid sagde rusttjentsskyldighet ännu de jure.

Såsom en särskild art af allmänt frälse kunna sluteligen äfven de krigsmanshus hemman betraktas, hvilka blifvit genom skatteköp förvandlade till odalgods. Derom skall senare afhandlas i sammanhang med frågan om de för fromma stiftelser anslagna olika slag af lägenheter.

4:o. Donationsgodsen i Wiborgs län.

Med naturen af dessa gods förknippa sig så olikartade förhållanden, grundlagda under den tid då länet varit med Kejsaredömet förenadt, att de icke kunna hänföras till någon af de öfriga arterna frälsegods, utan böra betraktas särskildt för sig. Efter freden i Nystad återfick förläningsväsendet der sin förra styrka och en egendomlig prägel, samt bragte snart till stånd en ordning, hvarom mången svensk och finsk adelsman i förra tider ofta drömt. Flertalet lägenheter kommo att förvandlas antingen till hofläger, som motsvarade säterierna, eller till frälselamboskap under namn af donationshemman. Tack

vare Finlands gamla odalrätt samt de högsinta åsigterna hos två af dess ädla Storfurstar, har detta förhållande numera nästan fullständigt upphört, men frågan derom påkallar likväl en särskild betraktelse.

Då Czar Peter ville reformera sitt rike, litade han i många stycken till Holland och andra aflägsnare europeiska stater, men beträffande jordbesittningen och flere dertill hörande förvaltningsgrenar behöfdes motiver från närmare och af naturen mera likstälda samhällen. På skäl, som redan blifvit utvecklade, kunde den polska ordningen icke vara öfverensstämmande med hans sträfvanden; han såg deremot med välbehag på den skandinaviska odalrätten, hvars företräde icke undgick hans praktiska blick, och han uttalade upprepade gånger otvetydigt sin afsigt att omskapa rikets administration och lagskipning efter svenskt mönster. Uti en ukas af den 28 April 1718 bestämde han bland annat, att rikets kollegier borde på grund af den svenska lagen uppsätta reglementen för alla ärender och rättegångsordningar, punkt för punkt, men de punkter i de svenska reglementena, som ej befunnos tjenliga eller öfverensstämmande med rikets situation, borde författas efter eget bepröfvande och hemställan derom sedan till Czaren göras [1]).

I anseende till de olika samhällsförhållanden, som då redan hade gjort sig gällande i Ryssland, kunde framgången af dessa bemödanden icke blifva stor. I riket funnos pomästier eller underhållsgods, hvilka ungefär tyckas hafva motsvarat de svenska länsgodsen, samt wotschina eller slägtgods, men med dessa sistnämnda förknippade sig icke någon idé om egande rätt. Enligt ryska rättslärda

---

[1]) Akiander, om donationerna i Wiborgs län; Helsingfors 1864; sid. 47 ff.

har landets språk till och med saknat ord för detta begrepp, ty allt sammanfattades under ordet vladenie (besittning). Då man började göra skilnad emellan mer och mindre trygg besittning, begagnade man termerna ärftlig eller evig besittning, och icke förr än under Katarina II kom ordet sobstvennost, det numera häfdvunna uttrycket för egande rätt, till användning.

Sedan Wiborgs län genom freden i Nystad förenats med Ryssland, blef det vid många tillfällen godkändt och påbjudet, att de förra svenska lagarne skulle der tillämpas, och det samma skedde äfven med Kymmenegårds län, då detta senare införlifvades med kejsaredömet, hvarföre man äfven finner i resolutioner, utslag och ukaser, som angå dessa landsdelar, svensk rätt flitigt åberopad. De af Akiander uti ofvanföre åberopade arbete aftryckta urkunderna visa till och med, att decisioner angående jord i Wiborgs län blifvit grundade på svenska författningar, som tillhöra en senare tid än Nystadska freden, hvilket synes härröra deraf att dessa fått en generel tillämpning, ehuru formligen endast godkända för det senare inkorporerade Kymmenegårds län. Ofta finner man någon uppgifven sida af Landslagen anförd såsom rättsgrund, och ifall man jemnför citaterna med Abrahamssons år 1726 utgifna upplaga af denna lag jemte dertill hörande senare författningar, öfverraskas man deraf, att samma upplaga blifvit obetingadt anlitad såsom rättsnorm eller såsom en positiv lagurkund.

Man har många bevis om styrelsens verkliga afsigt att upprätthålla denna ordning. Den 15 Januari 1787 fann dirigerande Senaten nödigt att förständiga Wiborgs civiltribunal om att icke bestyrka säkerheten för lån från riksbanken, ifall finska godsegares bönder dervid äfven

åsyftades, emedan dessa icke voro lifegna utan personligt fria menniskor. År 1800 afslog samma myndighet en ansökning om att få genom s. k. kameralt byte två lägenheters natur omkastade, emedan ett frälsehemman jemnlikt 1723 års adeliga privilegier och flere andra åberopade författningar ej finge utan rikets ständers beslut ikläs das krononatur. Flere dylika exempel kunde anföras.

Frågan får en mörkare belysning, om man tager i betraktande, att den ifrågavarande rättsordningen i de flesta fall var fullkomligt främmande för dem, hvilka hade att tillämpa den samma. Det kunde knappt undvikas att icke andra principer gjorde sig gällande i de nya författningar, som måste tillkomma, och tvetydigheterna i den ena och den andra begagnades ofta såsom stöd för alla möjliga motsatta intressen. Det magtegande partiet kunde icke lida ett mera sjelfständigt bondestånd, medan bönderna deremot och deras försvarare höllo sig krampaktigt fast vid den gamla lagen och stundom till och med derigenom lyckades vinna mera än en sträng tolkning deraf kunde medgifva.

I sistnämnde afseende må endast resultatet af några vidlyftiga förhandlingar uti ett ärende här anföras. Under den svenska tiden hade kronohemmans åboarne visserligen redan faktiskt en ärftlig besittningsrätt till sina lägenheter, men den var likväl ännu icke rättsligen grundad och så garanterad, som den senare blef det i Sverige och Finland. Detta oaktadt gjorde sig i Wiborgs län den grundsats allmänt gällande, att dessa åboar kunde genom köp föryttra sina lägenheter. Uti en dirigerande Senatens faststälda hemställan af den 30 Juli 1798 säges derom, att böndernas rätt att köpa och besitta kronohemman icke är det ringaste tvifvel underkastad, hvarföre äfven

sådana köp, såvidt de befunnits uppgjorda i öfverensstämmelse med lagarne, alltid blifvit af vederbörande domstolar stadfästade [1]). Såsom förklaring dertill finner man uti en år 1729 afgifven revisionsberättelse uttaladt, att skatteböndernas företräde framför kronobönderna endast består deri, att de förre icke kunna skiljas från sina lägenheter för mindre än tre års ränterester [2]), och i öfverensstämmelse med allt detta utlät sig äfven kameralhofvet i Wiborg år 1798 uti förenämnda ärende derhän, att fastebref om köpta kronohemman borde meddelas af Guvernementskansliet, men om kronoskattehemman deremot af Häradsrätterna.

Den enda princip, som för vederbörande styresmän tycktes vara fullkomligen klar, var att lifegenskapen icke skulle få gälla i den finska provinsen, och denna princip ville man äfven samvetsgrant upprätthålla, ehuru visserligen åtskilliga mått och steg stodo i strid med detta sträfvande och småningom bragte bönderna uti en ställning föga bättre än de lifegnas.

Hufvudsaken i det ärende, som föranledde dirigerande Senatens nyssnämnda hemställan af år 1798, gälde frågan huruvida några tjenstemän och handlande, som innehade åtskilliga kronohemman, kunde få behålla dem. Deri fann Senaten bland annat nödigt att infordra närmare förklaring, huruvida någon rätt öfver kronobönderna vore inbegripen i deras anspråk, och huru något sådant kunnat komma i fråga. Derpå svarades att sökanderna allenast förvärfvat sig jorden och icke hade några personliga anspråk på de fria bönderna. Den slutliga bestämningen i saken blef detta oaktadt att hvarken tjenstemän eller

---

[1]) Akiander, anf. arb. sid. 116.
[2]) Akiander, anf. arb. sid. 197.

handlande skulle ega rätt att tillträda och besitta kronohemman, hvartill åborätten borde vara förbehållen bönderna allena. Såsom motiv för denna Senatens åsigt anfördes bland annat, att någon tydlig lag i all händelse icke berättigade personer af andra stånd att köpa af bönderna hemman och att besitta dem. Det är bekant att en svensk-finsk författning af den 4 Februari 1747 vägrar immission åt kronans tjenstemän till sådana kronohemman, hvarifrån åaoarne genom deras medverkan blifvit vräkta, och förut har redan blifvit anmärkt (sid. 344), huruledes Björneborgs riksdagsbeslut af år 1602 förbjudit prester, skrifvare och fogdar all åtkomst till både skatte- och kronohemman. Dessa bestämningar kunde vara kända äfven i Wiborgs län, och deras inflytande på utgången af förenämnda ärende kan åtminstone icke betraktas såsom omöjligt. Kanske voro icke heller de privilegierade klasserna obenägna att godkänna en dylik grundsats, emedan borgarenas och tjenstemännens jordbesittning möjligen i framtiden kunde försvaga deras magt och inflytande öfver de rena bönderna.

Efter Karl XI:s reduktion och före den ryska ockupationen funnos år 1706 i Wiborgs län 4 af kronan ännu disponerade ladugårdar, 6 allodial säterier, 14 militie boställen med säterifrihet, 30 säterirusthåll och 71 frälsehemman. Af skattehemman, hvilka benämndes bördehemman, finnas uti 1728 års revisionsjordebok 153 stycken uppgifna såsom donerade och 118 såsom för kronan behållna. För Willmanstrands höfdingedöme angifver 1742 års ransakningsjordebok 18 stycken dylika. Deremot tyckes alla lägenheter i Kexholms län, som efter eröfringen 1617 bibehållit sin ställning temmeligen oförändrad, hafva blifvit betraktade såsom kronojord, inberäk-

nadt der befinteliga hofläger, som innehades af kronoskatternas arrendatorer. Uti sistnämnda län qvarstodo från den svenska tiden sex förläningar, som varit gifna på Norrköpings vilkor, och af hvilka den i Kurkjoki (Kroneborg) innehades af Fältmarskalken Bengt Horns enka samt omfattade 360½ arviorubel.

Innan Peter den store genom freden i Nystad vunnit definitiv rätt öfver Wiborgs län, hade han redan mellan åren 1710 och 1719 derstädes såsom förläning bortgifvit åt 28 donatarier 2748 gårdar, i hvilket antal 4 hofläger och 4 öar ingå såsom enheter. De voro gifna på behaglig tid och en stor del af dem återkallades år 1720, nemligen alla fastigheter vester om landsvägen mellan Wiborg och Kexholm, så att vid 1721 års fredsslut icke flere än 740 gårdar jemte förenämnda öar voro förlänade åt nio donatarier.

Relativt till den öfriga tiden utmärker sig den emellan 1741 och 1747 genom betydliga förläningar, och formen lydde då på evärdelig och ärftlig besittning „med bönder och boskap.“ Om man jemnför detta uttryck med dem, som förekomma i donationsbref för andra besittningar inom kejsaredömet, finner man att ordalagen voro något förmildrade, så att de kunna anses innebära en slags reservation om böndernas personliga frihet samt åsyfta allenast en bestämning derom, att de förlänade områdenas åboar hörde till donatariernas administrations- och uppbördsdistrikt. Mindre återhållsamt i detta afseende var exempelvis ett till Furst Trubetskoi den 23 December 1747 utfärdadt donationsbref på en större mängd Liffländska gods jemte Pyhäjärvi landgods eller 55 gårdar i Kexholms härad. Der säges att donatarien och hans efterkommande af manligt och qvinligt kön egde, med de ade-

liga friheter, privilegier och rättigheter, som tillkomma öfriga adelsmän i Liffland öfver egna landtgods, ostördt och orubbadt besitta och nyttja de förlänade godsen jemte alla till dem hörande bebodda och ödeliggande Haken, gårdar. byar, marker, skogar, åkrar och ängar, äfvensom „de bönder, som för närvarande lefva på sagde landtställen eller flygtat derifrån.“

Senare gjordes anmärkning derom, att donationsbrefven för förläningarne i Liffland, Estland och Finland blifvit utfärdade i olika former och icke voro med hvarandra öfverensstämmande. I anledning deraf utfärdade dirigerande Senaten ett af Kejsarinnan Katarina II den 22 Juli 1765 godkändt formulär, lika gällande för alla förläningar i dessa provinser. Detta formulär är närmast öfverensstämmande med senast åberopade donationsbref, och sålunda ingår deri äfven bestämningen om donatariens rätt till de bönder, som flygtat från godsen. Derefter vidtogs den 3 Maj 1788 en financiel åtgärd, hvilken äfven hade ett märkeligt inflytande på donationsbrefvens form och innehåll. Förut voro en del af donationsböndernas jordskatter bestämda att erläggas till statskassan, men detta debiteringssätt, som iakttagits uti guvernementerna Reval, Riga, Wiborg m. fl., befanns vara alltför obeqvämt, och som det icke öfverensstämde med kejsaredömets allmänna räkenskaper, skulle för lämplighetens skull sagde kronoandel afkortas och en afgift af 70 kopek årligen under namn af podnschnie penningar påföras hvarje person af mankön. Denna personela skatt skulle indrifvas af donatarierna och derefter levereras till ränteriet. Då generalmajoren van Suchtelen derefter år 1790 till evärdelig och ärftlig besittning erhöll en förläning, lydde den på tre-

hundra själar, hvilka skulle utses inom Sippola kapells Liikala, Mämmälä och Ruodila byar.

Katarina II hade emellertid redan under samma tid grundlagt en ny plan för donationsväsendet. Hon föredrog att under namn af arrenden inskränka förläningarne till lifstid eller ock till tolf år eller annan bestämd tid, och denna plan blef sedermera den 12 November 1796 fastställd såsom allmänt gällande för Finland [1]).

Under nu anförda förhållanden tillkom det stora antal af donationer, som egt bestånd i Wiborgs län ända till senaste tid. Redan innan länet återförenades med Finland hade Kejsar Alexander I tagit i öfvervägande, att hemmans åboarne härstädes bilda en skild klass af befolkningen, som icke kan jemnföras med något annat stånd i Ryssland, samt år 1802 nedsatt en kommission med ändamål att rycka denna folkklass ur dess beklagansvärda läge och befrämja dess välstånd. Sedan denna kommission arbetat fruktlöst ända till 1810, blef den upplöst och en annan dylik nedsatt, men året derefter föredrog Kejsaren att vinna sitt syftemål genom den afskilda delens återförening med Finland.

Frukten af den här i landet samtidigt nedsatta kommissionens verksamhet var K. Kung. 9 April 1812, hvari jordegare och åboar i gamla Finland tillförsäkras fördelarne af landets konstitution. Det borde undersökas hvad jordnatur hvarje lägenhet har, och en allmän skattläggning efter ny metod företagas, på det att åboarne måtte befrias från alla godtyckligen pålagda skyldigheter. Tills denna beskattning blifvit verkstäld, borde 1728 års revisionsskattläggning tjena till efterrättelse.

---

[1]) Urkunden finnes aftryckt i Akianders åber: arb.

Donatarierna hade dessförinnan steg för steg förmått göra gällande en annan ordning, hvarom bland annat processen om det s. k. Taubila kontraktet bär vittne. Sedan Baron Freedricksz såsom donatarie af Taubila gods i Kexholms södra härad hos Häradsrätten anfört klagomål deröfver, att åboarne på hans donationshemman icke ville underkasta sig förökade pålagor i persedlar, dagsverken och foror till visst fordradt belopp, fann Häradsrätten godt att med stöd af en dirigerande Senatens tidigare åtgärd förhöja persedlarne med en femte del, som ungefär motsvarade klagandens anspråk, att likaledes förhöja dagsverkena från 60 till 75, med förkastande af anspråket om deras utgörande efter själar eller persontalet, samt att ålägga bönderna skyldighet att framskaffa godsegarens nödiga foror till S:t Petersburg, med vilkor att i sådant fall vara frikallade från andra resor. Lagmansrätten sökte förmå parterna till förlikning, och då en sådan icke kunde tillvägabringas, förklarades klagandens anspråk vara billiga, och bönderna ålades att betala de fordrade persedlarne, hvilka godsegaren af välvilja emot dem icke ens förhöjt med en full femte del, att för hvarje aderland förrätta 326 dagsverken om året, och att efter behof till anvista ställen forsla godsets afkastning i spanmål, hö och viktualier, hvarjemte de bönder, som drifvit processen och pröfvades utan minsta anledning hafva fullföljt talan emot häradsrätten, fälldes att höta 20 daler för sin hårdnackenhet. Detta utslag fastståldes af dirigerande Senaten den 28 Februari 1801.

Ifrån ett sådant godtycke och sådana förvecklingar ville 1812 års författning återföra frågan till den gamla och normala ordningen, hvartill hörde att hvarken egare eller åboar skulle få betungas med några pålagor, som

icke blifvit genom officiel skattläggning bestämda. Deremot har en annan hufvudsaklig omständighet icke blifvit berörd i denna författning. Såsom ofvanföre blifvit sagdt, funnos ibland de donerade lägenheterna åtskilliga skatte- eller bördehemman, hvilka såsom donerade hade bordt betraktas såsom en slags frälseskattelägenheter. men om dem förekommer icke någon bestämning, och sedermera har K. F. den 1 Mars 1817 förklarat, att någon skatterätt till dylika besittningar icke vidare kunde få gälla, emedan sentida anspråk derom skulle kränka hvarje under en lång tids förlopp tillkommen jordegares rätt.

Sluteligen bestämdes genom K. F. den 25 November 1826 att samteliga donationshemman skulle betraktas såsom lägenheter af allmän frälsenatur och att bönderna, som innehade dem, ej finge åtnjuta större eller vidsträcktare rättigheter än vanliga lambönder, men att de likväl under de tio närmaste åren skulle vara frikallade från uppsägning och berättigade att under denna tid besitta lägenheterna på förut bestämda vilkor. Såsom frälseskattehemman skulle likväl, såsom det nu bestämdes, de lägenheter få egas och besittas, om hvilka innehafvarena inom två år derefter förmådde inför domstol bevisa att de varit såsom skatte antecknade uti den svenska styrelsens senaste jordeböcker.

Således hände det ännu en gång att ett stycke af landet blef till största delen upptaget af säterier och frälselambönder till tusende tal. Man inser lätt att tiden och många förhållanden icke tillåto att bota det onda på Karl XI:s vis. Lyckligtvis gälde saken denna gång ett mindre område, och derföre kunde en annan utväg anlitas, hvilken för kostnadens skull i motsatt händelse skulle varit stängd. I anledning af derom framstäld nådig proposition

beslöto Ständerna vid 1867 års landtdag, att donationsgodsen skulle efter hand för finska statens räkning inlösas, samt derefter skattläggas och försäljas till donationsbönderna såsom skattehemman, för hvilka köppriset borde amorteringsvis erläggas.

Af den relation, som regeringen afgifvit till 1877 års ständer angående sagde inlösen, inhemtas att den vid 1864 års landtdag vidtagna första åtgärd i saken redan före 1867 föranledt till inlösen af 49 mantal med en areal af 97,314 tunland, hvilka blifvit betalde med öfverskottsstatsmedel. Sedan sistnämnda års ständer medgifvit ett statslån af ända till tolf miljoner mark, hafva under hela tiden före 1876 inalles 650½ mantal blifvit inlösta. Godsens hela egovidd är 1,325,000 tunland och den derå bosatta befolkningen beräknas till 40,000 personer. För denna egomassa har utbetalts 9,880,463 mark 85 penni, hvaraf 1,416,000 mark äro beräknade på Kronoborgs hofläger, som förvandlats till en jordbruksskola, fyra till kronoparker bestämda skogsområden samt några andra större possessioner, hvilka icke komma att styckas för böndernas räkning. De ännu icke inlösta donationsgodsen af större betydenhet inskränkte sig då till de egendomar i Kivinebb och andra socknar, som härförinnan underlydt Systerbäcks gevärsfaktori, ryska bergsstyrelsens possessioner i Suojärvi socken samt tre större gods i socknarne Jakimvaara, Sakkola och Rautus, äfvensom ett gods i Sulkava af S:t Michels län. De donationer, som Walamo och Konnevitz kloster erhållit 1716 och 1728, omfatta obetydligare områden, nemligen Walamo holme i Ladoga och ett hemman i Pyhäjärvi socken.

5:o. *Frälseskattehemman.*

Denna art af lägenheter har uppstått antingen derigenom, att kronan förlänat eller försålt åt någon frälseman räntan från skattehemman, eller ock sålunda att frälsehemman blifvit föryttrade med förbehåll för säljaren att derifrån få perpetuelt uppbära en årlig ränta, vanligen lika stor som en ordinär skatt. Transaktioner af sistnämnda beskaffenhet, kunna numera icke förekomma i annan form än aftal om någon viss resterande köpeskilling, för hvilken meddelad inteckning i sålunda försålda lägenheter bör hvart tionde år förnyas, men under förra tider inträffade det att en dylik för alla tider bestående rättighet grundlades blott och bart derigenom, att försåld lägenhet förändrade natur och förvandlades från frälse- till frälseskattehemman. En viss skilnad eger följaktligen rum emellan dessa två underarter, beroende deraf att räntan och utskylderna från den ena blifvit bestämda genom sådan officiel skattläggning, som öfvergått alla skattelägenheter, men från den andra genom enskildt aftal, och derföre har man vanligen äfven begagnat olika benämning för hvardera och kallat de förra skattefrälse- samt de senare frälseskattehemman. Om allt detta förekommer en uttryckelig lagbestämning uti 5 § af K. Frdn. 21 Febr. 1789, der det föreskrifves att „egare af skattefrälsehemman må njuta lika fullkomlig, fri och obehindrad dispositionsrätt öfver sitt skattefrälsehemman, som uti 2 § om skatte i allmänhet är sagdt. Är räntan kommen ifrån oss och kronan uti fälsemanna hand genom byte, köp eller annat laga fång, vare då om räntans utgörande till frälseman lag samma som om kronoskattehemman är faststäldt. Är åter *frälseskatte* egenskapen så tillkommen, att ofrälse man

genom köp eller annan afhandling förvärfvat sig egande rätten till frälsehemmanet, med eller utan beting om räntans innehafvande eller utgörande till särskildt belopp, då förhålles uti evärdeliga tider derutinnan efter de emellan kontrahenterna slutna aftal och afhandlingar, hvilka efter ordalydelsen utan någon rubbning eller förtydning skola blifva beståndande."

Då kronan ursprungligen bortgaf skattehemmanen, erhöllo frälsemännen all den rätt, som kronan deri förut åtnjutit och således äfven rättigheten till det s. k. skogsregalet, och när författningarne derefter frikallade skattemännen från alla förbindelser i detta afseende beträffande andra trädslag än ek, ansåg man sig icke berättigad att på lika sätt förminska de enahanda rättigheter af mera privaträttslig natur, som skattefrälsehemmanens räntetagare innehade, hvarföre det äfven i 35 § af 1851 års skogsordning blifvit stadgadt att den, som åtnjuter räntan ifrån ett skattefrälsehemman, skall oafkortadt vara berättigad till alla de bärande träd på dessa hemmans mark, som uppräknas i 13 kap. B. B., nemligen ek, bok, appel och oxel. Hvad frälseskattehemmanen deremot beträffar, så är det en konseqvens af förenämnda lagbud att hemmans egarena åtnjuta lika oinskränkt rätt till sagde trädslag som på frälsehemman, ifall icke räntetagarena förbehållit sig en sådan, då de ursprungligen föryttrat lägenheterna.

Då man hänför ifrågavarande hemman till gruppen af frälselägenheter, så bör detta icke uppfattas såsom om jordegarenas utskylder skulle understiga det ordinära måttet för skattskyldighet, utan allenast så att de för statsändamål icke äro förbundna till större pålagor än egarena

af vanliga frälsehemman. Det öfriga har egenskapen af privat gäld till räntetagaren.

Såsom af det anförda skönjes, innebär dessa possessioners natur ett dominium divisum emellan räntetagaren och jordegaren. Äfven den förres rätt betraktas uti författningare såsom en art af fastighet, såvida försäljning af ränteegande rätten jemnlikt K. Frdn. 27 Juni 1720 är underkastad både lagfart och börd, samt tvister derom, såsom detta föreskrifves i K. Br. 13 Januari 1789, skola utföras vid forum rei sitæ. Ifrågavarande ränta har för öfrigt en viss likhet med den, som ifrån augumentshemman erlägges till rusthåll, men skilnaden emellan dem är likväl ganska stor. Den sistnämnda är till sin natur en verklig skatt, som efter indelt uppbördsmetod blifvit tillerkänd såsom fyllnad eller godtgörelse åt rusthållare, hvilkas lägenheter icke motsvarat det för hvarje mundering generelt bestämda jordatal, hvaremot räntan från frälseskattehemman har helt och hållet en privaträttslig karaktär.

För att nämnda splittring af egande rätten må kunna häfvas, åligger det jordegare att, hvarje gång en lägenhet af sagde natur säljes, hembjuda den åt räntetagaren, hvilken sålunda kommer i tillfälle att uti sin hand konsolidera egande rätten och förvandla lägenheten till ett vanligt frälsehemman. Mera än detta ändamål har lagbudet likväl afsett frälseståndets enskilda intresse, såvida en motsvarande hembuds skyldighet icke blifvit till förmån för jordegaren ålagd räntetagaren, då räntan af honom föryttras. Om den förre likväl på annat sätt åtkommer ränteegande rätten, så konsolideras äfven i hans hand hela egendomen och lägenheten iklädes likasom i det nämnda fallet naturen af allmänt frälse.

Emot denna uppfattning af saken kan anmärkas att

skattefrälsehemmanen i ett afseende bära en större publik tunga än vanliga frälsehemman, och att deras förvandling till sistnämnda jordnatur följaktligen komme att förminska kronans rätt. Med stöd af en ganska svag bibestämning i 9 § af adeliga privilegierna föreskrifves i Kamm. Koll. Cirk. af den 31 Juli 1805, att frälseskattehemmanen skola lika med krono- och skattehemman deltaga i kronoskjutser och inqvarteringsbesväret, då frälsehemmanen deremot äro ifrån dem frikallade i andra fall än då större marscher förekomma. Enligt författningarnas anda borde denna ringa åtskilnad icke vidare kunna komma i fråga åtminstone för frälseskattehemman, sedan de återfått sin primitiva frälsehemmans natur, men äfven om man anser att den lagligen ej får försvinna, kan egande rättens konsolidering derföre icke anses otillåten. Man kan således högst påyrka, att de sålunda nybildade frälsehemmanen genom sagde undantag icke äro fullkomligen lika de öfriga. Att stadgandet om jordnaturernas oföränderlighet icke innebär något hinder i sagde afseende skall i ett annat sammanhang framställas.

6:o. Städernas donerade jord.

Den strängt begränsade åtskilnad, som vår lagstiftning intill senaste tider gjort emellan de s. k. lands- och stadsmannanäringarne, har haft till påföljd att samteliga städer i landet blifvit grundlagda genom särskilda åtgärder af styrelsen, som uti de för hvarje stad utfärdade fundationsbrefven öppnat rättigheten att der idka sistnämnda näringar samt organisera den olikartade municipala förvaltning, som uti stadskommunerna utbildat sig. Derjemte hafva dessa vanligen fått såsom förläning till evärdelig ego emottaga flera eller färre hemman för att användas

till tomter, muhlbete och andra ändamål. Skatten för den sålunda donerade jorden har också i allmänhet blifvit antingen helt och hållet afkortad eller ock förminskad, så att endast några poster af hemmanens förra jordskatt blifvit städerna påförde. Genom nya donationer hafva dessa besittningar kunnat blifva ytterligare förstorade, helst städerna, likasom adeln, gerna ville se sitt område arronderadt inom en mil eller den s. k. fredsmilen, hvarpå äfven de gjorde anspråk.

Att deras önskningar i sagde afseende icke heller blifvit helt och hållet förbisedda tyckes följa deraf, att 1655 års riksdag utsträckte den då påbjudna reduktionen äfven till städernas jord, hvilken efter grunderna för den s. k. fjerde parts indragningen skulle förminskas med fjerde delen af de egor, som inom fredsmilen blifvit af kronan åt vissa städer donerade. Ehuru flere af dem för enahanda arrondering äfven utvidgat sitt område genom köp, förekommer dock icke någon bestämning i sagde riksdags beslut om den sålunda förvärfvade jorden.

Karl XI var mindre angelägen att på nyssnämnda sätt åtkomma städernas jord, men deremot afskar han den särskilda förmån, som anspråket på fredsmilen åsyftade. Uti en Förkl. af den 1 Juli 1682 bestämdes att städerna skulle få oturberadt och utan hinder af författningarne om skattskyldig jords minskning bibehålla öde och skogbeväxt mark, som de af skattebönder tillhandlat sig och bona fide uppbrukat, men jorden borde undergå en billig taxering och skattläggning. Sedermera har Förs. till borgerskapet af den 23 Februari 1789 § 4 fastställt, att de städerna donerade, förlänta och under namn af stadsjord inbegripna egor skola orubbade vid städerna bibehållas och förblifva samt icke förändra sin natur i hvars hand de komma

måge. I andra författningar finnes derjemte föreskrifvet att denna jord, såvidt den uti reglerade stadsdelar ej blifvit till tomter indelad, icke får från städerna abalieneras annorlunda än genom arrende. Uti 25 § af 1873 års förordning om kommunal förvaltningen i stad förutsättes visserligen att det förstärkta antalet stadsfullmägtige kan fatta beslut om försäljning äfven af sådan stadsfastighet, som icke har egenskapen af byggnadstomter, men föreskriften i 74 § om skyldigheten att hemställa beslutet till Senatens Ekonomie Departement innebär förklaring derom, att frågan icke gäller af staten donerad utan annorledes förvärfvad stadsjord.

Af det anförda synes att städernas jord i allmänhet icke ens bär fullt den skattebörda, hvilken skulle vara den åhvälfd, om den vore egnad för hemmansbruk. Derföre kan den betraktas såsom en art af frälsejord, ehuru dess natur visserligen i flere afseenden skiljer sig från den, som tillhör de öfriga arterna. Den är icke privat jord i vanlig mening utan kommunal egendom, men emedan författningarne så uttryckeligen bestämt att den icke får såsom statsjord betraktas, så bör den hellre hänföras till gruppen af privat jord, ifall man icke vill uppställa den såsom en hufvudklass för sig allena. Hvad skattefriheten åter beträffar, så är äfven den mera skenbar än verklig, då städerna hvar för sig bekosta så många till administrationen hörande inrättningar, hvilka på landet upprätthållas genom statsanslag. Med dessa reservationer har det ansetts görligt att ställa ifrågavarande possessioner uti gruppen af frälselägenheter.

En speciel hithörande art af jordnatur bilda de s. k. magistratshemmanen, hvilka blifvit donerade åt flere städer såsom bidrag till magistratens aflöning. Rättigheten

till dem beror i hvarje särskildt fall af hvad kronan vid tiden för förläningen kunnat bortgifva och verkeligen bortgifvit. Tvister om dem lyda icke under stads utan under landsrätt jemnlikt Res. St. Besv. 16 Mars 1689 § 3.

Om dessa lägenheter, såsom det ofta händt, ursprungligen varit kronohemman, och förläningen icke omfattat mer än deras räntor, så är det klart att städernas anspråk ej få sträckas längre än till sådana pålagor, som blifvit bestämda genom vanlig skattläggning. Enligt Resolution af 14 Dec. 1732 och K. Br. 4 Nov. 1757 tillkommer det magistraten och icke Guvernören, såsom fallet är med vanliga kronohemman, att immittera åboarne på dessa lägenheter. Har det åter inträffat att kronan utan hinder af någon enskild åbos rättigheter fullständigt abalienerat en dylik lägenhet, eller senare, då åborätten dertill kunnat blifva förverkad eller annars upphöra, förstorat donatariens rättigheter, så måste lägenheten af den sistnämnde kunna disponeras såsom ett vanligt lamboskap. För öfrigt inses lätt att dessa hemman hafva en viss likhet med skattefrälsehemman deri, att de i förhållande till kronan vanligen äro med mindre utskylder betungade, utan att någon fördel af en sådan lindring kommer deras åboar till godo.

Kronojord.

De jordnaturer, som höra till denna kategori, kunna indelas efter flere särskilda grunder. Man kan gruppera dem efter samma princip, som ofvanföre blifvit iakttagen beträffande odaljorden, och sålunda i främsta rummet göra skilnad emellan possessioner, som äro mer eller mindre

betungade af allmänna besvär, i hvilket fall alla de kronolägenheter, som åtnjuta säterifrihet, komme att bilda en särskild afdelning för sig. Det kan synas oegentligt att tala om mer och mindre beskattade kronogods, men en sådan skilnad förefinnes i sjelfva verket, och den utmärker sig, hvilket kan vara lika oväntadt, derigenom att lindringen i bördor för kronofrälsejorden icke minskar, utan tvertom måste anses öka kronans intrader och ressurser.

Sjelffallet är att åtskilliga, först frivilliga men sedermera lika tvungna som förtretliga besvär, såsom skjutser, borgläger, dagsverken för olika ändamål, ursprungligen icke kunde vara konungens gods och gårdar pålagda. Samma förmån tillerkändes sedermera äfven åt de två magtegande stånden, adeln och presterna, likasom ock åt samteliga högre tjenstemän som innehade boställen, antingen de voro adelsmän eller betraktades såsom deras vederlikar. Då Karl XI organiserade sin militära indelning samt disponerade en mängd af de förra kungliga godsen jemte åtskilliga reducerade adeliga säterier till militieboställen och rustningsstommar, lät han flertalet af dem bibehålla nämnda frihet för att sålunda mera betrygga indelningens bestånd. En följd af allt detta är, att ganska många kronolägenheter i landet för närvarande äro mer eller mindre fullständigt frikallade från nämnda besvär. Emedan dessa besvär icke bekostas af statsverket, utan böra, oberoende af de fria lägenheternas större eller mindre antal, fullgöras af kommunerna lika fullständigt, blifver bördan för öfriga fastighetsinnehafvare i förhållande dertill så mycket större, jemte det den financiela tillgång, hvarmed de afsedda samhällsändamålen upprätthållas, blifver oförminskad. Tvertom kan det i många fall inträffa

att statskassans ressurser genom samma skenbara skattefrihet blifva större än annars. Innehafvaren af ett boställe, som åtnjuter en sådan frihet, kan förnöjas med mindre aflöning i annan form, och de, hvilka konkurrera om besittningen till utarrenderade kronodomäner, hafva allt skäl att för frihetens skull göra högre anbud.

Derjemte finnes för indelningen af hithörande jordnaturer en annan möjlig grund, beroende deraf att flere slags lägenheter, hvilka böra sammanföras under den gemensamma benämningen kronojord, disponeras af särskilda privilegierade stånd och korporationer, och derigenom icke äro så omedelbart och fullständigt beroende af regeringsmagten som de öfriga. En annan grupp af hithörande possessioner utmärker sig åter derigenom, att enskilda åboars och familjers magt att förfoga öfver dem är så stor och fast, att kronans egande rätt till dem har föga mer än en nominel betydelse.

Förstnämnda indelningsgrund har här ofvan endast blifvit antydd såsom möjlig, emedan de anmärkta omständigheterna äfven i någon mån kunna belysa ämnet. Att i detalj utföra den synes icke vara lämpligt. För att bättre karakterisera de särskilda arterna af kronojord har det synts mera ändamålsenligt att bygga framställningen på följande plan: 1:o lägenheter hvartill enskilda personer hafva ärftlig besittningsrätt; 2:o lägenheter som oinskränkt egas och disponeras af kronan; 3:o lägenheter som under statsmagtens inseende disponeras af särskilda privilegierade korporationer för vissa samhälliga ändamål.

vit för gästgifverihållningen åt dem anslagen. Dertill kommer ännu befrielse från inqvartering och kronoskjuts.

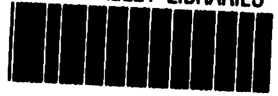
Sluteligen äro äfven de s. k. lotshemmanen en speciel art af lägenheter. Under förflutna tider ålades åtskilliga vid hafskusten boende hemmansinnehafvare att vara sjöfarande behjelpliga och beledsaga dem öfver de inre farvattnen, äfvensom att underhålla prickar och remmare vid farlederna inom deras distrikt, hvarefter det uti Lotsförfattningen af den 17 September 1783 bestämdes, att alla förut befinteliga lotshemman skulle oförryckt bibehållas såsom sådana, och att nya dylika kunde efter behof utses bland krono- och dernäst äfven bland skatte- och frälsehemman. Till åbo på kronolotshemman skulle ingen få antagas, som icke vore vuxen lotsbefattningen, och beträffande skattehemman bestämdes att egaren var förbunden att genom annan godkänd man fullgöra tjensten, om han sjelf var oförmögen dertill. Utom den betalning, som de sjöfarande borde efter taxa erlägga för lotsning, voro lotshemmanen för detta åliggande befriade från inqvartering, vägrödjning, bro-, gästgifveri- och tingshusbyggnad, krono-, gästgifveri- och fångskjuts samt skallgång, äfvensom enligt K. Br. 13 Mars 1783 från betalning af skjutsfärdspenningarne. Uti Kamm. Koll. Cirk. den 13 Oktober 1795 bestämdes att skatterätt till lotshemman af krononatur icke vidare finge medgifvas.

Uti väsentliga stycken har hela denna organisation numera blifvit genom lotsförfattningarne af den 30 Mars 1857 och 9 Maj 1870 så förändrad, att den åtskilnad äfven uti några rättsliga förhållanden, som förut varit utmärkande för lotshemmanen af såväl odal- som krononatur, numera blifvit i flera afseenden utjemnad. Uti sistnämnda författning säges, att förut tillkomna lotshemman

skola såsom sådana bibehållas, införas i en särskild jordebok samt åtnjuta förenämnda friheter, ibland hvilka skjutsfärdspenningarne dock icke finnas uppräknade, äfvensom andra förmåner, som genom särskilda resolutioner kunna vara dem medgifna. Hvarje lots åtnjuter kronolön, och ifall lotshemmans egare eller åbo icke blifvit i vanlig ordning dertill utsedd, skall han åt lotsen uppföra en stuga med nödiga uthus, och upplåta bete för en ko, samt tilllåta honom att ifrån hemmanets egor afhemta vedbrand och att derstädes nyttja fiske till husbehof. Dessa åligganden äro icke påbjudna såsom en motsvarighet till förenämnda friheter, ty de skola särskildt beräknas, så att de efter grunder, bestämda af Senatens Ekonomie-Departement, skola hvart tionde år uppskattas till visst belopp i penningar, och i förhållande dertill vid den årliga kronouppbörden godtgöras kronan af hemmans egaren eller åbon. Härvid kan anmärkas, att samma friheter, hvilka såsom undantagsrättigheter med hänsyn till kommunala besvär icke drabba kronan, medför åt den en särskild inkomst. Emellertid hafva lotshemmanens vilkor blifvit förbättrade genom den nya organisationen. Deras personliga förbindelser äro minskade, de äro frikallade från åliggandet att utan särskild betalning vaka öfver farlederna, och kunna genom att sjelfva göra sig kompetenta för lotstjensten äfven befria sig från skyldigheterna emot dem, som fullgöra den samma. Genom anordningen hafva icke besvären blifvit stegrade för kommunernas öfriga medlemmar, såvida lotshemmanen städse åtnjutit förenämnda friheter. För öfrigt äro dessa enligt samma författning beträffande immission, skatteköp och öfriga förhållanden numera fullkomligen likstälda med vanliga krono- och skattelägenheter och förut gällande inskränkningar i dessa afseenden således afskaffade.

har för annans räkning såsom interimsåbo den lägenhet, hvartill skatterätt begäres, inlemnat sin ansökning derom till Guvernören i länet, bör tillfälle att klandra den hållas öppen under en månads tid efter derom skedd kungörelse i häradets kyrkor. Har ärendet derefter i föreskrifven processuel ordning blifvit slutfördt och Guvernören samtyckt till skatteköpet, skall sökanden uti landtränteriet delvis eller hel och hållen, såsom nyss blifvit sagdt, nedsätta den beräknade skattelösen för lägenheten. På gjord hemställan eger Senatens Ekonomie-Departement slutligen pröfva frågan och genom skattebref befästa köpet.

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C039599455

ockuperas och sedermera genom skatteköp förvandlas till egande rätt. Uti 1848 års Landtmäterireglemente § 151 f. säges derom att nybyggen, som från kronans öfverloppsjord blifvit utbrutna och skattlagda, skola genom kungörelser utbjudas åt hugade odlare och den, som först med bifogad borgen ansöker åboskapet på något hemman, skall deri främst inrymmas, om han är välfrejdad och till åbo antaglig. De frihetsår, under hvilka odlingsarbetet bör verkställas, kunna efter omständigheterna bestämmas från 15 till 40 år, så att likväl half skatt bör under de fem sista åren utgöras. För tjensten att sålunda uppodla landets jord borde nybyggarena enligt författningar af åren 1770 och 1786 särskildt understödjas genom vissa anslag i spanmål och penningar, men för närvarande, då skogsvården tagit uppmärksamheten mera i anspråk, torde några medel för sådant ändamål icke vara bestämda.

b) **Option.** Då lagstiftaren, den tid då storskiftsväsendet infördes, på icke fullt hållbar rättsgrund bestämde att samfälligheterna, med undantag af de privilegierade lägenheterna, ej finge såsom sin tillhörighet försvara mer än ett visst efter hemmanens mantal beräknadt tundlandtal jord, och att öfverskottet skulle under namn af öfverloppsjord utbrytas för kronans räkning samt användas till nybyggesanläggningar, såvidt markens beskaffenhet kunde tillåta en sådan disposition, förmildrades denna åtgärd sålunda, att samfälligheternas delegare berättigades att i främsta rummet tillträda åboskapet på de nya lägenheterna. Enligt 151 § af 1848 års reglemente bör denna optionsrätt göras gällande senast inom sex månader efter det storskiftet i samfälligheten vunnit laga kraft, och ifall alla de, som anmält sig, icke kunna förses med särskildt nybygge, bör den, som redan förut nedlagt

arbete på stället, föredragas framför de öfriga, men i annat fall torde företrädet ej kunna bestämmas annorlunda än genom lottning.

c) **Förläning.** En sådan disposition har ofta blifvit begagnad och missbrukad, men om förläningen icke sträcker sig längre än att ett ledigt kronohemman, hvartill åborätt icke tillkommer någon annan, bortgifves åt en ny innehafvare, så är åtgärden fullkomligt laglig, och skiljer sig ej i något afseende ifrån vanlig inrymning. Skatterätt kan till och med beviljas åt en sådan donatarie, utan att gällande lag derigenom blifver öfverträdd, men deremot är det olagligt, om förläningen tillika omfattar några sådana förmåner, som tillkomma frälselägenheter, emedan nya frälsefriheter ej få beviljas. Uti K. K. 5 Oktober 1741 och Res. Allm. Besv. 10 September 1743 § 24 finnes visserligen stadgadt, att rättigheten till nybyggesanläggning på gränsorter, som äro aflägsna från bebygda ställen, kan medgifvas med vilkor om frälsefrihet, men dessa författningar måste anses hafva förlorat sin betydelse genom stadgandet i 1789 års grundlagar om jordnaturernas orubblighet.

Beträffande deremot de tidigare missbruken, så hafva de till en betydlig del blifvit rättade genom Karl XI:s reduktion, och kunna icke vidare underkastas några efterräkningar. Derföre säges äfven uti förenämnda 1811 års kungörelse att förra regenters förläningar af kronohemman skola ega bestånd efter de vilkor, som i donationsbrefven finnas bestämda. Hvilka olägenheter dylika förläningar i Wiborgs län medfört, och huru man sökt afhjelpa dem har redan blifvit framställdt.

d) **Transport.** Besittningsrätten till kronohemman är en real förmögenhet, hvilken lika väl som mången

annan tillgång kan behandlas såsom en bytesvara. Författningarne hafda icke heller motsagt en sådan användning deraf, men emedan man ansett att lägenheternas bättre häfd kunnat befordras derigenom, att besittningsrätten skulle tillkomma både åboarne personligen och hela deras slägt, så är hvarje öfverlåtelse af ett kronohemman till någon främmande person underkastad vissa vilkor och svårigheter. Om en sådan skett och tillträdaren befinnes vara en antaglig åbo, så kan åborätten likväl icke tillerkännas honom förrän utredt blifvit, att arfvingarne icke vilja göra öfverlåtelsen stridig. Sedan den nya åbon anmält sig hos Guvernören i länet för erhållande af immission, fordrar K. K. den 31 Juli 1811 att transporten skall offentliggöras i häradets kyrkor och den förre åbons arfvingar derigenom uppmanas att inom natt och år göra sin rätt gällande, ifall de så önska. Det bör också genom prestbevis utredas huruvida dessa äro myndiga eller icke, och i senare fallet skall jemnlikt K. Br. 16 Februari 1843 en ansvarig kurator tillförordnas för att bevaka deras rätt.

Ifall något klander inom den utsatta tiden icke anmäles, får öfverlåtelsen bekräftas genom immissionsbref, men i motsatt händelse eger arfvinge, som bevakat sin rätt, tillträda lägenheten utan lösen. Det är af sådan anledning som K. Br. 15 Febr. 1851 varnar tillträdare, som utfäst någon betalning för besittningen, att icke utgifva någon del deraf, förrän utredt blifver att åtkomsten lemnas oklandrad, emedan arfvingarne icke äro förbundna till någon liqvid derom, och den erlagda summan icke kan sökas och återfås af annan än öfverlåtaren.

e) **Arf.** Denna förvärfstitel är den allmännast förekommande. Sedan 1789 års författning sanktionerat rät-

tigheten för åboarnes barn att ärfva besittningen, blef det nödigt att mera i detalj utveckla flere dermed sammanhängande rättsförhållanden. Detta skedde genom Kamm. Koll. Kung. af den 29 Februari 1808, men emedan denna författning för krigsrörelserna icke hann blifva publicerad i Finland och derföre icke kunde anses vara här gällande, blef hela dess innehåll reproduceradt genom K. K. den 31 Juli 1811.

Ofvanföre är redan nämndt, att 1789 års förordning fästat såsom vilkor för den ärftliga besittningen, att hemmanen skola väl och försvarligen häfdas. I öfverensstämmelse dermed medgifver icke heller 1811 års kungörelse, likasom flere andra författningar, någon arfsrätt, ifall arflåtaren oförsvarligen skött sin lägenhet. Förlusten deraf tår emellertid icke vara för honom någon öfverraskning, utan han skall jemnlikt K. Br. 8 Aug. 1750 och Res. Krigsbef. Besv. 11 Jan. 1757 § 25 först genom varning göras uppmärksam på detta äfventyr, och ifall rättelse deraf ej följer, skall vanhäfden utredas genom syn och häradsrättens utlåtande, såsom derom föreskrifves i 27 kap. 1 och 2 §§ B. B., hvarefter åbon och hela hans slägt bör förklaras besittningen förlustig. Det kan dock icke vara styrelsen förbjudet att såsom gåfva öfverlemna den samma åt någon af hans arfvingar, på hvilken ingen skuld hvilar. En sådan mening finnes äfven positivt uttalad i K. Br, 27 Sept. 1804. Der stadgas att, ehuru Majestätet funnit nödigt att en åbo på kronohemman, som blifvit dömd för tjufnad eller annat nesligt brott, bör derifrån skiljas, så borde hans oskyldiga hustru och barn derföre icke blifva lidande; och derföre är det billigt att åboskapet, om annan i sin rätt derigenom icke förnärmas, öfverlemnas åt någon hans myndige son eller

måg, åt hvilken värdskapet kan gifvas, och som vill försörja modren och de omyndiga barnen.

Enahanda påföljd kan bero af ränterester, men ifall dessa blifvit föranledda genom missväxt eller någon olycka, för hvilken innehafvaren icke kan göras ansvarig, får åborätten derföre icke anses vara förverkad, och icke ens är det medgifvet att lägenhetens jordbruksinventarier få tillgripas för resternes betalning. Åtskilliga detaljer i saken, bygda på denna princip, förekomma i K. Brr. 19 April 1833 och 16 Februari 1843.

Sluteligen kan åborätt förverkas genom brott. Jemnlikt åberopade K. Bref af år 1804 får den, som blifvit dömd för tjufnad eller annat nesligt brott hvarken behålla eller erhålla åboskapet på ett kronohemman.

Härjemte bör anmärkas, att lindrigare fel och öfverträdelser, ehuru de icke medföra förlust af redan vunnen åborätt, likväl kunna verka att en närmast berättigad arfvinge förlorar sina anspråk, och att en annan fjärmare blifver framför honom godkänd och antagen till åbo. Kung. af 1811 mom. 2 lemnar i detta afseende åt Guvernören en ganska obestämd pröfningsrätt, som kan gifva och äfven gifvit upphof åt många familjeintriger samt derföre bör med synnerlig varsamhet anlitas.

Ett annat hinder för laglig arfvinge att tillträda ett kronohemman eger rum, om han förut innehar ett sådant, emedan lagstiftaren föredragit att hafva flere sjelfständiga åboar i stället för att på en hand bortgifva flere lägenheter, såsom derom stadgas i 2 mom. af 1811 års kungörelse. Om en sådan arfvinge vill afstå sitt tidigare erhållna hemman åt den som vederbör, borde han icke kunna utestängas ifrån att göra sin arfsrätt gällande.

Man kan säga att nyssnämnda vilkor och flere andra

hithörande förhållanden hafva en viss anstrykning af ett demokratiskt samhällsskick, men derjemte finner man också uti arfsordningen om kronohemman vissa andra bestämningar, som tyckas vara formade efter feodala grundsatser, ehuru de i sjelfva verket icke äro det. Förstfödslorätten är den dominerande principen för alla arfsanspråk, och ingen borgenär kan åtkomma sin gäldenärs lägenhet för att blifva betald för sin fordran, emedan åborätten icke kan tillgripas för gäld. De feodala lagarne tala i denna anda om stora komplexer af besittningar, och våra författningar deremot om obetydliga kronohemman.

Principerna för den arfsordning, hvarom nu fråga är, och hvars detaljer finnas bestämda uti 1811 års kungörelse, kunna sammanfattas på följande sätt. I stället för giftorätt eger efterlefvande make rätt att fortfarande besitta det kronohemman, som begge makarne förut innehaft. Om lägenheten tillhör dennes slägt, är rättigheten ovilkorlig, men i motsatt fall skall efterlefvande hustru afträda hemmanet till rätt arfvinge, då hon kan komma att ingå nytt giftermål, hvaremot efterlefvande man icke är underkastad sådan förbindelse, om icke det speciela fall inträffar att hustrun efterlemnat inga med honom sammanaflade barn, men väl andra ifrån ett tidigare äktenskap, och mannen under sådant förhållande ingår nytt gifte. I hvarje händelse skall den, som sitter qvar i boet underhålla makarnes värnlösa barn. Ifall enka ej förmår fullgöra detta och förestå hemmanet, öfvergår lägenheten till rätt arfvinge, som då är förbunden att underhålla henne.

Den arfsrätt, som efter begge makarnes besittningstid kommer att tillämpas på bröstarfvingarne, är bygd på dessa grunder: 1:o) broder eger företräde framför syster;

2:o) äldre broder eller syster föredrages framför en yngre; 3:o) aflidén broders eller systers barn och deras afkomma åtnjuta i samma följd och ordning oförminskad den rätt, som skulle tillkommit den aflidne, om han eller hon lefvat. Om lägenheten kan delas och Guvernören derom förordnar, tillfaller en lott den förstberättigade och en annan den, som dernäst har anspråk på arfvet o. s. v.; men ifall någon delning, såsom detta vanligen sker, icke kommer i fråga, eger den förstberättigade tillträda hela lägenheten och är endast förbunden att underhålla sina värnlösa medarfvingar.

Om bröstarfvingar ej finnas, tillfaller lägenheten bak- och sidoarfvingar, hörande till den makens slägt, som varit till besittningen arffallen eller annars berättigad, och kommer successionsordningen för dem att afgöras efter civilrättens bud i 3 kap. 11 § Ä. B. Befinnas flere efter detta lagrum samarfva, kunde företrädet dem emellan bestämmas efter de för bröstarfvingar gällande grunder, men lagstiftaren har hellre velat föreskrifva lottning för detta ändamål.

Angående kronohemmanen i Wiborgs län förekomma uti K. K. den 9 Februari 1852 några ifrån förenämnda stadganden afvikande föreskrifter. Transporten är der mera gynnad eller underlättad, såvida aflägsnare fränder än syskonebarn icke ega rätt att återvinna ett till oskyld eller icke arfsberättigad person öfverlåtet hemman. Om någon inom nämnda slägtled gör bruk af sin klandertalan, så är han visserligen icke skyldig att för åboskapet erlägga någon transport- eller löseskilling, men likväl uttryckeligen förbunden att godtgöra efterträdaren alla de kostnader, som han emellertid utöfver årlig häfdeskyldighet kunnat använda för lägenhetens iståndsättande. En

annan afvikelse består deri, att immission kan meddelas gemensamt för flere familjemedlemmar, af hvilka en förordnas att förestå förvaltningen. En sådan bolagslefnad är sanktionerad, emedan den varit häfdvunnen i länet; den beror af öfverenskommelse eller guvernörens förordnande, som får grundas derpå att någon yngre medlem i familjen, som bidragit till lägenhetens förbättrande, annars skulle blifva lottlös.

Då någon hos guvernören i länet, der jorden är belägen, begär att genom immissions- eller städjebref få sin på arf eller transport grundade besittningsrätt till ett kronohemman bekräftad, bör han naturligtvis förete bevis om alla sådana omständigheter, som i förenämnda afseenden kunna inverka på hans rätt. Den förre åbons åtkomst utredes genom dennes immissionsbref, lägenhetens häfd genom instrumentet öfver sådan husesyn, som i 27 kap. B. B. föreskrifves, af- och tillträdarens frejd äfvensom deras slägtskap genom prestabevis, samt fullständig liqvid om lägenhetens utskylder genom derom utfärdadt qvitto. Dessutom plägar vanligen fordras borgen af vederhäftiga personer, som förbinda sig att ansvara för åboskyldigheternas fullgörande. Detta sistnämnda vilkor kan anses olämpligt äfven derföre, att borgen men icke besittningsrätten är underkastad preskription och att den senare lagligen icke får återkallas, om borgen ej förnyas. Beträffande bak- sidoarfvingar måste detta vilkor likväl iakttagas, emedan 1811 års kungörelse innehåller uttryckelig bestämning derom, men deremot öfverenstämmer det icke med gällande lag att fordra af bröstarfvingar denna garanti. Grundlagen af år 1789 gör deras rätt alldeles icke beroende af ett sådant vilkor, och 1811 års kungörelse vill icke heller mer än att *hos dem skall finnas*

säkerhet för fullgörandet af nämnda skyldigheter. Begge lagrummen, jemnförda med hvarandra, kunna svårligen uttydas annorlunda än att säkerheten skall vara personlig samt bestå uti deras bepröfvade drift och sedlighet.

För att vinna utredning derom, att någon till åboskapet närmare berättigad icke må blifva förbigången, skall den förutnämnda kungörelsen utfärdas om öppen talan att inom natt och år klandra sökandens anspråk, men ifall denne sistnämnde är bröstarfvinge till den förre åbon, får detta förfarande underlåtas, emedan allt tvifvel i saken lätt kan häfvas genom vederbörligt prestbevis. En särskild utredning kan vara behöflig beträffande gjorda anspråk om sytning, hvarom Guvernören jemnlikt K. K. den 1 Mars 1852 eger förordna.

Talan i saken kan emot Guvernörens utslag genom besvär inom 90 dagar fullföljas uti Senatens Ekonomie-Departement (K. F. den 5 Maj 1810 § 4), och immissionsbref utfärdas derefter af Guvernören åt den, hvars rätt genom laga kraft vunnet utslag befinnes godkänd (K. Br. 15 Jan. 1818). Förrän detta bref blifvit häradsskrifvaren företedt, får han ej i jordeboken anteckna sökanden såsom åbo på lägenheten (Kamm. Koll. Br. 27 Jan. 1773).

Emot nu anförda processformer kunna väsentliga anmärkningar göras. Då adeln i en förfluten tid gjorde anspråk om patrimonial domsrätt öfver sina underhafvande, kunde den administrativa statsmagten med större skäl fordra att få slita och afgöra alla de tvistigheter, som kunde uppstå angående åborätten till kronans jordlägenheter eller förvaltningen af dem, utan att deri behöfva söka laga domstols bemedling. En annan på giltigare grunder bygd uppfattning i saken har derefter i

många fall gjort sig gällande. Senare kommer att framställas, huru rättsfrågor angående arrende af kronoboställen numera handläggas af vederbörande domare, ehuru det visserligen ännu qvarstår för dessa frågor en instansordning, som låter judiciela och administrativa myndigheter vexelvis ingripa i ärenderna. Vi skola också strax finna, huru lagstiftaren beträffande kronorusthåll sökt förlika de juridiska och ekonomiska elementerna genom en dylik blandad instansordning af annan beskaffenhet. För kronohemmans åboarne är den gamla instansordningen uti sin patrimoniala skepnad deremot bibehållen alldeles oförändrad, ehuru deras besittningsrätt numera har en så förändrad karaktär, att den principielt borde underkastas lika behandling som hvarje annan privaträtt. Såsom sakerna nu stå, bilda alla förenämnda former för den administrativa rättskipningen tillsammans en processordning, som är lika trasslig som inkonseqvent.

En detaljerad framställning om vilkoren för nyttjande rätten till kronohemman öfverensstämmer icke med planen för detta arbete, och kan här så mycket mindre komma i fråga, då dertill skulle erfordras en vidlyftig utläggning beträffande åtskilliga lagstadganden, hvilka oförändrade fortfara att vara gällande för kronohemmanen, ehuru nya och alldeles olika rättsgrunder blifvit tillämpade på likartade förhållanden med hänsigt till andra slags possessioner. Exempelvis bör endast nämnas att, ehuru den i 1734 års lag bestämda byggnadsordning befunnits i grunden vara alldeles olämplig för åtskilliga andra kronolägenheter och derföre blifvit ersatt af en ny, så qvarstår den gamla likväl såsom norm för kronohemmans åboarne. Deras rättigheter kunna, generelt taladt, sammanfattas sålunda att de med vissa inskränkningar beträffande sko-

gens nyttjande och dispositionen af boskapsfoder ega tillgodonjuta all möjlig afkomst och fördel ifrån deras lägenheter. Deremot äro de skyldiga att bebygga, bebruka och uppodla hemmanen efter lag och att derifrån regelbundet utgöra föreskrifna skatter och besvär. För att kontrollera deras häfd och bruk bör kronofogden eller länsman hvart tredje år anställa syn på stället, såsom derom finnes bestämdt uti 27 kap. 1 § B. B.

2:o. Kronorusthåll.

De kronorusthåll, hvilka härförinnan blifvit skatteköpta, äro förvandlade till skatterusthåll eller berustade säterier, om säterifrihet varit dem tillerkänd. Hvilka modifikationer af ringare betydenhet deras odalnatur är underkastad har redan blifvit framställdt, och här komma följakteligen endast de rättsförhållanden att afhandlas, hvilka äro egendomliga för dem som bibehållit sin krononatur. Emellan berustade kronosäterier och vanliga kronorusthåll förekommer ingen annan skilnad än den, som beror af säterifriheten, men emellan kronorusthåll i gemen och kronohemman är skilnaden i många afseenden så stor, att de måste betraktas såsom olika arter af jordnatur, hörande till gruppen af de lägenheter, hvartill en ärftlig besittningsrätt är medgifven.

Olikheterna bero mindre af några grundväsentliga rättsförhållanden än deraf, att hvarderas natur utbildat sig under skilda tider och under inflytelsen af vissa egendomliga konjunkturer. Då Karl XI gjorde sin militära indelning gällande, var han i synnerhet angelägen att värna rusttjensten emot alla sådana vanskligheter, som den förra frälserusttjensten varit underkastad, och då han för ändamålet påbjöd åtskilliga kontroller, gällande lika

mycket för skatte- som för kronorusthåll, kommo dessa ofta att förvexlas med hvarandra, mera än detta annars skulle hafva inträffat. Om denna förvexling bidragit till att under någon tid i flere afseenden förklena skatterusthållarenas vilkor, så har den deremot gjort ställningen för kronorusthållarena mera förmånlig och betryggad. Det blef också redan uttryckeligen bestämdt genom två Karl XI:s författningar, nemligen reglementena angående militien 1684 och 1695, att rusthållarena samt deras barn och efterkommande icke skulle blifva rubbade, utan roligen få besitta rustningshemmanen, så länge de förmådde hålla sin fullkomliga mundering samt lagligen bruka, bygga och förbättra hemmanen. Rusthållenas större värde och åboarnes mindre förbisedda anspråk torde också hafva medverkat dertill, att en stadig besittningsrätt till dem blef tidigare genom lag godkänd. Af K. Frdn. angående rusthållstransporter af den 9 Juni 1726 finner man, att det redan då var ganska vanligt att handla med kronorusthåll såsom med privat egendom, att transporterna skedde utan landshöfdingens och öfverstens hörande, och att några häradsrätter till och med plägade bekräfta dem genom uppbud och laga fasta. Allt detta klandras och förbjudes, jemte det rättigheten att i annan och laglig ordning transportera kronorusthåll hålles öppen. Fullständigare föreskrifter om åboarnes besittningsrätt och öfriga vilkor meddeltes sedermera uti K. Frdn. 22 Febr. 1749, hvarigenom denna besittningsrätt erkändes så fullständig och likstäldes en verklig egande rätt så nära, att allt hvad 1789 års grundlag sedermera medgaf åt åboarne på kronolägenheter i gemen omfattar mindre förmåner.

Likasom de lagbud, som angå vanliga kronohemman, återfinnas företrädesvis i 1811 års kungörelse, så har

deremot 1749 års förordning enahanda betydelse i frågor beträffande kronorusthåll. En väsentlig i denna författning påbjuden olikhet är, att enka efter kronorusthåll icke i någon form åtnjuter giftorätt uti fastigheten, utan allenast, såsom författningen säger, uti den till lösöreboet hörande munderingen. Hon misstroddes att kunna sköta en kavallerihäst. Endast i det fall att rusthållaren aflidit barnlös, kan enkan efter hans förordnande få under sin lifstid bibehålla lägenhetens besittning.

Uti andra afseenden närma sig föreskrifterna i sagde författning, vida mera än de uti 1811 års kungörelse, den civila successionsordningen och sakrätten. Besittningsrätten till ett kronorusthåll kan med samtycke af Guvernören för betingadt pris öfverlåtas till oskyld man, och ifall någon frände, dock icke aflägsnare än syskonebarn, klandrar detta aftal, skall han betala den utfästa transportskillingen, och jemnlikt K. Frdn. 30 September 1756 till och med nedsätta den i landtränteriet, innan tiden af natt och år för klandertalan går till ända.

Angående arfsrätten är 1749 års författning synnerligen förbehållsam i sina uttryck. I sammanhang med föreskrifterna om sättet att efter en innehafvares död antaga ny åbo säges att „rusthållarena samt deras barn och arfvingar böra framför andra en sådan förmån af oqvald besittning på kronorusthåll *gemensamt* tillgodonjuta". Denna gemensamma förmån har man i praktiken tilldelat dem sålunda, att besittningsrätten blifvit värderad och en derpå grundad lösen till alla samarfva påförd den, som fått tillträda rusthållet. Några grunder för sådan värdering finnas naturligtvis icke angifna, men sjelffallet är att fullt värde efter vanlig uppskattning af jordegendom icke får åsättas lägenheten, äfven derföre att tillträdaren icke kan

erbjuda real säkerhet för löseskillingen eller i allmänhet för någon sin gäld.

Ehuru författningarne i allmänhet, beträffande såväl rusthåll som hemman af krononatur, vidhållit grundsatsen om att besittningsrätten till dem ej får tillgripas för gäld, hände det likväl en gång att denna regel med hänsigt till rusthållen blef åsidosatt. En kronorusthållare hade såsom uppbördsman gjort balans, och som man fann det vara obilligt att rusthållet skulle förblifva i hans hand, sedan löftesmännen betäckt balansen, blef det genom en resolution af den 14 Oktober 1723 föreskrifvet, att dessa sistnämnde skulle i slikt fall få efter laga värdering tillträda rustningsrättigheten, och såsom en förklaring i saken bestämdes genom Kamm. Koll. Kung. 28 November 1755, att värdet eller den högsta transportsumman skulle för ändamålet utrönas genom offentlig auktion. Sedermera hafva dessa bestämningar ofta blifvit i praktiken så generelt och extensivt tillämpade, att kronorusthåll blifvit på vanligt sätt bortauktionerade för all möjlig gäld.

Nu nämnda olikartade förhållanden hafva för öfrigt äfven haft till påföljd, att man i praktiken, då immissioner till kronorusthåll blifvit meddelade, vanligen underlåter några iakttagelser, hvilka ej blifvit särskildt föreskrifna för dessa lägenheter, men derföre just icke kunna betraktas såsom eftergifna. Borgen för åboskyldigheternas fullgörande torde väl alltid hafva blifvit affordrad och ställd af de nya innehafvarena, emedan 1749 års författning innehåller en uttryckelig föreskrift derom, men deremot hafva tillträdarenas personliga egenskaper just icke blifvit underkastade någon pröfning, och ehuru otvifvelaktigt är att åborätten äfven till kronorusthåll efter sträng lagtolkning kan förverkas genom vanhäfd, så är det likväl

ganska vanligt att immission derå meddelas utan föregången husesyn och utredning om lägenhetens häfd.

Calonius påyrkade att ett skatteköpt kronorusthåll är arfvejord, emedan det redan före köpet i innehafvarens hand haft en sådan egenskap, och skattelösen i öfverensstämmelse med 17 kap. 1 § Ä. B. bör betraktas såsom arfvejords förbättring. Sedermera gjorde sig likväl en motsatt åsigt gällande i K. Frdn. 19 Augusti 1802, kanske mera derföre att man redan då funnit skäl att så litet som möjligt upprätthålla den gamla bördsinstitutionen.

Det återstår att tillägga några ord angående särskilda hithörande processformer. Under sistförflutna århundrade var det ännu stadgadt att hvarje ombyte af rusthållare skulle underkastas pröfning eller åtgärd af flere myndigheter, nemligen landshöfdingen, regementschefen samt krigs- och kammarkollegierna. Genom K. Br. 4 April 1805 bestämdes derefter att tvisten om besittningsrätten till kronorusthåll allenast skulle underlyda landshöfdingen och kammarkollegium. Då den finska regeringskonseljen organiserades, tvekade man icke att låta enahanda tvister om kronohemman fullföljas i Ekonomie-Departementet, men deremot ansågos frågorne om åborätt till kronorusthåll vara af så öfvervägande juridisk beskaffenhet, att dessa borde dragas från Landshöfdingarna till Hofrätterna och derifrån till Justitie-Departementet (Regl. för Reg. Kons. 18 Aug. 1809 mom. 33: 1, d). Talan skall fullföljas i Hofrätt inom 90 dagar enligt K. Frdn. 25 November 1812, och innehållet af hofrätternas utslag bör derefter meddelas landshöfdingarne, hvilka hafva inseendet öfver rusthållen, såsom detta bestämmes i K. Br. 31 Augusti 1816.

Hvad jordbäfden vidkommer, anmärkes endast att innehafvare af kronorusthåll, inberäknadt de som åtnjuta säterifrihet, i allmänhet äro underkastade enahanda vilkor som kronohemmans åboarne. Ett särskildt förbehåll om sätesbyggnad på kronosäterirusthåll finnes uttaladt i K. Br. 20 December 1690 och Res. Allm. Besv. 25 Maj 1720 § 12.

B) Lägenheter, som oinskränkt egas och disponeras af kronan.

Till denna grupp hänföras åtskilliga slags possessioner, af hvilka några hafva hemmans natur och andra icke. Till de förra höra kungsgårdar och kungsladugårdar samt militie- och civilstatens boställen. Dessa hafva härförinnan varit disponerade, hvarje art för sitt särskilda ändamål, och till följd deraf äfven underkastade olika vilkor och rättsförhållanden. Ehuru de numera samteligen behandlas på lika sätt, och med hänsigt till deras användning kunde sammanföras under den gemensamma benämningen af utarrenderade kronolägenheter, på hvilka fullständig landtmannahushållning idkas, blir det likväl nödigt att taga i öfvervägande äfven deras rätta natur och ursprungliga bestämmelse, helst deras nuvarande disposition tills vidare kan betraktas såsom en provisorisk åtgärd.

1:o. Större lägenheter, som hafva hemmans natur.

a) **Kungsgårdar och Kungsladugårdar.** I detta arbetes förra del är redan utlagdt huru dessa uppstått. Upsala öde voro under tiden för landskapernas union konungens gårdar, der han rastade under sin eriksgata,

eller då han för annan orsak besökte provinserna. En del af dem bebrukades för det kungliga kökets eller stallets räkning, och andra voro såsom län gifna åt hans ståthållare eller länsmän, hvilka på stället handhade kringliggande nejders förvaltning och stundom hade äran att få herbergera konungen. Under sådant förhållande måste det gälla såsom regel, att dessa lägenheter skulle bebyggas såsom kungliga sätesgårdar, och naturligtvis kunde någon skyldighet icke komma i fråga att för dem erlägga någon skatt eller att deltaga i några allmänna besvär. Det var tvertom andra lägenhetsinnehafvares åliggande att genom arbete och materialier bidraga till deras häfd och underhåll.

Gustaf I förökade dessa domäner i betydlig grad, samt inrättade afvels- eller ladugårdar, hvilka företrädesvis hade till bestämmelse en vinstgifvande landtmannahushållning och derföre icke behöfde bebyggas lika ståtligt som kungsgårdarne. De förvaltades af gårdsfogdar, som hade att sköta dem efter en mängd särskilda instruktioner och ofta äfven att herbergera och försörja der inqvarterad militär. Sedan denna förvaltningsmetod, som Erik XIV och Johan III redan betraktade såsom mindre ändamålsenlig, blifvit någon tid tillämpad, samt Karl XI:s reduktion återfört under kronan ett antal af dessa domäner, som emellertid varit förlänade, förvandlade han flere af dem till boställen för det högre militärbefälet och lät dem bibehålla deras förra sätesfriheter. De ännu återstående förblefvo utarrenderade, men snart derefter gjorde sig åter en ny princip gällande, som ännu en gång, ehuru i ringare grad, tycktes vilja bereda under namn af arrende ett slags erkännande åt det förra förläningssystemet. Man beviljade åt flere arrendatorer en perpetuel besittnings-

rätt till dessa gods, emot förbindelse att årligen betala en viss lega, som bestämdes en gång för alla genom en art af skattläggning. Detta gaf anledning till en ny reduktion, hvilken liknade de förra i flere stycken och bland annat deri, att man äfven denna gång synes hafva grundat åtgärden på stadgandet i 4 kap. Kon. B:n Landslagen, åt hvilket man fortfarande tillerkände så stor betydelse, att till och med 1772 års Regeringsform § 2 ännu ger det full giltighet.

De perpetuela arrendena upphäfdes eller återkallades genom Kamm. Koll. Br. den 31 Oktober 1766, och tiden för kungsgårdarnes arrende bestämdes för framtiden till 15 år. En ny författning af den 17 December 1799 förlängde denna arrendetid till 30 år, och stälde derjemte på arrendatorerna vissa anspråk, som åsyftade landthushållningens förkofran. De borde efter omständigheterna genom arrendekontrakterna förbindas att på stället underhålla stuterier, skäfferier eller andra nyttiga inrättningar för sagde ändamål. Gustaf I:s idé var följakteligen ännu icke öfvergifven, utan endast modifierad så att man ville göra domänerna till modellfarmer för enskilda grenar af landthushållningen.

En anmärkningsvärd omständighet är det för öfrigt, att husesynerna på kungsgårdarne enligt sistnämnde författning bordt förrättas af häradshöfding och nämnd, samt att arrendatorerna på dem följakteligen, tidigare än andra kronans arrendatorer, hade laga domstol till skiljedomare uti rättsfrågor emellan dem och kronan. Instansordningen bildades af både judiciela och administrativa myndigheter, nemligen häradsrätt, landshöfding och kammarkollegium. Numera äro alla innehafvare af utarrenderade kronogods

underkastade enahanda process- och instansordning, såsom i det följande skall framställas.

De i landet ännu återstående kungs- och kungsladugårdar äro icke flere än sju, inberäknadt två hofläger i Wiborgs län, hvilka jemnlikt K. Frdn. 1 Mars 1817 höra till denna kategori. En af dem är upplåten till landtbruksinstitut, och ett par andra nyttjas af vissa städer emot betingad arrendeafgift.

b) **Militie-boställen.** Genom sin reduktion erhöll Karl XI rik tillgång på lägenheter, som kunde användas till boställen för truppernas högre och lägre befäl, jemte det knektekontrakterna tillförsäkrade åt soldaterna boståder med små egor på de torp, som rusthållarena och rotarne borde tillhandahålla dem. Kunde tillräckligt antal boställen ej bildas af de reducerade lägenheterna, blefvo dertill disponerade kronohemman, hvarifrån åboarne förpligtades att vika med rättighet att återfå deras städja, om en sådan blifvit erlagd, och afflyttningen måste ske före utgången af den bestämda tiden. Åt det högre befälet gåfvos vanligen kungsgårdar och reducerade säterier eller i allmänhet sådana lägenheter, hvilka dessförinnan redan åtnjutit säterifrihet.

Uti ett partielt afseende tillkommer dem alla en förmån, som hör till säterifriheten. Den långa striden, som vår lagstiftning ända från Magnus Ladulås' tid fört emot våldgästningen, hade mot slutet af Karl XI:s regering ännu icke blifvit krönt med större framgång, än att han uti en stadga af den 20 Mars 1694 måste upprepa sina egna och sina företrädares förbud deremot. Emedan han hade försport att officerare plägade aftvinga sina ryttare och rusthållare fri skjuts, både när de reste i tjensteärenden och eljest, fann han nödigt föreskrifva att hvarje

officerare till häst eller fot, som föröfvade sådant missbruk, skulle genast gripas och ifrån fängelset tilltalas för sitt brott. Under sådant förhållande var det icke någon lätt sak att derutinnan åstadkomma en så radikal förändring som den, att göra boställsdisponenterna sjelfva till skjutsningsskyldiga lägenhetsinnehafvare. Lagstiftaren tyckes ännu länge derefter hafva undandragit sig att uttala några bestämda föreskrifter angående dithörande förbindelser. Då det vid 1752 års riksdag sattes i fråga huruvida innehafvarene af trumpetare-, fältväbels-, pistolsmeders- och pipareboställen, likasom ock åboarne på hemkalls-, krigsmanshushemman m. fl. vore skjutsningsskyldige eller icke, blef svaret uti Res. på Allm. besvär den 29 Juni § 63, att dermed borde förfaras efter allmän lag samt tidigare utfärdade resolutioner och privilegier. Derom finnes bl. a. föreskrifvet uti Res. på Skånska Reg. Besv. 27 Mars 1735 § 4 att skjutsning skulle utgöras från boställshemman för officerare, underofficerare och stabsbetjente, om de bebrukades af arrendatorer, men icke annars. Frågan erhöll sluteligen genom 3 mom. af 1789 års För. och Säk. Akt en sådan generel lösning, att jemte säterierna samt rå- och rörshemmanen samteliga boställen skulle vara från skjutsningsbesväret befriade.

Högre militärgrad samt större och förmånligare boställe medförde åt innehafvaren såsom särskildt åliggande att på stället underhålla prydligare bostad. En öfverste borde, såsom det bestämdes uti Förklaringen öfver 1752 års boställsordning af den 23 Januari 1770, underhålla ett karaktärshus af tio rum i två våningar, samt en öfverstelöjtnant och en major fem rum i en första våning och två vindsrum. Stabskaptenerna, hvilka innehade två boställen, det ena såsom stabsofficerare och det andra

såsom kompanichefer, behöfde icke underhålla karaktärshus på båda, men voro deremot förbunda att för säterifriheten, ifall de åtnjöto en sådan, erlägga en viss afgift till boställskassan. Öfriga boställen skulle förses med två stugor med kammare och förstuga. Uti 1752 års boställsordning bestämdes att boningshusen för det högre befälet skulle på kronans bekostnad första gången uppföras af sten för att sedermera af innehafvarena underhållas, men år 1770 inskränktes vilkoret derhän, att kronan för ändamålet icke skulle bekosta annat än trähus. Ännu i denna dag kan man på många ställen skönja, att dessa åtgärder utöfvat ett visst allmännare inflytande på byggnadsväsendet i landet, sättet att inreda boningshusen m. m.

I öfriga afseenden var den uti 1752 års boställsordning föreskrifna byggnads- och häfdeskyldigheten bestämd i hufvudsaklig öfverensstämmelse med de allmänna grundsatserna i 1734 års lag, men vida mera detaljerad. Oinskränkt gälde den numera förkastade byggnadsordningen, att en viss qvantitet åbyggnad skulle beräknas för hvarje löpande år. Om innehafvaren ej bygt för sin tid, skulle han, såvidt icke allt befanns vara i fullkomligt skick, betala kostnaden för att uppföra så många hus, som motsvarade de bristande åren, men ifall han deremot bygt för flere år, borde han för sådan öfverbyggnad erhålla betalning af tillträdaren efter en viss taxa och måttligare beräkning. Ifall han åter låtit uppföra andra byggnader än dem, som räknades bland antalet laga hus, kunde han få från stället bortföra dem, hvilka benämndes öfverloppshus, utom i de fall då virket blifvit taget ifrån boställets skog. Allt detta har endast afseende på nybyggnad. För underhållet af de hus, hvilka redan blifvit uppförda och icke utdömda för sitt förfallna skick, voro

innehafvarena dessutom ansvariga, likasom ock för alla egors vidmagthållande, vid äfventyr att annars blifva äfven derföre vid afträdet ålagd att betala s. k. husröta.

Hvart tredje år borde besigtning, för att utröna huru alla skyldigheter blifvit fullgjorda, på stället verkställas af flere eller färre, mer eller mindre högt uppsatta funktionärer, men då ombyte af innehafvare skedde eller de ekonomiska besigtningarne annars gåfvo anledning till en mera judiciel behandling, skulle laga husesyn verkställas på officerares boställen af häradshöfding och half nämnd samt på öfriga boställen af kronofogde och fyra nämndemän. Besvär emot husesynsrättens utslag kunde enligt senast gällande föreskrifter anföras inom trettio dagar hos Guvernören i länet, hvarefter ärendet ännu ytterligare kunde dragas under Ekonomie-Departementets pröfning.

Huru mycket än Karl XI bemödade sig att så organisera sin militära indelning, att den skulle komma att bestå i alla tider och funktionera regelbundet, så har den likväl ända ifrån tiden efter Karl XII tidtals mer eller mindre varit ställd på indragningsfot. Under det financiela betryck, som sistnämnda konungs krig framkallade, var det icke alltid möjligt att upprätthålla systemet i hela dess vidd. Det blef nödigt att genom åtskilliga partiela och temporära indragningar bereda nya ressurser för att kunna bestrida de hufvudsakliga utgifterna. Dermed åsyftades tillika att spara något under fredstid för att kunna vara mera betryggad, då kriget fordrade större uppoffringar, och för allt detta bildade man särskilda kassor, hvartill hörde icke allenast den redan nämnda boställskassan, utan äfven andra dylika, nemligen General-förråds-, Uppbrotts- och Reservkassorne, hvilka hade att

påräkna inkomster genom de nämnda indragningarne. Emot vissa afgifter kunde rusthållare och rotebönder i särskilda fall under fredstid få sina beväringsskyldigheter för någon tid afskaffade eller förminskade. Flere befattningar, såsom pistolsmedernas, profossernas eller polismänneus, trumpetarnes, piparnes, sadelmakarnes och hofslagarenas vid kavallerierna, lemnades ofta vakanta, så att inkomsterna af deras räntor och boställen kunnat förstärka nämnda kassor. Senare vidtogos mera omfattande åtgärder af enahanda beskaffenhet. Genom K. Br. 21 Januari 1793 blefvo boställena både för Lif- och Nylands dragonregementena indragna och bestämda att utarrenderas på femtio år. Man fann de täta flyttningarne till och ifrån boställena alltför besvärliga, och derföre blef det genom K. Brr. den 20 Febr. 1805 och 4 Okt. 1806 generelt medgifvet att i synnerhet boställena för staben och kompaniofficerarne kunde få efter särskild pröfning utarrenderas på 30 års tid.

Sedan den indelta arméens tjenstgöring år 1810 blifvit tills vidare instäld, bestämdes genom K. Man. 1 Aug. samma år att hvarje boställe, då de närvarande innehafvarenas rätt dertill komme att upphöra, skulle utarrenderas på 25 år, hvarefter K. K. den 27 April 1837 öppnade tillfälle för driftiga arrendatorer att på särskild ansökning och efter verkstäld syn få sin då fortlöpande arrendetid förlängd med tio ända till tjugufem år. För öfrigt underkastades bestämningarne om dessa lägenheters häfd och kontrollen öfver innehafvarena icke några principielt anmärkningsvärda förändringar. Till modifikationer i detta afseende, hvilka berott af den förändrade anordningen, höra exempelvis de, hvilka frikallat arrendatorerna från annan skyldighet beträffande karaktärshusen än att

underhålla de redan förut uppförda, samt föreskrifvit att kontrollen öfver boställsvården, som förut handhafts af vissa militära myndigheter, framdeles komme att åligga civila tjenstemän och företrädesvis kronofogdarne.

c) **Civilstatens boställen.** Riksdagsbeslutet af år 1655 upplyser att boställen denna tid funnos på några ställen anslagna för lagmän, häradshöfdingar och landsstatens betjente. Det var Karl XI:s afsigt att dermed förse alla civila tjenstemän, men hans uppmärksamhet var dock i främsta rummet rigtad på en reorganisation af militärväsendet, och derföre fick det bero af kommande tider att fullkomna och slutföra reformen äfven på det civila området. Under det nästföljande århundradet tycktes en föga kostsam utväg erbjuda sig att förverkliga denna plan, och man begagnade sig deraf äfven i några fall. Kronan hade genom den utbrytning af öfverloppsjord, som vid storskiftena verkstäldes, vunnit betydliga jordområden, och man gaf deraf nybyggeslotter åt några länsmän och häradsskrifvare för att uppodlas och besittas såsom *bohemman*, åtföljande tjensten. Denna idé kunde dock icke hafva stor framgång, ty en statens tjensteman var icke någon lämplig kolonist, och hans bostad var icke heller väl belägen uti aflägsnare skogstrakter, der nybyggena vanligen utpålades.

Emedan alla dessa boställen tillkommit under olika tider och förhållanden, äro de i många afseenden mycket olika hvarandra. Om någon Guvernör såsom boställe innehar en kungsgård, åtnjuter han naturligtvis förmånligare vilkor än de, som besitta öfriga civila boställen. Bättre gynnade af både naturen och de öfverhetliga resolutionerna äro de äldre landsstats och domareboställena

än de nyare bohemmanen, hvilka uti de flesta afseenden kunna likställas med torftiga kronohemman.

Om man undantager K. Regl. af den 22 Februari 1750, som ibland annat innehåller en speciel husesynsordning för landshöfdingeboställen, har någon dylik författning beträffande öfriga ifrågavarande boställen icke blifvit utfärdad. Innehafvarenas rättigheter och skyldigheter hafva derföre varit beroende af de generela och för sagde lägenheter föga ändamålsenliga bestämningarne i 27 kap. B. B. om husesyner på kronolägenheter i allmänhet. Något mera innebär icke heller stadgandet i 1734 års Landsh. Instrukt. § 35, som föreskrifver att boställenas häfd borde hvart tredje år kontrolleras genom ekonomisk besigtning af kronofogde och två nämndemän. Undantagsvis har 1809 års Regl. för regeringskonseljen egnat dem en viss större uppmärksamhet, då en särskild instansordning der påbjudes för ärender, som angå af- och tillträdeshusesyner på de samma. I likhet med de förut anförda bestämningarne om kronorusthåll förklarades den juridiska beskaffenheten af dessa ärender vara så öfvervägande, att besvär öfver Guvernörernas utslag icke skulle fullföljas i Ekonomie-Departementet, utan i Hofrätten och derefter vidare i Justitie-Departementet.

Genom K. Br. den 6 Nov. 1844 gjordes beträffande de civila boställena andra grundsatser gällande. Det kan just icke vara förmånligt för en tjensteman att såsom boställe innehafva en ringa och vanligen ganska onerös lägenhet, att der sköta sin befattning samt inrymma familj och arkiv uti två stugor och en kammare, hvilka han sjelf är förbunden att jemte mycket annat bygga och underhålla, vid strängt äfventyr att ersätta alla brister deri. För sådana orsaker blef det föreskrifvet att de

civila tjenstemännen skulle uteslutande erhålla kontant aflöning, och att boställena skulle utarrenderas, såvidt dåvarande innehafvare icke ville förbehålla sig att fortfarande besitta dem under sin tjenstetid.

År 1863 den 25 September utfärdades en ny förordning angående utarrendering af kungsgårdar samt militie- och civilstatens boställen, hvilka alla borde i sådant afseende behandlas på lika sätt. Stadgandena deri underkastades derefter några mindre väsentliga förändringar genom K. Frdn. den 26 April 1871, som är den nu gällande författningen i ämnet. Der bestämmes arrendetiden till femtio år. De vid arrendeauktion å landskansliet i länet gjorda anbuden pröfvas af Senatens Ekonomie-Departement, som på företedda skäl eger tilldela arrenderättigheten äfven åt annan än den, som gjort högsta anbudet. Utom i de fall då en vidare förbättring af den utbjudna lägenheten ej kan förutsättas, sker aftalet med vilkor att arrendeafgiften skall förökas efter tjugu års besittning med tio procent och efter trettio år med ytterligare tio procent. Om några olyckor, som icke berott af arrendatorns förvållande, minskat egendomens värde, kan anspråk göras på motsvarande nedsättning i arrendet. På giltiga skäl får arrendatorn begära kontraktets häfvande före arrendetidens utgång, men annars gäller det obetingadt för honom, hans enka och arfvingar, såvidt alla skyldigheter beträffande borgen, häfd m. m. fullgöras och arrenderätten icke heller blifvit för annan orsak förverkad, i hvilket sistnämnda afseende uttryckeligen föreskrifves att han för skogsåverkan och olofligt

svedjande kan förklaras besittningen förlustig. För öfrigt innehåller författningen det förord, att arrendatorn eller hans rättsinnehafvare skall afflytta vid den bestämda tidens utgång utan särskild uppsägning, och att arrendet följakteligen icke skall, såsom detta förutsättes i 16 kap. J. B., anses fortfara, tills det uppsäges och lamboen fått åtnjuta laga fardag.

Hvad byggnadsskyldigheten beträffar, så har en ny princip i författningen gjort sig gällande, som utmärker sig derigenom, att arrendatorn numera icke har några absoluta åligganden i detta afseende, utan att husesynerätten för hvarje gång efter pröfning af behofvet och öfriga förhållanden på stället bestämmer, hvilka nödiga hus arrendatorn under den närmaste framtiden skall uppföra, och när arbetet skall vara verkstäldt. För de odlade egornes vidmagthållande är det ovilkorligen förbjudet att ifrån stället afföra hö och annat boskapsfoder. Från skogen, som på statens bekostnad blifvit rationelt indelad, är arrendatorn berättigad att under boställsinspektörens inseende till husbehof eller afsalu disponera öfver de skogsalster, som hvarje år få afverkas.

Laga husesyn på samteliga hithörande lägenheter förrättas af häradshöfding med fyra i nämnden, och skall boställsinspektören dervid närvara för att bevaka kronans rätt. Besvär emot rättens utslag skola anföras inom sextio dagar hos Guvernören i länet, och talan i saken får derefter fullföljas i Senatens Ekonomie-Departement. Den ekonomiska kontrollen öfver lägenheternas förvaltning åligger närmast inspektörerna, dernäst länestyrelserna och i högsta instans Senatens Militie-expedition för de militära boställena och Kammar-expeditionen för de öfriga.

Då utbrytningen af öfverloppsjord under sistförflutna

århundrade påbjöds, bestämdes att särskilda nybyggen, såvidt detta kunde ske, skulle bildas af den andel i öfverloppsjorden, som kunde belöpa sig på militie- eller civilstatens boställen, och att dessa nybyggen borde förvaltas såsom ett slags bihang till sjelfva stommarne. Äfven dessa nybyggen skola numera särskildt utarrenderas, om deras häfdande i sambruk med boställena icke befinnes ändamålsenligt. Uti arrendevilkoren förekommer den skiljaktighet, att innehafvaren skall utöfver det utfästa arrendet ansvara för alla lägenheten påförda utskylder äfven till kronan. Då detta vilkor påtagligen måste medföra en motsvarande minskning i arrendesumman, och då liqviden derigenom blifver utan något gagn för kronan i någon mån komplicerad, tyckes en sådan anordning vara opåkallad. Den beror deraf att man ansett skatten böra komma den allmänna statsfonden till godo, men att arrendet deremot från samteliga militieboställen skall förstärka militiefonden.

Sluteligen bör här endast anmärkas beträffande de torp och öfriga små possessioner, hvilka äro bestämda att såsom bostäder nyttjas af skogsvaktare och forststatens tjenstemän, att särskilda afvikande föreskrifter finnas om dessa boställen påbjudna i författningarne angående vården af kronans skogar.

2:o. Öfriga kronans besittningar.

Uti många länder möter man öfverallt regala och andra höghetsrättigheter, hvilka inflätat sig uti den privata jordbesittningen. Här i norden har den odalrättsliga grunden i lagväsendet reducerat dem till en obetydlighet, och dertill kommer ännu att icke ens de privaträttsliga servituterna, hvilka på så många ställen varit ett betänk-

ligt hinder för jordkulturens utveckling, härstädes kunnat få något öfvertag. Denna sistnämnda fördel är en frugt af författningarnes stränga förbud emot skattskyldig jords minskning jemte öfriga föreskrifter om de sjelfständiga possessionernas bibehållande i oförändradt tillstånd, hvilka stadganden, huru mycket de än i andra afseenden varit hinderliga och besvärliga, åtminstone kunna anses hafva bidragit till nyssnämnda goda påföljd.

Hos oss finnes ett bergsregal, men det är den enskilda näringsidkaren som med kronans rätt inmutar fyndigheterna och tillgodogör dem. Det skogsregal, som haft sitt upphof ifrån ett sträfvande att emot vanvård och sköfling skydda några ädlare trädslag, har småningom förlorat nästan all betydelse. Hos oss har funnits ett jagtregal, men detta inskränkte sig till högdjursjagten i Sverige och svanjagten på Åland, och för öfrigt är det adeln, som i detta afseende tillvällat sig de vidsträcktaste rättigheterna. Då den på 1600 talet stod på höjden af sin magt, bestämdes genom 1647 och 1664 års jagtstadgar att all jagträtt skulle bero af ett särskildt privilegium, och detta privilegium var adeln förbehållet. Odalrätten respekterades visserligen så mycket, att ingen adelsman skulle anses berättigad att utan tillstånd idka jagt på andras enskilda egor, men bonden hade icke synnerlig anledning att vägra sådant, då det var honom absolut förbjudet att vidtaga några mått och steg för att på eget område fånga annat än skadedjur. Uti 1600 talets författningar finner man för öfrigt äfven ett par små försök att förklara alla strömmar, der nyttiga inrättningar kunde anbringas, för regala possessioner, men dessa försök hade icke någon påföljd. På samma sätt ville också Johan III genom det förmenta Helgeandsholmsbeslutet draga under

kronan alla förmånligare fiskeplatser i landet, men tiden reducerade dem till ett färre antal.

Det kan icke sakna intresse att taga alla dessa omständigheter i öfvervägande i sammanhang med frågan om de öfriga besittningar, hvilka tillhöra kronan, och öfver hvilka den oinskränkt eger förfoga. Dit höra:

a) **Kronoutjordar och utbysskatter.** I äldre tider, då lagen icke förbjöd eller åtminstone icke hade magt att hindra jordegare att ifrån sina lägenheter föryttra mindre jordlotter, bildades många dylika såsom oberoende possessioner, och transaktioner derom voro, såsom redan förut blifvit anmärkt, ganska vanliga. Urkunderna tala om många dylika, isynnerhet ängar och holmar, hvilka blifvit öfverlåtna till klostren och andra kyrkliga inrättningar. Det är sannolikt att åtskilliga af de utbysskatter, som kronan nu innehar uti de tidigare odlade delarne af landet, blifvit förvärfvade genom Gustaf I:s reduktion, och ehuru det visserligen alltid varit lagstiftningens sträfvande att af dem i förening med annan kronojord bilda fullständiga hemman, så har tillfälle dertill icke alltid erbjudit sig. Under senare tider hafva många sådana små jordlotter tillfallit kronan, då vidden af öfverloppsjord, som vid verkstälda storskiften blifvit utbruten, varit alltför liten för att kunna disponeras för nybyggen, men dessa hafva likväl icke kommit att öka kronoutjordarnes antal, emedan man vanligen återstält dem till skiftesintressenterna, antingen emot uppskattning af deras mantal eller emot särskild skogsränta. De utbysskatter, som ännu qvarstå i jordeböckerna, få icke skatteköpas, emedan de icke fylla måttet af besuttenhet, utan böra enligt Kamm. Koll. Br. den 31 Okt. 1766 § 16 genom auktion utarrenderas på sex års tid i sänder, med vilkor att arrendet erlägges

hvarje år förskottsvis. De uti Wiborgs län befinteliga kronoängar och holmar böra jemnlikt K. Frdn. 1 Mars 1817 behandlas på samma sätt.

b) **Kronans enskilda fisken.** Enligt gällande författningar har kronan i öppna hafvet och de större insjöarne en oinskränkt rätt till allt vattenområde, som ligger utom kustboarnes landgrund, och dessutom på flere ställen till lax- och sikfisket uti de inre vattendragen. Detta kronans s. k. fiskeriregal är sålunda disponeradt, att hvarje medborgare får fritt begagna hafsfisket, såvidt icke uteslutande rättighet dertill på ett eller annat grund blifvit tillerkänd någon enskild, men att „konungens enskilda fiskerier" uti de inre vattendragen böra utarrenderas.

Upphofvet till dessa rättigheter tillskrifves vanligen det s. k. Helgeandsholms beslutet, men ifall man närmare öfverväger åtskilliga till saken hörande omständigheter, så visar det sig att inflytelsen af detta beslut, hvars oäkthet först under en senare tid blifvit uppdagad, icke varit större, än att det kanske bidragit till att i någon mån förstärka kronans anspråk, icke till alla ställen för lax- och sikfiske i gemen, såsom beslutet fordrar, utan allenast till några vissa områden, hvartill kronan på annan rättsgrund blifvit innehafvare.

Man kan uppspåra tre särskilda förvärfstitlar eller rättare anledningar, som kunnat förskaffa åt kronan dessa besittningar. Under den katolska tiden voro de andelige lika ifriga fiskare som afvogt stämda emot jagten och allt bruk af mördande vapen, hvilka den kanoniska lagen fördömde. Fisket idkades på många ställen i landet, hvilka tillfallit kyrkan och klostren genom kungliga förläningar, enskild frikostighet eller köp. Då Gustaf I indrog till kronan kyrkans besittningar, hade han så

mycket mera skäl att förvalta fiskeverken på dessa ställen för kronans räkning, på samma sätt som afvelsgårdarne, då han i allmänhet betraktade fisket såsom en god källa för finanserna.

Ett annat förhållande, som kunnat grundlägga kronans åtkomst till åtskilliga fiskeställen, sammanhänger med skatteväsendet. Med stöd af Westgötalagen har redan blifvit anmärkt (sid. 106 f.), att de äldsta reala jordskatterna inskränkte sig till de s. k. allmänningsörena. Kommunerna och landskapen afstodo till konungen en viss andel, vanligen en tredjedel, af inkomsten från deras allmänningar, och som vattendragen ännu i denna dag mer än andra besittningar nyttjas såsom samfäld egendom, så är det naturligt att en betydlig del af sagde afgäld härflöt ifrån denna källa. Härvid bör vidare tagas i öfvervägande att allmänningarne ofta blefvo sålunda skiftade, att en tredjedel deraf blef för kronans räkning utbruten, hvarom flere exempel finnas anförda uti Bergfalks förut åberopade arbete. Sådant kunde bero antingen deraf, att intressenterna sålunda ville frigöra sig från förbindelsen att vidare erlägga några allmänningsören, eller att konungen, som på grund af bemälda uppbörd ansåg sig vara medegare till fastigheten, gjorde anspråk på en delning deraf. Hufvudsaken för vårt ändamål är att kronan genom skiftet erhöll uteslutande besittningsrätt till en del af allmänningarne.

Beträffande särskildt fiskerierna, finner man bland annat att Gustaf I uti ett bref, dateradt den 24 Maj 1527, i stället för skatt ifrån fisket i Kumo elf fordrade att kronan efter förra vanligheten skulle derstädes tillgodonjuta laxfångsten för hvar tredje dag [1]). Angående Bir-

[1]) Arvidsson, anf. saml. II: 205.

karlarnes fiske i Kalix elf yttrade han uti ett annat bref af den 6 November 1541 [1]), att betalningen af kronans skatt för fisket i kungsådern, som någon tid blifvit försummad, framdeles borde punktligt fullgöras och en tredjedel af hela fångsten derföre utgifvas. Det är ganska möjligt att de förvecklingar, hvilka kunde härröra af en så beskaffad debitering och uppbörd, sluteligen blefvo afhjelpta genom skifte, som medförde åt kronan uteslutande rätt till fiske på vissa bestämda ställen.

I många fall kunde det sluteligen äfven hända att kronan genom vanlig ockupation af ledigt område blifvit enskild innehafvare af åtskilliga fiskeställen, och detta var i synnerhet möjligt uti de glest befolkade och högst ofullständigt ockuperade delarne af de norra landsorterna. Gustaf I var ganska ifrig att för kronans räkning der anlägga fasta fiskeverk, såsom man finner bland annat af ett den 7 Mars 1552 dateradt bref, hvari han uppmanar allmogen i Helsingland att vara honom behjelplig vid uppförandet af dylika verk i Ljusne elf [2]).

Ett Gustaf II Adolfs bref, dateradt den 15 September 1616, innehåller derom vidare sådan upplysning, att uti Kemi socken funnos denna tid både kronans och enskilda inbyggares laxpator [3]). Att laxfisket uti de Österbottniska elfvarne småningom kommit att på alla ställen betraktas såsom ett regale beror af flere särskilda omständigheter. Fiskarena blefvo ofta ofredade vid utöfningen af sitt yrke af grannar och fiender från nära och fjärran, och behöfde anlita statsmagtens hjelp emot öfver-

---

[1]) Stjernman, saml. af Ek. förf. I: 1010.

[2]) Malmgren, Handlingar och förordningar angående Finlands fiskerier; Helsingfors 1869; III: 413.

[3]) Malmgren, åber. saml. I: 1.

våldet, och derjemte fann kronan, för att upprätthålla näringen, sig föranlåten att vid många tillfällen bistå allmogen genom att anskaffa åt den salt och hampa för fiskbragderna [1]). Allt detta kunde göra fiskarena mera beredvilliga att erkänna kronans höghetsrätt och underordna alla sina anspråk dess förfoganden, men dertill sällade sig ytterligare en omständighet af törhända mera afgörande betydelse. Fisket bedrefs icke ensamt af strandegarne utan af hela befolkningen på ett vidsträckt område, och handhades sålunda att allmogen skötte både egna och kronans pator. Det låg icke uti flertalets intresse att betrakta fiskeställena såsom privat egendom, tillhörig de fåtaligare strandegarena.

Enligt förenämnda bref af år 1616 hade kronan vid fiskets bedrifvande blifvit förfördelad, såvida allmogen plägade först utslå sina enskilda pator och egnat kronans verk en alltför sentida vård. För att åstadkomma reda deri och reglera kronolaxfiskerierna i Kemi, Ijo och Uleå elfvar besökte riksrådet Scheding två år derefter orten och ingick den 18 Mars 1618 med allmogen sådant aftal, att den skulle få disponera öfver samteliga fiskeställena emot skyldighet att derföre betala en viss bestämd qvantitet lax, vida öfverstigande det tuntal som kronan förut från dessa fiskerier erhållit [2]). Någon tid senare ville man hafva fullt utredt, huruvida samteliga fiskeställena i Kemi elf eller blott en del af dem skulle betraktas såsom tillhöriga kronan, och då frågan derom år 1666 ställdes till allmogen, svarade den endrägteligen, så öfver- som underbyggare med en mun, såväl som särskildt tillspord

[1]) Härom upplysa flere urkunder i Malmgrens åber. saml., bland annat III: 393, 456, 458 och 459.

[2]) Urkunden är aftryckt uti Malmgrens åber. saml. I: 3.

hvar för sig, att hela elfven är kunglig majestäts och cronones, och vet ingen af dem annat säga eller intyga, än att ifrån alla pator, större eller mindre, med undantag af kyrkoherdens, stadgelax bör utgå till kronan [1]).

Uti 1655 års riksdagsbeslut förklarades kronans urminnes hufvudfisken i de stora strömmarne vara omistandes gods, hvilka borde underkastas reduktion der de frångått kronan. Enligt särskilda författningar och förklaringar af åren 1720, 1766, 1786 och 1811 böra de samtidigt af Landskansliet och Häradsrätten utbjudas på arrende under sex år i sänder, och öfverlåtas åt dem, som vid arrendeauktionerna gjort de högsta anbuden. Beträffande särskildt laxfiskena i Uleå, Kemi och Ijo elfvar, så har allmogen uti kringliggande socknar efter 1618 fått fortfarande bibehålla deras besittning emot viss ränta. Under tiden derefter hafva arrendevilkoren särskilda gånger blifvit modifierade, och när fråga tidtals blifvit väckt om nya arrenden på kortare tid, så har saken i afseende å de flesta platser vanligen lemnats beroende af framtida åtgärder. Då ett sådant förslag senast gjordes år 1800 angående laxfiskena i Kemi och Ijo elfvar, medgaf konungen slutligen uti bref af 10 September samma år, att Kemi och Ijo sockneboar på bevekande skäl, som af dem blifvit anförda, skulle tills vidare få bibehålla besittningen af sagde fisken emot skyldighet att erlägga den bestämda räntan [2]). År 1791 utarrenderades laxfisket i Torneå elf på hundra års tid åt ett stort antal, särskildt uppräknade byalag i orten [3]).

---

[1]) K. Maj:ts exekutionsakt af den 5 November 1666, se Malmgren åber. saml. I: 17.

[2]) Malmgren, anf. saml. I: 61.

[3]) K. Br. 16 Aug. 1791, se Malmgren anf. saml. III: 350.

c) **Kronoskogar.** Sedan skogsmarkerna, hvilka omfatta en öfvervägande del af landet, för sin myckenhet länge fått undvara både publik och enskild vård, hafva de först under senaste tider, om man undantager vissa lika hänsynslösa som omotiverade ansträngningar för deras bevarande, tilldragit sig en större uppmärksamhet. Betydliga kronoallmänningar funnos, och uti författningarne stadgades att de skulle stå under Guvernörernas inseende och förvaltning, men i verkligheten voro de i brist på särskilda, intresserade och sakkunniga vårdare underkastade all möjlig sköfling. Skogsskötseln inskränkte sig vanligen dertill, att man uti allmänningarne utstakade nybyggen, då några kolonister begärte att få uppodla dem, och detta icke sällan utan afseende på markens beskaffenhet och möjligheten att använda den för sådant ändamål. I andra fall kunde det hända, att kolonisterna utan vederbörligt tillstånd satte sig i besittning af marken och påbörjade sitt arbete, som mera bidrog till att förstöra skogen än till dess uppodling.

Uti 8 § af 1851 års skogsordning bestämdes omsider att de kronomarker, hvilka i ett sammanhang innefatta en tillräcklig sträcka växtlig skogsmark och derföre äro användbara såsom kronoparker, skola för detta ändamål afrösas. De sålunda bildade skogspossessionerna äro numera ganska många. De utmärka sig derigenom, att de nära nog uteslutande äro egnade för skogskultur och att de, likasom de fordna åfvelsgårdarne, omedelbart förvaltas för statens räkning. Detta sätt att disponera statsegendom har i andra näringsgrenar blifvit öfvergifvet såsom mindre förmånligt, men kulturen i skogen besitter i anseende till den långsamma återväxten af dess alster

egenskapen att ej kunna rätt uppbäras genom det enskilda intresset.

Kronoparkerna äro i öfverensstämmelse med flere år 1859 utfärdade författningar stälda under en särskild forststyrelses inseende och fördelade i inspektionsdistrikter, hvilka förvaltas af en öfverforstmästare. Ett distrikt omfattar flere revierer, och hvarje revier, som kan innehålla 15,000 till 50,000 tunland, förvaltas af en forstmästare. För skötseln och vården af särskilda dertill hörande bevakningsområden eller block af 1000 till 3000 tunland finnas anstälda ett nödigt antal skogsvaktare.

Innan denna organisation kom till stånd, var det nödigt att söka andra utvägar för att nyttiggöra de skogar, som icke voro användbara för nybyggesanläggningar, och som 1851 års skogsordning ännu icke kunde vidtaga några mera omfattande anordningar efter förenämnda plan, har den tillika, såsom ett medel att i andra rummet anlitas för ändamålet, sanktionerat i modifierad form en tidigare användning. Uti 11 § säges att kronoskogar få utarrenderas på viss kortare tid i sänder åt inrättningar för bergsbruk och annan förädlingsindustri, med skyldighet för innehafvaren att derföre erlägga en viss arrendesumma, hvars belopp borde bestämmas med ledning af högsta anbudet vid en för utredning i saken anstäld auktion.

Dessförinnan var det icke ovanligt att kronoskogar på 1600 talet och derefter blefvo under namn af rekognitionsskogar öfverlåtna åt dylika inrättningar, och ehuru anordningarne af denna beskaffenhet här i landet icke varit många, så lära dock ännu i denna dag några besittningar, gifna på rekognitionsvilkor, härstädes förekomma. Besittningstiden begränsades vanligen ej på annat sätt, än att skogarne skulle åtfölja inrättningarne, så länge den

industri och rörelse, som föranledt öfverlåtelsen, kunde blifva tillbörligen vidmagthållen. Jemnlikt Res. Allm. Besv. 29 Juni 1752 § 70 skola domar och resolutioner angående rekognitionsskogar fortfarande vara gällande, såframt icke bevisas kan att någon skogstrakt blifvit med orätta dertill använd. Derom säges vidare uti K. Förkl. 5 April 1739 § 9, att skogarne ej få begagnas till afsalu, utan allenast till bruks- och manufakturverkens underhåll, att några skadliga torp der ej få uppbyggas, och att för öfrigt de för hvarje särskild skogslott meddelade resolutioner skola noga efterlefvas. Vissa ädlare verk voro enligt K. Br. 7 Nov. 1690 frikallade från all betalning för skogens nyttjande, men de öfriga förpligtades deremot vanligen att derföre årligen betala en betingad rekognitionsafgift. Denna beräknades efter stafrum ved, som skogen utan att öfverdrifvet anlitas pröfvades kunna afkasta för året. Benämningen rekognitionsafgift häntyder derpå, att betalningen mindre åsyftade en statsinkomst än en påminnelse för innehafvaren om kronans egande rätt till marken.

C) Lägenheter, hvilka under statsmagtens inseende disponeras af särskilda privilegierade korporationer.

Alla hithörande lägenheter hafva ursprungligen varit använda för kyrkliga ändamål. Några af dem stå numera icke under preståndets förvaltning, men en viss qvarlefva af den privilegierade natur, som grundlagarne förbehålla åt preståndet, är likväl ännu fästad vid alla dessa lägenheter, hvarföre de här kunna sammanföras uti

en gemensam grupp. Det är svårt att rätt karakterisera dem. Utan tvifvel böra de betraktas såsom en art af statsegendom. Några af dem tillhöra egenteligen kommunerna, men äfven i detta fall kunna de hänföras till kategorin af statsjord uti en mera omfattande betydelse. Här förekommer likväl den särskilda omständigheten att staten i afseende å deras förvaltning framträder på sätt och vis i dubbel form. Under medeltiden ville kyrkan gälla såsom statens öfverhufvud, och ehuru den numera icke ens kan sägas bilda en stat i staten, så intager det kyrkliga ståndet likväl ännu fortfarande en sådan privilegierad ställning i samhället, att egande rätten till ifrågavarande lägenheter från en viss synpunkt kan betraktas såsom delad emellan kronan och det kyrkliga ståndet, såvida hvardera har en sjelfständig rättighet att ingripa i deras förvaltning. Detta förhållande får emellertid icke betraktas såsom en principvidrig anordning, ty en fullkomlig motsvarighet dertill återfinnes uti organisationen af ett konstitutionelt samhälle, hvarest begge statsmagterna intaga emot hvarandra en sjelfständig ställning med hänsigt till vården af alla allmänna angelägenheter. Här förekommer blott den egendomlighet, att regeringsmagten i andra afseenden eger rätt att uteslutande handhafva den administrativa förvaltningen, och att uti nämnda fall en särskild samhällskorporation beträffande vissa förvaltningsärender innehar en sådan befogenhet, som vanligen plägar tillkomma den representativa statsmagten i dess helhet. Till den ifrågavarande gruppen af lägenheter höra:

1:o. Boställen.

a) **Biskopssäten.** Under den katolska tiden hade biskoparne vanligen stora och rikt utrustade sätesgårdar

både i stad och på landet. De senare voro stundom befästade, och krigets lågor rasade icke sällan deromkring. Det hände också att de blefvo intagna med beväpnad hand. Sedan Kustö slott år 1523 blifvit intaget med storm, och Gustaf I fem år derefter låtit nedrifva det, samt till kronan indragit de flesta biskopliga besittningarne, finnes deraf i behåll en ringa återstod. Angående biskopsgården i Åbo är uppgifvet att dertill blifvit anslagna åtskilliga små och spridda jordlotter, ängar, utjordar och torp, hvilka ursprungligen torde hafva hört till den katolska kyrkans egodelar, och för biskopsstolen i Borgå finnes i stadens närhet en lägenhet disponerad såsom bostad. Om dem gäller stadgandet i 7 § af 1723 års prestaprivilegier, att biskoparne skola, utan tillhjelp af några publika medel, underhålla sina biskopssäten på landet.

b) **Kyrkoherdebol.** Till kyrka, färdigbygd från grundvalen till spetsen, skall finnas ett bol för presten, säges det i 2 kap. Krk. B. Landslagen. Dertill skall läggas och bebyggas af församlingen markland jord vid häradskyrka och halft markland vid tolfta kyrka. Bolet borde icke anses vara frikalladt från utskylder, utan bönderna skulle vara förbundna att utgöra dem för presten, såframt icke konungen ville förklara lägenheten frälst. En sådan frälsning meddeltes under tidernas lopp uti de ofta upprepade prestaprivilegierna. Om enskild man anskaffade jorden, kunde han erhålla patronatsrätt öfver församlingen, och ifall konungen gjorde det, kunde deraf uppstå ett regalt pastorat.

Enligt regel hafva således kyrkoherdebolen ursprungligen varit kommunernas enskilda tillhörighet, men numera äro de jemnlikt 1723 års prestaprivilegier att be-

traktas såsom en art af statsegendom, disponerad för kommunernas behof och ställd företrädesvis under preståndets, men derjemte äfven under kronans och församlingarnes vård och uppsigt. Ekonomiska besigtningar skola på dem anställas af prostarne i närvaro af sockne-männen och någon tillförordnad kronobetjent, såsom derom föreskrifves i 1734 års Landsh. Instr. § 35. Om en kyrkoherde vill anlägga torp på sitt boställe, så får detta icke ske utan församlingens vetskap, rättens tillstånd samt landshöfdingens och kammarkollegii approbation enl. Prest. Privil. af år 1723 § 9. Vanvård af prestabols skog får åtalas icke allenast af kronobetjente, utan äfven af församlingens medlemmar enligt 1851 års skogsordning § 33.

Besittningsrätten till dessa lägenheter beror af erhållen tjenstefullmagt. Den ordinära tiden för af- och tillträde är det eklesiastika årets början den 1 Maj. Aflidens innehafvares sterbhus åtnjuter i stället för laga fardag enligt allmän lag fortfarande besittning under ett ordinarie nådår näst efter den aflidnes sista tjensteår.

Skyldigheten att ånyo uppföra de flesta af bolets nödiga hus, då sådant blifver nödigt, åligger församlingen, som i detta afseende skall iakttaga föreskrifterna i Ress. på Allm. Besvär den 25 Maj 1720 § 41 och 1 Aug. 1727 § 12. Om allmogen genom konventioner uti de särskilda församlingarne åtagit sig att uppföra flere eller större hus, skall öfverenskommelsen derom efterlefvas jemnlikt 4 § af 1723 års prestaprivilegier, så att likväl ändring i saken får sökas hos landshöfdingen och biskopen, hvilka skola öfverlemna ärendet till ständernas afgörande, ifall någon förening deri ej kan åstadkommas. Sockneboarnes byggnadsskyldighet fördelas numera efter förmedladt mantal enligt K. Frdn. 9 Juli 1867, samt

åligger, med undantag af de lägenheter, som åtnjuta säteri- eller klerecifrihet, all mantalsatt jord, jemte jernbruk och hamrar. De laga hus, hvilka församlingen ej är förbunden att uppföra och hvilka finnas specificerade uti Res. på Prest. Besv. den 10 Aug. 1762 § 4, skola byggas af innehafvaren, som derföre får räkna sig till godo fullgjord nybyggnadsskyldighet i sådant förhållande att de hus, hvilka enligt 27 kap. 3 § B. B. motsvara tre års byggnad, här få beräknas och fördelas på fem år. Husens färre antal tillåter naturligtvis att anslå en längre tid för deras nybyggande eller att utan äfventyr för deras förfall beräkna en längre omloppstid, inom hvilken dessa samteligen böra förnyas. Det anförda visar för öfrigt att den gamla byggnadsordningen och icke den, som numera är föreskrifven för utarrenderade kronolägenheter, fortfarande är gällande för ifrågavarande boställen.

Innehafvarena äro inskränkta uti sin rätt att nyttja dessa lägenheter såsom lag bestämmer angående kronolägenheter i allmänhet, och således hafva icke de förutnämnda stadgandena i 1871 års författning angående utarrenderade kungsgårdar och boställen i detta afseende någon tillämpning. De få icke från stället afföra boskapsfoder, icke nyttja skogen till annat än husbehof, icke anlägga torp eller idka svedjebruk utan särskildt tillstånd o. s. v. Häfden skall kontrolleras genom ekonomiska besigtningar, hvilka det enligt redan anförda författningar åligger prostarne att vid deras visitationer anställa, men af- och tillträdeshusesynerna förrättas på tillträdarens bekostnad af ortens domare med utsocknenämnd i anseende till församlingsboarnes jäfvighet, och de civila processformerna skola dervid i alla afseenden iakttagas, äfven deri att ärendet i högre instans fullföljes genom vad.

Utom de redan anförda olikheterna uti behandlingen af ekonomiska mål rörande jordbesittning förekommer således här ytterligare en dylik.

Åt samteliga kyrkoherdebol torde en fullständig klerecifrihet vara medgifven, och denna medför enahanda förmåner som säterifriheten, så att likväl presterna, från äldsta tider varit dessutom frikallade från allt besvär för rofdjurs utödande, men deremot fått såsom en särskild pålaga erlägga för sina bol boskapspenningar efter en viss afvikande beräkning. Den gärd, som derjemte vanligen upptages uti debetsedlarne för prestegårdarne, och som beviljades i sammanhang med den alla skattskyldiga lägenheter påförda landttågsgärden, hvilar icke på sjelfva bolen, utan är en skatt på inkomsterna ifrån pastoratet. Nu nämnda allmänna regel är likväl underkastad ett undantag. Innan det blef genom Kamm. Koll. Cirk. den 15 Mars 1803 bestämdt, att någon öfverloppsjord vid storskiften ej finge utbrytas från prestabol, hade några nybyggen redan blifvit deraf bildade. Såframt vederbörande icke hade afstått från sin rätt att optera dem, skulle de enligt K. Br. den 29 September 1807 framdeles icke få skiljas från sitt ursprungliga eklesiastika ändamål, men ifrån dem böra likväl ordinära utskylder likasom ifrån vanliga kronolägenheter utgå.

c) **Kapellansbol.** Under den katolska tiden funnos i församlingarne vanligen icke mer än en prest och en klockare. Derjemte hände det likväl att en eller annan förnämare herre hade i sin tjenst anstäld en prest, till hvars åliggande bland annat hörde att vårda husets sacellum eller helgonskrin, och som derföre kallades sacellanus eller kaplan. Efter reformationen, då mera uppmärksamhet egnades åt folkets undervisning, tillkommo

på många ställen adjunkter eller kapellaner för att biträda vid den presterliga tjenstgöringen. De aflönades ursprungligen af kyrkoherdarne, men deras befattningar blefvo snart stälda på ordinarie fot, och som klockarena förut på flere ställen innehaft boställen, blefvo dessa ofta disponerade för kapellanernas räkning, någon gång med förbindelse att tillika ansvara för klockarens syslor, såsom detta förutsättes i en kunglig stadga af den 2 April 1596. Ur 1650 års prestaprivilegier jemte andra författningar inhemtas vidare att kyrkohemman, hvilka undgått Gustaf I:s reduktion, blifvit för samma ändamål disponerade. Dernäst hafva också kapellansbol blifvit bildade af vanliga kronohemman, hvilka regeringen dertill upplåtit, eller hvartill församlingarne tillöst sig skatte- och besittningsrätt, såsom detta fanns medgifvet uti Res. på Prest. Besv. 10 Mars 1719 § 9, och sluteligen hafva kapellansbol äfven kunnat tillkomma på de vid verkstälda storskiften utbrutna öfverloppsjordarne, och denna utväg står också ännu öppen jemnlikt 1848 års landtmäteri reglemente § 157.

En fullständig klerecifrihet tillkommer dem, som bildats af de förra klockarebolen och kyrkohemmanen, och samma förmån kan äfven vara medgifven åt några af de öfriga, som tillkommit under en tidigare period, då man var mera frikostig med alla möjliga undantagsrättigheter. Det var i synnerhet Karl XI som i detta afseende började hylla andra grundsatser. Uti Res. på Prest. Besv. 6 Mars 1689 § 1 förklarade han sig benägen att, såvidt ske kunde, förse alla kapellaner med boställen, men emedan hemmanen i riket redan voro roterade, kunde någon frihet i detta afseende ej medgifvas dem.

På grund af den olikhet i vilkor, som under skilda

tider blifvit föreskrifna innehafvarena af dessa bol, har man indelat dem i två slag, nemligen de äldre, hvilka besittas med klerecifrihet, och de yngre, hvilka äro mer eller mindre beskattade. I anseende till de många förhållanden, som kunnat inverka på anordningarne för dessa senare, äro de underkastade ganska olika utskylder och besvär. För alla är det gemensamt, att någon skjutsningsskyldighet icke åligger dem, emedan alla boställen genom 1789 års grundlag blifvit derifrån frikallade. På den grund, att presterna ansågos hafva sitt särskilda eklesiastika forum, äro kapellanerna äfven enligt K. Regl. 20 Nov. 1741 mom. 2 befriade från betalningen af lagmans- och häradshöfdingeränta samt tingsgästningskappar, „såvidt de ej bebo något skattlagdt hemman utom de dem af publico bestådda boställen". Kapellanernes skyldighet att utan bistånd af församlingarne bebygga sina boställen har, jemte den gamla kanoniska regeln: clerus clerum non decimat, varit ett bevekande skäl att frikalla dem från skyldigheten att deltaga uti husbyggnaden på prestegårdarne, såsom detta medgifves i Res. på Allm. Besv. 25 Maj 1720 § 41. Deras presterliga kall frikallar dem jemnlikt 23 kap. 2 § B. B. från besväret med rofdjurs utödande. Beträffande den rotering, som kunnat blifva kapellansbolen påförd, bestämdes genom flere författningar från medlet af sistförflutna århundrade, att de efter möjligheten borde derifrån frigöras och deras ifrågavarande åliggande förflyttas på nybyggen eller andra ännu icke roterade hemman. Måttet af deras skattskyldighet i öfriga stycken beror af speciela förordnanden och medgifvanden, hvarföre några generela föreskrifter i detta afseende ej äro tillämpliga.

En utmärkande egenskap hos alla kapellansbol är

det redan antydda förhållandet att innehafvarena äro skyldiga att bygga och underhålla alla der behöfliga hus, såvidt icke församlingarne, utan att dertill hafva någon i lag föreskrifven förbindelse, öfvertagit en större eller mindre del af detta åliggande. Skogsbristen och deras knappa vilkor, heter det i Res. på Prest. Besv. 12 Jan. 1757 § 8, påkallar en sådan lindring uti denna byggnadsskyldighet att ett hus, som enligt lag motsvarar tre års byggnad, skall på kapellansbolen, likasom på prestegårdarne, beräknas till fem år. Följden af denna eftergift är sjelffallen. Antingen måste åbyggnaderna förfalla eller bevaras och underhållas så väl, att de kunna ega bestånd, tills den längre framskjutna tiden för skyldigheten att bygga dem ånyo inträder. Om man antager att den ordinära byggnadsskyldigheten enligt 1734 års lag är rätt afmätt och att den påkallar exempelvis en omloppstid af sextio år, innan alla laga husen hinna blifva ånyo uppförda, så blifver denna tid för kapellansbolen förlängd till ett hundra år.

Sedan en viss tveksamhet egt rum beträffande sättet och ordningen för anställande af husesyner på kapellansbol, blef det genom K. Br. 17 Nov. 1748 bestämdt, att dessa skulle verkställas och i högre instanser handläggas, såsom om kyrkoherdebol är stadgadt. I anseende dertill att församlingsboarne för någon deras byggnadsskyldighet icke äro jäfviga att såsom nämndemän deltaga i dessa förrättningar, har det rättsbruk gjort sig gällande att insocknenämnd fått fungera vid domstolen, hvartill äfven föreskriften i nyss åberopade 1757 års resolution, att någon betalning för synerna ej får såsom på prestgårdarne beräknas, ytterligare kunnat gifva anledning. Otvifvelaktigt är emellertid att kommunernas intresse beröres af

de frågor, som af domstolen behandlas. Om det också gerna kan erkännas att detta icke bör grundlägga sådan jäfvighet, som skulle göra det nödvändigt att dertill inkalla utsocknenämnd, så borde likväl vederbörande församling, hvilket icke alltid sker, i laga ordning underrättas om tiden för förrättningen, för att dervid kunna bevaka sin rätt. Många författningar uttala också en sådan tanke ganska tydligt och bland annat 1723 års prest. priv. § 9, som förbjuder äfven kapellanerna att utan församlingarnes vetskap anlägga torp. Sluteligen bör anmärkas att det enligt flere författningar tillkommer ej mindre prostarne vid förefallande visitationer än landshöfdingarne och kronofogdarne att tillse det kapellansbolen blifvit enligt lag häfdade och bebrukade.

d) **Klockarebol.** De, hvilka ifrån äldre tider qvarstå och fått bibehålla sin ursprungliga natur, besittas enligt prestaprivilegierna såsom fri klerecijord och böra i alla afseenden underkastas sådan kontroll och behandling som ofvanföre är framstäld. Ifall de hafva hemmans storlek och natur, bör det gälla såsom allmän regel, att de skola af innehafvarena bebyggas och häfdas såsom allmän lag derom bestämmer. På derom gjord framställning bestämdes uti Res. på Prest. Besv. 10 Augusti 1762 § 13, att boställen vid då pågående storskiften kunde ifrån öfverloppsjorden utbrytas äfven åt klockare. Ifall några dylika af sådan anledning tillkommit, måste beträffande deras vilkor och rättsförhållanden bestämningarne angående hvarje särskildt fall rådfrågas.

2:o. Kyrkohemman.

Sedan det ringa antal kyrkohemman, som undgått Gustaf I:s reduktion, blifvit ytterligare förminskadt genom

deras förvandling till kapellansbol utom andra möjliga dispositioner, torde många af dem icke återstå. Sjelffallet är att de, med åtnjutande af klerecifrihet, skola under domkapitlens inseende på lämpligaste sätt förvaltas och nyttiggöras såsom annan kyrkornes egendom.

3:o. Prebendehemman.

Medán den patriarkaliska ordningen var förherskande bland den katolska kyrkans män, lefde prester och munkar tillsammans vid gemensam disk och duk (vita canonica). När detta hushållningssätt upphäfdes, fick enhvar för sitt bord anvisad inkomsten från flere eller färre kyrkans jordagods. Dessa fingo derföre namn af prebende eller mensalhemman (præbenda ad mensam). Efter reformationen kommo åtskilliga inrättningar, som förut stått under kyrkans vård, i åtnjutande af dylika prebenden, och ett ringare antal deraf finnes ännu anslaget för några undervisningsanstalter i landet. Då Universitetet senare grundlades, erhöll äfven detta dylika lägenheter, men dessa hafva under senaste tid blifvit indragna till kronan emot vederlag uti andra löneförmåner.

Såvida Fundationsbrefvet för Westerås gymnasium af den 25 Mars 1623 frikallat dess prebenden från alla utlagor, hvad namn de hafva kunna, och Res. på Prest. Besv. 1 Sept. 1664 § 1 utsträckt denna förmån till alla skolanstalter, samt 1723 års prestaprivilegier tillförsäkrat äfven dem att fortfarande få åtnjuta de förmåner, som tillförene blifvit åt dem gifna, böra de betraktas såsom lägenheter, hvilka besittas med fullkomlig klerecifrihet. De kunna icke hänföras till kategorin af boställen, ty de hafva efter prebendenas ursprungliga bestämmelse varit ämnade att betjena sina innehafvare ungefär på samma

sätt som frälseladugårdarne betjenat sina herrar på sätesgodsen, hvarföre de äfven blifvit kallade annexer eller annexehemman.

Då K. Regl. den 20 Nov. 1741 § 1 bestämt att ifrån dem böra erläggas lagmans- och häradshöfdingeränta, ifall de bebrukas af torpare, lambönder eller arrendatorer, så kan detta icke sägas stå i strid med principen om deras frihet, ty icke afhysta rå- och rörshemman, med hvilka de uti ifrågavarande afseende kunna närmast likställas, äro äfven underkastade ett dylikt vilkor, såsom detta blifvit ofvanföre ådagalagdt. En lika konseqvens kan deremot icke tillskrifvas K. Br. den 25 Okt. 1769, hvarigenom prebendehemmanen blifvit ålagda att utgöra hållskjuts. Denna föreskrift har också icke blifvit iakttagen, emedan man ansett att stadgandet i 1789 års grundlag om friheten för samteliga boställen från skjutsningsbesväret upphäft den samma. Till stöd för en sådan uppfattning af saken anföres att ordalagen uti två kungliga bref af den 23 Mars 1766 och 21 Sept. 1779 kunna tillåta att betrakta prebendehemmanen såsom ett specielt slag af boställen. Rättare torde det likväl vara att bygga en dylik slutsats på privilegierna, som för dessa lägenheter på förenämndt sätt sanktionerat en obegränsad klerecifrihet och följakteligen äfven frikallat dem från skjutsningsbesväret.

4:o. Lägenheter anslagna för fromma stiftelser.

Under den katolska tiden handhades nästan all undervisning, sjukvård och fattigförsörjning af kyrkan. Då Gustaf I reducerade de gods, som varit dertill anslagna, lade han flere af dem i andra händer för att användas för samma ändamål, och som det i prestaprivilegierna

finnes förbehållet att de fromma stiftelserna skola upprätthållas, så har en privilegierad natur blifvit tillräknad dessa lägenheter. Till dem höra:

a) **Hospitalshemman.** För vården af sjuka i hospital finnas i landet anslagna Själö ladugård, en kronoäng och elfva hemman. Dessa stodo tillförene under förvaltning af ett generalkonsistorium i Stockholm, men numera tillkommer det hospitals-syslomannen och en särskild direktion att hafva inseendet öfver dem. Uti 1723 års förordning om skatteköp medgafs att hospitalshemmanen finge förmedelst auktion föryttras och sålunda förvandlas till vanliga skattelägenheter, ifall de äro så belägna att de publika husen ej kunde något understöd af dem påräkna, men sedermera blef sådan försäljning förbjuden genom K. Res. den 7 Dec. 1796, som bestämde att dessa lägenheter ej finge skiljas från de stiftelser, hvarunder de lyda, och tillika föreskref att de framdeles skulle utarrenderas på tjugufem eller trettio års tid i sänder, hvarefter K. Br. den 3 April 1821 faststält det förstnämnda tidsmåttet och ett annat bref af den 8 oktober samma år fullständigare utvecklat åtskilliga detaljer såväl angående sättet för arrendatorernas antagande på grund af försiggången auktion som beträffande husesynerna och kontrollen öfver jordens häfd. Några poster af de skatter som blifvit lägenheterna påförda ingå uti den ordinära kronouppbörden, hvaremot arrrendet tillfaller hospitalet, och således finner man att den publika inkomsten från samma lägenhet efter det gamla indelnings- och fondsystemet ännu fortfarande är underkastad en minutiös och icke annat än besvärlig fördelning på två skilda rubriker af kronans generela inkomststat.

b) **Krigsmanshushemman.** Dessa hafva ursprungligen varit donerade åt Wadstena krigsmanshus. Alla de lägenheter i landet, som hafva denna natur, torde vara belägna i Hollola, Ithis och Orimattila socknar. Emedan rättighet att köpa dem till skatte någon tid varit medgifven och sedermera återkallad i sammanhang med förenämnda enahanda åtgärder beträffande hospitalshemmanen, så finnas för närvarande krigsmanshushemman både af odal- och krononatur, och den frälserätt, som ursprungligen varit dem medgifven, qvarstår också ännu för hvardera.

De, som blifvit skatteköpta, kunna i hufvudsakligaste delar jemnföras och likställas med skattefrälsehemman, hvarföre man äfven på dem ansett sig kunna tillämpa lagbud, som endast afsett den ordinära skattefrälsejorden. Då förordningen af den 21 Febr. 1789 upphäfde skattemannens hembudsskyldighet, såsom förut redan blifvit sagdt, förklarades uttryckeligen att ett sådant åliggande fortfarande skulle iakttagas af egarena till skattefrälsehemman. Med stöd af detta lagrum har man ansett att jemväl egarena till krigsmanshushemman, hvarje gång då deras lägenheter försäljas utom börd, äro förbundne att hembjuda dem åt räntetagaren, som här representeras af krigsmanshusfonden. Någon praktisk tillämpning af denna uppfattning torde knappt hafva kommit i fråga, och dess praktiska nytta tyckes icke heller vara af någon betydenhet. Beträffande de krigsmanshushemman, hvilkas krononatur är bibehållen, bestämmer K. Br. den 23 Februari 1810 att landshöfdingarne framdeles ega å slika hemman immissioner utfärda på sätt å kronohemman vanligen sker, börandes dock krigsmanshus-bokhållarens yttrande, innan målet afgöres, alltid infordras. Ifrån öfriga

kronohemman skilja de sig med hänsigt till deras skattskyldighet först och främst genom den hårfina olikheten, att de i förhållande till den allmänna statskassan, men icke i förhållande till krigsmanshusfonden äro att betraktas såsom vanliga frälsehemman, såvida skatterna ifrån dem, till belopp som motsvarar vanliga frälsehemmans utskylder, inflyter i den förra och det som återstår af ordinär skatt tillfaller den senare. En mera betydande olikhet består deri, att åboarne icke få anses vara underkastade större och flere allmänna besvär än egarena af vanliga frälsehemman.

Om åtskilliga benämningar på hemman, oberoende af deras egentliga jordnatur.

Uti såväl jordeböckerna som författningarne förekomma flere namn på särskilda slag af hemman än det i sjelfva verket finnes olika jordnaturer. De senare äro många, men de förra äro i öfvervägande grad ännu mera talrika. Det är indelningsväsendet som i främsta rummet varit upphofvet till de nu ifrågavarande olikheterna. Då man med hänsigt till svårigheten att uppbära skatterna uti en mängd varor och persedlar af skilda slag, för att derefter åter sprida dem till andra, som kronan borde förnöja, valde den genare utvägen att anvisa dessa senare att direkte hos de skattskyldiga uppbära hvad dem tillkom, så blefvo naturligtvis skatterna från skilda lägenheter disponerade på olika sätt. För att noga utmärka till hvem eller för hvad ändamål hvarje lägenhetsinnehafvare hade att leverera sina utskylder, gaf man åt hemmanen i förhållande dertill olika namn. Allt detta har

hufvudsakligen endast betydelse från kameralistisk synpunkt, men derjemte bör likväl medgifvas att de skiljaktiga dispositionerna utöfvat något inflytande äfven på sådana rättsförhållanden, som förmått i ringare grad för vissa tidsperioder och lägenheter modifiera de sistnämndas jordnatur.

Den militära indelningen har framkallat de flesta olikheterna af ifrågavarande slag, och derföre kan det vara lämpligt att här främst kasta en flygtig blick på militärväsendets utveckling i legislativt afseende. Sedan vikingasinnet svalnat uti norden, och fejdernas ändamål icke vidare kunde uppnås genom lika snabbt började som slutade ströftåg, måste den urgamla värnepligten eller förbindelsen för hvar man att på kallelse rycka ut i fält kännas både besvärlig och oändamålsenlig. Under sådant förhållande fann sig Gustaf I kallad att organisera en särskild och mera beståndande försvarsstyrka. Bonden borde hellre sköta sin jord än idka jagt efter fiender, och äfven derföre ville han bland annat på sina afvelsgårdar uppfostra ett nödigt antal stadigvarande och mera yrkeskunniga krigare. När han detta oaktadt för sina många fienders skull tidtals var nödsakad att uppbåda folket, och då klagan derom framfördes till honom, tröstade han de missnöjda dermed, att ställningen dock var mera förmånlig än under de föregående tiderna, då bönderna oftare måste lefva i fält och „med matsäcken på ryggen“ ströfva kring land och rike.

Oaktadt allt detta kunde dock någon tillfredsställande lösning af den militära frågan under hela 1500 talet icke åstadkommas. Den stående arméen rekryterades med Tyskar och landsmän, emellan hvilka en ständig split egde rum; den var tidtals större och tidtals mindre, men alltid

otillräcklig, så att den ständigt måste förstärkas genom allmänt uppbåd och utskrifning. Då ständerna på Linköpings riksdag år 1600 vägrade tro och huldhet åt konung Sigismund, hvars regemente blifvit oskäligt till följd af påfvens illistiga praktiker samt oroliga menniskors råd och tillskyndan, voro de äfven betänkta på att bringa försvarsväsendet i bättre skick. För att folket må kunna vara mera förskonade för utskrifning, bestämdes uti 7:e punkten af riksdagsbeslutet, att ett visst tal hofmän och knektar skulle underhållas i hvarje landsända och aflönas med kronones årliga ränta och uppbörd, samt att folket öfver hela landet skulle för deras uppehälle efter omständigheterna utgöra så mycket fetalier, som för en månad, halft eller helt år kunde behöfvas. Dessa bestämningar medförde likväl ännu icke under Karl IX:s regering mer än några partiela reformer beträffande kavalleriet, hvilket han i främsta rummet fann nödigt att förstärka, troligen med fästadt afseende på såväl adelsfanans förfallna skick som det polska kavalleriets öfverlägsenhet. Han anslog för sina nya ryttares räkning en gård för hvarje och dessutom för hästens underhåll viss qvantitet foder.

Mera allvar för denna reorganisation gjordes år 1634, då regeringsformen bestämde att försvarsstyrkan skulle bestå af åtta regementen till häst och 20 till fot. Till kavalleriet hörde ridderskapets rusttjenst, hvars öfverstelöjtnant skulle sitta i Finland, Åbo läns regemente med båda Satakunderna, Nylands och Tavastehus regemente samt Karelarne i Wiborgs och Nyslotts län, äfvensom till infanteriet de finska regementena i Åbo län, båda Satakunderna, Tavastland, Wiborgs län, Savolaks, Nyland och Österbotten. Denna reorganisation var icke lätt att utföra, då hvarje regemente eller fana enligt regel hade bordt

bestå af sex till åtta gesvader eller kompanier med 125 man i hvarje. Åtgärderna derför vidtogo i Finland år 1637 under ledning af Henrik Flemming. Man anslog såsom aflöning och underhåll åt befäl och manskap icke allenast räntor ifrån skattskyldiga lägenheter, utan tilldelade dem äfven ett betydligt antal lediga kronohemman för att emot vilkor om tjenstgöring besittas och bebrukas. Dessa hemman blefvo vanligen i hög grad vanvårdade, och när innehafvarena finge dem utbytta emot andra, fick vanvården större utbredning. Dertill kommer att ett betydligt antal af dessa hemman blefvo genom förläningar förvandlade till frälsegods och sålunda dragna ifrån sin bestämmelse, tills Karl XI, såsom förut blifvit framstäldt, under namn af militiehemman genom sin reduktion bragte dem tillbaka i kronans besittning.

Så småningom hade denna inrättning, säger Frosterus uti sin inledning till den svenska krigslagfarenheten, kommit att förfalla, att sistnämnda konung, då han tillträdde regeringen, fann huru den samma alldeles råkat i förlägenhet och glömska. För att gifva militärväsendet mera stadga och bestånd företog sig Karl XI derföre att genomföra den nya indelning, som bär hans namn och fått gälla ända till senaste tider. Uti Finland inrättades utom de Karelska jägarena två kavalleriregementen, ett i Åbo och ett annat i Nylands och Tavastehus län, hvilka sedermera ställdes på dragonfot för att såsom lättare trupper i detta genomskurna land kunna fördelaktigare användas. Sedan idén om roteringen för den indelta fotarméen blifvit godkänd på 1682 års riksdag, upprättades knektekontrakter derom redan samma år med flere svenska provinser. Ifrån Finland begärtes 6000 man, fördelade på sex regementen, och kontrakter derom blefvo sluteligen afslu-

tade år 1694 om regementena såväl i Åbo som Björneborgs län, 1695 om det i Savolaks och Nyslotts län, samt 1696 om regementena i Nylands och Tavastehus län, hvaremot aftalet med Österbotten ej kom till stånd förrän år 1733, sedan allmogen två år dessförinnan, för att undgå utskrifningarne, tagit initiativet dertill. För sjöförsvaret hade en rotering i kustorterna redan blifvit verkstäld i början af 1600 talet och uppbringat marinstyrkan till 1200 man, men sedan Karl XI år 1682 befriat städerna från skyldigheten att ställa båtsmän in natura och tagit åtskilliga för båtsmanshållet roterade lägenheter i anspråk för fotarméen, förminskades den indelta marinstyrkan till ett enda kompani.

Efter dessa korta antydningar bör det tagas i öfvervägande, huru indelningsverket i dess helhet företrädesvis från kameralistisk synpunkt gifvit upphof åt olika slag af hemman. Det ena var bestämdt att anskaffa en kavallerist, det andra en infanterist och det tredje en båtsman, och detta har föranledt benämningarne rusthåll, rotehemman och båtsmanshemman. Ehuru denna anordning icke bordt kunna utöfva något inflytande på lägenheternas egentliga jordnatur, så finner man likväl i synnerhet beträffande rusthåll, såsom förut blifvit framstäldt, att detta inflytande dock icke helt och hållet uteblifvit.

Indelningen af räntorne från skattskyldiga hemman af både odal- och krononatur har äfven gifvit anledning till ganska många olika benämningar. De lägenheter, hvilkas utskylder voro disponerade för aflöning af statens tjenstemän, utmärktes i allmänhet genom namnet löningshemman eller ock, då militära personer hade att uppbära dem, företrädesvis beställnings-, fördels-, indelnings- eller frihemman. Lönen till kavalleristerna, hvilka med hän-

sigt till deras skyldighet att efter sin grad underhålla flere eller färre hästar hade särskilda anspråk, utgick ifrån de s. k. hästehemmanen. De, hvilkas räntor voro anslagna för aflöningar vid Universitetet, buro det speciela namnet af akademie-hemman. Ofta inträffade det att de skattskyldiges utlagor ej precis motsvaradc hvar och ens tillgodohafvande, och som man ej ville att desse hvar för sig skulle hafva liqvid med flere löntagare, hade någon tjensteman i uppdrag att ifrån vissa lägenheter, som benämndes uppfyllningshemman, uppbära hela räntan och att derefter repartisera bråkdelarne deraf såsom fyllnad åt löntagarena. Under namn af öfverskottshemman förekomma stundom sådana lägenheter, hvilkas räntor ej behöfdes för indelningen i orten och hvilka derföre borde såsom icke disponerade för något särskildt ändamål betalas till kronans uppbördsmän. Hemkallshemman kallades sådana lägenheter, hvars räntor i åtskilliga provinser voro anslagna såsom hjelp och bidrag till aflöningen åt soldaterna, hvilka på vinst och förlust borde åtnöja sig dermed utan vidare anspråk emot kronan, äfven i den händelse att aflöningen från rotarne för missväxt eller annan orsak ej kunde utkräfvas.

Till förteckningen öfver ifrågavarande benämningar kunna ännu flera dylika fogas, hvartill särskilda andra dispositioner gifvit anledning. Karl XI, som erfarit vanskligheten af de förra indelningarne och anordningarne, försummade inga försigtighetsmått för att betrygga sitt nya verk. Han anslog för hvart regemente åtta till tolf reserv- eller besparingshemman, hvilkas räntor skulle besparas för att efter behof kunna återupprätta något boställe eller fylla bristen uti påräknad uppbörd från löningshemman, då eldsvåda öfvergått dem och frihetsår till följd

deraf blifvit beviljade dessa senare. Besparingarne reserverades någon tid derefter uteslutande för officerare-boställen, och sluteligen bestämdes att de samma endast skulle användas för att der kunna tillvägabringa karaktärshus.

Vidare blefvo för hvart regemente anslagna tio till femton beneficie- eller nådehemman, hvilka skulle användas såsom tillflygtsorter för fattiga och välförtjenta officerare, då dessa för ålderdomssvaghet eller annan bräcklighet ej mägtade att vidare tjena och icke heller hade utsigt att vinna inträde i krigsmanshuset. Man finner häraf att ändamålet med dessa lägenheter var att bilda för veteranerna en slags boställen, hvilka samteligen torde haft krononatur, och hvarpå andra åboar, som under vissa mellantider kunde besitta dem, troligen ej fingo göra större anspråk än vanliga landbönder. Då det emellertid snart visade sig att veteranerne ej voro rätt förmögna att sköta dem, blefvo dessa pensionärer försörjda ifrån krigsmanshusfonden, dit räntorne från hemmanen skulle levereras. Derigenom förändrades äfven åboarnes ställning, hvilken blef mera stadig och betryggad. Uti 1723 års förordning om skatteköp bestämdes ännu att dessa hemman ej finge föryttras från kronan, men Krigs- och Kamm. Koll. Cirk. af den 18 Jan. 1792 afskaffade äfven detta hinder.

För att icke behöfva på kavalleriet tillämpa idén om flera intressenters delaktighet uti en rote, anslog Karl XI räntorne ifrån vissa hemman såsom fyllnad åt sådana rusthållare, hvilkas lägenheter icke fullt motsvarade det beräknade jordatalet för en rustning eller mundering, och dessa hemman benämndes augumentshemman.

För fullständighetens skull kunde här sluteligen, ifall det vore nödigt, särskildt uppräknas en mängd olika be-

nämningar på de boställen, som blifvit anslagna både för civila och i synnerhet för militära grader från underofficeraren till öfversten jemte åtskilliga andra vid trupperna anstälda tjenstemän. Här må endast anmärkas att trumslagarena och profosserna, hvilka i allmänhet saknade boställen, genom Res. på Krigsb. Besv. 11 Januari 1757 § 27 erhöllo löfte om att blifva dermed försedda, såsnart tillfälle och lägenhet för en sådan disposition kunde uppstå. Angående de finska regementena yttras särskildt, att dervid anstälda trumslagare och profosser, som ville och hade tillfälle att inom kompaniet upptaga något ödeshemman såsom boställe åt sig, skulle få skattefritt besitta de samma, med rättighet jemväl för enkor och barn att få bibehålla lägenheterna under vissa frihetsår, om boställsinnehafvarena före deras utgång skulle aflida.

Några grenar af den civila förvaltningen hafva äfven gifvit upphof åt särskilda benämningar af ifrågavarande slag. Till dem hör postväsendet, som föranledt namnet posthemman. Uti den författning af år 1636, hvarigenom drottning Kristina vidtog den första anordningen för postbefordringen, säges att vissa hemman borde utses vid alla postvägar på hvarje två mils afstånd, och att dessa borde framskaffa posterna, den ena till den andra. I vanliga fall fordrades en hastighet af half mil i timmen, som kunde åstadkommas genom löpande eller gående, och häst behöfde ej användas, om remissen icke var försedd med fjäder. Sedermera föreskrefs att postbönderna vid de allmänna linierna i hvarje fall borde begagna häst, och besväret godtgjordes dem genom lindring uti åtskilliga andra publika åligganden. Då postföringen på de allmänna vägarne numera jemnlikt författningar af åren 1816 och 1845 verkställes förmedelst hållskjuts, hafva de särskilda vilkor

och bestämningar, som författningarne innehålla angående posthemmanen, numera förlorat all betydelse, om man undantager sjöpostföringen på Åland. Den häradspostföring, som ännu kan komma i fråga, medför vanligen icke någon annan modifikation uti fördelningen af de publika besvären, än att de, hvilka fullgöra den, äro frikallade från annan skjutsning.

Från kameral synpunkt betraktas äfven gästgifvaregårdarna såsom en särskild modifierad art af hemman. Sedan Magnus Ladulås förordnat att vissa tavernare eller gästgifvare skulle utses i hvarje by och att de resande der skulle för betalning erhålla herberge, föda och hästar för sin färd, har det kostat seklers ansträngningar, innan denna organisation kunnat genomföras och våldgästningen undertryckas. Enligt 28 kap. 1 § B. B. och 1734 års Gästgifvare ordning § 1 skall gästgifveri helst förläggas på ett kronohemman och dernäst, ifall så nödigt är, på skatte- eller frälsehemman. Om jordegaren ej vill dertill samtycka, kan han förpligtas att upplåta plats för ändamålet, såframt han icke föredrager att derföre ingå jordbyte eller taga vederlag af kronan, och omsorgen för gästgifveriets bebyggande och underhåll åligger i sådant fall häradet. Sjelffallet är att den numera medgifna rättigheten att för allmänt behof expropriera mark äfven kan uti detta afseende göras gällande. Vill hemmans egaren eller innehafvaren deremot upplåta för ändamålet egna byggnader och sjelf underhålla gästgifveriet, såsom detta vanligen sker, godtgöres detta åtagande genom lindring uti åtskilliga andra besvär, hvilket medför en ringa skilnad emellan gästgifvaregårdarne och andra skattskyldiga lägenheter. De förra äro frikallade från rotering, ifall en sådan icke redan öfvergått dem, och ifrån betalning af skjutsfärdspenningar, såframt icke någon särskild aflöning blif-

vit för gästgifverihållningen åt dem anslagen. Dertill kommer ännu befrielse från inqvartering och kronoskjuts.

Sluteligen äro äfven de s. k. lotshemmanen en speciel art af lägenheter. Under förflutna tider ålades åtskilliga vid hafskusten boende hemmansinnehafvare att vara sjöfarande behjelpliga och beledsaga dem öfver de inre farvattnen, äfvensom att underhålla prickar och remmare vid farlederna inom deras distrikt, hvarefter det uti Lotsförfattningen af den 17 September 1783 bestämdes, att alla förut befinteliga lotshemman skulle oförryckt bibehållas såsom sådana, och att nya dylika kunde efter behof utses bland krono- och dernäst äfven bland skatte- och frälsehemman. Till åbo på kronolotshemman skulle ingen få antagas, som icke vore vuxen lotsbefattningen, och beträffande skattehemman bestämdes att egaren var förbunden att genom annan godkänd man fullgöra tjensten, om han sjelf var oförmögen dertill. Utom den betalning, som de sjöfarande borde efter taxa erlägga för lotsning, voro lotshemmanen för detta åliggande befriade från inqvartering, vägrödjning, bro-, gästgifveri- och tingshusbyggnad, krono-, gästgifveri- och fångskjuts samt skallgång, äfvensom enligt K. Br. 13 Mars 1783 från betalning af skjutsfärdspenningarne. Uti Kamm. Koll. Cirk. den 13 Oktober 1795 bestämdes att skatterätt till lotshemman af krononatur icke vidare finge medgifvas.

Uti väsentliga stycken har hela denna organisation numera blifvit genom lotsförfattningarne af den 30 Mars 1857 och 9 Maj 1870 så förändrad, att den åtskilnad äfven uti några rättsliga förhållanden, som förut varit utmärkande för lotshemmanen af såväl odal- som krononatur, numera blifvit i flera afseenden utjemnad. Uti sistnämnda författning säges, att förut tillkomna lotshemman

skola såsom sådana bibehållas, införas i en särskild jordebok samt åtnjuta förenämnda friheter, ibland hvilka skjutsfärdspenningarne dock icke finnas uppräknade, äfvensom andra förmåner, som genom särskilda resolutioner kunna vara dem medgifna. Hvarje lots åtnjuter kronolön, och ifall lotshemmans egare eller åbo icke blifvit i vanlig ordning dertill utsedd, skall han åt lotsen uppföra en stuga med nödiga uthus, och upplåta bete för en ko, samt tilllåta honom att ifrån hemmanets egor afhemta vedbrand och att derstädes nyttja fiske till husbehof. Dessa åligganden äro icke påbjudna såsom en motsvarighet till förenämnda friheter, ty de skola särskildt beräknas, så att de efter grunder, bestämda af Senatens Ekonomie-Departement, skola hvart tionde år uppskattas till visst belopp i penningar, och i förhållande dertill vid den årliga kronouppbörden godtgöras kronan af hemmans egaren eller åbon. Härvid kan anmärkas, att samma friheter, hvilka såsom undantagsrättigheter med hänsyn till kommunala besvär icke drabba kronan, medför åt den en särskild inkomst. Emellertid hafva lotshemmanens vilkor blifvit förbättrade genom den nya organisationen. Deras personliga förbindelser äro minskade, de äro frikallade från åliggandet att utan särskild betalning vaka öfver farlederna, och kunna genom att sjelfva göra sig kompetenta för lotstjensten äfven befria sig från skyldigheterna emot dem, som fullgöra den samma. Genom anordningen hafva icke besvären blifvit stegrade för kommunernas öfriga medlemmar, såvida lotshemmanen städse åtnjutit förenämnda friheter. För öfrigt äro dessa enligt samma författning beträffande immission, skatteköp och öfriga förhållanden numera fullkomligen likstälda med vanliga krono- och skattelägenheter och förut gällande inskränkningar i dessa afseenden således afskaffade.

Jordnaturernas oföränderlighet.

Under en förfluten tid satte lagstiftningen icke något hinder emot tillkomsten af den stora mängd jordnaturer, hvilkas egenskaper blifvit i det föregående framstälda, icke emot den enas öfvergång till den andra. För den financiela och sociala jemnvigtens skull var regeln tvertom att en sådan öfvergång borde ske. När en jordegare öfvertog frälserusttjenst, iklăddes hans lägenhet frälsenatur, men den skulle återgå till skatte, då tjensten ej vidare fullgjordes. Det hände emellertid att öfvergången från beskattad jord till privilegierad var öfvervägande, och då samhället derigenom icke ens vann mera militärstyrka, som var frälserusttjenstens ändamål, måste missförhållandet afhjelpas på annat sätt. Detta var än mera nödvändigt beträffande de kyrkliga godsen, hvilka innehades utan all slags förbindelse om skatt och tunga för statsverkets behof, och hvilka ständigt ökades genom testamenten och gåfvor, men deremot icke voro likasom frälsejorden underkastade något vilkor om återgång under skatt. Jemnvigten återstäldes genom de många reduktioner af större eller mindre betydenhet, hvarom fråga ofta varit i det föregående. Blickar man tillbaka på den förflutna tidens ställningar och förhållanden uti ifrågavarande afseenden, så finner man att den privilegierade klerecijorden före Gustaf I:s tid hade en viss öfvervigt, att hans reduktion och öfriga åtgärder i synnerhet bidragit till att öka kronojorden, och att sluteligen under 1600 talet de privilegierade frälsebesittningarne voro de mest öfvervägande, men att deremot den skattskyldiga odaljorden under hela denna tid icke fick bibehålla sin ursprungliga ställning och den sjelfständighet, som i öfverensstämmelse med grunddragen i hela vår samhällsordning bordt tillkomma den samma.

Alla de vådor och förstörande verkningar, som nyssnämnda belägenhet medförde, framkallade sluteligen idén om jordnaturernas oföränderlighet. Den grundlades af Karl XI och iklåddes omsider i slutet af det förra århundradet sin nu gällande form. I sammanhang med frågan om samteliga ståndens rätt att besitta och förvärfva allmänt frälse säges derom i 3:e punkten af 1789 års För. och Säk. Akt: „och må i öfrigt jorden ej ändra sin urgamla natur och skilnad af säteri, frälse, skatte och krono“. Det är en allmän regel att grundlagar skola tolkas strängt efter deras ordalydelse. Om man i detta fall vill obetingadt iakttaga en sådan grundsats, kommer man till det resultat att ingen af de nyssnämnda jordnaturernas hufvudarter får öfvergå till en annan. Här inträffar emellertid det särskilda förhållande, att samma grundlag jemte förordningen af den 21 Febr. 1789, hvilken uti Säkerhetsakten erkännes vara grundlag såsom om den vore der intagen, uttryckeligen medgifver skatteköp och således äfven rättigheten att förvandla krono- till skattehemman. Denna motsägelse måste häfvas genom en tolkning, som mera tager hänsyn till de principiela grunderna och den historiska utveckling, som föranledt stadgandet om jordnaturernas oföränderlighet.

Karl XI, som erfor huru mycket de tidigare förläningarne och undantagsförmånerna motverkat och rubbat alla möjliga indelningar och åtgärder för riksvården, sökte gifva sitt indelningsverk ett varaktigare bestånd genom ett förbud mot tillkomsten af nya enahanda förmåner, och förklarade derföre uti Res. på Ad. Besv. 23 Dec. 1682 § 10, att en adelsman icke vidare finge ärfva skattejord i frälse, men så sinnad som han var emot ståndsprivilegierna underlät han naturligtvis att i motsats till detta

stadgande derjemte förbjuda all förminskning af frälsejorden. Då adeln derefter ånyo fick magten i sina händer, utverkade den åt sig en sådan motsvarande förmån. Uti 24 § af 1723 års adeliga privilegier säges derom: Kungliga Majestätet lofvar för sig och efterkommande att ej vilja till adelsståndets försvagande köpa, tillpanta sig, mycket mindre afhända någrom något fritt och frälst gods; hvarefter det ytterligare bestämmes uti 25 § att, ifall några frälsegods för allehanda efterräkningar, gravationer eller embetsförseelser kunde komma under kronan, dessa gods skulle vara underkastade ståndsbörd, så att intet frälse för hvad orsak som helst må förblifva under kronan.

Dessa bestämningar bilda det historiska underlaget för berörda stadgande i Säkerhetsakten, och ifall man med ledning deraf tolkar dess innehåll, häfves den anmärkta motsägelsen och man erhåller såsom resultat att hvarje förändring af jordnaturerna är förbjuden, om den medför antingen minskade förbindelser beträffande skatter och allmänna besvär, eller gör något intrång uti de friheter, som blifvit tillförsäkrade åt adelsståndet. Det är klart att sistnämnda vilkor numera förlorat sin ursprungliga betydelse, sedan hvarje medborgare blifvit berättigad att besitta all slags frälsejord, men det tillkommer icke lagtolkaren att på sådana motiver modifiera ett otvetydigt grundlagsstadgande, som i detta afseende icke blifvit af lagstiftaren upphäfvet, helst det finnes andra skäl, hvilka företrädesvis på privaträttslig grund hindra till och med lagstiftaren att obetingadt fråntaga frälsejordens egare de friheter, som blifvit dem tillförsäkrade.

Konseqvenserna af denna uppfattning äro, att säteri icke får öfvergå till vanligt frälse, emedan detta skulle förminska vissa friheter, garanterade åt frälseståndet och

numera äfven åt andra egare deraf, att allmänt frälse icke får förvandlas till säteri, såvida kronan och alla de, hvilka deltaga uti åtskilliga allmänna besvär, skulle lida skada deraf, samt att säteri och allmänt frälse icke få iklädas krono- eller skattenatur, och de senare lika litet förvandlas till frälsejord, ty detta skulle minska antingen kronans eller jordegarenas förmåner. Deremot få, såsom det uttryckeligen medgifves i Säkerhetsakten, kronohemman skatteköpas, såvida detta alldeles icke medför någon rubbning eller förändring uti deras financiela åligganden, och principenligt kan det således äfven påyrkas, att det icke heller skulle innebära någon öfverträdelse af grundlagen, om den knappt tänkbara åtgärden blefve vidtagen, att kronan, efter att hafva åtkommit egande rätten till en skattelägenhet ville disponera den samma såsom ett kronohemman. Ifall man vill antaga att sagde grundlagsstadgande tillika åsyftat att i allmänhet förebygga kronojordens förökande på odaljordens bekostnad, så tyckes detta intresse hellre böra inläggas uti grundlagens bud om kronoåboarnes ovilkorliga rätt till skatteköp, hvarigenom samma intresse blifvit fullständigare och kraftigare tillgodosedt.

I hvilka fall regeln om jordnaturernas oföränderlighet icke är tillämplig.

Efter betraktelserna i föregående stycke blir det nödigt att taga i öfvervägande de särskilda fall, då någon slags förändring af de bestående jordnaturerna, utan hinder af det anförda grundlagsstadgandet, kunnat eller ännu kan komma i fråga. Dit höra först och främst de förut-

nämnda åtgärderna, genom hvilka donationslägenheterna i Wiborgs län blifvit eller ännu fortfarande kunna blifva förvandlade till skattehemman. Detta förfarande, som icke har stöd uti Säkerhetsaktens bud, grundar sig på begge statsmagternas sammanstämmiga beslut, hvarigenom grundlagen således blifvit ändrad särskildt beträffande sagde landsdel, och innebär för öfrigt icke heller någon kränkning af enskilda anspråk, hvilka blifvit fullkomligen beaktade genom föreskriften om frivilliga köpslut.

I förra tider förekommo ofta s. k. kamerala byten, hvartill hörde att de emot hvarandra utbytta lägenheternas jordnaturer blefvo omkastade. Genom dessa byten uppfyldes ofta sådana ändamål, som numera lättare och beqvämare uppnås genom expropriation. Då kronan på något ställe behöfde disponera öfver en frälse- eller skattelägenhet, erhöll egaren i utbyte emot den någon kronojord, som ikläddes samma natur, som tillkommit den afträdda lägenheten. Ännu oftare hände det emellertid att adeln, för att rätt kunna arrondera sina besittningar eller för andra spekulationer, fick göra bruk af sådana byten, och som kronan dervid vanligen blef den lidande parten, gjordes uti 28 § af 1723 års adeliga privilegier det förbehåll, att frälseman allenast emot jemngod ränta in natura finge göra anspråk om dylika byten. Med sådant vilkor kunna följakteligen kamerala byten ännu fortfarande ega rum, och då dessa, i anseende dertill att de utbytta lägenheterna böra vara jemngoda, icke medföra någon förändring uti den qvantitativa proportionen emellan frälse- och skattskyldig jord, kunna de icke heller under ofvanföre framstälda förhållande anses vara af Säkerhetsakten ovilkorligen förbjudna.

Uti 8 § af 1723 års adeliga privilegier säges vidare,

att en adelsman för sin beqvämlighet får flytta säterifriheten från någon hans sätes- eller ladugård till ett annat frälsehemman af lika hemmantal och godhet, dock att sätesgården ligger inom kompaniet, hvarest frälsehemmanet tillförene varit indelt, och att ingen derigenom prœjudiceras. Äfven detta medgifvande innebär en förändring af jordnaturerna, men då det qvantitativa förhållande emellan säteri och allmänt frälse derigenom icke rubbas, kan denna åtgärd icke heller betraktas såsom stridande emot Säkerhetsaktens bud.

Den tidigare lagstiftningen inneslöt icke något stadgande om expropriation, men för särskilda ändamål, såsom t. ex. för vägbyggnad, var det likväl statsmagten medgifvet att använda privat jord för publikt ändamål och att sålunda på visst sätt förändra dess natur. Uti större utsträckning hände också ganska ofta att hela lägenheters jordnatur blef förändrad, då dessa exempelvis disponerades för anläggning af städer, och man har hvarken förr eller senare ansett att Säkerhetsakten ville förbjuda en sådan användning. Numera är frågan bragt utom allt tvifvel genom expropriationsförfattningen af år 1864, som utan afseende på möjliga förändringar af de bestående jordnaturerna medgifver expropriation af all slags jord, behöflig för allmänt ändamål.

Uti K. Br. den 1 Oktober 1804 och Landtm. Regl. af år 1848 §§ 159 och 164 stadgas huruledes en skatteman kan förlora sin egande rätt och hans lägenhet förvandlas till kronohemman, om han begär förmedling derå. Såvidt rättighet till generel förmedling i orten icke blifvit af styrelsen erbjuden, och hemmansegaren icke heller kan såsom skäl för sin ansökning påstå, att lägenheten efter förut verkstäld metodisk skattläggning blifvit genom vattu-

flod, flygsand eller andra naturorsaker i anmärkningsvärd grad försämrad, skall han förständigas att den samma kommer att öfverlåtas till någon annan, med vilkor om den förra skattens utgörande samt rättighet för honom att återfå af tillträdaren skattelösen för hemmanet. Återkallar han icke efter sådan kommunikation ansökningen inom sextio dagar, anses han hafva godkänt vilkoret, och ifall någon derefter på skedd uppmaning genom allmän kungörelse förklarar sig villig att emottaga hemmanet, kommer denne att inrymmas deri såsom kronoåbo och den förre egarens anspråk dertill att reduceras till nämnda skattelösen. Man kan göra många anmärkningar emot denna utväg att förebygga eller hindra förhastade och oskäliga förmedlingar, men uti ifrågavarande afseende tyckes föreskriften på redan anförda skäl icke kunna betraktas såsom stridande emot stadgandet om jordnaturernas oföränderlighet.

Då fråga var om ödeläggning, har det redan förut blifvit framstäldt, huruledes ett skattehemman, hvarifrån utskylderna för tre år ej kunnat utfås, bordt förklaras vara skattevrak. Sedan stadgandet derom blifvit upphäfvet genom förordningen af år 1789, kan skattejorden icke vidare på sådan grund erhålla krononatur, men när den numera för ränteresternas skull kommer att genom exekutiv auktion försäljas, kan det väl icke vara kronan såsom fordringsegare förbjudet att dervid uppträda såsom konkurrent, och ifall jorden då på grund af högsta anbudet tillerkännes statsverket, bör det icke vara styrelsen förmenadt att disponera den såsom ett kronohemman, för hvars åbo möjligheten att genom skatteköp återställa den förlorade odalnaturen sedermera står öppen.

Om kronan blifvit egare af ett skatte- eller frälse-

hemman genom danaarf, eller sådan lägenhet enligt lagens bud blifvit förverkad för groft brott, kan det väl icke heller sättas i fråga att kronan vore mera än andra egare förhindrad att disponera denna sin tillhörighet för hvarjehanda ändamål, men dervid bör likväl den skilnad göras, att ett förverkadt skattehemman kan under lagfartstiden frånvinnas kronan genom slägtbörd, men att ett frälsegods deremot i hvarje händelse och under obegränsad tid är underkastad ståndsbörd, såsom detta redan blifvit sagdt.

I sammanhang härmed kan det förtjena att beröra några andra bestämningar i vår tidigare lagstiftning, som kunde hafva förlusten af skatterätt till påföljd. Enligt K. Br. 31 Maj 1763 skulle en uppstudsig och försumlig gästgifvare tilltalas och straffas för sina förseelser, och ifall hans lägenhet hade skattenatur, borde den frådömmas honom. Uti 1783 års lotsförfattning bestämdes att skatterätten på gamla och nya lotshemman af skattenatur skulle vara borgen för lotsningsskyldighetens fullgörande, och uti förordningen af den 19 September 1723 uttalades enahanda grundsats angående postböndernas åligganden. En rusthållares skatterätt skulle likaledes vara borgen för rustningens fullgörande enligt en resolution af den 14 Oktober 1723. I medlet af det förra århundradet vurmade alla magtens organer för fårafveln, likasom för andra produktionsgrenar, genom hvilka råämnen för fabrikerna kunde åstadkommas, och uti sin berättelse till 1756 års ständer upplyste riksdagens sekreta handels- och manufaktur-deputation att skäfferierna befunno sig i ett blomstrande tillstånd. Såsom medel att befordra denna industri plägade man bland annat förbigå åboarne och meddela skatterätt åt ståndspersoner, som på kronohemman ville införa en rationel fårskötsel. Då allmogen

klagade öfver detta förfarande, medgaf Res. på Allm. Besv. 29 Nov. 1756 § 9 enahanda rätt till skatteköp åt åboarne, men ett fortfarande åtnjutande af skatterätten gjordes i alla fall beroende deraf, att skyldigheterna ordentligt uppfyldes. Alla dessa påbud äro icke annat än variationer på föreskriften om skattevrak och kunna följakteligen numera icke hafva någon betydelse. Om en gästgifvare eller någon annan, som har vissa skyldigheter att fullgöra, försummar dem, skall godtgörelsen derför utsökas och hos dem utmätas såsom annan gäld.

Då förordningen af år 1789 upphäfde skyldigheten för skatteman att hembjuda sin lägenhet åt kronan, när den såldes utom börd, blef denna rättighet, såsom redan sagdt är, icke utsträckt till skattefrälse- och frälseskattehemman, hvilkas egare kändes fortfarande skyldiga att iakttaga ett sådant åliggande. Om räntetagaren inlöser lägenheten, sker visserligen en ganska betydande förändring af dess jordnatur, ty den förvandlas då till rent frälsehemman, men derigenom förminskas på intet vis hvarken kronans intrader eller räntetagarens fördel, och förändringens laglighet kan så mycket mindre sättas i fråga, då den finnes medgifven i samma grundlag, som påyrkar jordnaturernas oföränderlighet.

Författningarne medgifva att den jordnatur, som finnes hemmanen påförd i jordeböckerna kan förändras, om det utredes att anteckningarne deri äro i sådant afseende felaktiga. Då detta sker, innebär åtgärden allenast en rättelse af ett misstag och kan följakteligen icke betraktas såsom en verklig förändring af jordnatur. Uti Res. på Allm. Besv. 28 Juni 1731 § 42 stadgades derom, att de gamla jordeböckerna borde derutinnan ega vitsord framför dem, som tillhörde en senare tid, samt att kam-

markollegium egde att i öfverensstämmelse dermed afgöra hithörande frågor. Denna föreskrift befanns sedermera vara förhastad, såvida förmedlingar och andra orsaker senare kunnat medföra förändringar beträffande lägenheternas jordnatur, och derföre föreskrefs uti Res. på Allm. Besv. 21 Jan. 1748 § 26 såsom vilkor för dem, som emot uppgifterna i de för tiden upprättade jordeböckerna ville göra skatterätt gällande för sina lägenheter, att de skulle förete full utredning derom hos landshöfdingen, med rättighet att äfven få vittnen afhörda inför domstol, hvarefter länestyrelsen egde afgöra sådana ärenden och öfverlemna dem till Kammarkollegii approbation, eller numera till Ekonomie-Departementets pröfning, hvarom en särskild erinran blifvit gjord uti K. Br. 17 Mars 1848. Ett olika förfarande bör iakttagas uti de fall, då kronan fordrar att en lägenhet, som finnes uti den närvarande tidens jordeböcker antecknad såsom skattehemman, skall öfverföras i kronokolumnen. Alla frågor af denna beskaffenhet skola enligt Res. på Allm. Besv. 29 Nov. 1756 § 41 upptagas och afgöras af laga domstol, såvida ingen må, såsom det säges i 10 kap. 2 § J. B. dömma öfver annans jord utan egaren är lagliga stämd. Egendomligt är att samma princip ej får tillämpas, då någon vill skydda sin egande rätt och undgå att blifva kronoåbo till följd af misstag, som häradsskrifvare kunnat begå vid jordeböckernas upprättande. Man behöfver väl icke befara några äfventyrliga verkningar af den på förenämndt sätt gjorda åtskilnaden, men konseqvenserna tillåta likväl icke att godkänna det föga motiverade hårklyfveriet i den samma. Det borde i all händelse icke vara en lägenhetsinnehafvare förmenadt att vända sig till domstol, ifall

hans anspråk om skatterätt icke godkännes af administrativa myndigheter.

Sluteligen återstår det att redogöra för den institution, som bildar det förnämsta undantaget från regeln om jordnaturernas oföränderlighet. Frågan angår rättigheten till skatteköp. Den hade icke stor betydelse under de tider, då man icke ens ville tillerkänna skattemannen, såsom detta någon gång kunde hända, så stora rättigheter, som kronohemmanśåboarne för närvarande åtnjuta. Då Johan III genom patentet af den 7 Mars 1582 erbjöd åt kronobönderna bördsrätt för viss betalning, var åtgärden sannolikt mera framkallad af financiela motiver än af insigt hos styrande och styrda om dess betydelse i andra afseenden. Icke förr än i begynnelsen af den s. k. frihetstiden, hvilken man oaktadt alla dess lyten icke kan frånkänna en bättre uppfattning af vilkoren för ett samhälles styrka, började åsigterna äfven om egande rättens betydelse för jordhäfden att blifva mera klara. Sedan några tidigare författningar från åren 1701 och 1707 redan gjort vissa medgifvanden i detta afseende, utfärdades den 19 September 1723 en generel författning om skatteköp, hvilken ännu ligger till grund för gällande stadganden i ämnet. Hoppet att förmedelst skattemannarätt återupprätta det genom Karl XII:s krig ödelagda landet uttalades ganska tydligt. Genom Res. på Allm. Besv. 28 Juni 1731 § 30 tilldelades skatterätt utan betalning åt de rusthållare i Finland, hvilka varit nödsakade att för krigets skull „lemna sin egendom i sticket“. Derefter medgafs ytterligare uti 20 § af ett kungligt bref, dateradt den 9 Juni 1735, att å sådana hemman i Finland och Westerbotten, som hvarken genom frihetsår eller förmedling kunde i bruk sättas, upptagaren finge gratis

åtnjuta skatterätt, och i hufvudsakliga delar upprepades detsamma i K. Br. 9 Nov. 1743. En dylik förmån beviljades år 1737 åt flere nybyggare i Karelen, hvarefter anspråken på skattelösen år 1741 äfven reducerades för alla i gemen, såsom vi snart skola erfara.

Den år 1723 medgifna skatteköpsrätten fick bestå oförminskad under tiden af inemot ett halft sekel, och det är egendomligt nog att den kunde blifva så länge tolererad af frihetstidens reglementerande styresmän. Det var först i elfte stunden år 1770 som deras svindlande intresse för alla möjliga nyttiga hushållsinrättningar föranledde en framställning hos konungen att upphäfva denna rättighet, hvilken kunde för ständerna minska tillgången på kronohemman, nödiga för de stora planerna. Kamm. Koll. Kung. af den 25 Jan. 1770 gaf gällande kraft åt denna framställning. Uti flera kamerala verk tillskrifves detta förbud ett kungligt bref af den 28 Oktober 1773, hvilket följakteligen måste hafva emanerat från Gustaf III. Ifall uppgiften icke innebär någon förvexling, skulle denna konung, som senare stadfästat skatteköpsrätten på det kraftigaste sätt, i begynnelsen af sin regering ännu varit denna rätt så litet bevågen, att han fann sig föranlåten att ytterligare inskärpa 1770 års förbud. I sjelfva verket bekräfta andra uti tillgängliga lagsamlingar bevarade och derföre mera ostridiga rättsurkunder, att han icke bygde stora förhoppningar på skatteköpsrätten, ehuru han visserligen erkände fördelarne af en stadig besittning.

En uppgift att han för sistnämnda ändamål genom ett kungligt bref af den 15 Mars 1779 skulle erbjudit åt kronohemmansåboarne att emot en viss städjeafgift tillösa sig under en tid af 25 till 50 år en säker besittningsrätt till sina hemman bestyrkes genom Kamm. Koll.

Kung. den 14 Januari 1789, som innehåller en förklaring öfver samma bref. Der säges att den med stöd af brefvet vunna besittningsrätten hade närmaste likhet med den, som tillkom kronorusthållare, med den åtskilnad likväl att besittningsrätten för dessa senare icke var till någon viss tid inskränkt. Efter utgången af den bestämda längre städjetiden borde emellertid innehafvarens barn icke utan giltigt skäl förbigås, ehuru kronan visserligen då egde oinskränkt rätt att disponera öfver det lediga hemmanet.

Då bondeståndet på 1786 års riksdag begärte att 1723 års skatteköpsförordning måtte återupplifvas och förbudet emot skatteköp i gemen upphöra, svarade konungen i 2 § af Resolution på Allm. Besvär, daterad den 20 November, att petitionen hvarken beledsagades af bevis eller inträffade med förfarenheten. Det var icke rätt att tillskrifva den fordna ordningen några öfvervägande förtjenster, ty erfarenheten visade tvertom att landet blifvit bättre odladt efter det riksstyrelsen vunnit mera stadga och ordning, att de mesta uppodlingar skett på den tid, då de flesta hemman voro i kronans hand eller under dess omedelbara disposition, samt att kronohemmanen i allmänhet voro lika väl, om icke bättre bebrukade än skattehemmanen.

Den omständigheten, att konungen ungefär en månad, efter det 1789 års förenämnda kungörelse emanerade, värnade rättigheten till skatteköp genom de kraftigaste garantier, visar att mägtiga sympatier för den gamla odalrätten hade uti samhället fått lif, och att han, såvidt icke de tidigare besluten mera uttryckte andras än hans mening, underkastade sig den gamla odalrätten mindre af egen böjelse än för att vinna medhåll emot dem, som

hellre skulle velat hafva magten och odalrätten monopoliserade i sina händer. Om skatteköpsrätten säges i 1 § af förordningen den 21 Februari 1789: „Till beständig efterföljd vele Wi härmedelst i Nåder upplifva och förnya förordningen den 19 September 1723, huru med de hemman och kronolägenheter, som till skatte försäljas, skall förhållas, såsom vore denna författning, både i hvad angår, hvilka hemman kunna till skatte försäljas eller icke, som ock sättet huru försäljningen bör begäras och dermed vidare förfaras, här ord för ord införd"; hvarefter det såsom ytterligare garanti tillägges uti 3:e punkten af Förenings- och Säkerhetsakten: „rättigheten för allmogen till skatteköp och deras säkra besittning är genom särskild förordning af denna dag stadgad med lika säkerhet, som vore den här införd".

Enligt nu gällande lagbud få i allmänhet skatteköpas de lägenheter, hvartill en ärftlig besittningsrätt är medgifven, men deremot icke sådana possessioner, öfver hvilka kronan innehar en oinskränkt rätt att förfoga och hvilka blifvit disponerade för ändamål, som icke tillåta en sådan abalienation. Det är förbjudet att genom skatteköp ifrån kronans disposition och lägenheternas bestämda användning draga kungsgårdar, hvilka alltid blifvit betraktade såsom kronans oförytterliga egendom, militärens och civilstatens boställen samt prebendehemman och öfriga lägenheter, som fortfarande äro disponerade för kyrkliga eller andra dermed likstälda ändamål. Förut har redan blifvit anfördt huruledes detta förbud äfven stäcker sig till hospitals- och krigsmanshushemman, oaktadt en begränsad rätt att föryttra dem först var medgifven, äfvensom att lots- och beneficiehemman deremot, ehuru förut undantagna, numera få köpas till skatte. Angående

mera betydande kronofiskerier, hvilka såsom kronans inalienabla besittningar till och med varit föremål för reduktion, förklaras i K. Br. 2 Dec. 1796 att dessa ej få genom skatteköp afhändas kronan, men deremot medgifver Kamm. Koll. Cirk. 22 Sept. 1802 att öfriga fisken kunna föryttras, ifall någon annan användning af dem ej befinnes vara förmånligare för kronan. Såsom alltför obetydliga för att ensamma för sig bilda besuttna lägenheter få kronoutjordar enligt 8 § af Res. på Krigsb. Besv. 3 Aug. 1727 icke försäljas till skatte utom i de fall, då de kunna förenas med angränsande lägenheter. Har utjorden så stor vidd att den kan uppbrukas till visst hemmantal, så får den för sig allena skatteköpas enl. Res. Allm. Besv. 29 Juni 1752 § 55. Sluteligen bör tilläggas att 1723 års förordning icke medgifver att försälja till skatte ånyo upptagna ödeshemman, förrän de bestämda frihetsåren tilländalupit, om icke alla resterande räntor utan förmedling godtgöras kronan.

Uti 1723 års författning tillerkändes hemmansåboarne ännu icke någon ovilkorlig rätt att framför andra köpa deras innehafvande lägenheter till skatte, men uti 6 § af förordningen den 21 Febr. 1789 är en sådan rättighet uttryckeligen förbehållen lägenheternas åboar. Icke dess mindre finner man att K. K. den 24 Januari 1790 ett år derefter bestämt två undantag ifrån denna regel, såvida rusthållare blifvit berättigade att framför åboarne skatteköpa augumentshemman, hvilka kunde betraktas såsom omistliga för rusthållen, samt bruksegare fått en dylik förmån sig tillerkänd beträffande kronohemman, nödiga för deras bruksdrift. Då det förutsatta vilkoret om hemmanens oumbärlighet för rusthållen och bruken åtminstone under närvarande förhållanden svårligen kan förefinnas

eller utredas, torde det så mycket mindre komma i fråga att tillämpa sagde undantagsstadganden, då dessa innebära en ändring af grundlagens bud.

Beträffande beloppet af skattelösen föreskref 1723 års förordning, att den skulle bestämmas genom värdering och uppskattas till minst sex gånger den ifrågavarande lägenhetens grundränta för ett år, samt i vissa fall genom auktion, då åboen icke ville konkurrera om skatteköpet, hvilket sistnämnda förfarande med hänsigt till åboens år 1789 godkända företrädesrätt numera likväl ej skulle kunna komma i fråga. Allt detta har emellertid icke någon betydelse för Finland, hvarest skattelösen jemnlikt Res. på Allm. Besvär 1 September 1741 § 30 och K. K. 24 Januari 1790 § 4 skall beräknas till tre års kronoränta. Till grund för beräkningen deraf lades tillförene det s. k. kronovärdet eller det uti jordeböckerna från 1600 talet intill vår tid qvarstående, numera alltför obetydliga fixa markegångsvärdet, men genom K. K. den 4 Okt. 1849 bestämdes att lösen skulle beräknas till tredubbla medelmarkegångsvärdet af lägenhetens grundränta för året näst före ansökningen om skatteköpet, hvarefter K. K. den 4 December 1858, för att befrämja skatteköpen, medgifvit att betalningen af denna lösen finge fördelas på tio år och att uppbörden deraf i sådant fall komme att ske i sammanhang med kronoutskylderna, med undantag af den första inbetalningen, som bör erläggas innan frågan om skatteköpet afslutas. För Savolaks och Karelen hade K. Br. 16 Aug. 1848 dessförinnan medgifvit att betalningen af skattelösen finge fördelas på tjugu år.

Sedan lagligen immitterad åbo, som icke förverkat sin rätt genom vanhäfd eller annars, och icke heller inne-

har för annans räkning såsom interimsåbo den lägenhet, hvartill skatterätt begäres, inlemnat sin ansökning derom till Guvernören i länet, bör tillfälle att klandra den hållas öppen under en månads tid efter derom skedd kungörelse i häradets kyrkor. Har ärendet derefter i föreskrifven processuel ordning blifvit slutfördt och Guvernören samtyckt till skatteköpet, skall sökanden uti landtränteriet delvis eller hel och hållen, såsom nyss blifvit sagdt, nedsätta den beräknade skattelösen för lägenheten. På gjord hemställan eger Senatens Ekonomie-Departement slutligen pröfva frågan och genom skattebref befästa köpet.

U.C. BERKELEY LIBRARIES
C039599455

